

У номері:

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

<i>Горбулін В.П., Шеховцов В.С., Шевцов А.І.</i> <i>Реформування та переорієнтація оборонних підприємств України</i> <i>на співробітництво з компаніями країн НАТО та ЄС</i>	3
<i>Шаров О.М.</i> <i>Деякі аспекти зовнішньої політики України щодо вибору геоекономічних пріоритетів</i>	12
<i>Олійник Д.І.</i> <i>Оновлена парадигма європейської політики в контексті</i> <i>розгортання інтелектуальної мережевої інфраструктури</i>	20
<i>Ляшенко О.М.</i> <i>Дисгармонія економічної свободи України</i>	29
<i>Борщевський В.В., Волошин В.І., Бабій Г.Я.</i> <i>Інвестиційно-інноваційна діяльність в українсько-польському</i> <i>транскордонному регіоні: євроінтеграційний контекст</i>	38

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА

<i>Власюк О.С.</i> <i>Фінансова система інформаційної економіки</i>	46
<i>Шемаєва Л.Г., Касперович Ю.В., Гладких Д.М.</i> <i>Зміцнення фінансової безпеки України шляхом посилення координації</i> <i>фіскальної та монетарної політики держави</i>	56
<i>Юрків Н.Я., Ключко О.І.</i> <i>Фінансове забезпечення життєздатності підприємств реального сектору економіки України</i>	65
<i>Alla Dvignun, Nataliya Metelenko</i> <i>Decentralization of Power: Financial Problems and Priority Development Directions</i>	74
<i>Варналії З.С.</i> <i>Стратегічні орієнтири удосконалення фінансування державних вищих навчальних закладів України</i>	81

ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА

<i>Рябцев Г.Л.</i> <i>Проблеми й перспективи розвитку нафтопереробної галузі України</i>	89
<i>Завгородня С.П.</i> <i>Пріоритетні напрями подолання енергетичної бідності в Україні</i>	97

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ

<i>Собкевич О.В.</i> <i>Пріоритети промислової політики України у контексті стимулювання</i> <i>структурних зрушень і модернізаційних перетворень в економіці</i>	106
<i>Антонюк В.П., Підгоричева І.Ю.</i> <i>Пріоритетні вектори модернізації економіки України</i>	116
<i>Антонюк Д.А., Антонюк К.І.</i> <i>Формування стратегічних пріоритетів модернізації інституціональної</i> <i>інфраструктури підприємництва регіонів України в процесі європейської інтеграції</i>	124
<i>Васильців Т.Г., Бойко В.В.</i> <i>Стратегічні пріоритети державної політики забезпечення прогноровольчої безпеки України</i>	132
<i>Volodymyr Voloshyn, Andriana Shekhlovych</i> <i>Innovative Factors of Strengthening the Competitiveness</i> <i>of the National Economy in Terms of Combating the Hybrid War</i>	139

In the Issue

NATIONAL SECURITY AND INTERNATIONAL COOPERATION

<i>Volodymyr Horbulin, Volodymyr Shehovtsov, Anatolii Shevtsov</i> <i>Reform and Reorientation of Ukraine's Defense Enterprises to Cooperation with Companies from NATO and EU Countries</i>	3
<i>Oleksandr Sharov</i> <i>Some Aspects of Ukraine's Foreign Policy: Regarding a Choice of Geoeconomic Priorities</i>	12
<i>Danyila Oliinyk</i> <i>Updated Paradigm of European Policy in the Context of the Deployment of Intelligent Network Infrastructure</i>	20
<i>Oleksandra Liashenko</i> <i>Disharmony of Economic Freedom of Ukraine</i>	29
<i>Viktor Borshchevskiy, Volodymyr Voloshyn, Grygoriy Babiy</i> <i>Investment and Innovation in the Ukrainian-Polish Transborder Region: the European Integration Context</i>	38

FINANCIAL SECURITY

<i>Oleksandr Vlasjuk</i> <i>Financial System of the Information Economy</i>	46
<i>Liudmyla Shemaieva, Yuliia Kasperovych, Dmytro Gladkykh</i> <i>Strengthening Financial Security of Ukraine through Improving Fiscal and Monetary Policies Coordination</i>	56
<i>Nadiia Yurkiv, Oleksii Kliuzko</i> <i>Financial Assurance of the Viability of Enterprises in the Real Sector of the Economy of Ukraine</i>	65
<i>Alla Dvигun, Nataliya Metelenko</i> <i>Decentralization of Power: Financial Problems and Priority Development Directions</i>	74
<i>Zakharrii Varnaliy</i> <i>Strategic Guidelines for Improving the Financing of State Higher Education Institutions in Ukraine</i>	81

ENERGY SECURITY

<i>Gennadii Riabtsev</i> <i>Problems and Prospects of Development of the Oil Refining Industry in Ukraine</i>	89
<i>Svitlana Zavgorodnia</i> <i>Priorities for Overcoming Energy Poverty in Ukraine</i>	97

TRANSFORMATIONAL PROCESSES IN THE ECONOMY

<i>Oksana Sobkevych</i> <i>Priorities of Ukraine's Industrial Policy in the Context of Stimulating Structural Changes and Modernization Reforms in the Economy</i>	106
<i>Valentina Antonyuk, Iryna Pidorycheva</i> <i>Priority Vectors for the Modernization of the Ukrainian Economy</i>	116
<i>Dmitriy Antoniuk, Katerina Antoniuk</i> <i>Formation of Strategic Priorities for the Modernization of the Entrepreneurship's Institutional Infrastructure in the Regions of Ukraine in the European Integration Process</i>	124
<i>Taras Vasylytsiv, Vitalii Boiko</i> <i>Strategic Priorities of the State Policy of Ensuring Food Security of Ukraine</i>	132
<i>Volodymyr Voloshyn, Andriana Shekhlovych</i> <i>Innovative Factors of Strengthening the Competitiveness of the National Economy in Terms of Combating the Hybrid War</i>	139

Національна безпека та міжнародне співробітництво

УДК 355.2'014'442.001.73:327.5.061.1ЄС
JEL: H56, O32

РЕФОРМУВАННЯ ТА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ОБОРОННИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ НА СПІВРОБІТНИЦТВО З КОМПАНІЯМИ КРАЇН НАТО ТА ЄС

В.П. Горбулін, В.С. Шеховцов, А.І. Шевцов

Наведено результати аналізу нових доктринальних документів – «Стратегії національної безпеки», «Военної доктрини», «Концепції розвитку сектору безпеки та оборони України». Показано, що їх основні положення відповідають державному завданню з переорієнтації діяльності ОПК на співробітництво з компаніями країн НАТО і ЄС. Відзначено, що державні рішення, прийняті в інтересах виконання цього завдання, сприятимуть прискоренню реформування та розвитку ОПК. Так, удосконалення структури Департаменту стратегічного розвитку сектору оборони та безпеки МЕРТ України покращить координацію діяльності у сфері управління військово-технічною політикою та міжнародним військово-технічним співробітництвом. Виконання затвердженої Державної цільової програми реформування ОПК на період до 2021 року забезпечить фінансове оздоровлення провідних організацій і підприємств та впровадження заходів з інтеграції наукових організацій та промислових структур. Прийняті «Основні показники Державного оборонного замовлення на 2017 рік і 2018–2019 роки» створять умови для рівномірного фінансового забезпечення підприємств ОПК. Підкреслено необхідність змін у підходах до розвитку державно-приватного партнерства та підвищення ефективності впровадження наукових розробок НАНУ в оборонно-промисловій сфері. Запропоновані об'єднання у формі п'яти кластерів (авіаційного, бронетанкового, суднобудівного, високоточного озброєння та зв'язку) посилять конкурентоспроможність і ефективність діяльності ОПК. Зазначено, що кластеризація ОПК – масштабне завдання, вирішення якого потребуватиме тривалого часу, а реалізація заходів щодо його скорочення потребуватиме прийняття складних рішень щодо оптимізації робіт, створення кластерів і введення їх у дію. Наведено пропозиції, реалізація яких сприятиме прискоренню реформування та розвитку ОПК.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, оборонне замовлення, кластери, інвестиційна платформа, озброєння, боєприпаси, інноваційна складова.

Горбулін Володимир Павлович –

доктор технічних наук, професор, академік НАН України, директор Національного інституту стратегічних досліджень

Шеховцов Володимир Степанович –

доктор технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпрі

Шевцов Анатолій Іванович –

доктор технічних наук, професор, директор Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Дніпрі

Volodymyr Horbulin, Volodymyr Shehovtsov, Anatolii Shevtsov

REFORM AND REORIENTATION OF UKRAINE'S DEFENSE ENTERPRISES TO COOPERATION WITH COMPANIES FROM NATO AND EU COUNTRIES

The results of analyzing the new doctrine documents – "National Security Strategy", "Military Doctrine", and "Concept for the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine" – are given. It is shown that their basic principles correspond to the national task of reorienting the military-industrial complex activities to cooperate with companies from NATO and EU countries. It is noted that governmental decisions made to fulfill this task will facilitate the reforming and development of the military-industrial complex. Improvement of structure of the Department of the Strategic Development of the Security and Defense Sector of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine will increase the management coordination in military and industrial politics as well as international military and industrial cooperation. Realization of the approved State program for reforming the military-industrial complex until 2021 will ensure the financial recovery of the leading companies and enterprises and integration of scientific organizations and industrial complexes. The approved main indicators of state defense orders for 2017 and 2018–2019 will provide even funding for the companies of the military-industrial complex. It is emphasized that changes in approach to the development of national and private partnership as well as increase of efficient implementation of NASU scientific findings to the defense and industrial sphere are required. It is offered to unite five clusters – aviation, armored vehicles, shipbuilding, highly accurate weaponry and communications – to increase competitiveness and efficiency of the military-industrial complex activities. It is noted that clustering the military-industrial complex is an extensive task, which will take a long time to accomplish and will require making reduction measures and complex decisions to optimize the activities, form clusters, and implement them. The suggestions of how to facilitate and speed up the reforming and development of the military-industrial complex are given.

Keywords: military-industrial complex, defense order, clusters, investment platform, armament, ammunition, innovative component.

В умовах воєнної агресії Росії проти України невідкладними стратегічними завданнями є нарощування постачань вітчизняною оборонною промисловістю озброєння і військової техніки (ОВТ) до Збройних Сил України (ЗСУ) та інших військових формувань, а також прискорення реформування оборонно-промислового комплексу (ОПК). В оновлених доктринальних документах – Стратегії національної безпеки України, Воєнній доктрині, Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України – вимогам і пріоритетним напрямкам щодо вирішення завдання реформування ОПК приділено значну увагу¹. Основні положення ухваленого в 2016 р. Стратегічного оборонного бюлетеня спрямовано саме на практичну реалізацію його виконання. Дослідженню можливих

напрямів вирішення цього завдання присвячено численні науково-технічні та науково-економічні праці науковців і експертів [1–3; 5–7].

Основним державним документом, відповідно до якого має проводитися перебудова оборонної промисловості, є Державна цільова програма реформування і розвитку ОПК. Ще два роки тому активно обговорювалося питання доцільності розробки цієї програми на період до 2020 р. з урахуванням Державної цільової програми розвитку озброєнь і військової техніки. Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженою Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016, було передбачено (п. 4.2) узгодження, збалансування та синхронізацію в часі «...завдань Державної цільової програми розвитку ОВТ з Державною цільовою програмою реформування і розвитку ОПК...» Такий підхід в умовах війни України з Росією мав сенс: створювалася можливість невідкладного проведення заходів із модернізації технологічної та виробничої бази оборонних підприємств, насамперед в інтересах створення та постачання ОВТ до Збройних Сил України.

У червні 2015 р. від представників Міністерства економічного розвитку України (МЕРТ) пролунала оптимістична заява, що в серпні цього ж року країна матиме одночасно проекти двох згаданих програм. Було підкреслено, що важливим чинником у подальшому узгодженні цих документів має стати вимога, згідно з якою Державна цільова програма з розвитку ОВТ на період до 2020 року не виходила б за межі цільових показників держбюджету і щоб обидві програми (і з ОВТ, і з ОПК) були узгоджені між собою.

¹ У Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, п. 4.3) з метою трансформації ОПК передбачається «...модернізація і випереджаючий розвиток ОПК, нарощування його виробничих можливостей, імпортозаміщення та збільшення власного виробництва критичних комплектуючих і матеріалів». Воєнною доктриною України (Указ Президента України від 24 вересня 2015 р. № 555/2015, розділ III, п. 7) одним із завдань воєнної політики визнано необхідність «...підвищення спроможності вітчизняного ОПК за рахунок впровадження новітніх технологій та використання можливостей військово-технічного співробітництва...» Відповідно до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України (Указ Президента України від 4 березня 2016 р. № 92/2016, п. 3.15) основною метою розвитку ОПК є «...створення умов для виведення оборонно-промислового комплексу на якісно новий рівень виробництва ОВТ...» У документах значну увагу також приділено розробці ОВТ за стандартами НАТО та розширенню співробітництва підприємств ОПК з оборонними компаніями країн Альянсу.

У січні 2016 р. Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію Державної цільової програми реформування та розвитку ОПК на період до 2020 року, а Державну цільову оборонну програму розвитку ОВТ на період до 2020 року Уряд України затвердив своєю постановою від 30 березня 2016 р. № 284-6.

Ураховуючи доцільність прискорення розробки та узгодження Державної цільової програми реформування й розвитку ОПК на період до 2020 року рішенням РНБОУ від 20 травня 2016 р. «Про заходи з розвитку оборонно-промислового комплексу» було передбачено її затвердження протягом місяця, однак це рішення було затверджено Указом Президента України від 2 серпня 2016 р. № 323/2016.

Виконання державної цільової програми після її затвердження передбачає виділення бюджетних коштів на її реалізацію. Через обмежені можливості фінансування узгодження і затвердження Державної цільової програми реформування і розвитку ОПК на період до 2020 року було перенесено на 2017 р., як і виконання Рішення РНБОУ від 20 травня 2016 р.

Створення сприятливих умов для реформування ОПК

Важливим напрямом сприяння ефективності реформування ОПК є удосконалення структури керівних органів. Наказом МЕРТ України від 8 серпня 2016 р. № 1297 змінено структуру Департаменту стратегічного розвитку сектору безпеки і оборони шляхом уведення до його складу двох нових підрозділів:

- управління військово-технічною політикою, з відділами: державного оборонного замовлення; управління оборонно-промисловим комплексом; політики розвитку ОВТ та сектором політики імпортозаміщення;
- управління міжнародного військового співробітництва, з відділами: супроводження військово-технічних програм; співробітництва з НАТО та секторами спеціальної інформації та державного експортного контролю.

Для вдосконалення структури РНБОУ до її складу включено три нові служби: з питань внутрішньої безпеки, координації діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки та мобілізації і розвитку інформаційних технологій.

24 травня 2017 р. Урядом України затверджено Державну цільову програму реформування і розвитку ОПК на період до 2021 року. Цим документом передбачається оптимізація складових процесу управління ОПК, створення нормативно-правового забезпечення розвитку

міжнародного співробітництва, фінансове оздоровлення організацій і підприємств, оновлення існуючих і створення нових виробництв, заходи з інтеграції науки та промислових структур.

Ухвалено Державну цільову програму створення і освоєння виробництва боеприпасів та продуктів спеціальної хімії на період до 2021 року. В умовах проведення антитерористичної операції (АТО) своєчасне постачання боеприпасів до Збройних Сил України, інших військових формувань є одним із ключових стратегічних завдань. Оскільки в цій сфері вже склалася напружена ситуація [8], реалізація програми дозволить компенсувати втрати боеприпасних виробництв на Донбасі, уникнути залежності країни від поставок з інших держав та сприятиме підвищенню обороноздатності України.

Прийнято «Основні показники Державного оборонного замовлення на 2017 рік і 2018–2019 роки». Планування державного оборонного замовлення (ДОЗ) на трирічний період забезпечуватиме прогнозовані витрати державного бюджету на оборонні потреби, створюватиме умови для рівномірного завантаження підприємств ОПК та сталого розвитку їх виробничих потужностей. Серед пріоритетів – створення сучасних ракетних і артилерійських систем, броньованих ракетних катерів, безпілотних літальних апаратів, засобів радіоелектронної боротьби і радіолокації, сучасних засобів зв'язку й управління, комплексів розвідки для артилерійських підрозділів, засобів спостереження, прицілювання та нічного бачення. Планується також модернізація літаків, гелікоптерів та іншої військової техніки. Прогнозується, що виконання трирічного ДОЗ буде забезпечено щонайменше на 81 %.

Затверджено Річну національну програму на 2017 рік під егідою Комісії Україна – НАТО. Програмою передбачається розвиток ОПК з метою оснащення ЗСУ інших військових формувань високоефективними ОВТ, поступовий перехід на виробництво комплектуючих і запасних частин до ОВТ з урахуванням стандартів НАТО в контексті заходів щодо імпортозаміщення, а також планова заміна успадкованих від Радянського Союзу озброєння та військової техніки на сучасні, вироблені, зокрема, у міжнародній кооперації.

Схвалено та внесено на розгляд до Верховної Ради України законопроект «Про військово-технічне співробітництво», в якому закріплено основний зміст, мету та принципи державної політики у сфері ВТС, а також урегульовано взаємовідносини органів центральної влади в цій сфері. Розроблено законопроект «Про створення та виробництво озброєння, військової та спеціальної техніки», обговорення якого триває.

Відповідно до прийнятого рішення передплата спеціального обладнання та устаткування, необхідного для розроблення і виготовлення озброєння, здійснюватиметься у термін до одного року, що уможливить забезпечення сприятливих умов для виконання державних контрактів з оборонного замовлення та збільшить обсяги виробництва сучасних зразків продукції військового призначення.

Затверджено прогресивну технологію формування ціни на оборонну продукцію. Створено сприятливі умови для отримання підприємствами кредитів під державні гарантії. Обсяг коштів за цим напрямом у 2017 р. збільшено до 7 млрд грн. У минулому році на ці потреби було виділено 3,5 млрд грн.

Зменшено норму відрахування до державного бюджету з 75 до 35 % чистого прибутку для підприємств ДК «Укроборонпром», що сприятиме збільшенню обсягів фінансування для модернізації й оновлення їх виробничих потужностей.

Для більш ефективного використання потенціалу приватних оборонних підприємств створено ГО «Ліга оборонних підприємств України». Після підписання між ДК «Укроборонпром» та цією громадською організацією «Меморандуму про співпрацю» кількість підприємств, залучених до виробництва озброєнь і військової техніки, зросла до 558 (134 підприємства ДК «Укроборонпром», 30 підприємств «Ліги» та 394 підприємства, що залучені в рамках імпортозаміщення).

Варто зазначити, що для ефективної реалізації потенціалу недержавного сектору національної економіки потрібні суттєві зміни в розвитку державно-приватного партнерства у сфері оборонної промисловості та у вирішенні існуючих тут проблем. Серед найважливіших – знаходження взаєморозуміння та компромісів з державою у питаннях гарантування інвестицій, ринків збуту, ціноутворення, випробування товарів військового призначення, захисту інтелектуальної власності, роялті тощо.

Новітні технології та науково-технічні розробки – основа реформування оборонної галузі

Окремо варто зупинитися на доцільності впровадження новітніх технологій і передових науково-технічних розробок, що потребує залучення до сучасних розробок інститутів Національної академії наук України (НАНУ)².

² За матеріалами виступу В.П. Горбуліна на спільному засіданні Военно-наукової ради ЗСУ та НАНУ, що відбулося 7 липня 2017 р.

За 26 років незалежності України в державі була зруйнована система організації робіт із розробки та виробництва сучасного озброєння, яка передбачала активну участь наукових установ НАНУ. У 2014 р. у зв'язку з подіями в Криму та на сході України загострилась проблема поновлення власного виробництва озброєнь, засобів збору розвідінформації, захищеного зв'язку, оснащення учасників бойових дій та інших військових формувань високотехнологічними ОВТ.

Розв'язання цих завдань потребує залучення до спільних розробок установ НАНУ, оборонних підприємств та замовників – Міністерства оборони України (МОУ) та Генерального штабу ЗСУ.

У жовтні 2014 р. Академія підготувала перелік перспективних розробок за кількома напрямками, але ці пропозиції не були враховані в оборонному замовленні. Відтак у 2015 р. було запропоновано Цільову науково-технічну програму НАНУ, яка фінансувалась за рахунок скорочення інших програм Академії та зменшення фонду зарплати інститутів. Усього протягом 2015–2017 рр. виконано робіт в обсязі 94 млн грн з упровадженням конкурсного відбору проектів.

Зовнішню експертизу наданих на конкурс проектів цієї цільової програми здійснюють Центральний науково-дослідний інститут озброєння і військової техніки ЗСУ, Секція прикладних проблем при Президії НАНУ та ДК «Укроборонпром». Остаточні підсумки конкурсу підбиває Координаційна рада програми, до складу якої входять також представники РНБОУ, МОУ, СБУ, МВС та Мінекономрозвитку.

На сьогодні Цільова науково-технічна програма НАНУ налічує 64 проекти, з яких 26 – уже завершено, 16 – будуть завершені в 2017 р., 22 нових проекти будуть завершені через 1–2 роки.

Питання про стан та перспективи використання наукових розробок НАН України в інтересах розвитку озброєння і військової техніки розглядалося 30 листопада 2016 р. на черговому засіданні Міжвідомчої комісії РНБОУ з питань ОПК. За результатами засідання підписано спільне рішення.

З огляду на проблеми, які розглядалися під час засідання, НАНУ внесла пропозиції, а саме:

- забезпечити реалізацію наукового потенціалу інститутів НАНУ, наукових установ МОУ, ЗСУ та потенціалу вітчизняної оборонної промисловості;
- раціонально використовувати фінансові ресурси, які виділяються з державного бюджету на розвиток озброєння та військової техніки;

- прискорити процес розробки та організації серійного виробництва ОВТ;
- об'єднати ресурси та ефективно їх використовувати для проведення спільних наукових і науково-технічних досліджень.

З метою забезпечення успішної співпраці основних суб'єктів, які залучені до процесу створення продукції воєнного призначення, доцільно підписати Угоду про співробітництво між Генеральним штабом та Міністерством оборони України, науковими установами НАНУ, які є виконавцями цільової державної програми, Мінекономрозвитку та ДК «Укроборонпром». Учасники Угоди про співробітництво діють у межах повноважень, наділених чинним законодавством.

Механізм співробітництва має передбачати вибір (або уточнення) перспективних тем наукових робіт за результатами спільного обговорення за участі всіх суб'єктів співробітництва. Обговоренню підлягають як теми, що фінансуються з бюджету МОУ, так і теми, що фінансуються з бюджету Національної академії наук.

Інвестиційна платформа розвитку інновацій.

У будь-якій оборонній галузі первинними є технології, мотивація та ресурси. Провідні компанії країн НАТО і ЄС давно навчилися перемагати технологічно. У США основним провідником новітніх технологій є Агентство передових оборонних дослідницьких проектів (*DARPA*), підпорядковане Міністерству оборони. Саме тут свого часу були розроблені *ARPANET*, що згодом трансформувалися в Інтернет, технологія «стелс», радіолокаційні станції, прилади нічного бачення без охолодження, наземний телескоп для проведення космічної розвідки армією США та ін. На порядку денному – розроблення проекту *ALASA*, метою якого є спрощення запуску супутників у космос, створення бойових безпілотників нового типу, здатних працювати в групах (у кожній з яких сотні одиниць) та ін.

Ефективність співробітництва ОПК України з іноземними компаніями залежатиме від своєчасної організації структур зі створення та впровадження новітніх технологій. У цьому контексті слід відзначити доцільність створення ДК «Укроборонпром» інвестиційної платформи розвитку інновацій (*UkrARPA*) для об'єднання експертів з оборонних технологій, розробників, авторів ідей і стартапів, представників інвестиційних фондів і силових відомств. Опрацювання політичних, експертних та ресурсних питань, пов'язаних зі створенням такої платформи, спричинило зміну її назви – із *UkrARPA* на *GARDA* (*Government Advant Research Development Agency*). Тобто нині – це Державне агентство передових дослідницьких проектів. Агентство фінансуватиметься

з Державного бюджету України. Обсяги фінансування затверджуватимуться Верховною Радою України, Президентом України, Міністром оборони та Міністром економіки. Обсяг бюджету залежатиме від кількості затверджених дослідницьких проектів. Планується, що *GARDA* розпочне працювати на початку 2018 р.

Можна очікувати впровадження мережевого принципу роботи цієї платформи, що дозволить залучати й координувати діяльність провідних фахівців із будь-якої країни з інтеграції різних можливостей для отримання системного ефекту; забезпечувати прозорий доступ підприємств і компаній до проектного фінансування та венчурних фондів³; створювати технології, які можуть використовуватися як у секторі безпеки і оборони, так і в господарчому секторі економіки, а також сприяти співпраці з різними науково-технічними, технологічними, науково-дослідними інституціями.

Ефективна діяльність платформи потребуватиме впровадження сучасних механізмів співпраці з партнерами, у т. ч. забезпечення балансу інтересів учасників проекту з вирішення питань інтелектуальної власності при виготовленні зразків продукції.

Структура *Hi-Tech Office Ukraine*. У сфері телекомунікацій та інформаційних технологій національними мобільними операторами «Київстар», *Vodafone* та аутсорсинговою компанією *EPAM*⁴ у серпні 2016 р. засновано високотехнологічну структуру *Hi-Tech Office Ukraine*. Основне її завдання – підтримка на початкових стадіях ідей та стартапів⁵, які інвестори чи інвестиційні фонди ще не готові вкладати кошти. Серед інших завдань – стимулювання та впровадження інновацій і технологій у виробництві високотехнологічного обладнання. Представники інших іноземних ІТ-компаній вивчають можливості приєднання до *Hi-Tech Office Ukraine*. Серед них – *Microsoft, Oracle, Intel, Hewlett-Packard, Cisco*. Використання структури *Hi-Tech Office* у сфері створення високотехнологічного обладнання для експериментальних

³ *Венчурний фонд* – корпоративний або пайовий недиверсифікований інвестиційний фонд, активи якого більше як на 50 % складаються з корпоративних прав і цінних паперів, які не котируються на фондових біржах. Фонд здійснює виключно приватне розміщення емітованих ним цінних паперів і здійснює ризиковану інвестиційну стратегію, зокрема інвестиції в інноваційні проекти; *проектне фінансування* – спосіб залучення коштів для фінансування інвестиційних проектів, коли основним забезпеченням наданих кредитів є сам проект.

⁴ Компанія *EPAM* – найбільший постачальник послуг в галузі розробки програмного забезпечення і рішень на території колишнього Радянського Союзу та в Центральній і Східній Європі. Створена в 1993 р., має 17 представництв у 8 країнах світу, у її штаті більше 4 000 висококваліфікованих фахівців.

⁵ *Стартап* – нещодавно створена компанія.

виробництв та виробничих потужностей оборонних підприємств сприятиме прискоренню реформування ОПК.

Інноваційні складові системи реформування ОПК

Інноваційна перебудова оборонної промисловості України базується на виконанні Державної цільової програми реформування та розвитку ОПК на період до 2021 року, реалізації запропонованої ДК «Укроборонпром» нової Стратегії перебудови оборонної промисловості та планах реформування окремих підприємств державної і приватної власності.

Зазначена Стратегія передбачає корпоратизацію організацій і підприємств, упровадження міжнародних стандартів корпоративного управління, залучення міжнародних консалтингових компаній до визначення оптимальних шляхів реформування Концерну та кластеризацію підприємств за галузеву ознакою.

У рамках Стратегії «Укроборонпром» заплановано створення п'яти кластерів⁶ із можливим залученням інших структур та приватних компаній: авіаційного, бронетанкового, суднобудівного, високоточного озброєння та радіолокаційних систем (РАС) і зв'язку.

Розпочато роботи з їх створення. Так, у 2016 р. ДК «Укроборонпром» ініційовано корпоратизацію 5 підприємств: ДП «Антонов», ДП «Завод 410 ЦА», ДП «Чугуївський авіаційний ремонтний завод», ДП «Дослідно-конструкторське бюро авіації загального призначення», ДП «ВО «Карпати». Урядом видано розпорядження щодо корпоратизації ДП «Антонов» та ДП «Завод 410 ЦА». У тому ж році була створена корпорація «Українська авіабудівна компанія», до складу якої ввійшли 8 підприємств ДК «Укроборонпром» (ДП «Антонов», ДП «Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро ім. академіка О.Г. Івченка», ДП «ХМЗ «ФЕД», ДП «Харківське агрегатне конструкторське бюро», ПАТ «Завод «Маяк», ДП «Завод 410 ЦА», ДП «Новатор», ПАТ «Український НДІ авіаційної технології») та приватне підприємство ПАТ «ФЕД».

Слід зазначити, що впровадження Стратегії ДК «Укроборонпром» потребуватиме узгодження і затвердження нової моделі державно-приватного

⁶ *Кластер* – сконцентрована на певній території група взаємопов'язаних організацій (компаній, підприємств, університетів, науково-дослідних інститутів, банків та ін.) – постачальників продукції, комплектуючих, розробників інфраструктури та спеціалізованих послуг науково-дослідними інститутами та іншими організаціями, які взаємодоповнюють один одного та посилюють як їхню конкурентоспроможність, так і конкурентоспроможність кластеру в цілому.

партнерства, правил створення сприятливих умов для формування спільних підприємств з іноземними та вітчизняними приватними партнерами, а також секторальної підтримки і фінансового оздоровлення галузей. Упровадження Стратегії також потребує розгляду й затвердження Верховною Радою України 12 законопроектів, які вже підготовлено⁷.

Наприкінці листопада 2016 р. представниками «Укроборонпрому» проведено «День оборонної промисловості України у штаб-квартирі НАТО». Під час заходу було обговорено зміст нової стратегії реформування й розвитку ОПК та можливість її ефективного використання при вирішенні питань з розширення військово-технічної співпраці кластерів ОПК із західними компаніями НАТО та країнами ЄС.

Переваги та досвід кластеризації. Об'єднання взаємопов'язаних організацій (виробничих підприємств, науково-дослідних інститутів, університетів, бізнесових структур, банківських установ та ін.) – постачальників продукції, комплектуючих, розробників інфраструктури та спеціалізованих послуг, які доповнюють одне одного, у формі кластерів уможливить посилення конкурентоспроможності та ефективності функціонування ОПК в цілому.

Основними завданнями кластеру є його трансформація в державну корпорацію, орієнтовану на розробку новітніх технологій та створення сучасних зразків оборонної продукції в провідних галузях. Кожен кластер при ефективній системі управління і взаємодії та чіткій спеціалізації має забезпечувати кооперацію, налагодження міжнародного співробітництва та інтеграції з провідними іноземними компаніями-партнерами. Кластери мають створити ефективну мережу взаємодії між виробничими підприємствами, бізнес-структурами та наукою, максимально швидко впровадження інновацій в оборонно-промисловій сфері, підвищення конкурентоспроможності оборонної продукції та інтеграцію ОПК в глобальний оборонний ринок відповідно до сучасного тренду технологічної кооперації. Сьогодні більшість країн зацікавлені у створенні новітніх озброєнь у формі тісної співпраці, а не у веденні самостійних розробок.

⁷ Ідеться, зокрема, про такі законопроекти: «Про створення, виробництво озброєнь, військової та спеціальної техніки», прийняття якого забезпечить рівні та прозорі умови для державних та приватних підприємств; «Про оборонно-промисловий комплекс», який визначить вертикаль державного управління ОПК; «Про гарантування прав інвестицій в ОПК України», прийняття якого забезпечить створення позитивного інвестиційного клімату, умови та правила повернення інвестицій, включно з іноземними компаніями; «Про військово-технічне співробітництво», який, зокрема, регламентуватиме правила спільного з іноземними компаніями створення ОВТ, та ін.

На сьогодні у форматі кластерів працює більше половини організацій і підприємств США. Частина створеного ними ВВП перевищує 60 %. Ефективним кластером у США можна вважати «Силіконову долину», що в Каліфорнії, виникнення й розвиток якої пов'язані із зосередженням провідних університетів, фінансових центрів та великих міст в одному регіоні.

Більшість країн ЄС також мають національні програми кластеризації. У них передбачено надання фінансової підтримки розвитку кластерів відповідно до національних пріоритетів у сфері ключових технологій високотехнологічних галузей економіки. Нині в ЄС зареєстровано близько 2 000 кластерів, у яких задіяно 38 % працюючого населення всіх країн ЄС, а 150 із них визнано кластерами світового рівня. Активні програми кластеризації запроваджують, наприклад, скандинавські країни – Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція.

Крім Європи та США, кластеризація економік відбувається й в інших країнах. Зокрема, в Азії – це Китай. Так, у КНР налічується понад 60 кластерів, до їх складу входить близько 30 тис. компаній, у яких працює більше як 3,5 млн співробітників. Щорічні обсяги продажів цих кластерів складають приблизно 1 200 млрд дол. США.

Ризики кластеризації. Першим суттєвим кроком у створенні кластерів є корпоратизація організацій і підприємств. Слід зазначити, що завдяки їй може бути створено сприятливі можливості для залучення до співпраці іноземних інвесторів і компаній. Головне – чи будуть для них цікавими новостворені кластери? Які іноземні компанії і в яких обсягах захочуть спільно виробляти за участю кластерів новітню військову продукцію? Відповіді на ці запитання зумовляються як умовами співпраці, котрі мають бути запропоновані у відповідних вітчизняних законах, так і особливостями очікуваного переформатування воєно-політичних відносин провідних країн світу.

Кластеризація ОПК – масштабне завдання, вирішення якого потребуватиме тривалого часу. За оцінками експертів, лише корпоратизація організацій і підприємств потребує не менш трьох років, а реалізація заходів із створення ефективно діючих кластерів – ще два-три роки. Скорочення цих термінів потребуватиме прийняття складних рішень щодо оптимізації робіт зі створення кластерів, послідовності введення їх у дію та розробки планів залучення інвесторів і компаній НАТО та ЄС для співпраці з кластерами.

В умовах проведення АТО пріоритет у фінансуванні надаватиметься насамперед реформуванню Збройних Сил України, інших військових формувань та підприємств ОПК з метою своєчасного постачання ними озброєнь і військової техніки

в необхідних обсягах. Не виключено, що в таких умовах може забракнути коштів на виконання Державної цільової програми реформування і розвитку ОПК на період до 2021 року. Це призведе до уповільнення темпів проведення реформ, у т. ч. зі створення ефективно діючих кластерів.

Ураховуючи тривалість процесу кластеризації, невизначеність строку завершення АТО, важливого значення набуває впровадження поточних заходів з підвищення ефективності діяльності ОПК, насамперед із збільшення обсягів поставок озброєнь до Збройних Сил України та інших військових формувань. Це потребує вдосконалення структур управління ОПК, введення тендерних процедур під час формування державного оборонного замовлення, упровадження досконалішого механізму взаємодії замовників ДОЗ з підприємствами ОПК, підвищення обсягів робіт із впровадження норм і стандартів НАТО у виробництві ОВТ.

У цьому контексті варто зазначити, що виробники ОВТ з інших країн мають вкрай обмежений доступ до оборонних ринків США та країн ЄС. Навіть тоді, коли йдеться про спільні проекти США та країн ЄС, частка останніх досить мала [4]. Якщо час від часу іноземні компанії роблять спроби безпосередньої присутності на оборонному ринку США за допомогою прямих інвестицій, вони наштотвхуються на численні перепони⁸. Не можна виключати, що в таких умовах розширення ВТС певний час обмежуватиметься участю колишніх країн Варшавського договору – членів НАТО.

Кластери, що пропонуються, здебільшого розташовані в містах і мають значні земельні ділянки, корпуси та іншу інфраструктуру. Існує ризик того, що за нестабільної економіки України, проблематичності залучення інвесторів та іноземних компаній до співпраці з кластерами⁹ можуть бути створені умови, за яких певні підприємства можуть бути приватизовані, а їхні приміщення та земельні ділянки використовуватимуться в інших цілях.

⁸ Також із необхідністю додержання вимог законів США «Про контроль над експортом зброї», «Про контроль над міжнародним трафіком озброєнь», «Про адміністрування експорту».

⁹ Найбільш підготовленим до співпраці з іноземними компаніями є авіабудівний кластер «Українська авіабудівна корпорація». ДП «Антонов» завершує складання літака Ан-132D, що є першим етапом програми зі створення легкого багатоцільового літака нового покоління. Програма реалізується спільно з КАССТ (Центром наукових досліджень і технологій імені короля Абдулазіза, Королівство Саудівська Аравія). У цьому літаку зовсім не використовуються агрегати російського виробництва. Літак Ан-132D матиме такі характеристики: крейсерська швидкість – до 500 км/год; максимальна висота крейсерського польоту – до 9 000 м; максимальне корисне навантаження – до 9,2 т.

Подальші завдання кластеризації. Оприлюднення ДК «Укроборонпром» нової Стратегії реформування і розвитку оборонної промисловості у Верховній Раді України – перший крок до вирішення масштабних задач реформування оборонної промисловості. У подальшому, з огляду на державну важливість кластеризації та її впливу на обороноздатність України, слід очікувати: формування державної політики підтримки кластеризації в ОПК; прискорення впровадження відповідної законодавчої та нормативно-правової бази; розроблення ефективних механізмів взаємодії промислових підприємств, науково-дослідних організацій, банків, органів державної влади; визначення організацій, відповідальних за формування кластерів, спроможних ефективно співпрацювати з іноземними партнерами; узгодження та схвалення Урядом України нової Стратегії реформування та розвитку ОПК і розроблення для кожного кластеру відповідної Державної цільової програми, кожна з яких має передбачати основні заходи й терміни його створення, основні напрями інноваційного розвитку та обсяги державної фінансової підтримки кластеру.

Важливим чинником у своєчасному виконанні перелічених завдань мають стати додаткові заходи із забезпечення їх щорічного рівномірного фінансування.

Доцільно також розглянути можливість розробки Індикативних планів залучення іноземних інвесторів та іноземних компаній до співпраці з кластерами, а також передбачити в проекті Плану діяльності Національного комітету з промислового розвитку (постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 р. № 711¹⁰) завдань щодо розгляду питань із забезпечення формування та впровадження кластерів в оборонно-промисловій сфері.

Висновки та пропозиції

1. Прийняті державні рішення сприятимуть прискоренню реформування та переорієнтації діяльності ОПК на співробітництво з компаніями країн НАТО та ЄС. Серед найбільш важливих рішень – затвердження Державної цільової програми реформування ОПК на період до 2021 року, «Основних показників Державного оборонного замовлення на 2017 і 2018–2019 роки», ухвалення Стратегічного оборонного бюлетеня та Річної національної програми на 2017 рік під егідою Комісії Україна – НАТО.

2. Об'єднання у формі кластерів взаємопов'язаних організацій (виробничих підприємств,

науково-дослідних інститутів, університетів, бізнесових структур, банківських установ та ін.) – постачальників продукції, комплектуючих, розробників інфраструктури та спеціалізованих послуг, які доповнюють одне одного, посилять конкурентоспроможність і ефективність діяльності ОПК у цілому. Ключовим завданням кожного кластеру є його трансформація в корпорацію, орієнтовану на розробку новітніх технологій, створення сучасних зразків оборонної продукції, ефективної мережі взаємодії між учасниками розробки і впровадження продукції та інтеграція ОПК в глобальний оборонний ринок.

3. Упровадження запропонованої ДК «Укроборонпром» Стратегії кластеризації ОПК за галузевою ознакою потребує прискорення створення та запровадження нових досконаліших правил формування спільних державно-приватних підприємств з іноземними партнерами, забезпечення секторальної державної підтримки та фінансового оздоровлення галузей. Створення кластерів ОПК – процес, який може тривати п'ять і більше років. Для реформування ОПК необхідно вирішувати двоєдине державне завдання: упроваджувати заходи зі створення кластерів і одночасно приділяти значну увагу забезпеченню ефективної поточної діяльності ОПК, пов'язаної насамперед із постачанням до Збройних Сил України, інших військових формувань модернізованих і новітніх озброєнь у необхідних обсягах.

4. Для прискорення реформування ОПК доцільно створити Робочу групу за участю фахівців ДК «Укроборонпром», Державного космічного агентства та інших зацікавлених структур для підготовки матеріалів щодо узгодження державної політики підтримки кластеризації ОПК, розроблення й упровадження відповідної законодавчої та нормативно-правової бази, державних цільових програм для кожного кластеру, у яких мають передбачатися завдання й терміни створення відповідних кластерів, основні напрями їх інноваційного розвитку та обсяги державно-фінансової підтримки.

5. Для забезпечення ефективної діяльності приватних підприємств, задіяних у створенні комплектуючих і виробів для оборонних підприємств, необхідно впроваджувати заходи зі створення нових правил державно-приватного партнерства, забезпечення гарантування інвестицій, збалансованого ціноутворення, захисту інтелектуальної власності та роялті.

6. З огляду на важливість своєчасного постачання боеприпасів до Збройних Сил України, інших військових формувань, напружену ситуацію з поставками, доцільно вжити додаткових заходів щодо забезпечення, починаючи з 2017 р., рівномірного фінансування протягом кожного року Державної цільової програми створення і освоєння

¹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Національного комітету з промислового розвитку» від 11 жовтня 2016 р. № 711 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-2016-п

виробництва боєприпасів та продукції спеціальної хімії на період до 2021 року.

7. Для забезпечення впровадження наукових розробок інститутів НАНУ в інтересах створення озброєння та військової техніки керуватись рішеннями, прийнятими за результатами обговорення на Спільному засіданні Воєнно-наукової ради Збройних сил України та Національної академії наук України, що відбулося 7 липня 2017 р.

Список використаних джерел

1. Бегма В.М., Мерніков Г.І., Шемаєв В.М., Шевцов А.І., Шеховцов В.С. Відновлення та розвиток оборонної промисловості / за заг. ред. В.К. Горovenка // Світова гібридна війна і український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с. – С. 326–332.
2. Горбулін В.П., Шеховцов В.С., Шевцов А.І. ОПК України: кроки до стабілізації діяльності в умовах гібридної війни // Стратегічна панорама. – 2016. – № 2. – С. 54–62.
3. Горбулін В.П., Шевцов А.І., Шеховцов В.С. та ін. Оборонна і оборонно-промислова політика України в умовах зовнішньополітичних змін і проведення внутрішніх реформ : звіт про НДР. – К. : НІСД. – 2015. – С. 54–56.
4. Горбулін В.П., Шеховцов В.С., Шевцов А.І. Вхідження ОПК України в європейський оборонно-промисловий сектор // Стратегічні пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 5–10.
5. Горбулін В.П., Шеховцов В.С. Оборонна політика України в умовах ресурсних обмежень : звіт про НДР. – К. : НІСД, 2014. – С. 81–99.
6. Момот Т.В., Аванесова Н.Е. Оборонно-промисловий комплекс України: пріоритетні напрями реформування в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe? C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econrig_2015_5_7.pdf
7. Чепков І. Ключові проблеми у сфері реформування оборонно-промислового комплексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cacds.org.ua/ru/comments/401>
8. С. Полторак: Україна відновить виробництво боєприпасів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://defence-ua.com/index.php/home-page/2650-poltorak-ukrayina-vidnovyt-vyrobnytstvo-boeyeprypasiv>

References

1. Behma, V.M., Mernikov, G.I., Shemaiev, V.M., Shevtsov, A.I., Shehovtsov, V.S., & Horovenko, V.K. (Ed.). (2017). Vidnovlennia ta rozvytok oboronnoi promyslovi [Restoration and development of the defense industry]. *Svitova hibrydna viina: ukrainykyi front – The World Hybrid War: Ukrainian Forefront*. V.P. Horbulin (Ed.). Kyiv: NISD, Pp. 326–332 [in Ukrainian].
2. Horbulin, V.P., Shehovtsov, V.S., & Shevtsov, A.I. (2016). OPK Ukrainy: kroky do stabilizatsii diialnosti v umovakh hibrydnoi viiny [Ukrainian defense complex: steps to stabilize hybrid warfare]. *Stratehichna panorama – Strategic Panorama*, 2, 54–62 [in Ukrainian].
3. Horbulin, V.P., Shevtsov, A.I. & Shehovtsov, V.S. et al. (2015). *Oboronna i oboronno-promyslova polityka Ukrainy v umovakh zovnishnopolitychnykh zmin i provedennia vnutrishnikh reform [Defense and defense policy of Ukraine in the context of foreign-policy changes and internal reforms]*. Kyiv: NISS, Pp. 54–56 [in Ukrainian].
4. Horbulin, V.P., Shehovtsov, V.S., & Shevtsov A.I. (2015). Vkhodzhennia OPK Ukrainy v yevropeyskyi oboronno-promyslovyi sektor [The entry of Ukraine's defense industry into the European defense industry]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 1 (34), 5–10 [in Ukrainian].
5. Horbulin, V.P., & Shehovtsov, V.S. (2014). *Oboronna polityka Ukrainy v umovakh resursnykh obmezhen [Ukraine's defense policy in terms of resource constraints]*. Kyiv: NISS, Pp. 81–99 [in Ukrainian].
6. Momot, T.V., & Avanesova, N.E. *Oboronno-promyslovyi kompleks Ukrainy: priorytetni napriamy reformuvannia v umovakh yevrointehratsii [Ukraine's defense and industrial complex: priority areas for reform in european integration]*. (n.d.). *irbis-nbu.gov.ua*. Retrieved from http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe? C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econrig_2015_5_7.pdf [in Ukrainian].
7. Chepkov, I. *Kliuchovi problemy u sferi reformuvannia oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [Key problems in the reform of the defense industrial complex of Ukraine]*. (n.d.). *cacds.org.ua*. Retrieved from <http://www.cacds.org.ua/ru/comments/401> [in Ukrainian].
8. S. Poltorak: *Ukraina vidnovyt vyrobnytstvo boieprypasiv [Ukraine will resume production of ammunition]*. (n.d.). *defence-ua.com*. Retrieved from <https://defence-ua.com/index.php/home-page/2650-poltorak-ukrayina-vidnovyt-vyrobnytstvo-boeyeprypasiv> [in Ukrainian].

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ВИБОРУ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ

О.М. Шаров

У статті розглядаються можливості та ризики, які виникають внаслідок вибору Україною гео економічних пріоритетів у трикутнику: ЄС – США – Далекі Схід. Автор виходить з того, що визначальним напрямом зовнішньоекономічної політики України на найближче майбутнє (та у довгостроковій перспективі) залишається співпраця з країнами Західної Європи. Стверджується, що євроінтеграційна модальність України зумовлена життєвою необхідністю адаптації до сучасної системи глобалізованого суспільства, що вимагає більш активної участі країни в глобальних економічних процесах. Особливого значення для України набувають відносини зі Сполученими Штатами Америки, адже політична стратегія США відіграє надзвичайно велику роль не тільки для них самих, а й для інших країн світу. Це безпосередньо стосується також і України, зокрема щодо зовнішньоекономічних ризиків, які можуть бути зумовлені певними діями або намірами Сполучених Штатів. Всупереч думці деяких критиків президента США, можна бути певним, що у Д. Трампа та його найближчого політичного оточення існує «велика стратегія», хоча, можливо, вона не до кінця деталізована й узгоджена в усіх складових елементах. Можна очікувати подальшої трансформації зовнішньоекономічної стратегії США у бік пом'якшення «антиглобалістської» риторики та пошуку «точок дотику» з партнерами в Тихоокеанському та Північноатлантичному регіонах, а також підвищення уваги до політичних аспектів економічних проблем. У статті розглядаються основні аспекти такої стратегії і робляться певні висновки стосовно її значення для України. Проаналізовано нові умови співпраці з країнами інших регіонів світу, зроблено висновок, що найбільший інтерес з цієї точки зору можуть становити країни Далекосхідного регіону: не лише Китай, а й Південна Корея та Японія, що більше відповідає стратегічним інтересам України. У зв'язку з цим даються певні рекомендації.

Ключові слова: ЄС, США, Китай, Японія, Південна Корея, президент Д. Трамп, співпраця, гео економічні пріоритети.

Oleksandr Sharov

SOME ASPECTS OF UKRAINE'S FOREIGN POLICY:
REGARDING A CHOICE OF GEOECONOMIC PRIORITIES

The article examines the opportunities and risks that arise as a result of Ukraine's choice of geo-economic priorities in the triangle: the EU – the US – the Far East. At the same time, the author proceeds from the fact that the defining direction of Ukraine's foreign economic policy for the near future (as well as the long run) remains cooperation with the countries of Western Europe. It is argued that the European integration modality of Ukraine is due to the vital necessity of adapting to the modern system of a globalized society, which requires more active participation of the country in global economic processes. At the same time, relations with the United States of America are of special significance for Ukraine, because the USA political strategy plays an extremely important role not only for themselves but for other countries of the world too. This also applies directly to Ukraine, in particular, from the point of view of foreign economic risks that may be caused by certain actions or intentions of the United States. In spite of opinion of some critics of the US President, one can be certain that D. Trump and his immediate political environment have a "Great Strategy" – although perhaps it is not yet fully elaborated and agreed upon in all its constituent elements. Even more, one can expect further transformation of the United States' foreign economic strategy towards mitigation of "anti-globalist"

**Шаров Олександр
Миколайович** –
доктор економічних наук,
професор,
головний науковий
співробітник відділу
економічної безпеки
Національного інституту
стратегічних досліджень

rhetoric and the search for "points of contact" with partners in the Pacific and the North Atlantic areas, as well as increasing attention to the political aspects of economic problems. The article analyzes the main aspects of such a strategy and makes certain conclusions regarding its importance for Ukraine. In addition, new conditions for cooperation with countries in other regions of the world were analyzed and it was concluded that the countries of the Far East could be of greatest interest to this point of view: the question is not so much about China, but about relations with South Korea and Japan, which are more in concordance with the strategic interests of Ukraine. The article also gives some recommendations.

Keywords: EU, USA, China, Japan, South Korea, President D. Trump, cooperation, geoeconomic priorities.

Хоча в публіцистиці автори досить часто звертаються до питань геоекономічних пріоритетів зовнішньої політики України, наукові роботи на цю тематику виходять доволі рідко. Звісно, можна відзначити праці таких дослідників, як Ф. Медвідь [1], А. Гончарук та І. Троян [2], Є. Іванов [3], або учасників нечисленних спеціалізованих конференцій (зокрема, Міжнародної конференції «Україна у геоекономічному просторі: глобальні виклики, сучасні тренди розвитку та соціокультурні трансформації», яка відбулась у травні 2013 р. у Тернопільському національному економічному університеті). Однак загалом, на нашу думку, ця проблематика все ж таки вимагає більшої уваги науковців-міжнародників.

Метою публікації є аналіз варіантів вибору Україною геоекономічних пріоритетів у своїй зовнішній політиці з урахуванням її довгострокових стратегічних цілей, а також реальних можливостей дотримання таких пріоритетів (з огляду як на внутрішні можливості, так і на ставлення до такої політики з боку стратегічних партнерів).

Серед експертів досить розповсюдженою та стійкою є думка щодо реалістичності та природності т. зв. «багатополярної» моделі світу, в основі якої, як правило, знаходиться «пентархія», тобто домінування п'яти країн. Прикладами такої моделі є «європейський концерт» п'яти держав, що домінували після Віденського конгресу 1815 р., – Великої Британії, Росії, Франції, Пруссії та Австрії; «версальсько-вашингтонська» система, утворена після Першої світової війни на чолі зі Сполученими Штатами, Об'єднаним Королівством, Францією, Японією та Італією; «каїрсько-ялтинсько-потсдамська» система, встановлена після Другої світової війни, з п'ятьма великими державами – постійними членами Ради Безпеки ООН: США, СРСР, Великою Британією, Францією та Китаєм. У 70-ті роки минулого століття геополітичні та економічні зміни дозволили президенту США Р. Ніксону говорити про «нову пентархію» (США, Радянський Союз, Європейське Співтовариство, Китай та Японія).

Як засвідчує історія, «п'ятикутна» геополітична конструкція постійно виявлялася недостатньо стійкою, але короточасні періоди домінування двох або навіть однієї супердержави все одно завершувалися поверненням до «багатокутної» конструкції. Зокрема, в останні роки вказується на кристалізацію нових пентархій: Сполучені

Штати, Японія, Китай, Європейський Союз і Росія або (за іншим варіантом) – США, Китай, Європейський Союз, Росія та Індія. Існують також прогнози про можливе домінування «великої шістки» («секстету»): Китай, Європейський Союз, Індія, Японія, Росія та США.

Втім, на сьогодні зарано говорити про реальне утворення таких конфігурацій домінування, оскільки фактично більш-менш чітко визначився лише «трикутник» глобальних лідерів: США – Європейський Союз – Китай (або ширше – Далекий Схід). Виникає нагальна потреба не просто говорити про необхідність розвитку співпраці з усіма країнами світу, в т. ч. і його політико-економічними лідерами, а й чітко вибудувати систему геоекономічних пріоритетів.

Визначальним напрямом зовнішньоекономічної політики України на найближче майбутнє (у довгостроковій перспективі) **залишається співпраця з країнами Західної Європи** (тобто насамперед країнами Європейського Союзу, а також країнами, які мають із ЄС спеціальні асоціативні зв'язки, – Великою Британією, Швейцарією та Норвегією).

Така євроінтеграційна модальність України зумовлена життєвою необхідністю адаптації до сучасної системи глобалізованого суспільства (особливо в царині економіки), закріплена цивілізаційним вибором народу України та підтверджена його послідовною багатовіковою боротьбою за державну незалежність. Прогрес у справі імплементації умов Угоди про асоціацію та поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом розширює можливості подальшого поглиблення нашої інтеграції з ЄС, аж до набуття у майбутньому повноцінного членства у Європейському Союзі. Незважаючи на відсутність статусу країни-кандидата або офіційно визнаної перспективи членства в ЄС, Україна повинна до 2020 р. досягти такого рівня адаптації до економічних умов функціонування ЄС (Копенгагенських критеріїв), який би дозволив реально претендувати на членство у ЄС. Крім відповідності формальним критеріям (макроекономічним показникам), важливою вимогою є наявність суттєвої зовнішньоекономічної ваги, що забезпечується активною участю країни в глобальних економічних процесах, та наявність серйозних торговельно-економічних та інвестиційних

зв'язків з іншими регіонами світу, які становлять спільний інтерес для країн Європейського Союзу.

У цьому контексті *особливого значення для України набувають стосунки зі Сполученими Штатами Америки*. Слід визнати, що торговельно-економічні відносини між Україною та США перебувають на не дуже високому рівні: серед зовнішньоторговельних партнерів України США займають 6-те місце за імпортом, але лише 25-те – за експортом; відповідно, Україна для США – взагалі 84-те й 77-ме місце.

За даними Державної служби статистики України, за підсумками 2016 р. загальний товарообіг між Україною та США становив 2,1 млрд дол.: експорт товарів з України до США – 0,4 млрд дол., імпорт товарів зі США – 1,5 млрд дол. США (за даними Комісії США з міжнародної торгівлі за підсумками 2016 р. загальний товарообіг між США та Україною становив 1,7 млрд дол.). За обсягом прямих інвестицій, залучених в економіку України, США посідають 13-те місце – з показником у 85 млн дол. США, або 2 % усіх прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку України.

Однак значення економічних відносин із США не можна оцінювати лише за цими статистичними даними. По-перше, США є одним із основних торговельних партнерів Європейського Союзу (першим – з точки зору європейського експорту і другим – щодо імпорту), який, у свою чергу, є головним економічним партнером України та метою її інтеграційної стратегії. По-друге, США залишаються найбільш розвинутою (в кількісному та якісному вимірі) економікою світу, яка помітно впливає не тільки на окремі регіони, а й на загальносвітовий економічний клімат.

Політична стратегія Сполучених Штатів відіграє надзвичайно велику роль не тільки для них самих, а й для інших країн світу. Це *безпосередньо стосується також і України, зокрема з точки зору зовнішньоекономічних ризиків*, які можуть бути зумовлені певними діями чи намірами Сполучених Штатів. Перші місяці діяльності адміністрації президента Д. Трампа засвідчили, що, всупереч думці деяких критиків новообраного президента [4], у *Трампа та його найближчого політичного оточення існує «велика стратегія»* – хоча, можливо, вона ще не до кінця деталізована та узгоджена в усіх своїх складових елементах.

Велика стратегія (*Grand Strategy*) є концептуальною архітектурою, яка надає структуру та форму всій зовнішній політиці. Це означає, що, керуючись такою стратегією, політична сила (у даному випадку – президент США) не здійснюватиме кроків, які матимуть глобальне значення, на основі принципу *ad hoc* або пошуку рішень для кожного окремого випадку. Можна стверджувати, що фундаментальний інтерес США, як і раніше,

полягає в гарантуванні військової безпеки та безпеки життєдіяльності (у т. ч. запобігання терористичним актам, залагодження надзвичайних ситуацій тощо), економічного добробуту та прийнятого стилю життя.

На сьогодні загрози вказаним вище інтересам походять від т. зв. інтермистичних викликів – тобто викликів, які одночасно зумовлені та самі впливають на події як зовнішнього (*international*), так і внутрішнього (*domestic*) характеру. Зокрема, до таких загроз належать [5]:

1) *«радикальний іслам»*, який розглядається як екзистенціальна та «цивілізаційна» загрози для Сполучених Штатів і включає, на думку команди Д. Трампа, не тільки сунітських джихадистів та «Ісламську державу» і Аль-Каїду, а й усіх ісламістів;

2) *наявність несправедливих торговельних угод* (таких, як *NAFTA* або *TPP*) і торговельної практики основних світових конкурентів (валютний демпінг з боку КНР та ЄС), що створюють загрозу для стабільності економіки США, оскільки їхні умови призводять до руйнування американського виробництва, знижують рівень заробітної плати та збільшують безробіття (за висловом Д. Трампа – «гвалтують нашу економіку»);

3) *нелегальна імміграція*, темпи та масштаби якої також помітно зменшують кількість робочих місць для громадян США, знижують загальний рівень заробітної плати, створюють додаткове бюджетне навантаження для фінансування витрат на житло, школи та інші соціальні виплати, а також негативно впливають на стан особистої та національної безпеки.

Звідси випливає висновок, що *більшість основних загроз для інтересів США безпосередньо впливають на зовнішньоекономічну політику Сполучених Штатів, тож можливі наслідки протидії їм повинні бути враховані у зовнішньоекономічній політиці інших країн*.

Протидія зазначеним загрозам здійснюватиметься на основі гранд-стратегії «Америка перш за все», яка базуватиметься на *чотирьох основних принципах*.

Перший – «економічний націоналізм». Д. Трамп уже досить чітко дав зрозуміти, що бажає повернення до протекціоністських та меркантилістських принципів зовнішньоекономічної політики. Про це свідчать не тільки його передвиборні обіцянки щодо запровадження захисних митних тарифів (особливо в торгівлі з Китаєм) та податкові санкції проти американських компаній, які «виносять» свої виробничі потужності за кордон, а й конкретні кроки, зроблені протягом перших

ста днів президентства. Зокрема, йдеться про відмову від участі в Транстихоокеанському партнерстві та вказівку (ще від 23 січня 2017 р., тобто фактично одразу після інавгурації) щодо проведення переговорів стосовно зміни умов участі США в Північноамериканській зоні вільної торгівлі (NAFTA). Крім того, адміністрація Д. Трампа фактично уникає продовження переговорів щодо Трансатлантичного торговельного та інвестиційного партнерства між США та ЄС.

Другий – «екстремальні заходи» національної безпеки, до яких можна віднести будівництво стіни вздовж кордону з Мексикою, обмеження легальної імміграції та масові депортації нелегальних іммігрантів (починаючи з тих, які мають судимість) тощо.

Третій – т. зв. «аморальний трансакціоналізм» («аморальні угоди»), згідно з яким Сполучені Штати повинні бути готові укладати угоди з будь-якими суб'єктами світової політики, які поділяють американські інтереси, незалежно від того, чи можна такі відносини оформити угодами відповідно до міжнародного права і чи діятимуть такі партнери у відповідності з американськими цінностями. Зокрема, найбільш важливим у цьому контексті виглядатиме можливе стратегічне перегрупування відносин з Росією, яку Д. Трамп і дехто з його радників розглядають як природного партнера в боротьбі проти ісламських екстремістів (і, можливо, також у боротьбі з Китаєм).

З іншого боку, такий підхід передбачає, що всі союзники та партнери, що отримують допомогу від США, повинні «платити», і якщо вони цього не роблять, то Сполучені Штати повинні скоротити свої витрати. Передусім ця теза була висловлена щодо країн НАТО, але зрозуміло, що вона стосується не тільки їх.

Четвертий – потужний, але відсторонений мілітаризм. Він передбачає наявність потужної військової сили, яка, однак, не буде використовуватися на пряму, а радше відіграватиме роль «потенційної загрози» для порушників міжнародного порядку (в тому сенсі, який у це поняття вкладають у Вашингтоні).

Таким чином, зазначені принципи загалом вказують на відхід від двопартійного консенсусу (досягнутого після Другої світової війни), який полягав у діях, спрямованих на розширення у світі демократії та вільного ринку, що мало забезпечити міжнародну безпеку та економічне процвітання. У цьому контексті фінансова підтримка безпеки своїх союзників та діяльності міжнародних організацій розглядалася як витрати на користь безпеки самих Сполучених Штатів (оскільки погіршення їх геополітичного положення могло призвести до необхідності значно більш матеріальних та людських витрат). Президент Д. Трамп, схоже,

не поділяє такої точки зору, вважаючи, що вплив Америки визначається не стільки привабливістю її моральних та політичних цінностей, скільки матеріальними ресурсами, і тому *намагається здійснювати зовнішню (і, зокрема, зовнішньоекономічну політику) на корпоративних засадах*, зводячи політичні переваги та втрати лише до фінансових прибутків та збитків.

Така стратегія, звісно, має певні внутрішні суперечності та дилеми (які ще більше поглибилися після того, як спроби її реалізації зіштовхнулися з реаліями внутрішньо- та зовнішньополітичних відносин).

По-перше, Д. Трампу, як виявилось, досить важко узгодити свою політику щодо Росії та Ірану, з одного боку, з його бажанням перемогти «Ісламську державу» – з іншого. Адже Росія явно не бажає дотримуватися умов свого «допуску» до боротьби з ІДІЛ на території Сирії (узгоджені свого часу з президентом Б. Обамою), а перетворення США на «запрошеного гостя» в процесі військово-дипломатичного врегулювання ситуації в Сирії (що впливає зі згоди на участь США в переговорах в Астані, організованих Росією, Іраном і Туреччиною) загрожує втратою довіри сунітських держав, які Трамп хотів би перетворити на своїх військових союзників у Сирії і, потенційно, «роздмухуванням» громадянської війни в цій країні та зростанням джихадистської загрози для Сполучених Штатів. Одночасно «загравання» з шиїтським Іраном можуть призвести до втрати американського впливу в Іраку (де пам'ятають про завдання, поставлене Д. Трампом на закритій зустрічі в ЦРУ наступного дня після його інавгурації: «Візьміть іракську нафту»). Усе це, разом з «антиісламськими» заходами всередині країни, може лише ускладнити боротьбу з ісламським тероризмом у США.

Одночасне дистанціювання від європейських союзників та НАТО могло б іще більш ускладнити для США можливості досягнення своїх цілей у стосунках з ісламським світом, Росією та Китаєм, і це, нарешті, стає зрозумілим для Д. Трампа, який поступово «забуває» свої випадки проти старих союзників і «на ходу» коректує свою політику щодо них (зокрема, й за допомогою нових членів своєї команди).

Водночас Д. Трампу довелося не просто пом'якшити, а буквально забути про свою антикитайську риторику [6], замінивши її підкресленою повагою до пекінського керівництва, оскільки з'ясувалося, що добрі стосунки з КНР потрібні не тільки для врегулювання торговельно-валютних суперечок (постійний дефіцит США у двосторонній торгівлі та демпінгове заниження обмінного курсу юаня), а й для вирішення проблем військової безпеки (ядерна загроза з боку КНДР та напруженість у Східнокитайському морі). Навряд чи

можна вважати, що нинішній американський президент уже готовий відмовитися від намірів змусити Китай заплатити «геополітичну ціну» за свої прибутки у торгівлі з США, однак очевидно, що спроби розіграти карту «двох Китаїв» (демонстраційні контакти з президентом Тайваню) залишаться лише тактичним ходом, спрямованим на покращення «початкових позицій» США у переговорах з КНР. При тому, що ці позиції значно більше були підірвані самими США, внаслідок їхньої відмови від уже підписаної угоди про Транстихоокеанське партнерство, що *de facto* віддає Китаю економічне лідерство в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. За таких умов Сполученим Штатам буде важко продовжувати боротьбу з «економічним ворогом номер 1» (як іще нещодавно називав Китай президент Д. Трамп і яким його вважають такі ключові фігури американської адміністрації, як Торговельний представник США Роберт Лайтхізер та голова Національної ради торгівлі Пітер Наварро).

З огляду на згадане вище, **можна очікувати подальшої трансформації зовнішньоекономічної стратегії Сполучених Штатів** у бік пом'якшення «антиглобалістської» риторики та пошуку «точок дотику» з партнерами в Тихоокеанському та Північноатлантичному регіонах, а також підвищення уваги до політичних аспектів економічних проблем. Утім, така трансформація буде здійснюватися повільно та з певними рецидивами первісно проголошених підходів. Отож у короткостроковій перспективі слід враховувати наявні тенденції, про які йшлося вище.

Усе це дозволяє зробити певні **висновки, які стосуються України** та її зовнішньоекономічних відносин як із США, так і з іншими країнами світу.

Ліберальний економічний порядок, який надає шанс відкритим економікам середнього рівня розвитку скористатися можливостями глобалізації, зокрема залучити новітні технології та значно розширити ринок збуту своєї продукції, залишається найбільш сприятливим з точки зору інтересів розвитку економіки України. Водночас слід мати на увазі можливість помітного зсуву світової практики в бік відродження методів протекціонізму та «економічного націоналізму» (про що опосередковано свідчать останні документи G-20 та МВФ, з яких зникло традиційне засудження протекціонізму).

Відродження такої практики створює для України загрозу закриття частини існуючих та потенційних ринків збуту. Маючи це на увазі, необхідно, **підтримуючи позицію ЄС щодо збереження правил «вільної торгівлі», підготувати програму функціонування національної економіки в умовах протекціоністської політики.**

Прагматичний підхід до торговельно-економічних угод та посилена увага до короткострокових

наслідків таких угод, які стають новим трендом зовнішньоекономічної політики, загострюють питання щодо позитивних зрушень в економіці України внаслідок імплементації Угоди про асоціацію і поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. Ураховуючи це, необхідно **посилити економіко-дипломатичний тиск як на європейських партнерів, так і на підприємницькі кола України з метою активізації ділової співпраці та поглиблення технічної допомоги з боку ЄС**, зокрема в питаннях технічного регулювання та стандартизації, а також сприяння виходу продукції українських виробників на ринки ЄС.

Неоднозначні відносини між США та Китаєм підвищують ризики зовнішньоекономічних відносин з Далекосхідним регіоном, особливо у зв'язку з невизначеністю щодо перспектив політико-економічного суперництва між двома згаданими державами. Елімінування цих ризиків вимагає проведення Україною **зваженої далекосхідної зовнішньоекономічної політики.**

Наявний економічний потенціал України, особливо його експортна та інвестиційна складові, не дозволяє в сучасних умовах забезпечити широкомасштабний вихід нашої держави на міжнародні регіональні ринки та захоплення там помітних (вагомих) позицій. Тому більш раціональною та перспективною виглядає **стратегія концентрації уваги на окремих регіонах і тактика виходу на їхні ринки у співпраці з однією-двома провідними країнами**, глибока кооперація з якими дозволить поступово опанувати також ринки інших країн цього регіону.

Враховуючи наявність спеціальних економічних відносин країн ЄС зі Сполученими Штатами Америки (особливо беручи до уваги *все ще існуючу* перспективу підписання угоди про Трансатлантичне торговельно-інвестиційне партнерство), а також із країнами Африки та (певною мірою) Латинської Америки (які базуються на старих зв'язках колишніх метрополій з колоніальними та залежними територіями), **найбільший інтерес з цієї точки зору можуть становити країни Далекосхідного регіону.** Такий вибір посилюється також намірами Китаю щодо розбудови транспортно-логістичної інфраструктури в рамках проекту Нового Шовкового шляху, який повинен забезпечити безпосереднє поєднання ринків Китаю та ЄС (з відповідними перевагами для транзитних країн). Усе згадане вище підводить до висновку про необхідність окремої стратегії розбудови економічних відносин з провідними країнами далекосхідного регіону: Китаєм, Японією та Південною Кореєю.

Втім, рівнонаближені відносини з цими країнами навряд чи можливі, з огляду не тільки на різний потенціал торговельно-економічних відносин з обох сторін, але також на розбіжність,

а деколи – прямий конфлікт інтересів цих країн у їхній зовнішньоекономічній політиці загалом та конкуренцію на окремих напрямках співпраці з Україною зокрема. Таким чином, *стратегія далекосхідної зовнішньоекономічної стратегії* повинна визначити чіткі пріоритети у відносинах з основними партнерами.

Розглядаючи питання щодо пріоритетності стратегічних зовнішньоекономічних відносин з країнами Далекого Сходу, слід виходити з таких положень.

Відносини між Україною та Китаєм (керівництво якого ставить перед країною амбіційне завдання «зайняти центральне місце на світовій арені» [7]) мають асиметричний характер, тому ініціатива про фактичне їх перезавантаження має виходити від України. Водночас необхідно мати на увазі, що масштабна співпраця з Китаєм об'єктивно веде до євразійської інтеграції України (хоча й під егідою КНР, а не РФ, що, зрештою, може мати для України ще більш негативні наслідки). Пекін може зближуватися з Києвом тільки на безпечну для себе відстань, щоб завжди зберігати баланс відносин у геополітичному трикутнику США – Росія – Китай і в світі загалом. А Україні важливо показати Китаю власну зовнішньополітичну концепцію, яка не повинна повністю залежати від США та ЄС, інакше це буде сприйматися Китаєм як «втрата обличчя».

Стратегічні відносини з Китаєм можуть ускладнити реалізацію задекларованої цілі отримання членства України в ЄС. Крім того, підписання угоди ЗВТ з Китаєм може бути доволі негативно сприйняте в США, а отже, ускладнити відносини з цією країною, що може негативно позначитися на можливості отримувати від неї допомогу (як фінансову, так і військову). Серйозним обмеженням двосторонньої українсько-китайської співпраці є стратегічні відносини між Китаєм та Росією. І хоча Китай формально виступає з підтримкою суверенітету та територіальної цілісності України, втім, пекінська влада не тільки не засудила анексію Росією українського Криму, а й надає (хоч і в обмеженому обсязі) практичну підтримку такій політиці.

Масштаби суто двосторонньої економічної співпраці в умовах глобалізації досить обмежені та малоперспективні, у зв'язку з чим китайська сторона поки що не передбачає включення України до проекту Нового Шовкового шляху у форматі «16 + 1» (який використовується у співпраці з іншими країнами Центральної та Східної Європи). Отож фактично наша участь у цьому глобальному проекті з Пекіна бачиться на рівні далекого Уругваю [8], а його магістральні напрями ominатимуть Україну з півночі – територією Росії, а з півдня – територіями Туреччини, Греції та балканських країн.

Українсько-японські відносини протягом усього часу незалежності України залишалися більш скромними, що було зумовлено протилежними причинами (порівняно з українсько-китайським напрямом), а саме:

- традиційно стриманими відносинами між СРСР та Японією, що зумовлено насамперед відсутністю мирної угоди та невирішеністю проблеми «північних територій» – чотирьох островів Курильської гряди, окупованих СРСР за підсумками Другої світової війни;
- кризовими явищами у японській економіці в останні десятиріччя, що стримувало попит на японському ринку та інвестиційну експансію японського капіталу за кордоном;
- загальним зменшенням інтересу Японії до продовження економічної експансії на ринки ЄС (зокрема, у зв'язку з протекціоністськими заходами з боку Євросоюзу) та більша концентрація уваги на азійському напрямку економічної співпраці.

З іншого боку, регіональна орієнтація Японії може сприяти входженню України на далекосхідний ринок як «свого» учасника.

Однак це зовсім не означає відсутності перспектив щодо розбудови двосторонніх економічних відносин: японська сторона може знайти в Україні можливість задоволення своїх зростаючих потреб у продукції аграрно-харчового комплексу, а також створення «форпосту» для нової хвилі економічної експансії в західноєвропейському напрямку.

На жаль, на сьогодні Токіо досить стримано ставиться до таких перспектив, певною мірою тому, що аналогічні можливості потенційно надає йому співробітництво з географічно ближчою та економічно потужнішою Росією. Водночас розбудова особливих економічних відносин з Україною може стати для Японії реальною альтернативою співробітництва з Росією, яке, як виглядає, і надалі стримуватиметься невирішеністю проблеми «північних територій». У цьому ж контексті додатковим аргументом на користь пріоритетності наших відносин з Японією є її союзницькі відносини зі США, в т. ч. участь у спільному проекті Транстихоокеанського партнерства.

Для *Південної Кореї та України*, крім відносно зів'язаних обсягів економік, спільними є такі характеристики, як енергетична імпортозалежність, військово-політичні проблеми з північним сусідом, проблема антикорупційної боротьби, високий рівень залучення громадянського суспільства до демократизації політичних процесів тощо. І хоча Республіка Корея економічно помітно поступається двом економічним супердержавам світу – Китаю та Японії, для України це може мати

навіть позитивне значення. Корейський економічний потенціал все одно досить вагомий, у той же час співпраця з Україною (за умови порівнянних обсягів) матиме для Південної Кореї набагато більше значення, ніж для Китаю або Японії, і зможе реально розглядатися як стратегічна.

В умовах гібридної війни з Російською Федерацією для України вкрай важливими залишаються партнерські (формально – стратегічні) *відносини зі Сполученими Штатами Америки*. Водночас стратегічний характер таких відносин залишається вельми нестійким, через що бажано посилити аргументацію для американської сторони стосовно важливості відносин з Україною. Одним із таких аргументів може бути реальна підтримка політики США на Далекому Сході. Зокрема, це стосується планів США щодо розбудови транстихоокеанської економічної інтеграції (повернення до яких, незважаючи на тимчасовий демарш Д. Трампа, все одно неминуче), які мають суттєві суперечності з аналогічними планами Китаю та Росії. Водночас не можна залишати поза увагою конфлікти інтересів Китаю з двома найближчими союзниками США на Далекому Сході – Японією та Південною Кореєю (які з 1989 р. є найстарішими «головними союзниками США поза НАТО»).

Таким чином, можна зробити **висновок** про бажаність утримання в короткостроковій перспективі (1–3 роки) рівних конструктивних відносин з усіма трьома основними економічними партнерами України на Далекому Сході. Втім, за ініціативи України слід:

- підтримати ініціативу південнокорейської сторони щодо встановлення більш тісних економічних зв'язків з Україною;
- активізувати зі свого боку спроби поглибити відносини з Японією;
- уважно поставитися до можливих пропозицій з боку КНР стосовно поглиблення економічних відносин (зокрема, стосовно розширення існуючого формату співпраці «16 + 1» за рахунок повноправного включення в нього України, а також участі в проєкті Нового Великого Шовкового шляху).

У середньостроковій перспективі (3–5 років) необхідно орієнтуватися на таку пріоритетність зовнішньоекономічних відносин з країнами Далекого Сходу:

- пріоритетне стратегічне партнерство з Республікою Корея, яке базується на суттєвих інвестиціях цієї країни у високотехнологічні галузі України, значному товарообігу та спільному виході українських та південнокорейських компаній на ринки країн АТР;

- стратегічне партнерство з Японією, що ґрунтується на японських інвестиціях у високотехнологічні галузі України та розвитку харчової промисловості (на основі екологічного сільського господарства);
- ситуативне стратегічне партнерство з Китаєм, яке базується на співробітництві в галузі торгівлі та інвестицій.

Список використаних джерел

1. Медвідь Ф.М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в контексті глобалізації та євроінтеграції // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філософія. Політологія. – 2005. – № 70–72. – С. 52–54.
2. Гончарук А., Троян І. Торговельно-економічні пріоритети України в ОЧЕС // Міжнародна економічна політика. – 2013. – № 2 (19). – С. 27–47.
3. Іванов Є.І. Геоекономічні пріоритети зовнішньоторговельної політики України // Вісник Приазовського державного технічного університету. – Маріуполь, 2015. – Вип. 29. – (Серія «Економічні науки»). – С. 250–257.
4. Dombrowski P., Reich S. Does Donald Trump have a grand strategy? [Електронний ресурс] // Chatham House. Режим доступу : https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/ia/INTA93_5_01_DombrowskiReich_0.pdf
5. Kahl C., Brands H. Trump's Grand Strategic Train Wreck [Електронний ресурс] // Foreign Policy. – 2017, Jan. 31. – Режим доступу : <http://foreignpolicy.com/2017/01/31/trumps-grand-strategic-train-wreck/>
6. Shannon Tiezzi. Trump-Xi Summit: Much Ado About Nothing? [Електронний ресурс] // The Diplomat. – 2017, Apr. 8. – Режим доступу : <https://thediplomat.com/2017/04/trump-xi-summit-much-ado-about-nothing/>
7. Xi Jinping: "Time for China to take centre stage" [Електронний ресурс] // BBC. News. – 2017, Oct. 18. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-41647872>
8. 李克强大使在首尔就「克强之路」上的发言 // 中華人民共和國外交部 [Електронний ресурс]. – 2016. – 7 листопа. – Режим доступу : http://www.fmprc.gov.cn/web/dszlsjt_673036/t1413557.shtml

References

1. Medvid, F.M. (2005). Natsionalno-derzhavni interesy ta geopolitychni priorytety Ukrainy v konteksti hlobalizatsii ta evroitehratsii [National State Interest and Ukraine's Priorities in the Framework of the Globalization and the Eurointegration]. *Visnyk Kiyvskoho natsionalnoho universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politologia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Philosophy. Political Science*, 70–72, 52–54 [in Ukrainian].
2. Goncharuk, A. & Troian, I. (2013). Torhovelno-ekonomichni priorytety Ukrainy v OCHES [Trade and Economic Priorities of Ukraine in the BSEC]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International Economic*, 2 (19), 27–47 [in Ukrainian].

3. Ivanov, Ye. I. (2015). Heoekonomichni priorytety zovnishniotorhovelnoi polityky Ukrainy [Goeconomic Priorities of Ukraine's Foreign Policy]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho technichnogo universitetu – Bulletin of Pryazovskyi State Technical University, 29 (Economic Science)*, 250–257 [in Ukrainian].
4. Dombrowski, P. & Reich, S. Does Donald Trump have a grand strategy? (n.d.). *www.chathamhouse.org*. Retrieved from https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/ia/INTA93_5_01_DombrowskiReich_0.pdf [in English].
5. Kahl, C. & Brands, H. (2017, Jan. 31). Trump's Grand Strategic Train Wreck. *Foreign Policy. foreignpolicy.com*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2017/01/31/trumps-grand-strategic-train-wreck/> [in English].
6. Shannon Tiezzi (2017, Apr. 8). Trump-Xi Summit: Much Ado About Nothing? *The Diplomat. thediplomat.com*. Retrieved from <https://thediplomat.com/2017/04/trump-xi-summit-much-ado-about-nothing/> [in English].
7. Xi Jinping: "Time for China to take centre stage". (2017, Oct. 18). *BBC. News. bbc.com*. Retrieved from <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-41647872> [in English].
8. 李克強大使杜鵑在首屆「克強之路」上的「 // 中華人民共和國外交部 (2016, Nov. 7). *fmprc.gov.cn*. Retrieved from http://www.fmprc.gov.cn/web/dszlslt_673036/t1413557.shtml [in Chinese].

ОНОВЛЕНА ПАРАДИГМА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ РОЗГОРТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МЕРЕЖЕВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Д.І. Олійник

У статті розкрито стан та проблеми інноваційного розвитку в Україні та необхідність більш активного використання інноваційних підходів у формуванні єдиного інтегрованого енергетичного ринку на основі принципів та правил реалізації спільних проблем і транскордонних аспектів у контексті розгортання мережевої інфраструктури.

Систематизовано європейський досвід трансформації третьої промислової (цифрової) революції, яка поступово переходить у Четверту промислову революцію, або «Індустрію 4.0», і характеризується злиттям технологій та розмиванням кордонів між фізичними та цифровими сферами. Узагальнено міжнародний досвід щодо впровадження у нашій країні європейської моделі енергетичної системи майбутнього, яка згідно з міжнародними стандартами передбачає забезпечення переходу до вищого рівня міжнародної кооперації, формування «розумних» міст і «розумних» спільнот як адекватної системи управління, відновлення цілісності науково-технологічного комплексу та підготовки кваліфікаційних менеджерів з метою розвитку цифрової економіки, інтелектуальних технологій, нових матеріалів та способів конструювання, створення систем обробки великих обсягів даних, машинного навчання та штучного інтелекту.

Запропоновано основні напрями комплексного підходу в реалізації інноваційних проектів як цілісної системи, яка встановлює загальний ергономічний підхід і спеціальні базові принципи та концепції ергономіки в новій енергетичній політиці щодо формування енергетичних кооперативів, діяльність яких спрямовується на децентралізоване, екологічне та незалежне виробництво енергії.

Зроблено висновок про те, що ключовими елементами успішної інтеграції енергетичного сектору в новий дизайн ринку є прийняття мережевих кодексів та єдиних правил, які дозволяють здійснювати транскордонну торгівлю енергією на основі управління попитом, а задекларовані зміни в континентальній європейській енергосистемі у пакеті енергетичної безпеки відкривають нові можливості для України щодо синхронізації та інтеграції у європейську енергосистему на найближчі 10–15 років. Зазначено, що особлива увага повинна приділятися забезпеченню скоординованого підходу всіх учасників енергетичного ринку до побудови нового дизайну мережевої інфраструктури на основі реалізації єдиної державної енергетичної політики.

Ключові слова: енергетичний ринок, енергетичні спільноти, мережева інфраструктура, мережеві кодекси, «розумні» мережі, оператори системи розподілу, поновлювальні джерела енергії.

Danyila Oliiynuk

UPDATED PARADIGM OF EUROPEAN POLICY IN THE CONTEXT OF THE DEPLOYMENT OF INTELLIGENT NETWORK INFRASTRUCTURE

The article analyzes the state and problems of innovation development in Ukraine and the need for more active use of innovative approaches in the formation of a single integrated energy market based on the principles and rules for implementing common problems and cross-border aspects in the context of network infrastructure deployment.

Олійник
Даниїла Іллівна –
доктор економічних наук,
професор,
головний науковий
співробітник
відділу регіональної
політики
Національного інституту
стратегічних досліджень

The European experience of the transformation of the third industrial revolution (digital revolution), which is gradually transforming into the fourth industrial revolution, or "Industry 4.0", is systematized and characterized by the merger of technologies and the blurring of borders between physical and digital spheres.

The international experience on the implementation of a European model of the future energy system in our country, which involves in accordance with accepted international standards ensuring the transition to a higher level of international cooperation, the formation of "smart" cities and "smart" communities as an adequate management system, the restoration of integrity scientific and technological complex and training of qualification managers for the purpose of development of digital economy, intellectual technologies, new mothers and methods of designing, creating systems for processing large volumes of data, machine learning and artificial intelligence.

The main directions of the integrated approach in the implementation of innovative projects are proposed as a coherent system that establishes a general ergonomic approach and special basic principles and concepts of ergonomics in the new energy policy for the formation of energy co-operatives, which activities are aimed at centralized, independent environmental and energy production.

It is concluded that key elements of the successful integration of the energy sector into the new market design are the adoption of network codes and common rules that allow for cross-border energy trading on the basis of demand management, and the announced changes in the continental European grid in the energy security package open up new opportunities for the synchronization and integration of Ukraine into the European grid for the next 10–15 years. It is noted that special attention should be paid to ensuring a coordinated approach of all participants in the energy market prior to the construction of a new design of the network infrastructure on the basis of the implementation of a single state energy policy.

Keywords: energy market, energy communities, network infrastructure, network codes, smart network, distribution system operators, renewable energy sources.

Згідно з Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і Європейським співтовариством з атомної енергії, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII, сприяння сталому розвитку розглядається як один із головних принципів посилення співпраці між сторонами, які визнають важливість урахування економічних, соціальних та екологічних інтересів не тільки свого населення, а й майбутніх поколінь і гарантують, що економічний розвиток, екологічна та соціальна політика будуть підтримуватися спільними зусиллями. Європейський Союз нині створив єдиний інтегрований енергетичний ринок, на якому формуються основні принципи й правила реалізації спільних проблем і транскордонних аспектів, що узгоджуються в прийнятих Європейською Комісією (*European Commission, EC*) рекомендаціях про державну допомогу в енергетиці та навколишньому середовищі (*Energy State Aid Guidelines, EEAG*).

В опублікованій *EC* 1 березня 2017 р. Білій книзі викладено п'ять сценаріїв майбутнього розвитку Європи, де питання енергоефективності посідають одне з провідних місць. Зокрема, йдеться про «збереження енергії, заощадження коштів» [10]. Сучасне бачення енергетичної системи майбутнього базується на інтелектуальних проектах кваліфікованих технологічних процесів «розумних» мереж *Smart Grids* щодо управління мережевими потоками реактивної енергії та сформоване на основі інтегрованих інтелектуальних досліджень і даних щодо 459 проектів *Smart Grids* у 47 європейських країнах. Результати цих досліджень оприлюднені об'єднаним дослідницьким центром Європейської Комісії з питань науки та знань (*Directorate-General Joint Research Centre, EC-DG JRC*) як перспективні проекти розвитку *Smart Grids*

(*Outlook Smart Grid Projects*) [23] і спрямовані на подолання існуючого розриву при переході енергетичних систем на нові моделі виробництва та споживання й створення відповідної мережевої інфраструктури в «розумних» містах та «розумних» спільнотах (*Smart Cities & Smart Communities, SC&C*).

Просування енергоефективних технологій, які сприяють зниженню енергоспоживання і, відповідно, парникових викидів, тісно пов'язане з кліматичною політикою. База даних Міжнародного енергетичного агентства (*International Energy Agency, IEA*) щодо політики забезпечення енергетичної ефективності містить інформацію про численні ініціативи наукових досліджень та розвитку (*Research and Development, R&D*), що стосуються питань енергоефективності й енергозбереження.

Платформою, покликаною сприяти участі заінтересованих сторін у процесі формування цілеспрямованої, оперативної і всеохоплюючої політики в галузі електроенергетики та обміну думками, виступає *Форум з енергетичної інфраструктури*. Цей європейський Форум об'єднує регіональні групи з пріоритетних напрямів розвитку енергетичного проекту *TEN-E (Trans-European Network Energy)*, у складі яких – представники урядів, операторів системи передачі (*Transmission System Operator, TSOs*), операторів системи розподілу (*Distribution System Operator, DSOs*), Європейської мережі операторів електроенергетики (*European Network of Transmission System Operators for Electricity, ENTSO-E*), Європейської мережі операторів газових мереж (*European Network of Transmission System Operators for Gas, ENTSO-G*), Агентства з питань співпраці енергетичних регуляторів (*Agency for the Cooperation of Energy*

Regulators, ACER) та Європейського інвестиційного банку (*European Investment Bank, EIB*), крім того, представники Європейського парламенту (*European Parliament*), Комітету регіонів (*Committee of the Regions, CoR*), Європейського економічного та соціального комітету (*European Economic and Social Committee, EESC*) та інші неурядові організації (*Non-Governmental Organisations, NGOs*).

У 2016 р. Генеральним директором з питань енергетики *EC (Directorate-General for Energy, EC-DG ENER)*, діяльність якого зосереджується на створенні конкурентного внутрішнього ринку енергоносіїв для зниження цін, розвитку поновлювальних джерел енергії (*Renewable Energy Sources, RES*), зменшення енергетичної залежності та споживання енергії, представлено:

- технічний аналіз інноваційних проектів щодо *Smart Grids* та досліджень з енергозбереження [25];
- інтегровану Дорожню карту (стратегічний план енергетичних технологій) *SET Plan ENER (Strategic Energy Technology Plan)* [24] для підтримки R&D у сфері розвитку *Smart Grids* та зберігання енергії, що охоплює період з 2017 до 2026 рр.;
- Дорожню карту *ENTSO-E R&D* на 2017–2026 роки для підтримки *TSOs* як ключових системних інтеграторів різних компонентів і технологій, що входять на ринок електроенергії, у т. ч. взаємодію з тепловими й газовими мережами та зосереджену на інтеграції всіх рішень взаємодії в енергосистемі, включно із технологіями зберігання енергії [26]. Ця Дорожня карта розглядається як список кластерів та функціональних завдань, які включені до списку пріоритетної інноваційної тематики [21];
- План упровадження досліджень та розробок *ENTSO-E (IP)* у Європейську електроенергетичну систему на 2016–2018 рр. [14], призначений для R&D з європейським виміром *TSOs* та встановлення середньострокового бачення й технологічних/оперативних цілей і швидкої зміни європейської електричної системи.

Ці документи слугують інструментами планування й координації зусиль з метою створення та підтримки ефективною, надійною, безпечною європейської мережевої інфраструктури *SC&C*. В оновленому Четвертому європейському енергетичному пакеті *Clean Energy for All Europeans* [6] заплановане суттєве зміщення акцентів з невідновних паливно-енергетичних ресурсів (вугілля, газу, мазуту) до чистих *RES* (вода, сонце, вітер, біомаса), а також збільшення державних інтервенцій на ринках електроенергії. Саме синтез нових функціональних можливостей у системах управління електроенергією нового типу (генерація, інтелектуальні мережі, споживачі з керуванням

навантаженням тощо) зумовив перегляд у Євросоюзу загальних правил внутрішнього ринку електроенергії [19], які нині є частиною більш широкого пакета європейських ініціатив енергетичного переходу до чистої енергії, задекларованої в Четвертому енергетичному пакеті «Чиста енергія для всіх європейців», про який йшлося вище. Мета цих ініціатив – збільшення частки генерації *RES* до 50 % усієї енергії, виробленої в країнах – членах ЄС у 2030 р., у т. ч. в секторі електроенергії (*Sectors of Electricity, RES-E*), секторі опалення та охолодження *RES-H&C (Sectors of Heating and Cooling)*, транспортному секторі *RES-T (Sectors of Transport)*. Ключовими елементами успішної інтеграції енергетичного сектору в новий дизайн ринку є прийняття мережевих кодексів та єдиних правил для роботи на короткотермінових ринках, які дозволяють здійснювати трансграничну торгівлю *RES-E* на основі управління попитом (*Demand Response, DS*). Це пояснюється тим, що *RES* можна спрогнозувати лише незадовго до фактичного виробництва (через непередбачувані погодні умови).

Окрім того, у пакеті енергетичної безпеки (*Clean Energy Package, CEP*) задекларовано зміни в континентальній європейській енергосистемі, завдяки чому відкриваються нові можливості синхронізації та інтеграції у європейську енергосистему й для України на найближчі 10–15 років. Загалом ідеться про цілеспрямоване впровадження у нашій країні європейської моделі енергетичної системи майбутнього, яка передбачає істотні внутрішні перетворення згідно з прийнятими міжнародними стандартами та забезпечення переходу до вищого рівня міжнародної кооперації та формування *SC&C*. Така модель формує принципово нові тенденції створення наддержавних угруповань, що полягають у реалізації стратегічних проектів – системних функціональних утворень з цілями, завданнями та екстраполяцією результатів у майбутнє, що виходять за межі національних держав і діють на основі спільних інтересів. Основою цих інтересів є концепція *потрійної спіралі*¹, яка базується на мережевому механізмі узгодження дій та формування суспільного консенсусу під час прийняття рішень, заснованих на принципі колаборації (координації дій поза ієрархією).

У Євросоюзі таким системним утворенням виступає Європейська технологічна та інноваційна платформа розумних мереж для енергетичного переходу (*European Technology and Innovation Platform Smart Networks for Energy Transition, ETIP SNET*) [15], що використовує: інтернет-ресурси *Grid-Innovation-on-line* у рамках проекту *GRID +*

¹ Інституційною основою моделі *потрійної спіралі* інноваційного циклу є органічна взаємодія трьох суб'єктів процесу створення інновацій у вигляді метафоричної спіралі – органи влади (як центральної, так і місцевої), бізнесові структури, університети.

(*EC FP7*), спрямовані на полегшення потоків знань та обміну між новими, поточними та завершеними дослідженнями й інноваційними проектами, що сприяють реалізації плану *ETIP SNET*; Дорожню карту досліджень та розвитку *R&D (ETIP SNET RD&I)*; заходи щодо їх упровадження.

На основі такої моделі в межах енергетичної стратегії транс'європейських мереж *TEN-E* ЄС розпочав фінансування нових проектів енергетичної інфраструктури у Європі та в країнах, що розвиваються і представляють спільний інтерес (*Projects of Common Interest, PCIs*) [20]. З метою підвищення якості електроенергії, транспортування та цифрової інфраструктури кожні два роки ЄС переглядає список проектів *PCIs*, як це визначено в стратегії *TEN-E* для з'єднання мереж, які на той час ізольовані від європейських енергетичних ринків, а також для зміцнення існуючих транскордонних взаємозв'язків та *RES* [16].

Фінансове забезпечення підключення європейських об'єктів (*Connecting Europe Facility, CEF*) в енергетиці на 2014–2020 рр. заплановано в сумі 5 350 млн євро за *PCIs*. Зокрема, вже укладено угоди на фінансування підключення *CEF* між електромережами Словенії та Хорватії, а також нового транскордонного з'єднання мереж між Італією та Францією [4], що виділені Всесвітньою енергетичною радою (*World Energy Council, WEC*) як «технологічно розвинені проекти *Smart Grid*» у рамках Індексу світової енергетичної трилеми (*World Energy Trilemma Index, WETI*). Цьому сприяє нова стратегія пріоритетних напрямів стійкої енергетики, проголошена Європейським банком реконструкції і розвитку (*European Bank for Reconstruction and Development, EBRD*) у грудні 2013 р. в секторі енергетики та природних ресурсів, яка позначила відмову від підтримки проектів вугільних електростанцій (окрім безальтернативних варіантів). Співзвучну заяву зробив і Світовий банк у керівництві для енергетичного сектору. У 2014 р. в ЄС були затверджені «*Рамки енергетичної та кліматичної політики – 2030*», у яких простежується прагнення до підтримки конкурентоспроможності європейської промисловості. Найбільші світові банки розвитку та інвестори намагаються підкреслювати кліматичну спрямованість у своїх стратегіях. Так, у червні 2013 р. Європейський інвестиційний банк затвердив нові керівні принципи для стимулювання інвестицій у *RES* та пов'язані з ними дослідження й розробки.

Пріоритетом зовнішньої політики ЄС, куди віднесена й Україна, «є збереження та посилення глобальної системи управління, оскільки економічна спроможність базується на багатонаціональній системі правил» [1]. Інноваційні проекти, котрі формуються на такій системі правил і забезпечують баланс між економічними, соціальними та екологічними проблемами в аспекті стандартизації, розглядаються як розробки, які може

підтримувати ергономіка як «наукова дисципліна, що вивчає взаємодію людини та інших елементів системи, а також сфера діяльності щодо застосування теорії, принципів, даних та методів цієї науки для забезпечення благополуччя людини та оптимізації загальної продуктивності системи»². Однією з основних концепцій ергономіки є концепція системи, яка розглядає взаємодію між людьми та іншими частинами системи як застосування ергономічних принципів під час проектування робочих систем, що описуються стандартом *ISO 6385:2004 Ergonomic principles in the design of work systems* [17], який встановлює загальний ергономічний підхід і спеціальні базові принципи та концепції ергономіки.

Концептуальний ергономічний підхід є одним із важливих елементів нової енергетичної політики в ЄС у формуванні енергетичних кооперативів (об'єднання громадян, підприємств та організацій), діяльність яких спрямовується на децентралізоване, екологічне та незалежне виробництво енергії. Активна поведінка споживачів (*просьюмерів*) в енергосистемі покликана підвищувати конкуренцію на ринках електроенергії та системних послуг і підсилювати ціновий ефект від взаємодії між *DSOs* та *TSOs*. З одного боку, місцеві енергетичні спільноти (інноваційні підприємства)³ як «розумні» виробництва (*Smart Production*) можуть ефективно управляти енергією, здійснювати трансформацію електричної енергії на теплову на рівні територіальної громади шляхом споживання електроенергії, яку вони генерують, як безпосередньо для отримання електроенергії, так і для опалення та охолодження за умови запровадження належних нормативних рамок. З іншого боку, транскордонне функціонування енергетичної системи нині більш взаємопов'язане, ніж це було в минулому, що зумовлено збільшенням змінної та децентралізованої генерації, а також значно тіснішою ринковою інтеграцією на енергетичному ринку, особливо в короткі проміжки часу.

Зважаючи на зазначене, зауважимо, що оперативною метою на сьогоднішній день є створення енергопостачальних балансуючих організацій – регіональних операторів систем розподілу (*TSOs*), які є абсолютно новою організаційно-правовою формою у вітчизняній електроенергетиці, передбаченою Законом України «Про ринок електричної енергії України» [2]. Це, у свою чергу, дозволить інвесторам створювати на основі чинної нормативної бази компактні енергетичні центри (інноваційні підприємства) для груп споживачів,

² *Ергономіка*, за визначенням Міжнародної асоціації з ергономіки (*International Ergonomic Association, IEA*), – це наука, що комплексно вивчає особливості виробничої діяльності людини в системі «людина – техніка – довкілля».

³ *Інноваційне підприємство* – це підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє та реалізує інноваційну продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 % його загального обсягу.

зосереджених у промислових парках, розвинених адміністративно-територіальних утвореннях, містах, об'єднаних територіальних громадах [3].

У цьому контексті пошуки Україною свого місця у проєкті *Smart Networks* набувають нового змісту з урахуванням сьогоденніших ознак політичного та безпекового середовища та реалізації нового формату відносин на *Платформі спільноти знань – ERA-Net Smart Grids Plus – Expera*, що створена за ініціативою 21 європейської країни з представників галузевих, політичних, дослідницьких та інших установ, метою якої є підтримка розробки новітніх технологій, ринкових конструкцій та адаптації споживачів до взаємодії з інтелектуальними мережами. Завдяки цьому встановлюється прямий зв'язок між ініціативами *R&D*, експертами та керівниками мереж *Smart Networks* з делегуванням повноважень на наднаціональний рівень таким міжнародним функціональним структурам, які в сукупності відіграють роль єдиного інтеграційного центру.

Уряд України оголосив 2017 р. роком впровадження секторальної децентралізації, результатом якої має стати чіткий розподіл повноважень і ресурсів між рівнями та органами управління щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку територій. Питання забезпечення системного підходу до проведення секторальної децентралізації, яка, з одного боку, є невід'ємною складовою частиною реформи територіальної організації влади та місцевого самоврядування, а з іншого – складовою частиною системної реформи мережевої інфраструктури в енергетичному секторі, має стати ключовим. Така євроінтеграційна модальність України зумовлена логікою адаптації до сучасної системи глобалізованого суспільства та побудови цифрової економіки.

Отже, Україна має довести свою спроможність входження до європейського енергетичного ринку з урахуванням імплементації основних понять і вимог щодо підготовки технічних специфікацій, інших елементів регулювання під час розгортання мережевої інфраструктури для реалізації її стратегічних цілей за принципом «єдиного потоку» (*spillover*), згідно з якими *інтеграція одного елемента енергетичної системи неодмінно призводить до необхідності інтеграції іншого та знаходить своє вираження в більш широкому використанні віддаленого доступу, функціональної сумісності відкритих комунікацій та стандартних моделей даних*.

З'єднання розподілених мереж і підключення мереж територіальних громад (*MicroGrids*) до енергетичних систем є однією з цілей розробки *Smart Grid*. Це з'єднання має здійснюватися на основі відповідних рішень щодо єдиної технічної політики стосовно адаптації технічних характеристик до міжнародних стандартів.

Зазначимо, що хоча було прийнято Закон України «Про ринок електричної енергії України», однак реалізації його вимог не відчувається, ключові гравці енергетичного ринку поки що не готові обговорювати перші конкретні кроки. Проте на початковому етапі важливо означити, в якому напрямку відбувається розвиток електромережевого комплексу у світі, які ідеї й технології може запропонувати Україна. А також вирішити ключові питання: яка енергетика необхідна державі для майбутнього; які перспективи розвитку України та які енергоресурси будуть визначальними в її енергобалансі найближчим часом.

У світовому вимірі електромережевий комплекс нині розвивається за двома основними напрямками технологічного розвитку – це магістральні мережі та розподільча генерація. Великі магістральні мережі забезпечують передачу енергії на велику відстань і використовуються при формуванні потужних енергомостів, національних та міждержавних енергосистем. Розподільчі структури розглядаються як «розумні» мережі, котрі можуть адаптуватися до швидких, різних змін режимів як споживачів, так і постачальників. На думку багатьох аналітиків, на сучасному етапі в Україні відсутнє цільове бачення інтелектуальної енергетики та не означена чітка позиція держави за програмою й механізмами її реалізації. Однак досвід зарубіжних країн свідчить про те, що розвиток цього напрямку здійснюється на підставі стратегічного документа. Відтак Україні вкрай необхідно було б розпочати реалізацію важливого національного проєкту щодо створення інтелектуальної енергетичної системи з визначенням перспектив та потенціалу розвитку інтелектуальної енергетики з точки зору технологічного аспекту, звернувшись до кращих міжнародних практик і відповідних компетенцій, зокрема європейського досвіду, який передбачає виконання всіма учасниками енергетичного ринку чітких правил (кодексів усталеної практики).

З метою формування та функціонування інтегрованого європейського енергетичного ринку країни ЄС домовилися про узгодження правил, завдяки яким ринки та системні операції будуть регулюватися за допомогою *мережевих кодексів та настанов*, розроблених спільно представниками Європейської Комісії, Агентства з питань співпраці регуляторів енергетики, Європейської мережі операторів систем передачі електроенергії. У минулому такі правила встановлювались окремими країнами, і Україною також. Однак із збільшенням взаємозв'язків між країнами на внутрішньому енергетичному ринку загальноєвропейські правила стають усе більш необхідними для ефективного управління потоками електроенергії та є обов'язковими. Варто визнати, що нині генеруючі установки, що підключаються до електричних мереж, відповідають різним правилам, технічним специфікаціям та експлуатаційним характеристикам обладнання. Тепер у Європі прийняте

рішення щодо розробки єдиних правил та впровадження восьми мережевих кодексів і настанов з електроенергії, п'ять із яких офіційно прийняті в ЄС, а три – наберуть чинності до кінця 2017 р., при цьому охоплюватимуть сфери, що включають доступ до мережі, процедури управління потужністю, розміщення на ринку та розподіл пропускної здатності.

Розробка мережевих кодексів та настанов є частиною Третього енергетичного пакета щодо поліпшення функціонування Європейського внутрішнього енергетичного ринку за допомогою заходів, які включають розукрупнення постачальників енергії від мережевих операторів, зміцнення незалежності регуляторів, а також підвищення прозорості на роздрібних ринках, і ґрунтуються на статті 6 Регламенту ЄС/714/2009 щодо умов доступу до мережі для транскордонного обміну електроенергією [20]. Процедура прийняття кодексів енергетичних мереж полягає у визначенні ЄС переліку пріоритетів для виробництва електроенергії, які покладаються в основу при розробці мережевих кодексів спільно з ACER та ENTSO-E. Після затвердження пріоритетних напрямків ACER розробляє рамкові принципи, які визначають правила для розробки конкретних мережевих кодексів та рекомендує ЄС прийняти кодекси за згодою Ради Європейського Союзу і Європейського парламенту як такі, що відповідають внутрішній меті справедливого і збалансованого енергетичного ринку ЄС. Іноді правила приймаються як керівні принципи, що мають однаковий юридичний статус і є юридично обов'язковими до виконання.

У *рамкових принципах з управління електричними мережами*, розроблених ACER, встановлені правила для забезпечення операцій користувачами мереж відповідно до визначеної системи параметрів, до яких належать: частота; напруга; реактивна потужність; контроль навантаження та системи балансування частоти; струм короткого замикання; захист, включно із його налаштуванням; діагностика та можливість надання додаткових послуг.

Нормативною базою слугують рішення ЄС про встановлення щорічних списків пріоритетів для розробки мережевих кодексів і керівних принципів⁴, положення про умови доступу до мережі для транскордонного обміну електроенергією [7], регламент із подання та публікації даних на ринках електроенергії [8] та положення, що встановлює принципи передачі компенсаційного механізму [22].

⁴ Див.: Commission Decision on the establishment of the annual priority lists for the development of network codes and guidelines for 2017 (2017/89/EU); Commission Implementing Decision (EU) 2015/1960 on the establishment of the annual priority lists for 2016 for the development of network codes and guidelines (2015/1960).

Серед пріоритетних напрямів нормативних документів відповідно до чинного законодавства ЄС на 2017 р. визначено впровадження кодексів енергетичних мереж із питань:

- розподілу пропускної спроможності та управління перевантаженням (*Regulation establishing a guideline on Capacity Allocation and Congestion Management, CACM*), що регулюють створення транскордонних ринків електроенергії, розподіл потужності та управління навантаженням, а також методи розрахунку пропускної спроможності міжсистемних з'єднань на основі Регламенту ЄС 2015/1222 [7];
- створення управління форвардного розподілу пропускної спроможності (*Forward Capacity Allocation, FCA*) для міжсистемних з'єднань, а також для транскордонної торгівлі, форвардних ринків (*Regulation establishing a guideline on forward capacity allocation*), тобто таймфреймів більше ніж на добу вперед згідно із Регламентом ЄС 2016/1719 [7];
- балансування електроенергії (*Electricity Balancing, EB*) установлює правила з експлуатації балансує ринків, тобто тих ринків TSOs, які здійснюють закупівлю, використовують енергію та потужність для підтримання системи в рівновазі у режимі реального часу для транскордонної торгівлі та ефективності балансує ринків;
- створення кодексу для управління системами передачі електроенергії в надзвичайних ситуаціях та відновлення цих систем;
- створення мережевого коду для підключення попиту (*Network Code on Demand Connection, DCC*), що стосуються зв'язку з новими об'єктами попиту на національну мережу електропостачання згідно з Регламентом ЄС 2016/1388 [7];
- створення мережевого кодексу вимог щодо приєднання нових генеруючих установок до національних електричних мереж (*Grid Connection of Generators, RfG*) згідно з Регламентом ЄС 2016/631 [9];
- створення мережевого кодексу вимог щодо приєднання високовольтної системи постійного струму (*Grid Connection of High-Voltage Direct Current, HVDC*) згідно з Регламентом ЄС 2016/1447 [9];
- забезпечення експлуатації взаємозалежної операційної системи передачі в режимі реального часу.

Чинником, який нині стримує реалізацію системних рішень в Україні, є те, що в сформованих інституційних умовах основні суб'єкти ринку та інфраструктурні організації в основному

не зацікавлені в переході до нового технологічного пакета й формування нової мережевої архітектури. Тому визначальними умовами для розгортання в Україні мереж *Smart Grids* мають стати: зміна архітектури роздрібного сектору ринку електроенергії; дерегулювання економічних відносин його суб'єктів; створення спрощених інтерфейсів технологічної та інформаційної взаємодії об'єктів розподіленої енергетики з європейською енергетичною системою. Усе це зумовить появу нового класу ринкових суб'єктів – активних споживачів і просьюмерів, операторів *MicroGrids* та агрегаторів розподілених енергетичних об'єктів, різних сервісних організацій.

Першочерговою метою державної вітчизняної політики в цій галузі має бути формування регуляторних умов для забезпечення розвитку електроенергетики на основі нових технологій, що створюють нові можливості для споживачів та забезпечують підвищення системної ефективності. Стратегічний маневр полягає в тому, щоб у якості пріоритету трансформації вітчизняної електроенергетики використовувати нову технологічну платформу, яка підтримує створення ринкових екосистем активних споживачів, просьюмерів, агрегаторів та інших суб'єктів розподіленої енергетики в кооперації із традиційною енергосистемою. Такий перехід сприятиме підприємницькій ініціативі, залученню приватних інвестицій, підвищенню рівня конкуренції, зумовить потребу із реалізації пріоритетних напрямів у технологічному порядку вітчизняної державної політики на середньострокову перспективу, як-от:

- запуск відкритих модульних цифрових платформ для організації кіберфізичних систем і середовищ в електроенергетиці;
- розробку інтелектуальних мультиагентних систем управління;
- становлення ринкового сегмента систем зберігання електроенергії;
- розвиток сектору перспективної високовольтної та височастотної силової електроніки;
- упровадження технологій «Інтернету речей» (цифрові датчики, сенсори, актуатори та засоби комунікації);
- використання цифрових фінансових технологій (блокчейн, смарт-контракти, децентралізовані автономні організації).

Список використаних джерел

1. В ЄС оголосили пріоритети зовнішньої політики – Україна потрапила до «глобального управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/2102866-v-es-ogolosili-prioriteti-zovnishnoji-politiki-ukrajina-potrapila-do-globalnogo-upravlinnya.html>

2. Закон України «Про ринок електричної енергії України» від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58829

3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

4. Мониторинг событий, оказывающих существенное влияние на функционирование и развитие мировых энергосистем 21.07.2017–27.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.so-ups.ru/uploads/media/280717_foreign_tso.pdf

5. Регламент (ЄС) № 714/2009 Європейського парламенту та Ради від 13 липня 2009 року про умови доступу до мережі для транскордонного обміну електроенергією та скасування Регламенту (ЄС) № 1228/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/docscatalog/document?id=245023094>

6. Clean Energy for All Europeans – Europa EU [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/search?q=Clean+Energy+for+All+Europeans&rlz=1C1AFAB_ukUA677UA678&oq=Clean+Energy+for+All+Europeans&aqs=chrome..69i57.3092j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8

7. Commission Regulation (EU) 2016/1388 Establishing a network code on demand connection [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/...>

8. Commission Regulation (EU) 2016/1719 establishing a guideline on forward capacity allocation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/>

9. Electricity Network Codes and Guidelines [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/wholesale-market/electricity-network-codes>

10. Energy Efficiency Saving Energy, Saving Money [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency>

11. European energy infrastructure and repealing Decision N1364/2006/EC and amending Regulations (EC) 713/2009, (EC) 714/2009 and (EC) 715/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/3888285/24F6E4206F75620BE053C92FA8C088EE.PDF

12. EU legislation (directives and regulations) that falls under the legislative competence of DG ENER and that is currently in force (split by policy areas) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://amet.ro/en/documents/SecondaryEUlegislation2.pdf>

13. Gas Network Codes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/markets-and-consumers/wholesale-market/gas-network-codes>

14. Implementation Plan 2016–2018 Research & Development Roadmap 2013–2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.entsoe.eu/Documents/Publications/RDC%20publications/150330_RD_Implementation_Plan_2016–2018.pdf

15. Implementation Plan Online Consultation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etip-snet.eu>

16. Infrastructure Connecting Energy Markets and Regions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure>
 17. ISO 6385:2016 Ergonomics principles in the design of work systems [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.iso.org/standard/35885.html>
 18. Network Code on Demand Connection (DCC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.emissions-euets.com/network-codes/network-code-on-demand-connection-dcc>
 19. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the Internal Market for Electricity (recast) COM/2016/0861 final/2–2016/0379 (COD) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016PC0861R%2801%29>
 20. Regulation (EU) 347/2013 Of the European Parliament and of the Council of 17 April 2013 on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Decision 1364/2006/EC and amending Regulations (EC) 713/2009, (EC) 714/2009 and (EC) 715/2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Reg_347_2013_EN.pdf
 21. R&D Roadmap 2017–2026 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.entsoe.eu/publications/research-and-development-reports/rd-roadmap/Pages/default.aspx>
 22. Regulation on Submission and publication of Data in Electricity Markets [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.emissions-euets.com/regulation-on-submission-and-publication-of-data-in-electricity-markets>
 23. Smart Grid Projects Map: Organisations and Implementation Sites [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ses.jrc.ec.europa.eu/sites/ses.jrc.ec.europa.eu/files/u24/2014/project_maps_28_april_2014.html
 24. Strategic Energy Technology Plan [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/technology-and-innovation/strategic-energy-technology-plan>
 25. Technical analysis of past and on-going projects Contract ENER C2/2014–642 / S12.698798 «Support to R&D strategy in the area of SET Plan activities in smart grids and energy storage» Deliverable D3.2 by TECHNOFI (coordinator), EASE, EDSO, ENTSO-E, RSE and VITO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://GridStorage_D3.2_MonitoringReportFinal.pdf
 26. The Role of DSOs in a Smart Grid Environment Client: European Commission, DG ENER Final Report Amsterdam/Rotterdam, 23 April 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20140423_dso_smartgrid.pdf
- References**
1. V EU oholosyly priorytety zovnishnoi polityky – Ukraina potrapyla do «hlobalnoho upravlinnia» [EU announces foreign policy priorities – Ukraine has fallen into «global governance»]. (n.d.). *unian.ua*. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/2102866-v-es-ogolosili-prioriteti-zovnishnoji-politiki-ukrajina-potrapila-do-globalnogo-upravlinnya.html> [in Ukrainian].
 2. Zakon Ukrainy «Pro rynek elektrychnoi enerhii Ukrainy» vid 13 kvitnia 2017 r. № 2019-VIII [Law of Ukraine «On the Electricity Market of Ukraine» from 2017, April 13 № 2019-VIII]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58829 [in Ukrainian].
 3. Zakon Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist» vid 4 lypnia 2002 r. № 40-IV [Law of Ukraine «On Innovation Activity» from 2002, July 4 № 40-IV]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15> [in Ukrainian].
 4. Monitorynh sobytii, okazyvaiushchikh sushchestvennoe vlianie na funktsionirovanie i razvitiie mirovykh energosistem 21.07.2017–27.07.2017 [Monitoring of events that have a significant impact on the functioning and development of world energysystems 21.07.2017–27.07.2017]. (n.d.). *so-ups.ru*. Retrieved from http://www.so-ups.ru/uploads/media/280717_foreign_tso.pdf [in Russian].
 5. Regulation (EC) No. 714/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on conditions for access to the network for cross-border exchanges in electricity and repealing Regulation (EC) No. 1228/2003. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:211:0015:0035:EN:PDF> [in English].
 6. Clean Energy for All Europeans – Europa EU. (n.d.). *google.com.ua*. Retrieved from https://www.google.com.ua/search?q=Clean+Energy+for+All+Europeans&rlz=1C1AFAB_ukUA677UA678&oq=Clean+Energy+for+All+Europeans&aqs=chrome..69i57.3092j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8 [in English].
 7. Commission Regulation (EU) 2016/1388 Establishing a network code on demand connection. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/> [in English].
 8. Commission Regulation (EU) 2016/1719 establishing a guideline on forward capacity allocation. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/> [in English].
 9. Electricity Network Codes and Guidelines. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/wholesale-market/electricity-network-codes> [in English].
 10. Energy Efficiency Saving Energy, Saving Money. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency> [in English].
 11. European energy infrastructure and repealing Decision 1364/2006/EC and amending Regulations (EC) 713/2009, (EC) 714/2009 and (EC) 715/2009. (n.d.). *energy-community.org*. Retrieved from https://www.energy-community.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/3888285/24F6E4206F75620BE053C92FA8C088EE.PDF [in English].
 12. EU legislation (directives and regulations) that falls under the legislative competence of DG ENER and that is currently in force (split by policy areas). (n.d.). *amet.ro*. Retrieved from <http://amet.ro/en/documents/SecondaryEUlegislation2.pdf> [in English].
 13. Gas Network Codes (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/energy/en/topics/markets-and-consumers/wholesale-market/gas-network-codes> [in English].

14. Implementation Plan 2016–2018 Research & Development Roadmap 2013–2022. (n.d.). *entsoe.eu*. Retrieved from https://www.entsoe.eu/Documents/Publications/RDC%20publications/150330_RD_Implementation_Plan_2016-2018.pdf [in English].
15. Implementation Plan Online Consultation. (n.d.). *Etip-snet.eu*. Retrieved from <http://www.etip-snet.eu> [in English].
16. Infrastructure Connecting energy markets and regions. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure> [in English].
17. ISO 6385:2016 Ergonomics principles in the design of work systems. (n.d.). *iso.org*. Retrieved from <https://www.iso.org/standard/35885.html> [in English].
18. Network Code on Demand Connection (DCC). (n.d.). *Emissions-euets.com*. Retrieved from <https://www.emissions-euets.com/network-codes/network-code-on-demand-connection-dcc> [in English].
19. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the Internal Market for Electricity (recast) COM/2016/0861 final/2-2016/0379 (COD). (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016PC0861R%2801%29> [in English].
20. Regulation (EU) 347/2013 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 17 April 2013 on guidelines for trans-European energy infrastructure and repealing Decision 1364/2006/EC and amending Regulations (EC) 713/2009, (EC) 714/2009 and (EC) 715/2009. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Reg_347_2013_EN.pdf [in English].
21. R&D Roadmap 2017–2026. (n.d.). *entsoe.eu*. Retrieved from <https://www.entsoe.eu/publications/research-and-development-reports/rd-roadmap/Pages/default.aspx> [in English].
22. Regulation on Submission and Publication of Data in Electricity Markets. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://www.emissions-euets.com/regulation-on-submission-and-publication-of-data-in-electricity-markets> [in English].
23. Smart Grid Projects Map: Organisations and Implementation Sites. (n.d.). *ses.jrc.ec.europa.eu*. Retrieved from http://ses.jrc.ec.europa.eu/sites/ses.jrc.ec.europa.eu/files/u24/2014/project_maps_28_april_2014.html [in English].
24. Strategic Energy Technology Plan. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/technology-and-innovation/strategic-energy-technology-plan> [in English].
25. Technical analysis of past and on-going projects Contract ENER C2/2014-642 / S12.698798 «Support to R&D strategy in the area of SET Plan activities in smart grids and energy storage» Deliverable D3.2 by TECHNOFI (coordinator), EASE, EDSO, ENTSO-E, RSE and VITO. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/GridStorage_D3.2_MonitoringReportFinal.pdf [in English].
26. The role of DSOs in a Smart Grid Environment Client: European Commission, DG ENER Final Report Amsterdam/Rotterdam, 23 April 2014. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/20140423_dso_smartgrid.pdf [in English].

ДИСГАРМОНІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ УКРАЇНИ

О.М. Ляшенко

Актуальність. Проблематика досліджень економічної свободи привертає увагу дослідників різних галузей науки – від економічних до правничих. Поліаспектність змісту економічної свободи сформувалася внаслідок успадкування ознак багатогранності наукової категорії свободи й тенденцій, які прямо чи опосередковано характеризують різноманітні економічні процеси. Тому наявні дослідження економічної свободи здебільшого присвячуються перевагам обрання економічно вільного типу розвитку і, отже, демонструють його результати, як-от: що більш економічно вільною є країна, то вищими є темпи зростання ВВП, доходів на душу населення, рівня, якості і тривалості життя громадян країни; навіть бідні країни, політику яких скеровано на дотримання принципів економічної свободи, розвиваються швидше, ніж інші країни з аналогічними стартовими макроекономічними показниками тощо. Водночас такі висновки є занадто узагальненими й переважно не торкаються питання «внутрішніх механізмів» економічної свободи. Частково проблема полягає в тому, що індекси економічної свободи *The Heritage Foundation* і *The Fraser Institute* здебільшого використовуються для геоекономічних ілюстрацій лідерів і аутсайдерів серед економічно вільних і невольних країн та віднаходження подібностей і розбіжностей у їхньому розвитку, тоді як внутрішні взаємозв'язки між складовими елементами економічної свободи практично не досліджуються.

Ляшенко Олександра Миколаївна – доктор економічних наук, професор, учений секретар Національного інституту стратегічних досліджень

Автором зроблено наукове припущення, що, залишаючи поза межами дослідження недосконалість наявних індексів економічної свободи, слід, по-перше, здійснити наукову розвідку щодо рівномірності (нерівномірності) трендів складових одного з цих індексів, а, по-друге, спробувати з'ясувати, як зміна однієї складової впливає на іншу або залежить від неї. Підставою для такого припущення слугували позиції України у рейтингах економічної свободи за 2017 р., відповідно до яких, посідаючи одну з найнижчих сходинок, за окремими показниками вона не поступається країнам-лідерам.

Мета статті полягає у виявленні ознак дисгармонії економічної свободи України шляхом оцінювання взаємозв'язків і залежностей між елементами відповідного індексу.

Отримані результати. Виявлено ознаки структурної дисгармонії параметрів економічної свободи України.

Висновки. За результатами дослідження трендів Індексу економічної свободи України за версією *The Heritage Foundation* (1995–2017 рр.) встановлено, що найсуттєвіший вплив на загальне значення такого Індексу справляють податкова, фінансова, «розмір держави», грошова, свобода торгівлі і свобода трудових відносин, тоді як, наприклад, показник «Свобода від корупції» має мінімальний та обернений вплив. Структурна дисгармонія обмежує зміцнення і зростання економічної свободи країни, відтак, аби її уникнути, необхідно досягти «однакової швидкості» здійснення реформ і мультифакторного оцінювання впливу їх наслідків на економічну свободу країни, її національну безпеку і стійкість.

Ключові слова: економічна свобода, рейтинги, тенденції, принципи, обмеження, взаємозв'язки, структурна дисгармонія.

Oleksandra Liashenko

DISHARMONY OF ECONOMIC FREEDOM OF UKRAINE

Thematic justification. The issue of research on economic freedom has attracted the attention of researchers from various fields of science – from economic to legal. A polyaspect content of economic freedom was developed by the inheritance of characteristics of the multifaceted nature of freedom scientific category and tendencies that directly or indirectly describe various economic processes. Thus, the available researches of economic freedom are largely devoted to the benefits of choosing an economically free type of development and,

therefore, show its results such as higher GDP growth rate in more economically free country; income per capita; level, quality and life expectancy of citizens of a country; even poor countries, whose policy is focused on the principles of economic freedom, are developing faster than other countries with similar basic macroeconomic indicators etc. At the same time, such conclusions are too generalized and mostly do not touch upon the "internal mechanisms" of economic freedom. Partially the problem concerns the fact that available indexes of economic freedom – the The Heritage Foundation and the The Fraser Institute – are mostly used for geoeconomic illustrations of leaders and outsiders of economically free and non-free countries and finding similarities and differences in their development, while the interrelations between the constituent elements of economic freedom practically are not examined.

The author made a scientific guess that, leaving the imperfection of existing indexes of economic freedom beyond the study, first of all, it is necessary to carry out scientific research of the uniformity (nonuniformity) of the component trends in one of these indexes. Secondly, it is necessary to try finding out how a change of one component affects another or depends on it. The reason for such guess is the position of Ukraine in the ratings of economic freedom in 2017, according to which the country is not inferior to the leader states according to certain indicators, taking one of the lowest steps.

The purpose of the article is to reveal and assess the interrelations and dependency between the elements of the general economic freedom index by the example of Ukraine.

Obtained results. The author reveals characteristics of structural disharmony of the settings of the economic freedom of Ukraine.

Conclusions. According to the results of the The Heritage Foundation's study of the economic freedom indexes trends in Ukraine (1995–2017), the author comes to the conclusion that fiscal freedom, financial freedom, government spending, monetary freedom, trade freedom and labor freedom have the most significant impact on the overall value of such an index while, for example, "freedom from corruption" has a minimal and inverse influence. Structural disharmony limits the strengthening and growth of economic freedom of the country. For the purpose of its avoiding, it is necessary to achieve "the same rate" of reforms and multi-factor assessment of the impact of their consequences on the country's economic freedom, its national security and stability.

Keywords: economic freedom, ratings, tendencies, principles, restrictions, interrelations, structural disharmony.

Постановка проблеми. Феномен свободи перебуває в полі зору дослідників різних галузей знань багато років поспіль. Особливе місце в цих дослідженнях належить економічній свободі. Поліаспектність змісту економічної свободи сформувалася внаслідок успадкування ознак багатогранності наукової категорії свободи й тенденцій, які прямо чи опосередковано характеризують різноманітні економічні процеси. Тому дослідження економічної свободи, які існують, здебільшого присвячені перевагам обрання економічно вільного типу розвитку і, отже, демонструють його результати, як-от: що більш економічно вільною є країна, то вищими є темпи зростання ВВП і доходів на душу населення (які, крім того, більш рівномірно розподіляються серед верств населення), а рівень, якість і тривалість життя громадян країни є кращими й довшими. При цьому значно нижчими є рівні політичної та економічної корупції, а показники залучення інвестицій на душу населення – суттєво вищими. Оскільки засадничою функцією економічної свободи є потужні інститути, що забезпечують права і свободи громадян, то навіть бідні країни, політику яких скеровано на дотримання принципів економічної свободи, можуть розвиватися швидше, ніж інші країни з аналогічними стартовими макроекономічними показниками.

Водночас такі висновки є занадто узагальненими й такими, що демонструють лише наслідки економічно вільного типу розвитку країни, в основному не торкаючись питання «внутрішнього

устрою» економічної свободи. Проте цілком очевидно, що у внутрішньому середовищі економічної свободи послідовно виконується низка процесів, котрі випереджають утворення її зовнішніх форм. Цілком логічно постає питання про вимірювання цих процесів.

Доволі ґрунтовні дослідження, присвячені вивченню економічної свободи, що існують у вітчизняній і в зарубіжній науці, так чи інакше спираються на індекси економічної свободи *The Heritage Foundation* і *The Fraser Institute*¹. Ці індекси понад третину століття є важливим довідковим інструментом науковців у всьому світі та своєрідним «посібником» для багатьох політичних лідерів. Проте зазначені індекси економічної свободи переважно використовуються для геоелекономічних характеристик лідерів і аутсайдерів серед економічно вільних та економічно залежних країн і віднаходження подібностей та розбіжностей у їхньому розвитку (наприклад, *рис. 1* унаочнює позицію України як країни з репресивною економікою на зазначеній частині мапи світу в 2017 р.), тоді як внутрішні взаємозв'язки між складовими

¹ Для оцінювання рівня економічних свобод у країнах розраховують кількісні показники, представлені, зокрема, в «Індексі економічної свободи», що публікується американським дослідницьким центром *The Heritage Foundation* та видавництвом *The Wall Street Journal*, та спільним проектом «Економічна свобода у світі», який здійснюють такі установи: американський *Cato Institute* та канадський *The Fraser Institute*.

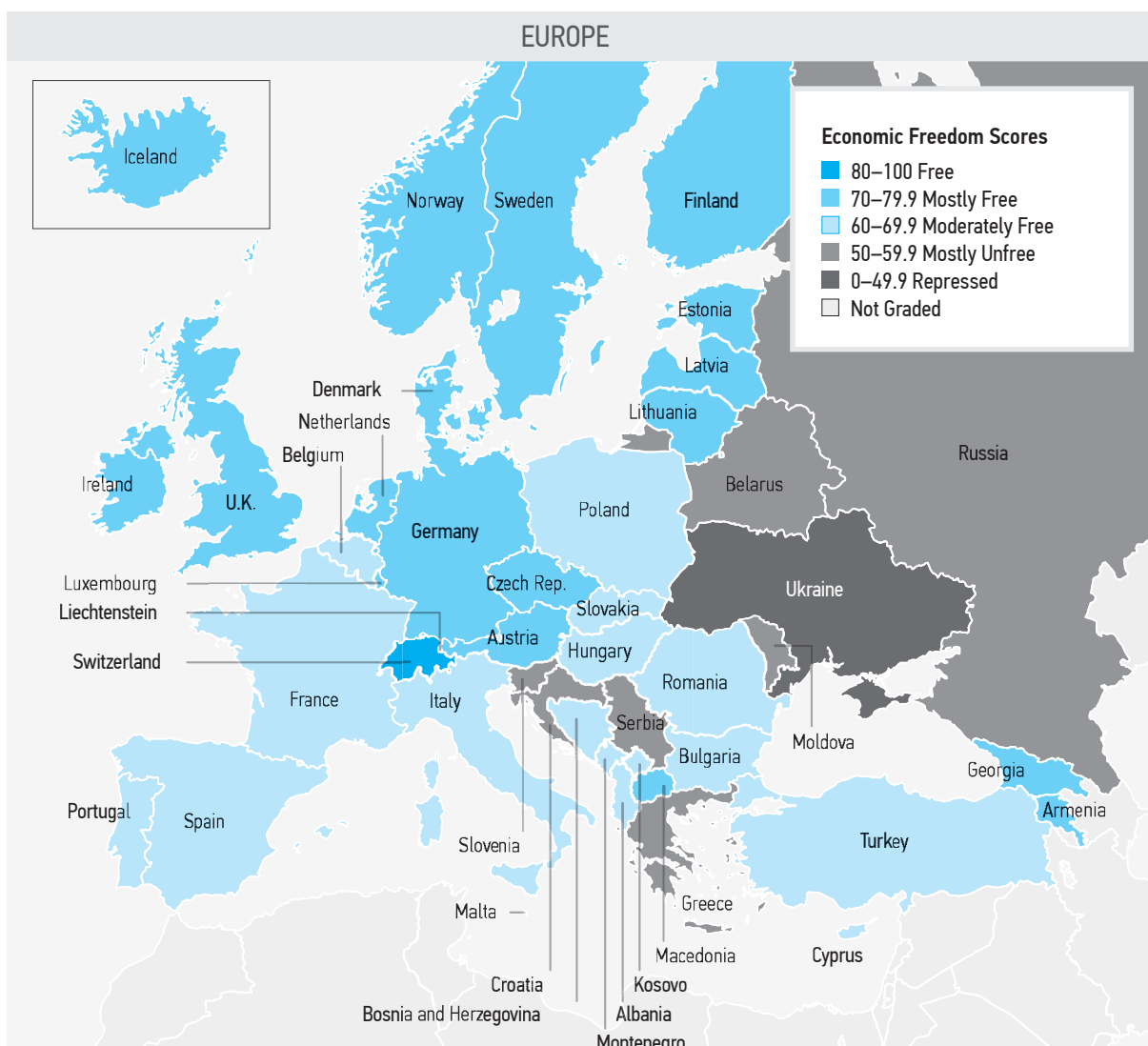

Рис. 1. Мапа економічної свободи країн Європи

Джерело: Miller, T. & Kim, A.B. 2017 Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. – Washington: The Heritage Foundation, 2017. – Режим доступу : <http://www.heritage.org/index>

елементами економічної свободи практично не досліджуються.

Попри існування відомої сентенції: «Там, де починаються рейтинги, закінчується наука», автором зроблено наукове припущення, що, залишаючи поза межами дослідження недосконалість наявних індексів економічної свободи, слід, по-перше, здійснити наукову розвідку щодо рівномірності (нерівномірності) трендів складових одного з цих індексів, а, по-друге, спробувати з'ясувати, як зміна однієї складової впливає на іншу чи залежить від неї. Основою для такого припущення слугували позиції України в рейтингах економічної свободи у 2017 р., відповідно до яких, посідаючи одну з найнижчих сходинок, за окремими показниками наша країна не поступається країнам-лідерам. Отже, наявність зовнішніх ознак дисгармонії економічної свободи України зумовило вивчення її внутрішніх причин.

Аналіз досліджень і публікацій. Категорія свободи², яка є однією з універсальних характеристик людського буття, як правило, розглядається як здатність людини оволодівати умовами свого буття. Поняття «свобода» пов'язане з поняттями «необхідність», «залежність/незалежність», «відчуження», «відповідальність». Незалежність тра-

² Американський релігійний діяч і письменник Гарі Емерсон Фосдік (*Harry Emerson Fosdick*) одним із перших звернув увагу на зв'язок між свободою та безпекою: «Свобода небезпечна, але тільки вона забезпечує нам безпеку». У сучасних дослідженнях існують деякі уривчасті натяки на зв'язок між безпекою та свободою, автори яких визнають, що забезпечення безпеки є процесом реалізації свободи суб'єкта. Така свобода водночас розглядається як здатність контролювати умови власного існування суб'єкта. Свобода та безпека визнаються явищами, які є тісно взаємозв'язаними та утворюють фундаментальні аспекти соціального буття. Свободі й безпеці надають статус найважливіших характеристик соціальних суб'єктів також у [1; 2; 3].

Тлумачення основних видів поняття «свобода» та галузі знань, де вони використовуються

Поняття	Тлумачення	Галузь знань
Свобода	Наявність у людини або у процесу можливості вибору варіанта й способу реалізації результату події. Відсутність такого вибору рівнозначна відсутності свободи, тобто практично означає несвободу	Філософія
	Пов'язана із свободою волі людини. Свобода волі покладає на людину відповідальність, визначає як значущі її слова та вчинки. Вчинок вважається моральним лише в тому випадку, коли здійснюється завдяки свободі волі, тобто вільному волевиявленню суб'єкта. У цьому сенсі етика спрямована на усвідомлення людиною своєї свободи та пов'язаної з нею відповідальності	Етика
	Свобода пов'язана з відповідальністю суб'єкта за свої дії, що передбачає його свободу волі. Є мірою відповідальності за вчинки, встановлення якої спричинене вимогою справедливості, правосудного присуду, тобто міри покарання	Право
Політична свобода	Природна невідчужувана від людини та соціуму якість, що виражається у відсутності втручання в суверенітет людини на взаємодію з політичною системою за допомогою примусу чи агресії. Політичні права і свободи принципово відрізняються від особистих, соціальних, економічних та інших прав і свобод тим, що, як правило, тісно пов'язані з приналежністю до громадянства конкретної держави	Політика
Економічна свобода	Можливість вибору форм власності та сфери додавання своїх здібностей, знань, можливостей, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних благ. Невіддільна від економічної відповідальності. Універсальна закономірність існування економічних відносин. Об'єктивна економічна закономірність розвитку підприємств ³ . Інструмент гармонізації економічних інтересів	Економіка

Джерело: складено автором за [1–7].

диційно пояснюється як самостійність, відсутність залежності чи підпорядкованості.

Основні визначення поняття «свобода» за галузями знань подано в *табл. 1*.

У свою чергу, в економіці категорію «свобода» нерідко протиставляють економічній залежності. Так, у [4] економічна залежність трактується як дзеркальний відбиток економічної, власне ринкової, влади. Економічна залежність, яка подається як відсутність свободи дій, з погляду причинно-наслідкових зв'язків – похідна від ринкової влади й одночасно є її протилежністю, тоді як з позиції логіки економічна залежність має відносний характер, оскільки економічна влада одного суб'єкта означає економічну залежність від цієї влади іншого суб'єкта [4, с. 258].

Слід зауважити, що впродовж тривалого часу різні покоління вчених-економістів постійно приділяли увагу категорії «економічна свобода». Так, А. Сміт [5], обґрунтувавши принципи економічної політики, що відповідають інтересам промислового капіталізму, який розвивається, визначав

³ Уперше ідеї «природної свободи» як свободи торгівлі від надмірної опіки державної влади з'явилися в Англії у «Міркуваннях про торгівлю...» сера Дадлі Норса (*Sir Dudley North*) у 1691 р. Він був першим раннім провісником ідей вільної торгівлі – *фритредерства*. Вираз «*Laisser passer*» («природна свобода») з'явився у Франції та використовувався в XVII–XVIII ст. у роботах фізіократів, які трактували свободу як свободу торгівлі та невтручання держави в економіку, розглядаючи її умовою економічного зростання суспільства.

розвиток економічної свободи через подолання існуючих феодальних обмежень і різного роду заборон, висунутих меркантилістами. У наші дні дослідження економічної свободи в працях лауреатів Нобелівської премії М. Фрідмана⁴ (*M. Friedman*) і Ф. Хайека (*F. von Hayek*) [6] переважно мають соціально-політичну спрямованість, аніж економічну. У своїх працях економічну свободу ці автори, та й інші також, розглядали як другорядну відносно до свободи політичної⁵.

Експерти міжнародних дослідницьких центрів визначають економічну свободу як відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу та споживанню товарів і послуг, окрім необхідного громадянам захисту й забезпечення прав приватної власності [7].

⁴ На честь знаменитого американського економіста Мілтона Фрідмана встановлена Міжнародна премія за розвиток свободи (*Milton Friedman Prize for Advancing Liberty*), що з 2002 р. присуджується раз на два роки Інститутом Катону (США) особі, яка зробила значний внесок у розвиток свободи людини. Лауреат може бути вченим, політичним або суспільним діячем. Прошовий еквівалент премії становить 500 тис. дол. США.

⁵ Відомий учений Л. Мізес (*L. von Mises*) визначав сутність категорії економічної свободи, вважаючи, що люди є вільними рівно настільки, наскільки вони мають можливість вибирати. Це важливий аспект, тому що питання вибору можуть суттєво обмежувати економічну свободу або, навпаки, розширяти її горизонти, зокрема, справа може стосуватись або вибору способу узгодження інтересів підприємства з його контрагентами, або вибору способу захисту чи протистояння загрозам, або вибору ресурсів для забезпечення економічної безпеки підприємства.

В економічній літературі радянського періоду термін «економічна свобода» майже не вживався, хіба що використовувався для обґрунтування стихійного та анархічного характеру розвитку капіталістичного виробництва. Перші згадування про економічну свободу на теренах пострадянського простору, датовані 1991 р., стосувалися формування образу приватної власності й економіки вільного підприємництва.

Кілька авторів у своїх наукових працях обґрунтовують пряму залежність економічного зростання та добробуту суспільства від економічної свободи. Наприклад, у колективній праці Дж. Гвартни (*J. Gwartney*), Р. Холкомба (*R. Holcombe*) та Р. Ловсона (*R. Lawson*) [8, с. 163–190] виявлена й обґрунтована стійка зворотна залежність між зростанням державних витрат і збільшенням об'єму ВВП.

Найважливішим у розумінні економічної свободи є усвідомлення того, що свобода не буває абсолютною та безмежною, вона завжди припускає економічну відповідальність. Економічна свобода має два контури обмежень: внутрішній і зовнішній. Перший утворюється внаслідок «спрацювання» внутрішньої логіки діалектичної суперечливості сутності самого поняття, побудованої на існуванні дихотомії свободи й відповідальності, обмеженнями якої є об'єктивні закони розвитку. Другий – зумовлений зовнішніми чинниками, оскільки економічна свобода завжди має низку обмежень нормативно-правового, державотворчого, економічного, фінансового, політичного, конкурентного характеру.

Таким чином, **до не вирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття, слід віднести з'ясування причин дисгармонії економічної свободи України.

Мета статті полягає у виявленні ознак дисгармонії економічної свободи України шляхом оцінювання взаємозв'язків і залежностей між елементами відповідного індексу.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з фактів. У рейтингу країн за рівнем економічної свободи Україна посіла 149-те місце зі 159 можливих. Про це свідчать дані доповіді «Економічна свобода в світі: щорічний звіт – 2017» Інституту Фрайзера⁶. Водночас у рейтингу країн за рівнем економічної свободи, складеному дослідницькою організацією *The Heritage Foundation*⁷, Україна, залишивши 162-ге місце, опинилася на 166-му зі 180 можливих⁸. При цьому показник «Свобода

⁶ Див.: <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/economic-freedom-of-the-world-2017.pdf>

⁷ Див.: <https://www.heritage.org/index/pdf/2017/countries/ukraine.pdf>

⁸ Обидва рейтинги «відстають» на два роки, тобто відповідно до методології вони складені на основі даних за 2015 р.

торгівлі» в Україні дуже високий – 85,9 бала (із 100 можливих). Якби це було середнє значення за всіма індикаторами, то Україна входила б до трійки лідерів рейтингу. Та й податковий тягар у нашій країні, як не дивно це прозвучить, визнано порівняно прийнятним – 78,6 бала. Укладі рейтингу високо оцінили також показники «Фіскальне благополуччя» та «Свобода бізнесу» (відповідно 67,9 та 62,1 бала).

Катастрофічні провали у правовій сфері, питаннях невтручання держави у справи бізнесу спричинили гальмування розвитку економіки. Найгірший стан справ – з ефективністю судів (лише 22,6 бала) та свободою інвестування (25 балів), хоча саме тут Україна демонструє високі темпи поліпшення ситуації: 15 балів – у зазначеному рейтингу 2015 р., 20 балів – у рейтингу 2016 р. Проте вивчення тренду загального Індексу економічної свободи засвідчує, що стан країни здійснює флуктуації між репресивною та переважно невідною економікою протягом усього періоду існування як незалежної країни.

Якими є результати просторового порівняння?

За допомогою ресурсу *Create a Comparison Chart* на порталі <https://www.heritage.org/index> є змога провести просторові порівняння й переконатися, що для України визначальними були 2004–2006 рр., коли злами показника економічної свободи РФ, Білорусі, Польщі та інших, як пострадянських, так і європейських країн, перебували практично на одній позначці – 55,8 бала в 2005 р. (виняток становили країни Балтії). Проте Україна, пройшовши «точку зламу», продовжила «сповзання», тоді як інші зазначені країни поволі рухалися вгору.

Ще одне припущення, на яке наштовхує таке порівняння, змушує замислитись над низькою чутливістю економічних показників до політичної провідності⁹ рішень в Україні (здебільшого це стосується провадження реформ) порівняно з іншими країнами.

Розгорнуті дані Індексу економічної свободи України наведено в *табл. 2 (с. 34)*.

Добре усвідомлюючи та розуміючи всі переваги й недоліки кореляційного аналізу та суттєве спрощення інтерпретації наслідків його застосування, автор публікації застосує цей метод для з'ясування щільності й вектора впливу складових індексу ($X_1...X_{10}$ – незалежні змінні) на його загальне значення (Y – залежна змінна). При цьому

⁹ Поняття політичної та економічної провідності вперше застосувала Наталія Міріманова, провідний експерт у галузі трансформації конфліктів і миротворчості, *PhD* Інституту аналізу і вирішення конфліктів Університету Джорджа Мейсона.

Тренди Індексу економічної свободи України за період 1995–2017 рр.

Рік (Index year)	Загальне значення Індексу (Overall Score)	«Захист прав власності» (Property Rights)	«Свобода від корупції» (Freedom from Corruption)	«Податкова свобода» (Fiscal Freedom)	«Розмір держави» (Government Spending)	«Свобода бізнесу» (Business Freedom)	«Свобода трудових відносин» (Labor Freedom)	«Грошова свобода» (Monetary Freedom)	«Свобода торгівлі» (Trade Freedom)	«Свобода інвестування» (Investment Freedom)	«Фінансова свобода» (Financial Freedom)
	У	Х1	Х2	Х3	Х4	Х5	Х6	Х7	Х8	Х9	Х10
2017	48,1	41,4	29,2	78,6	38,2	62,1	48,8	47,7	85,9	25	30
2016	46,8	25	26	78,6	30,6	56,8	47,9	66,9	85,8	20	30
2015	46,9	20	25	78,7	28	59,3	48,2	78,6	85,8	15	30
2014	49,3	30	21,9	79,1	37,5	59,8	49,8	78,7	86,2	20	30
2013	46,3	30	23	78,2	29,4	47,6	49,9	71	84,4	20	30
2012	46,1	30	24	78,2	29,4	46,2	51,2	67,7	84,4	20	30
2011	45,8	30	22	77,3	32,9	47,1	50	63,2	85,2	20	30
2010	46,4	30	25	77,9	41,1	38,7	57,7	61,2	82,6	20	30
2009	48,8	30	27	77	39	40,5	52,4	68,1	84	30	40
2008	51	30	28	79	43	44,4	53,1	69,9	82,2	30	50
2007	51,5	30	26	83,6	53,2	43,6	52,8	68,4	77,2	30	50
2006	54,4	30	22	90,2	75,8	43,1	53,2	72,9	77,2	30	50
2005	55,8	30	23	83	78,6	55	55,8	76,2	76,2	30	50
2004	53,7	30	24	67,5	77,8	55	N/A	74,5	74,4	30	50
2003	51,1	30	21	67,1	68,1	55	N/A	64	74,6	30	50
2002	48,2	30	15	66,1	58,9	55	N/A	58,2	71	50	30
2001	48,5	30	26	63,8	49,6	55	N/A	62,3	70	50	30
2000	47,8	30	28	62,3	41,9	55	N/A	63	70	50	30
1999	43,7	30	30	63	43	55	N/A	39,3	53	50	30
1998	40,4	30	30	64,4	51	55	N/A	N/A	53	50	30
1997	43,5	50	30	61,1	49,1	55	N/A	N/A	66	50	30
1996	40,6	30	30	57,7	47,1	55	N/A	N/A	66	50	30
1995	39,9	30	10	61,8	47,1	55	N/A	N/A	55	50	50

Примітка: N/A – не визначалися.

Джерело: складено за даними <https://www.heritage.org/index>

будь-які поправки на можливу недосконалість власне методології обчислення, обраної для дослідження Індексу економічної свободи, не робились.

Графічну інтерпретацію значень парних лінійних коефіцієнтів кореляції подано на *рис. 2*.

Отже, перша ознака внутрішньої дисгармонії виявляється в тому, що показники з найвищими значеннями (свобода торгівлі, наприклад) мають лише п'яту позицію серед значень парних лінійних коефіцієнтів кореляцій і демонструють не занадто тісний зв'язок, тоді як податкова свобода перебуває на лідерській позиції. На перший погляд нелогічним, але таким, що легко пояснюється саме низькою економічною провідністю

антикорупційної політики, є вкрай несуттєве від'ємне значення парного лінійного коефіцієнта кореляції між свободою від корупції і загальним значенням Індексу економічної свободи. Незважаючи на те, що експерти високо оцінили інвестиційну свободу України (точніше, здатність до такої), цей показник, однак, є аутсайдерським з недостатньо високим (за абсолютним значенням) від'ємним показником парного лінійного коефіцієнта кореляції.

Що може бути причиною обмежень економічної свободи України?

Очевидно, що принаймні натеper, зважаючи на загальні тенденції Індексу економічної свободи,

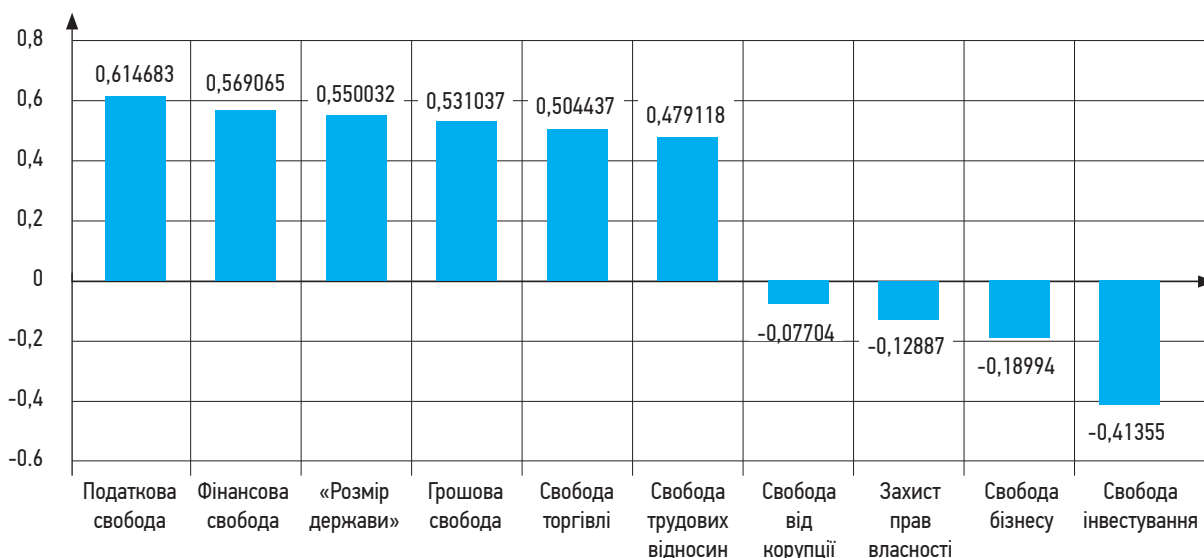

Рис. 2. Кореляційні зв'язки між складовими Індексу економічної свободи України та його загальним значенням¹⁰

Джерело: розраховано автором за даними табл. 2.

Україна демонструє відносну економічну стійкість. Проте застосування країнами світу системи санкцій, передусім на користь України з метою її захисту, може викликати суттєве занепокоєння, оскільки зниження «передових» складників Індексу, який досліджувався, може суттєво знизитись і «потягти» за собою загальний рівень економічної свободи.

Проте одне з найважливіших питань полягає не в тому, як санкції вплинуть на економіку РФ, і навіть не в тому, чи стануть вони «бастіоном» для національної безпеки України та інших країн Європи. Важливим питанням, на яке поки що не знайдено відповіді, є те, як санкції проти РФ вплинуть на економічну свободу України. На це питання слід шукати виключно системотворчу відповідь. «Реперних» точок системотворення є кілька. По-перше, оскільки нові санкції США, швидше за все, призупинять міжнародну інвестиційну активність, то як це безпосередньо вплине на економічну свободу і країн-донорів, і країн реципієнтів? По-друге, яким буде синергетичний ефект від зниження такої активності та чи обмежить він економічну свободу РФ? По-третє, посиляться чи послабне зовнішня та внутрішня дисгармонія економічної свободи України внаслідок впливу такого ефекту?

Грошова свобода є тим складником, що також потребує більш пильного аналізу. Лауреат Нобелівської премії Ф. Хайек стверджував, що «політичний контроль за грошовою масою зачаїв у собі занадто велику небезпеку для всього ринкового

устрою». Для нормального соціально-економічного розвитку необхідно знайти оптимальне співвідношення між кількістю грошей, що перебувають в обігу, і величиною ВВП [9]. Отже, наразі і грошова, і фінансова безпека перебувають «на розтяжці» між суто ринковим управлінням та державним регулюванням з боку центрбанку. Нині як додаткові можливості, так і загрози економічній свободі створюють квазігроші та безготівкові платежі.

Для подальшого обстеження міри внутрішньої дисгармонії економічної свободи автором було обрано крайні значення парних лінійних коефіцієнтів кореляції – податкової свободи (максимальне позитивне), свободи інвестування (максимальне негативне) і найбільш дискусійне «порогове» – свободи від корупції (табл. 3, с. 36).

Отже, внутрішні структурні диспропорції економічної свободи України, встановлені шляхом визначення кореляційних мір залежності, продемонстрували таке.

Податкова свобода позитивно чутлива до «вивільнення» свободи торгівлі (як зовнішньої, так і внутрішньої) та до свободи торгівлі (найбільше значення парних лінійних коефіцієнтів кореляції), і негативно чутлива до зростання свободи інвестування. Сенс такої зворотної логіки, очевидно, криється у низькій інвестиційній привабливості країни та зниженні вдвічі показника інвестиційної свободи України, починаючи з 2008 р.

Свобода від корупції є однією з найбільш «незалежних» складових Індексу економічної свободи, тобто всі без винятку як позитивні, так і від'ємні значення парних лінійних коефіцієнтів кореляції

¹⁰ Обмеження даних по часових горизонтах показників Х6 та Х7 були враховані. Похибкою в розрахунках порівняно з іншими показниками можна знехтувати.

Таблиця 3

Структурні кореляційні зв'язки Індексу економічної свободи України

Кореляційна міра залежності сукупного Індексу економічної свободи (Y) від:		
податкової свободи (X3) 0,614683 (найвища пряма залежність)	свободи від корупції (X2) -0,07704 (найнижча обернена залежність)	свободи інвестування (X9) -0,41355 (найвища ¹¹ обернена залежність)
захищеності прав власності (X1)		
-0,23932	0,258563	0,311983
свободи від корупції (X2)		
-0,0619		0,050774
податкової свободи (X3)		
	-0,0619	-0,79810
«розміру держави» (X4)		
-0,04093	-0,20359	0,303002
свободи бізнесу (X5)		
-0,4326	0,000207	0,258325
свободи трудових відносин (X6)		
0,308228	-0,08513	0,498504
грошової свободи (X7)		
0,490815	-0,10843	-0,50436
свободи торгівлі (X8)		
0,748633	0,008722	-0,88265
свободи інвестування (X9)		
-0,806105	0,050774	
фінансової свободи (X10)		
0,268172	-0,3428	-0,04522

Джерело: розроблено автором.

є несуттєвими. Це є беззаперечним доказом низької економічної провідності антикорупційної політики та недостатньою її системністю.

Свобода інвестування найбільш чутлива до змін фінансової свободи й захищеності прав власності, що цілком закономірно. Водночас, хоча і низький, проте позитивний зв'язок із показником «Розмір держави», слугує підставою для висновку щодо суттєвого впливу економічної та політичної корупції на свободу інвестування.

Висновки. Проведене дослідження трендів структурних співвідношень Індексу економічної свободи України підтвердило висунуту гіпотезу про наявність суперечностей між його складниками, що послугувало підставою для уведення поняття

¹¹ За модулем.

дисгармонії економічної свободи. Прояви цієї дисгармонії можуть бути екзогенними (частково віднайдені за результатами порівнянь індексів економічної свободи України та пострадянських і деяких європейських країн, проте не досліджені у статті) та ендогенними (визначеними як структурні).

Зокрема, за результатами дослідження трендів Індексу економічної свободи України за версією *The Heritage Foundation* (1995–2017 рр.) встановлено, що найсуттєвіший вплив на загальне значення такого Індексу мають складники, що стосуються податкової, фінансової, грошової свободи, «розміру держави», свободи торгівлі та свободи трудових відносин, тоді як, наприклад, показник «Свобода від корупції» має мінімальний та обернений вплив.

Структурна економічна дисгармонія обмежує зміцнення й зростання економічної свободи країни. Відтак, аби її уникнути, необхідно досягти «однакової швидкості» здійснення реформ і мультифакторного оцінювання впливу їх наслідків на економічну свободу країни, її національну безпеку і стійкість.

Серед основних причин, які породжують структурну економічну дисгармонію, виокремлено низьку економічну провідність політичних рішень, що ухвалюються на державному рівні як антикорупційні. Очевидно, що дебіурократизація як прояв зростання свободи тягне за собою неоднорідні наслідки за ухвалені рішення. Вбачається, що створення інклюзивних економічних інститутів як «точок економічної свободи» могло б частково слугувати цілям подолання цього виду структурної дисгармонії економічної свободи країни.

Збройне протистояння України агресії з боку РФ наразі негативно не вплинуло на рівень економічної свободи України, проте слід враховувати, що показники рейтингів за 2017 р., котрі досліджувалися, спираються на дані 2015 р., тобто мають дворічне «відставання». Проте перефразування подвійної казуальності: «Війна гальмує розвиток, але й розвиток, у свою чергу, стримує розгортання війни» є актуальним і для розуміння економічної свободи: «Війна обмежує економічну свободу, але й економічна свобода, у свою чергу, стримує розгортання війни». У публікації з цього приводу зроблено певні припущення щодо впливу санкцій на економічну свободу, у т. ч. на країну-агресора.

До перспектив подальших розвідок можуть належати комплексні дослідження щодо оцінювання якісних переходів економічної свободи від гармонійного до дисгармонійного стану і навпаки, прогнозування настання ситуації квазігармонії та моделювання наслідків таких переходів.

Список використаних джерел

1. Алиев М.Г. Социализация согласия. – М.: ИФ РАН, 1998. – 126 с.
2. Галочкина О.А. Экономическая свобода и ее границы : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 «Экономическая теория» / Ольга Анатольевна Галочкина. – Чебоксары, 1996. – 154 с.
3. Гафаров Ш.Х. Экономическая свобода и развитие промышленности : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» ; 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». – СПб., 2009. – 22 с.
4. Ойкен В. Основы национальной экономики. – М., 1996. – 258 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (An Inquiry into the Nature and causes of the Wealth of Nations). – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
6. Фридман М., Хайек Ф. О свободе. – М.: Социум, Три квадрата, 2003. – Вып. 2. – 182 с. – (Серия «Философия свободы»).
7. Дребенцов В. Либеральная экономика и экономическая несвобода [Электронный ресурс] // Международные процессы. – Режим доступа : <http://intertrends.ru/rubrics/realnost/journals/svoboda-i-nesvoboda/articles/liberalnaya-ekonomika-i-ekonomicheskaya-nesvoboda>
8. Gwartney J., Holcombe R., Lawson R. The Scope of Government and the Wealth of Nations // *Cato Journal*. – 1998. – Vol. 18. – № 2. – Pp. 163–190.
9. Барановський О.І. Безпека грошового обігу // *Періодична економіка : наук.-практ. журнал*. – 2006. – № 2. – С. 130–142.

References

1. Aliev, M.G. (1998). *Sotsializatsiia soglasiia* [Socialization of Consent]. Moscow: IF RAN [in Russian].
2. Galochkina, O.A. (1996). *Ekonomicheskaiia svoboda i yeie granitsy* [Economic Freedom and Its Limits]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Cheboksary [in Russian].
3. Gafarov, Sh.H. (2009). *Ekonomicheskaiia svoboda i razvitiie promyshlennosti* [Economic Freedom and Industrial Development]. *Candidate's thesis*. SPb. [in Russian].
4. Oiken, V. (1996). *Osnovy natsionalnoy ekonomii* [Fundamentals of National Economy]. Moscow [in Russian].
5. Smit, A. (2007). *Issledovaniie o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [An Inquiry into the Nature and causes of the Wealth of Nations]. Moscow: Eksmo [in Russian].
6. Fridman, M. & Khaiiek, F. (2003). *O svobode* [On Freedom]. (Is. 2). Moscow: Sotsium, Tri kvadrata [in Russian].
7. Drebentsov, V. *Liberalnaia ekonomika i ekonomicheskaiia nesvoboda* [Liberal Economy and Economic Unfreedom]. *Mezhdunarodnie protsessy – International Processes*. (n. d.). *intertrends.ru*. Retrieved from <http://intertrends.ru/rubrics/realnost/journals/svoboda-i-nesvoboda/articles/liberalnaya-ekonomika-i-ekonomicheskaya-nesvoboda> [in Russian].
8. Gwartney, J., Holcombe, R., & Lawson, R. (1998). The Scope of Government and the Wealth of Nations. *Cato Journal*, Vol. 18, 2, 163–190 [in English].
9. Baranovskii, O.I. (2006). *Bezpeka hroshovoho obihu* [Security of Money Turnover]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 2, 130–142 [in Ukrainian].

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ТРАНСКОРДОННОМУ РЕГІОНІ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

В.В. Борщевський, В.І. Волошин, Г.Я. Бабій

Досліджуються проблеми розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності в українсько-польському транскордонному регіоні. Акцентується увага на неформальних інститутах впливу на формування інвестиційного потенціалу цього регіону. Доводиться переважно деструктивний вплив інституційного механізму на інвестиційно-інноваційні процеси в українсько-польському прикордонні. Окреслюються бар'єри активізації інвестиційно-інноваційних процесів у сусідніх прикордонних регіонах України та Польщі. Показано, що основний негативний вплив на інвестиційний клімат та інноваційний потенціал транскордонного регіону мають прикордонна торгівля й транскордонна трудова міграція. Вони обмежують інвестиційно-інноваційну активність та ускладнюють процес євроінтеграції прикордонних із Польщею регіонів України. Це зумовлено значним рівнем ілєгалізації транскордонних торговельних операцій і міграційних процесів. Відтак збільшення їх обсягів супроводжується зменшенням частки інновацій в економіці сусідніх із Польщею регіонів України: скорочуються витрати на НДР та капіталовкладення в інноваційну діяльність промислових підприємств, зменшується чисельність працівників, які виконують ці дослідження й розробки. Запропоновано заходи з подолання виявлених інституційних дисфункцій та організаційно-економічних бар'єрів у подальшому поглибленні євроінтеграції та наближенні України до ЄС. Першочергову увагу приділено необхідності впровадження інституційних основ креативної економіки в українсько-польському транскордонному регіоні. З цією метою пропонується посилити співпрацю органів місцевого самоврядування з науковими установами та інститутами громадянського суспільства щодо створення транскордонних інноваційних хабів, активізувати застосування міжсекторного партнерства для впровадження сучасних інструментів комерціалізації інновацій у межах всього українсько-польського транскордонного регіону.

Ключові слова: інвестиційно-інноваційна діяльність, інвестиційний клімат, інноваційний потенціал, українсько-польський транскордонний регіон, європейська інтеграція.

Viktor Borshchevskiy, Volodymyr Voloshyn, Grygoriy Babiy

INVESTMENT AND INNOVATION
IN THE UKRAINIAN-POLISH TRANSBORDER REGION:
THE EUROPEAN INTEGRATION CONTEXT

The problems of development of investment and innovation activity in the Ukrainian-Polish cross-border region are researching. Attention is focused on informal institutions of influence on the formation of investment potential of the trans-border region. Mainly destructive influence of the institutional mechanism on investment-innovation processes in the Ukrainian-Polish border is proved. The key barriers for intensification of investment-innovation processes in the neighboring border regions of Ukraine and Poland are outlining.

Борщевський Віктор Валентинович – доктор економічних наук, доцент, завідувач відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

Волошин Володимир Іванович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, директор Регіонального філіалу НІСД у м. Львові

Бабій Григорій Ярославович – магістр державного управління, директор Новояворівського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа II ступеня – ліцей» Яворівської районної ради Львівської області

Negative impact of border trade and cross-border labor migration for the investment climate and innovative potential of the cross-border region have showed. This leads to a restriction of investment and innovation activity and complicates the process of European integration of the near-border regions of West Ukraine. This is due to the significant level of illegalization of cross-border trade operations and migration processes. As a result, in the process of increasing their volume, the share of innovations in the economy of neighboring with Poland regions of Ukraine is decreasing. In addition, there is a reduction of the cost for researching and development as for investment in the innovative activities of industrial enterprises. Also, there is a decrease of the number of employees involved in the implementation of research and development. The measures aimed for overcoming the identified institutional dysfunctions and organizational and economic barriers in the process of further deepening European integration and bringing Ukraine closer to the EU have proposed. For achievement of this target, cooperation between local authorities and academic institutions and civil society institutions aimed at creating cross-border innovation hubs is proposed. In particular, priority is given to the need to implement the institutional foundations of the creative economy in the Ukrainian-Polish transborder region. It is also proposed to intensify the use of cross-sectoral partnerships for implement modern tools of innovations commercialization in the all territory of Ukrainian-Polish transborder region.

Keywords: investment and innovation activity, investment climate, innovation potential, Ukrainian-Polish transborder region, European integration.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем української економіки, яка не дозволяє забезпечувати достатніх темпів економічного зростання та обмежує потенціал європейської інтеграції нашої держави, є низький рівень інвестиційно-інноваційної активності бізнесу. Ця проблема відчувається особливо гостро в тих регіонах України, де переважають малі та середні підприємства. Зокрема, це стосується західних областей, які входять до складу українсько-польського транскордонного регіону.

Як наслідок, відбувається неефективне використання соціально-економічного потенціалу цих областей, а також погіршується інвестиційний клімат в усьому транскордонному регіоні загалом. Це унеможливує налагодження якісного трансферу технологій із Польщі та інших країн – членів ЄС в Україну, а також стимулює трудову міграцію з нашої держави за кордон, тим самим виснажуючи її соціально-економічний потенціал.

Вітчизняні науковці, зважаючи на актуальність цієї проблеми, проводили численні дослідження різних аспектів інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні та сусідніх країнах – членах ЄС в умовах європейської інтеграції, висвітлюючи результати у своїх публікаціях. Зокрема, це стосується наукових праць М. Вовканич [1], В. Засадко [6], Т. Мельниченко [8], Н. Сирочук [3], В. Рюль [4] та інших дослідників.

Водночас недостатня увага приділялася вивченню проблем інвестиційно-інноваційної діяльності в українсько-польському транскордонному регіоні, особливо тих, що стосуються вдосконалення інституційно-правових і суспільно-психологічних аспектів стимулювання цієї діяльності в умовах поглиблення європейської інтеграції.

Таким чином, метою публікації є аналіз інституційного та соціального середовища, яке має сприяти активізації інвестиційно-інноваційних

процесів у межах українсько-польського транскордонного регіону під впливом євроінтеграційних змін, а також розробка рекомендацій для органів державної влади і місцевого самоврядування щодо нарощування потенціалу інноваційного розвитку прикордонних з ЄС регіонів України.

Вклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості формування передумов для розвитку інвестиційного співробітництва між сусідніми прикордонними регіонами України та Польщі, а також окреслюючи основні чинники стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання в межах спільного транскордонного регіону, першочергову увагу слід приділити специфіці ведення українсько-польської прикордонної торгівлі і тенденціям поширення транскордонної трудової міграції з прикордонних областей України до прикордонних воєводств Польщі.

На жаль, доводиться констатувати, що велика кількість перетинів кордону учасниками «малого» прикордонного руху, котрі є основними суб'єктами прикордонної торгівлі в українсько-польському транскордонному регіоні, не спричиняє збільшення інвестицій у його економіку й не сприяє трансферу сучасних технологій із Польщі та інших країн – членів ЄС в Україну та впровадженню інновацій.

Зокрема, фахівці констатують: «Прикордонне населення, заробляючи порівняно легкі та великі контрабандні гроші, стає неспроможним до систематичної адекватної праці на виробництві. Це гальмує залучення інвестицій для розвитку територій... Інвестори не ризикують вкладати кошти у виробництво, яке не забезпечується кваліфікованою робочою силою. Адже не секрет, що молоді люди працювати за 1 000 грн у місяць не хочуть, отримуючи більші заробітки від контрабанди. Щоправда, ніхто не вираховує ризики цього сумнівного заробітку та шкоду для фізичного та психічного здоров'я, що спричиняє такий бізнес» [1].

Таблиця 1

«Малий» прикордонний рух в українсько-польському транскордонному регіоні в 2016 р.

Показники	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал	За рік
Перетинів кордону поляками, млн осіб	0,5	0,6	0,7	0,5	2,3
Перетинів кордону українцями, млн осіб	4,9	5,3	4,9	5,3	20,4
у т. ч. «малий» прикордонний рух, млн осіб	2,8	2,8	1,7	2,5	9,8
Частка «малого» прикордонного руху, %	57,1	52,8	34,7	47,2	48,0

Джерело: складено за даними Головного статистичного управління Польщі (див.: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/handel/ruch-graniczny-oraz-wydatki-cudzoziemcow-w-polsce-i-polakow-za-granica-w-iv-kwartale-2016-roku,13,14.html/>).

Як засвідчують офіційні статистичні дані польської сторони (в українській статистиці взагалі відсутній облік відповідних транскордонних операцій), у 2016 р. «малий» прикордонний рух пересічно становив близько половини всіх перетинів кордону між Україною та Польщею. При цьому поляки перетинали вказаний кордон у десять разів менше, ніж українці (табл. 1).

Треба зазначити, що, починаючи з 2009 р., коли було впроваджено режим «малого» прикордонного руху між Україною та Польщею, кількість його учасників щорічно зростала, досягнувши пікових значень у 2015 р. У 2016 р. відбулося

невелике зменшення (майже на 1 млн осіб, або на 8,4 %) числа тих, хто перетинав кордон. Це сталося через призупинення «малого» прикордонного руху в липні на період проведення саміту НАТО, в зв'язку з чим у III кварталі 2016 р. спостерігалось падіння кількості учасників цього руху на 1,3 млн осіб, або на понад 55 %, порівняно з III кварталом 2015 р.

Показовим є той факт, що разом зі зростанням обсягів «малого» прикордонного руху відбувається диференціація показників інноваційної діяльності по різні боки українсько-польського кордону, зокрема за величиною витрат на виконання

Таблиця 2

Порівняння показників інноваційної діяльності в українсько-польському транскордонному регіоні

Показники	Роки							
	2009		2011		2013		2015	
	Україна	Польща	Україна	Польща	Україна	Польща	Україна	Польща
Витрати на виконання наукових і науково-технічних робіт, млн грн/млн злотих	315,8	484,9	362,5	920,2	365,5	1195,8	368,3	1642,6
Темп зростання, %	17,31	20,47	14,79	89,77	0,83	29,95	0,77	37,36
Витрати на інноваційну діяльність промислових підприємств, млн грн/млн злотих	705,3	1444,7	292,3	1568,3	478,4	1625,0	498,7	1970,8
Темп зростання, %	46,02	4,23	-58,56	8,56	63,67	3,62	4,24	21,28
Кількість працівників, задіяних у виконанні досліджень і розробок, осіб, усього	12705	10407	13067	13503	11534	14720	9715	15686
Темп зростання, %	-6,44	3,78	2,85	29,75	-11,73	9,01	-15,77	6,56
У т. ч. : – докторів наук, осіб	1115	1073	1130	1154	1070	1331	1043	1583
Темп зростання, %	-0,98	15,13	1,35	7,55	-5,31	15,34	-2,52	18,93
– кандидатів наук, осіб	5129	4108	5240	4236	4383	4234	4344	3982
Темп зростання, %	-0,92	5,14	2,16	3,12	-16,35	-0,05	-0,89	-5,95

Джерело: розраховано за даними статистичних управлінь Львівської, Закарпатської та Волинської областей України і Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі.

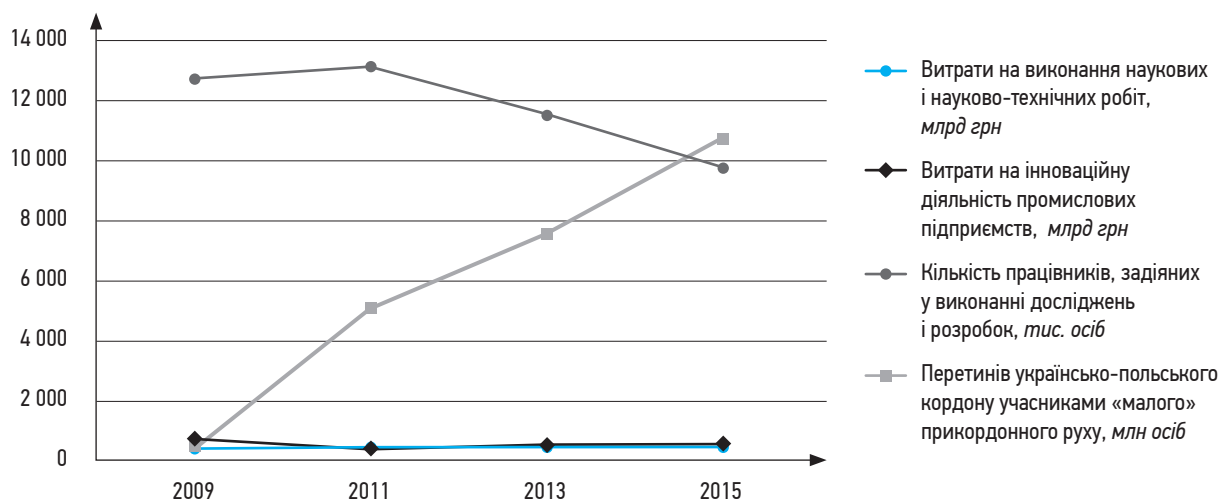

Рис. Окремі показники інноваційної діяльності у прикордонних із Польщею областях України на тлі учасників «малого» прикордонного руху впродовж 2009–2015 рр.

Джерело: розраховано за даними статистичних управлінь Львівської, Закарпатської та Волинської областей України і Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі.

наукових і науково-технічних робіт, витрат на інноваційну діяльність промислових підприємств. Зменшилася також і чисельність працівників, задіяних у виконанні досліджень і розробок у прикордонних із Польщею областях України та в сусідніх із Україною воєводствах Польщі (табл. 2).

Так, на тлі неспинного зростання чисельності українських учасників «малого» прикордонного руху з Польщею спостерігається значне зменшення кількості працівників, задіяних у виконанні досліджень і розробок на території прикордонних із Польщею областей нашої держави, яке супроводжується скороченням темпів зростання витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт. За період функціонування «малого» прикордонного руху (2009–2015 рр.) сумарна чисельність дослідників у Львівській, Волинській і Закарпатській областях зменшилась із 12,7 тис. осіб до 9,7 тис. осіб, або майже на 25 %. За цей же відтинок часу витрати на інноваційну діяльність промислових підприємств в українській частині спільного з Польщею транскордонного регіону зменшилися на третину, або на 206,6 млн грн.

Водночас у сусідніх з Україною прикордонних воєводствах Польщі спостерігалось як збільшення обсягів витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт (на понад один мільярд злотих, або більше ніж у три рази), так і фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств (на півмільярда злотих, або на одну третину).

Паралельно збільшувалася чисельність працівників, задіяних у виконанні досліджень і розробок у польській частині українсько-польського транскордонного регіону. Зокрема, загальна кількість

дослідників у Люблінському та Підкарпатському воєводствах Польщі зросла з 10,4 тис. осіб до 15,7 тис. осіб, або на 50 %. За рахунок цього відбулися помітні зрушення в структурі зайнятих у сфері досліджень і розробок в українсько-польському транскордонному регіоні. Так, якщо в 2009 р. із 23 тис. дослідників 55 % представляли українську сторону, а 45 % – польську, то вже у 2015 р. ця пропорція становила 60 на 40 % на користь польської сторони при загальній кількості дослідників 25,4 тис. осіб.

Прикордонні з Україною воєводства Польщі суттєво переважають сусідні із ними області нашої держави за показниками витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт, а також витрат на інноваційну діяльність промислових підприємств. Як у першому, так і в другому випадку, показники збільшилися майже в 25 разів у доларовому еквіваленті станом на кінець 2015 р.

Динаміку описаних процесів можна зобразити на поданому вище *рисунку*.

Не менш показовими є тенденції до зростання обсягів транскордонної трудової міграції, яка супроводжується погіршенням інвестиційного клімату в прикордонних із Польщею областях України та зниженням їхнього інноваційного потенціалу розвитку.

Під час обстеження трудової міграції у 2012 р. було виявлено 1,2 млн осіб, або 3,4 % населення у віці 15–70 років, які працювали або шукали роботу за кордоном. Серед населення працездатного віку частка трудових мігрантів у цьому періоді становила 4,1 % (у 2008 р. – 5,1 %). Серед загальної кількості трудових мігрантів майже половину (48,5 %) складали короткострокові трудові мігранти,

понад третину – особи, що повернулись до України, і лише кожний сьомий трудовий мігрант працював за кордоном 12 місяців та більше.

Найвищою інтенсивність міграції є в західних областях нашої країни. Так, до 2014 р. близько 15 % від кількості всіх трудових мігрантів з України припадало на Польщу. Однак у 2014–2016 рр. частка українських трудових мігрантів у Польщі зросла у зв'язку з переорієнтацією частини міграційних потоків з Росії. Відтак, за даними Державної міграційної служби України, упродовж цього періоду спостерігається стабільне збільшення як чисельності подорожуючих до Польщі українців, так і вітчизняних трудових мігрантів, працевлаштованих у цій державі. Зокрема, у 2016 р. суб'єктами господарювання, що мають ліцензію з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, було працевлаштовано в Польщі 9,5 тис. осіб, або 12 % від загальної кількості наших співвітчизників, які виїхали працювати за кордон. Для порівняння: у 2015 р. відповідно 6,2 тис. осіб (8 %); у 2014 р. – 3,5 тис. осіб (4,4 %); у 2013 р. – 2,2 тис. осіб (2,6 %) [2, с. 48–49].

До основних негативних наслідків транскордонної трудової міграції для прикордонних із Польщею областей України можна віднести: втрату найпродуктивнішої частини робочої сили, зокрема молоді, науковців, висококваліфікованих фахівців; зниження рівня кваліфікації переважної частини трудових мігрантів, які здебільшого працюють не за спеціальністю; марнотратне витрачання коштів на підготовку фахівців, які реалізують свій трудовий потенціал і фахові навички за кордоном, створюючи там додаткову вартість; розпад сімей; поглиблення інституційних та суспільних проблем, зокрема виникнення проблеми «соціального сирітства» [3].

Вітчизняні дослідники також зазначають, що вдале працевлаштування одного трудового мігранта нерідко зумовлює міграцію багатьох його родичів і знайомих. Такий «ланцюговий» характер транскордонної трудової міграції збільшує її масштаби. У сільській місцевості дію цього чинника підсилюють розгалужені родинні зв'язки та груповий («бригадний») спосіб працевлаштування чоловіків, які серед трудових мігрантів кількісно переважають. Наявність масштабної транскордонної трудової міграції прямо свідчить про порушення соціалізації на рівні суспільства, яке виявляється в диспропорції між кількістю робочих місць та кількістю людей, які потребують роботи. Проблему ускладнює те, що переважна більшість українців працює за кордоном (а нерідко й перебуває) нелегально, що зумовлюється такими чинниками: відсутністю виваженої державної міграційної політики; складністю та відносно великою вартістю процедур, передбачених для легального працевлаштування за кордоном; квотуванням числа транскордонних трудових іммігрантів

у багатьох країнах; невідповідністю легального працевлаштування для роботодавців; низькою обізнаністю щодо ризиків незаконної чи нерегульованої трудової міграції [4].

Отже, трудова міграція в українсько-польському транскордонному регіоні здебільшого негативно впливає на розвиток процесів інвестиційно-інноваційного співробітництва. Не виправдовують себе й ті кошти, які спрямовуються трудовими мігрантами на батьківщину. Зазвичай вони не потрапляють у бізнес-сегмент, не кажучи вже про їх спрямування на реалізацію інвестиційних чи інноваційних проектів.

Так, згідно з інформацією Міжнародної організації з міграції в Україні, понад 70 % міжнародних переказів родичі трудових мігрантів витрачають на поточні побутові потреби, 26 % – на придбання товарів тривалого вжитку (у т. ч. купівлю імпортованих товарів довготривалого використання), і лише 3 % – на відкриття власного бізнесу [5].

Крім того, перекази трудових мігрантів негативно впливають на пропозицію робочої сили на регіональних ринках праці у прикордонних із Польщею областях України (у т. ч. з огляду на середньотривалу перспективу їхнього розвитку), тому що одержувачі цих переказів (члени домогосподарств трудових мігрантів, молодь) мають меншу вмотивованість щодо пошуку роботи. Особливо загрозливими є тенденції невмотивованості у працевлаштуванні, поширення стандартів утриманського способу життя у молодого покоління (дітей трудових мігрантів), які мали б становити основу економічно активного населення на найближчу перспективу. Вплив вищезазначених чинників призводить до посилення дисбалансу соціально-економічного розвитку регіонів [6].

Усе зазначене змушує шукати сучасні шляхи подолання означених проблем на основі впровадження дієвих інструментів нарощування інноваційного потенціалу прикордонних із ЄС регіонів України. Зокрема, на першочергову увагу заслуговує впровадження механізмів розвитку *креативної економіки*, яка на Європейському континенті набуває дедалі більшого значення. Наприклад, група експертів Світового економічного форуму в Давосі зазначає, що протягом останнього десятиліття креативна економіка «розглядається як нова модель зростання, яка передбачає відносно невеликі початкові інвестиції у „м'яку“ інфраструктуру» (передусім інфраструктуру знання або людський капітал, включно з інституціями, ідеями, культурними нормами, концептами і рішеннями) [7].

Хоча креативні індустрії існують сотні років, сам термін запропонували не так давно. Згідно із визначенням, до креативних індустрій відносять такі, що базуються на особистих навичках, креативності й таланті і передбачають отримання

прибутку завдяки створенню й використанню інтелектуальної власності. У Європі креативна економіка забезпечує робочими місцями близько 8,5 млн людей і становить 4,5 % ВВП ЄС. Це значна частина державної економіки, але в Україні, на жаль, цей сектор не розвинутий [8].

Креативна сфера Польщі, за даними Центрального статистичного офісу (а тут, як і в багатьох країнах ЄС, уведена система класифікації креативних підприємств), – це понад 145 тис. організацій і підприємств, значна частина з яких (понад 25 тис.) зосереджена у Варшаві. Значущими польськими креативними центрами є також міста Вроцлав, Гданськ, Лодзь і Познань. Із регіонів, окрім Великопольського і Мазовецького воєводств, виокремлюють Силезію. У країні зроблено ставку на такі напрями, як промисловий дизайн, фешн-індустрія та розробка ігор науково-технічної спеціалізації (*science gaming*) [9].

Водночас у прикордонних із Україною регіонах Східної Польщі розвиток креативної економіки поки що не набув достатнього поширення. Це означає, що в українсько-польському транскордонному регіоні існує значний потенціал активізації креативної економіки як одного з ключових напрямів стимулювання інвестиційно-інноваційних процесів у руслі економічної політики ЄС.

Реалізація вказаного потенціалу має передусім орієнтуватися на суттєве скорочення частки людського капіталу, задіяного у сфері сировинної економіки, та переорієнтацію його на зайнятість в індустрії інновацій і творчих практик. Саме на це мають спрямовуватися переважні зусилля органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства по обидва боки кордону.

Заради досягнення кращого ефекту доцільно об'єднувати ресурси, які використовуються для виконання актуальних завдань з метою досягнення спільних цілей у сусідніх прикордонних регіонах України та Польщі. При цьому слід максимально використовувати синергію транскордонної співпраці та потенціал реалізації інноваційних проектів у науково-освітній, інформаційно-комунікаційній, виробничо-технологічній і креативно-мистецькій сферах.

Наприклад, вагомий вплив на активізацію інвестиційно-інноваційних процесів у площині креативної економіки може мати формування мережі транскордонних інноваційно-освітніх центрів у межах українсько-польського транскордонного регіону. Зокрема, вони можуть локалізуватись як у великих містах (Люблін, Ряшів, Львів, Луцьк, Ужгород, Ковель, Дрогобич), так і в населених пунктах, розташованих поблизу кордону (Перемішль, Замосць, Хелм, Володимир-Волинський, Яворів, Хирів та ін.).

Такі центри здатні об'єднувати інтелектуальний потенціал навчально-освітніх закладів, наукових установ, громадських організацій, єврорегіонів, а також ділових кіл, у т. ч. бізнес-асоціацій і торгово-промислових палат. Їх основною метою має стати розроблення стратегій інноваційного розвитку економіки в українсько-польському транскордонному регіоні, а також виконання спрямованих на їх реалізацію завдань на основі підвищення якості людського та соціального капіталу.

Фінансування транскордонних інноваційно-освітніх центрів доцільно забезпечувати шляхом акумулювання коштів із трьох основних джерел: місцевих бюджетів (передусім бюджетів міст); програм міжнародної технічної допомоги (насамперед від ЄС); краудфандингу (зокрема, використовуючи потенціал державно-приватного партнерства).

Поряд з транскордонними інноваційно-освітніми центрами важливу роль у розвитку сучасних форм інвестиційно-інноваційної активності в українсько-польському транскордонному регіоні можуть відігравати платформи креативної економіки, створені за участі партнерів з України та Польщі із залученням фахівців з інших країн – членів ЄС. До таких платформ можна віднести транскордонні бізнес-інкубатори, інноваційні парки, центри творчості молоді тощо.

Наприклад, у Львові сьогодні реалізується відразу дві ініціативи, пов'язані з формуванням платформ для розвитку креативної економіки.

По-перше, створюється Парк науки та креативності, ідея якого була запозичена в польських партнерів. Парк складатиметься з різних конструкцій, які демонструватимуть переважно закони фізики: механіки, оптики, акустики тощо. Його завдання – розвиток не лише дітей, а й дорослих, а ще – приваблювати туристів. Після участі в проекті «Пітчінг соціальних проектів» група активістів уже отримала фінансування на першу інсталяцію від Британської Ради та Інституту суспільних ініціатив. Кошти підуть на виготовлення конструкції, а також афіші й інші способи популяризації цього парку [10].

По-друге, триває робота над створенням ще одного перспективного проекту. Він пов'язаний із розбудовою «Креативного кварталу» – нового багатофункціонального простору для підприємців, який має сприяти перетворенню Львова на *Smart City* – сучасне місто, комфортне для інновацій. Це буде великий інноваційний культурний хаб, який поєднає приблизно двадцять різноманітних проектів: стартап-бокси, коворкінги, антикафе, креативний ресторан, центр розвитку дітей, хакер-спейси, творчі майстерні, еко-парк, центр урбаністики тощо. Будуть проводитися

майстер-класи та лекції для всіх охочих. Міжнародні компанії отримають своє представництво у Львові, де зможуть якісно представити свої розробки. Окрім цього, «Креативний квартал» стане майданчиком для різноманітних культурних та освітніх подій, конференцій і фестивалів. Проект уже погодилися підтримати такі світові бренди, як *Intel*, *Microsoft* та *Hewlett-Packard* [11].

Важливою ланкою інституційного механізму реалізації описаних та аналогічних їм проектів, а також поширення цих проектів на весь трансграничний простір, є використання такого перспективного фінансового інструменту, як бюджети участі. Ці бюджети формуються за участю широкого представництва інститутів громадянського суспільства і дозволяють оптимізувати використання коштів місцевих бюджетів шляхом їх спрямування у справді пріоритетні напрями економічного розвитку. Крім того, завдяки бюджетам участі забезпечується вищий рівень інтересу підприємницького середовища до розбудови інституційної інфраструктури креативної економіки та інвестиційно-інноваційних процесів у межах усього трансграничного регіону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати дослідження, слід зазначити, що пріоритетним напрямом активізації інвестиційно-інноваційної діяльності в українсько-польському трансграничному регіоні з точки зору політики європейської інтеграції та сучасних інструментів її реалізації є системне впровадження елементів креативної економіки і поступове поширення її впливу на весь трансграничний простір. Це сприятиме підвищенню якості людського та соціального капіталу в сусідніх прикордонних регіонах України та Польщі, трансферу інноваційних технологій, трансформації домінуючих на сьогодні форм економічної активності шляхом їх наближення до інноваційних стандартів ЄС, що в кінцевому підсумку забезпечить підвищення ефективності функціонування економіки українсько-польського трансграничного регіону та його конкурентоспроможності у континентальному та світовому вимірах.

Подальші дослідження в цьому напрямі можуть стосуватися розробки прикладних механізмів впровадження інститутів креативної економіки в українсько-польському трансграничному регіоні, а також наукового обґрунтування спільних прикладних програм розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності у сусідніх прикордонних регіонах України та Польщі.

Список використаних джерел

1. Вовканич М. Малий прикордонний рух: виклики на відповідь Шенгену [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Uzhg2007/21d.htm/>

2. Міграційний профіль України за 2016 рік. – К. : Державна міграційна служба України, 2017. – 98 с. – С. 48–49.

3. Сирочук Н. Міжнародна трудова міграція українців до країн Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.economy.kpi.ua/files/files/12_kpi_2014.doc/

4. Рюль В. Специфіка Закарпатської трансграничної трудової міграції та соціальних процесів, пов'язаних з нею [Електронний ресурс] // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. – 2012. – Режим доступу : <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/11999/1/СПЕЦИФІКА%20ЗАКАРПАТСЬКОЇ%20ТРАНСГРАДОННОЇ%20ТРУДОВОЇ%20МІГРАЦІЇ%20ТА%20СОЦІАЛЬНИХ%20ПРОЦЕСІВ.pdf/>

5. Українські заробітчани все частіше переказують гроші «цивілізовано», а не «автобусними переказами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goloskarpat.info/blog/suspilstvo/27653.html#ixzz2RqEo83LL/>

6. Засадо В. Щодо мінімізації негативних наслідків трудової міграції в Карпатському Євро регіоні [Електронний ресурс] : аналіт. записка / Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1179/>

7. Скиба М. Креативна економіка в Європі. П'ять кроків для злету [Електронний ресурс]. – 2016. – 21 берез. – Режим доступу : <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/21/209710/>

8. Мельниченко Т. Креативна економіка в Україні: перспективи та реальність [Електронний ресурс]. – 2015. – 1 жовт. – Режим доступу : <http://kyivmusiclabs.com/2015/10/01/креативна-економіка-в-україні-перспе/>

9. Скиба М. Креативна економіка в Європі. Ласкаво просимо у світ самостійного експериментування [Електронний ресурс]. – 2016. – 23 берез. – Режим доступу : <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/23/209738/>

10. У Львові створюють першу інсталяцію парку науки і креативності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tvemisto.tv/news/u_lvovi_stvoryuyut_pershу_instalyatsiyu_parku_nauky_i_kreatyvnosti_87891.html/

11. «Креативний квартал» – це «Дзига» 90-х [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zaxid.net/kreativniy_kvartal__tse_dzia_90h_n1382278/

References

1. Vovkanych, M. (2007). *Malyy prykordonnyy rukh: vyklyky na vidpovid Shenhenu* [Small border traffic: calls to the response of the Schengen]. *old.niss.gov.ua*. Retrieved from <http://old.niss.gov.ua/book/Uzhg2007/21d.htm/> [in Ukrainian].

2. *Mihratsiyniy profil Ukrainy za 2016 rik* [Migration profile of Ukraine for 2016]. (2017). Kyiv: State Migration Service of Ukraine, pp. 48–49 [in Ukrainian].

3. Syrochuk, N. (2014). *Mizhnarodna trudova mihratsiia ukrainsiv do krain Yevropeiskoho Soiuzu* [International labor migration of Ukrainians to the countries of the European Union]. *economy.kpi.ua*. Retrieved from www.economy.kpi.ua/files/files/12_kpi_2014.doc/ [in Ukrainian].

4. Riul, V. (2012). *Spetsyfika Zakarpatskoi transkordonnoi trudovoi mihratsii ta sotsialnykh protsesiv*, [in Ukrainian].

- poviazanykh z neiu [Specificity of Transcarpathian trans-border labor migration and social processes associated with it]. *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*. *dspace.uzhnu.edu.ua*. Retrieved from <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/11999/1/СПЕЦИФІКА%20ЗАКАРПАТСЬКОЇ%20ТРАНСКОРДОННОЇ%20ТРУДОВОЇ%20МІГРАЦІЇ%20ТА%20СОЦІАЛЬНИХ%20ПРОЦЕСІВ.pdf/> [in Ukrainian].
5. *Ukrainski zarobitchany vse chastishe perekazuiut hroshi «tsyvilizovano», a ne «avtobusnymy perekazamy» [Ukrainian laborers are increasingly transferring money «civilized» rather than «bus transfers»]*. (n.d.). *goloskarpat.info*. Retrieved from <http://goloskarpat.info/blog/suspilstvo/27653.html#ixzz2RqEo83Ll/> [in Ukrainian].
 6. Zasadko, V. (2013). Shchodo minimizatsii nehatyvnykh naslidkiv trudovoi mihratsii v Karpatskomu Yevrorehioni [About Minimizing the Negative Consequences of Labor Migration in the Carpathian Euroregion]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1179/> [in Ukrainian].
 7. Skyba, M. (2016). Kreatyvna ekonomika v Yevropi. Piat krokiv dlia zletu [Creative economy in Europe. Five steps to take off]. *lifepravda.com.ua*. Retrieved from <https://lifepravda.com.ua/culture/2016/03/21/209710/> [in Ukrainian].
 8. Melnychenko, T. (2015). Kreatyvna ekonomika v Ukraini: perspektyvy ta realnist [Creative economy in Ukraine: prospects and reality]. *kyivmusiclabs.com*. Retrieved from <http://kyivmusiclabs.com/2015/10/01/kreatyvna-ekonomika-v-ukraini-perspe/> [in Ukrainian].
 9. Skyba, M. (2016). Kreatyvna ekonomika v Yevropi. Laskavo prosymo u svit samostiinoho eksperimentuvannia [Creative economy in Europe. Welcome to the world of independent experimentation]. *lifepravda.com.ua*. Retrieved from: <https://lifepravda.com.ua/culture/2016/03/23/209738/> [in Ukrainian].
 10. *U Lvovi stvoriuiut pershu instaliatsiiu parku nauky i kreatyvnosti [In Lviv, the first installation of the park of science and creativity is being created]*. (n.d.). *tvoemisto.tv*. Retrieved from http://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_stvoryuyut_pershu_instalyatsiyu_parku_nauky_i_kreatyvnosti_87891.html/ [in Ukrainian].
 11. «Kreatyvnyi kvartal» – tse «Dzyha» 90-ki [«Creative Quarter» is «Dzyga» of the 90's]. (n.d.). *zaxid.net*. Retrieved from https://zaxid.net/kreativniy_kvartal__tse_dzia_90h_n1382278/ [in Ukrainian].

ФІНАНСОВА СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

О.С. Власюк

В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій активних трансформацій зазнають глобальна фінансова система та фінансові системи окремих країн. Найбільш швидко такі зміни відбуваються у сфері фінансового ринку та фінансової інфраструктури. Протягом наступних років у фінансовій сфері як у світі, так і в Україні слід очікувати стрімкого розвитку інформаційних технологій, зокрема інтернет-банкінгу, алгоритмічної торгівлі, індустрії *Big data*, кредитних електронних платформ, блокчейну та криптовалюти із поступовою відмовою від готівкових розрахунків. Досліджено передумови розвитку, основні проблеми функціонування, ризики та перспективи легалізації в Україні ринку криптовалюти. Зарубіжний досвід свідчить, що деякі держави всіляко стимулюють їх обіг, окремі країни встановлюють для них суттєві обмеження, натомість пряма заборона криптовалюти практично не використовується.

Обіг криптовалюти в Україні законодавчо не врегульований, їх використання як засобу платежу також суперечить чинному законодавству. Однак найбільш оптимальною щодо «сірого» ринку криптовалюти в Україні є позиція нейтралітету, що зводиться до неодноразових попереджень учасників ринку та потенційних інвесторів, роз'яснювальної роботи в інформаційному просторі, проте не передбачає офіційної заборони транзакцій з криптовалютами. Завдяки цьому існує можливість моніторити й вивчати принципово новий для України ринок, уникаючи матеріальної та моральної відповідальності держави за спекулятивні дії та ймовірні втрати учасників ринку криптовалюти у разі його легалізації. Надійний державний контроль за «сірим» ринком криптовалюти, який уже фактично працює в Україні, потребує заходів, спрямованих на його легалізацію та впорядкування, що є завданням на середньострокову перспективу. Стратегічним викликом для України вже сьогодні є необхідність більш форсованого формування цифрового порядку денного.

Ключові слова: криптовалюта, біткоїн, курс, ризики, НБУ.

Oleksandr Vlasiuk

FINANCIAL SYSTEM OF THE INFORMATION ECONOMY

Both the global financial system and financial systems of particular countries transform extensively under the conditions of information technology dynamic development.

Such changes take place most rapidly in the fields of financial market and financial infrastructure. Within the next years in the financial sphere both in the world and in Ukraine it is necessary to expect the rapid

Власюк Олександр Степанович – доктор економічних наук, професор, член-коресподент НАН України, перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

development of information technology, in particular online banking, algorithmic trading, Big data industry, credit online platforms, blockchain and cryptocurrency with a gradual refusal of cash payment. The author analyzes prerequisites of development, the main functioning problems, exposures and prospects of cryptocurrency market legalization in Ukraine. Foreign experience shows that some states promote a cryptocurrency turnover in every way. Particular countries impose significant restrictions on it, whereas the direct prohibition of cryptocurrency virtually is not used.

Cryptocurrency turnover in Ukraine is not regulated by law as well as using it in the form of payment facility contradicts the current legislation. However, the most appropriate attitude to the gray market of cryptocurrency in Ukraine is a neutrality position, which reduces to repeated warnings of market participants and potential investors, awareness-rising activity in the information space. Nevertheless, such a position does not include an official prohibition of cryptocurrency transactions. It will enable monitoring and exploring a completely new market for Ukraine without material and moral responsibility of state for speculative activity and probable losses of market participants in the case of its legalization. A reliable state control over the gray market of cryptocurrency, which has already operated in Ukraine, requires measures aimed at its legalization and adjustment, which is a medium-term task. Today the strategic challenge for Ukraine is a necessity of more forced digital agenda-setting.

Keywords: crypto currency, bitcoin, rate, risks, NBU.

Постановка проблеми. Потужний розвиток інформаційних технологій веде до активної трансформації як глобальної фінансової системи, так і фінансових систем окремих країн. Найбільш динамічні зміни відбуваються у сфері фінансового ринку та фінансової інфраструктури (банківська система, валютні ринки, фондові біржі). У свою чергу, вони опосередковано впливають і на інші сегменти фінансової системи: загальнодержавні та місцеві фінанси, фінанси невиробничої сфери, суб'єктів господарювання та населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові на сьогодні проблеми розвитку фінансової системи України досліджуються у працях В.М. Гейця [1], Б.М. Данилишина [2], І.О. Лютого [3] та багатьох інших українських науковців. Валютна безпека як складовий елемент механізму забезпечення фінансової безпеки держави є об'єктом досліджень О.І. Барановського [4], І.В. Бураковського [5], В.П. Загарія [6], В.І. Міщенко [7], С.В. Науменкової [7], Т.С. Смовженко [8], О.М. Шарова [9, 10] та інших фахівців. Проте дискусійною та не до кінця вирішеною залишається проблема формулювання адекватної відповіді на ризики й загрози, що несе для фінансової системи України стрімкий розвиток інформаційних технологій у фінансовій сфері, зокрема розвиток ринку криптовалют.

Метою статті є дослідження ключових особливостей використання сучасних ІТ-технологій у фінансовій сфері у світі та в Україні, зокрема дослідження основних проблем функціонування, ризиків та перспектив легалізації в Україні ринку криптовалют з використанням зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Ключові зміни у функціонуванні фінансових систем уже досить рельєфно окреслилися. Протягом наступних років у фінансовій сфері як у світі, так і в Україні слід очікувати стрімкого розвитку інформаційних технологій, зокрема інтернет-банкінгу, алгоритмічної

торгівлі, індустрії *Big data*, кредитних електронних платформ, блокчейну (*Blockchain*) та криптовалют із поступовою відмовою від готівкових розрахунків. Очікуваним позитивним наслідком цих змін може стати значне обмеження тіньової економіки та побутової корупції. Проте цей процес буде супроводжуватися суттєвою перебудовою звичного способу життя більшості людей.

Негативними наслідками та загрозами трансформації фінансової системи можуть стати зникнення банківської системи у класичному вигляді, руйнація депозитного ринку та системи накопичувального пенсійного забезпечення, радикальні зміни на ринку праці та драматичні соціальні зміни внаслідок зникнення цілої низки професій як результат поширення нових ІТ-технологій, у т. ч. на фінансовому ринку.

Зміни у форматі функціонування фінансових систем полягатимуть у поступовому перенесенні платіжних транзакцій в електронний вигляд, появі нових засобів платежу, новітніх платіжних інструментів і систем. При цьому чимало з очікуваних новацій є дискусійними з позиції нормативного регулювання та практичного використання. Зокрема, пильну увагу центральних банків і міжнародних фінансових установ привертають електронні гроші – т. зв. віртуальна валюта, чи криптовалюта.

Довідково. У Директиві 2000/46/ЄС надано **визначення електронних грошей:** це – електронний замінник монет і банкнот, який зберігається на електронному пристрої, наприклад, на чіп-картці або в пам'яті комп'ютера, і який здебільшого призначений для здійснення електронних банківських платежів обмеженими сумами [11].

Постановою Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» від 4 листопада 2010 р. № 481 закріплено визначення поняття

електронних грошей: одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [12].

Біткоїни – найбільш популярна у світі криптовалюта. Користувач може або купити біткоїни чи альткоїни (всі інші види криптовалют), або згенерувати їх самостійно у процесі майнінгу (використання обчислювальних ресурсів для виконання математичного завдання з перевірки та здійснення транзакцій криптовалюти за допомогою спеціального устаткування – майнерів). Вартість найбільш популярного майнера виробництва китайської компанії *Bitmain*, що займає 75 % світового ринку, на сьогодні становить близько 2,5 тис. дол. США, а термін його окупності – близько 12 міс. За годину в усьому світі «видобувають» 75 біткоїнів, за добу – 1,8 тис., за місяць – 54 тис. Максимальна гранична сума «емісії» біткоїна на сьогодні встановлена на рівні 21 млн одиниць [13]. У зв'язку з постійним зростанням рівня складності розрахунків ефективність майнінгу на окремому комп'ютері знижується, що зумовлює створення майнінгових ферм [14].

Біткоїн не прив'язаний до інших національних валют чи активів, а його цінність не підкріплена нічим, окрім довіри його власників. Курс біткоїна встановлюється на віртуальних біржах, де його обмінюють на реальні гроші. До 2011 р. курс біткоїна становив менше 1 дол. США. Останнім часом його курс зростає: на 11.06.2017 р. – 3,0 тис. дол. США, на 13.08.2017 р. – 4,0 тис. дол. США [15], на 02.09.2017 р. – 5,0 тис. дол. США [16]. Проте після несподіваної заборони центробанком Китаю первинного розміщення криптовалют (*ICO*) та заборони криптовалютних бірж на початку вересня 2017 р. на світовому ринку криптовалют стався грандіозний обвал, унаслідок чого курс біткоїна впав до позначки 3,0 тис. дол. США [17], втративши за декаду близько 40 % вартості.

Наступною неприємною новиною для ринку криптовалют стала заборона *ICO* в Кореї з 29.09.2017 р. [18], проте внаслідок міграції трейдерів з Китаю та Кореї до Японії [19] ринок криптовалют доволі швидко оговтався та відновив зростання, досягнувши нового локального максимуму – 7,7 тис. дол. США за біткоїн у листопаді 2017 р. та понад 20 тис. дол. США – грудні того ж року.

Прогнози майбутньої вартості біткоїна суттєво відрізняються: від повного краху (У. Баффет [20]) до подальшого зростання до рівня 50 тис. дол. США протягом найближчих 10 років [21] внаслідок технічного обмеження максимальної суми емісії (21 млн од.), що в умовах зростання попиту неодмінно «штотухатиме» ціну вгору.

Загальна капіталізація ринку криптовалют на початку 2017 р. становила лише 17,5 млрд дол. США [22], проте станом на 10.08.2017 р. досягла рівня 123 млрд дол. США, при цьому 46 % цієї суми припадало на біткоїни, 54 % – на альткоїни [23]. На початку листопада 2017 р. загальна капіталізація ринку криптовалют уперше перевищила рівень 200 млрд дол. США, а частка біткоїна на ринку зросла до 61 % [24]. У грудні 2017 р. капіталізація ринку криптовалют перетнула позначку в 500 млрд дол. США. Лідерами за капіталізацією серед криптовалют станом на 20.12.2017 р. були: *Bitcoin* – 292 млрд дол. США, *Ethereum* – 79 млрд дол. США, *Bitcoin Cash* – 54 млрд дол. США, *Ripple* – 26 млрд дол. США [25].

Слід мати на увазі, що криптовалюта *Bitcoin Cash* виникла лише 01.08.2017 р. внаслідок поділу «класичного» біткоїна на дві валюти: *Bitcoin Original* та *Bitcoin Cash*. Цей поділ був спричинений тим, що розробники криптовалюти не змогли подолати суперечки щодо питання, пов'язаного із програмним забезпеченням. Після поділу пам'ять блоку для *Bitcoin Original* була збільшена з 1 до 2 Мб, для нової валюти *Bitcoin Cash* – до 8 Мб, що, на думку розробників, дасть змогу збільшити пропускну спроможність мережі [26]. Поділ криптовалюти на дві різні одиниці не є унікальним явищем, адже раніше це вже відбулось із валютою *Ethereum*, що привело до появи *Ethereum Classic* [27].

Із розвитком цифрових технологій та запровадженням електронних платежів криптовалюта й технології блокчейну змінюють парадигму валютної емісії. Така геополітична децентралізація неминуче призведе до зміни державного ландшафту з єдиним економічним ринком цифрових споживачів, поглиблення публічно-приватного партнерства, нової фінансової моделі та нових методів фінансування.

Довідково. *Блокчейн (Blockchain)* – технологія зберігання та моментальної передачі гігантських обсягів даних у зашифрованому вигляді. Завдяки їй впровадженню центральний банк будь-якої країни може, зокрема, відкривати рахунок кожному громадянину з народження. Блокчейн дозволяє власникові легко керувати своїм рахунком та переказами без допомоги банку. Система має багаторівневий захист, а головне – відповідний код бачать всі учасники транзакцій, отже, потенційно викрадені кошти можна буде спостерігати в мережі, тому скористатися ними злочинним шляхом неможливо.

Великі світові банки вже почали активно вивчати блокчейн та частково впроваджувати його за принципом «Не можеш перемогти – очолюй». З технічної точки зору, блокчейн – технологія розподілених реєстрів (від *англ.* *blockchain* – ланцюжок блоків), що дозволяє створити децентралізовану систему відносин, у якій кожна наступна транзакція залежить від

попередньої. Таким чином, дані про транзакцію неможливо змінити чи видалити.

Електронні гроші наразі затребувані ринком, що підтверджується створенням нового сегмента фінансового ринку – *ринку електронних грошей*. Він динамічно зростає за обсягами платежів, часткою в загальному обсязі електронних платіжних систем, кількістю транзакцій тощо. Темп зростання сприяє розвитку чесної та прозорої конкуренції серед його учасників, коло яких у багатьох країнах фактично вже сформувалося [28].

Довідково. Закон США *JOBS Act (Jumpstart Our Business Startups Act)* уже нині дозволяє стартап-компаніям отримувати до 1 млн дол. США із застосування цього методу. Електронна одиниця *Ethereum Classic* активно використовується в торговельних операціях таких компаній, як *Microsoft, IBM, Acronis*, Сбербанк, банківський консорціум *R3* та ін. Інвестиційний банк *Goldman Sachs* запатентував власну криптовалюту *SETLcoin* як метод регулювання цінних паперів на фінансових ринках з використанням децентралізованої пірінгової (*P2P*) мережі. Цифровий обмін токенами (власні цифрові активи) вже здійснюється на таких світових біржах, як *Bitfinex, Poloniex, Kraken, Shapeshift, Changelly, CHBTC, Bitsquare, Bittrex, BitMEX, BTER, Yobit, CoinExchange, LiteBit, Btc Markets* та ін.

З'являються ознаки офіційного визнання криптовалют фінансовим інструментом. Найбільші інвестиційні банки (*Goldman Sachs, Merrill Lynch, Bank of America*) випускають огляди перспектив різних криптовалют, що свідчить про практичне їх «вписання» у традиційну фінансову індустрію [26]. Шість великих міжнародних банків (*Barclays, Credit Suisse, Canadian Imperial Bank of Commerce, HSBC, MUFG* та *State Street*) організували проект щодо створення нової криптовалюти – «монети для розрахунків» (*utility settlement coin, USC*). Після приєднання до проекту *Deutsche Bank, Banco Santander, BNY Mellon* і *NEX* цей проект перейшов на новий рівень, що передбачає обговорення цієї ідеї із центробанками, а також доопрацювання системи захисту конфіденційності даних та захисту від кібератак. Запуск нової криптовалюти планується у 2018 р. [29].

Світовий ринок генерації криптовалют на сьогодні розподілений таким чином: Китай – 60 %, США та Канада – по 16 %, Грузія – 6 %, Європа – 5 %, Ісландія – 4 %, Індія – 3 %, Росія – 2 %, Австралія – 2 %, Південна Америка – 2 % [23].

Криптовалюти за допомогою кредитних електронних платформ та блокчейну використовуються у сфері кредитних відносин. Ще три роки тому компанії кредитних електронних платформ виглядали експериментаторами, проте сьогодні піонери

цього ринку *Landing Club, Prosper* та ін. мають мільярдну капіталізацію [30]. Йдеться про компанії, які замість банків визначають платоспроможність людини або підприємства завдяки великій базі даних. Після цього знаходиться інвестор, що бажає виділити кошти для кредитування. Ця нова форма кредитних відносин у змозі практично знищити банки як суб'єкти кредитування.

Криптовалюти займають також специфічні сегменти фінансового ринку. Зокрема, головний «суперник» біткоіна – криптовалюта *Ethereum* – була випробувана на рівні ООН як спосіб розподілу допомоги сирійським біженцям [22].

Аналоги біткоіна входять у життя релігійних громад. Піонерами у цій сфері стали іудеї: у Росії фіналізований процес створення кошерної валюти *Bitcoen*, що дозволяє учасникам системи отримувати безвідсоткові кредити, а кожний десятий *Bitcoen* має передаватися єврейській громаді. Загалом при плановій емісії 100 млн *Bitcoen* очікується зростання ринкової вартості кожної одиниці нової криптовалюти у 15 разів.

Ісламський світ також уже має власну криптовалюту *OneGramCoin (OGC)*. Проект, реалізований в ОАЕ, вже вийшов на *ICO*, а її засновники планують залучити понад 0,5 млрд дол. США, що зробить *OGC* найбільш дорогим *ICO* в історії [31].

Натомість засновники криптовалюти *Dana* хочуть створити альтернативу домінуючій нині моделі ринкової економіки. Їхня валюта, назва якої перекладається як «щедрість», базуватиметься на принципах буддистської економіки, що передбачає «максимальний добробут за мінімального споживання» [32].

Ставлення до криптовалют у світі суттєво різниться [33].

- Деякі країни (Австралія, Німеччина, Нідерланди, Нова Зеландія, Сінгапур) всіляко стимулюють їх обіг. Іспанія ще в 2014 р. визнала біткоін офіційною платіжною системою. Це була ініціатива податкової інспекції країни, яка провела аналіз використання криптовалюти в країні та дійшла висновку, що цей процес необхідно легалізувати та обкласти податком. З квітня 2017 р. біткоін офіційно визнаний платіжним засобом на території Японії [34], а його продаж обкладається японським аналогом ПДВ. У Канаді біткоін визначається як «нематеріальний актив», а транзакції з ним – як бартер; дозволено отримувати цифрову заробітну плату, а криптовалюта, отримана в результаті майнінгу, обкладається податком на дохід.
- В Ізраїлі біткоін не підпадає під юридичне визначення валюти ані як фінансове забезпечення, ані як оподатковуваний актив. Щоразу, коли

біткоїн продається, продавець повинен сплатити податок на приріст капіталу.

- На Кіпрі криптовалютою можливо оплатити навчання в університеті.
- Окремі країни (Китай, Росія, Індонезія) встановлюють для криптовалют суттєві обмеження. Так, Народний банк Китаю вважає біткоїн віртуальним товаром, а не валютою, і його продаж може обкладатися ПДВ. У вересні 2017 р. Китай заборонив первинне розміщення криптовалют та обмежив діяльність спеціалізованих бірж, що стало ключовою причиною падіння курсу біткоїна з 5 до 3 тис. дол. США менш як за два тижні.
- Пряма заборона обігу криптовалют на сьогодні встановлена лише в Болівії, Еквадорі, Таїланді та В'єтнамі.
- Абсолютна більшість урядів обрали позицію нейтралітету, уникаючи конкретних рішень [33].

Проте нейтральне ставлення більшості країн до криптовалют поширюється виключно на «приватні» валюти. Натомість спроби окремих країн емітувати «державну» криптовалюту розцінюються вкрай негативно. Зокрема, голова Європейського центрального банку М. Драгі висловив категоричну незгоду з наміром Естонії емітувати паралельну криптовалюту «есткоїн»: «Жодна держава – учасниця ЄС не може вводити свою валюту; валютою єврозони є виключно євро» [35].

Україна на сьогодні не є скільки-небудь вагомим гравцем на ринку криптовалют ні за обсягами «видобутку», ні за ступенем розвитку відповідної інфраструктури. Використання в Україні криптовалют є незаконним, а їх використання як засобу платежу суперечить чинному законодавству [36].

Довідково. В Україні придбати біткоїн у терміналах самообслуговування можливо в мережах компаній *IBox* та *Tute*. З юридичної точки зору, продажем криптовалют термінальні мережі не займаються, а лише продають коди активації (ваучери), які покупець потім може обміняти на біткоїн на сайті обмінного пункту. Отже, ця операція ідентична поповненню рахунку мобільного телефону за допомогою скретч-карти. Різниця в тому, що у випадку з терміналом код-ідентифікатор друкується на чеку. За свої послуги термінальна мережа стягує комісію у розмірі 1 % від суми [37].

Окрім терміналів самообслуговування, останнім часом з'явилася можливість купівлі біткоїнів через спеціалізовані криптомати. Перші такі пристрої з'явилися у Києві (6 од.) та у Харкові (2 од.). Процес купівлі криптовалюти через криптомат відбувається таким

чином: камера сканує адресу власника гаманця з біткоїн-додатка на смартфоні, потім вноситься готівка (номіналом від 500 грн), після чого біткоїни відправляються на електронний гаманець [38].

У податкових деклараціях про майновий стан і доходи за 2015 р. двоє народних депутатів України (О. Мушак та Д. Голубов) задекларували грошові активи у вигляді криптовалюти біткоїн на суму відповідно 465 та 4 376 одиниць, що на звітну дату становило, відповідно, еквівалент 285 тис. дол. США та 2,7 млн дол. США [39]. У деклараціях за 2016 р. іще двоє народних обранців (О. Урбанський та Д. Білоцерковець) відобразили відповідно 1 277 та 398 біткоїнів [40], ринкова вартість яких станом на 20.12.2017 р. мала зрости, відповідно, до 22,3 та 7,0 млн дол. США. Попит на біткоїн в Україні за 2016 р. зріс у п'ять разів: тижневий обсяг торгів збільшився з 500 тис. грн до 2,5 млн грн. Зростання триває і в 2017 р. Купівля біткоїна за гривню на біржах коштує українцям 0,25–1,5 % від суми. Аби зацікавити криптовалютою споживачів, українські обмінні пункти, що спеціалізуються на біткоїнах, не залишають спроб організувати продаж криптовалют через платіжні термінали. Однак власники останніх на це не погоджуються, побоюючись санкцій з боку НБУ [37].

З червня 2017 р. на території України зафіксований дефіцит відеокарт як ключового елемента «видобутку» біткоїнів шляхом майнінгу [41].

У грудні цього ж року в Україні біткоїни приймали до оплати [42]: два інтернет-магазини, один хостел, два кафе, дві продуктові крамниці, один сервіс з ремонту айфонів, два сервіси з доставки квітів, одна творча студія, одна юридична фірма, одна друкарня.

Вважається, що використання в Україні криптовалют підриває монополію держави на емісію грошей та послаблює національну грошову одиницю. При цьому основними ризиками та загрозами функціонування криптовалют в Україні (та у світі), що зумовлюють існуючі обмеження на їх використання, на сьогодні є:

- використання віртуальних валют для нелегальних транзакцій, торгівлі наркотиками, зброєю тощо;
- експансійне проникнення на внутрішній ринок іноземних фінансових установ внаслідок загострення конкуренції та втрати ринкових позицій національними фінансовими установами, що провокує втрату монетарного суверенітету країни;
- втрата державної монополії на емісію грошей;
- зменшення сеньйоражу центрального банку;

- зменшення попиту на національну валюту, що зумовлює її знецінення (а можливо, навіть відмову на користь іноземної) та зміну швидкості обігу, що ускладнює процес визначення швидкості обігу грошей та здійснення грошово-кредитного регулювання;
- неможливість проведення ефективної грошово-кредитної політики, оскільки істотна частка грошової маси перебуватиме поза контролем регулятора;
- зменшення рівня впливу або усунення фінансових посередників тощо [28, с. 30–31].

До інших викликів, пов'язаних з обігом криптовалют в Україні, слід, зокрема, віднести:

- повну анонімність транзакцій;
- високий рівень волатильності ціни криптовалют;
- невизначеність об'єктивної цінності криптовалют, що має бути виражена в реальних товарах і послугах;
- постійне протистояння між емісією та реальним попитом на віртуальну валюту;
- відсутність державного гарантування, що унеможливає безпечне накопичення криптовалют;
- нульова внутрішня вартість, що означає можливість перетворення віртуальної валюти на «фінансову бульбашку» [28, с. 27–29].

Довідково. Листом НБУ «Щодо віднесення операцій з віртуальною валютою/криптовалютою «*Bitcoin*» до операцій з торгівлі іноземною валютою» від 8 грудня 2014 р. № 29-208/72889 [43] регулятор наголосив, що:

- випуск віртуальної валюти *Bitcoin* не має будь-якого забезпечення та юридично зобов'язаних за нею осіб, не контролюється державними органами влади жодною із країн. Отже, *Bitcoin* є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості;
- діяльність з купівлі-продажу *Bitcoin* за долари США або іншу іноземну валюту має ознаки функціонування т. зв. фінансових пірамід та може свідчити про потенційну залученість до здійснення сумнівних операцій відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму;
- уповноважені банки не мають правових підстав для зарахування іноземної валюти, отриманої від продажу *Bitcoin* за кордоном;
- використання громадянами та юридичними особами віртуальних валют для обміну

на товари або грошові кошти пов'язане з ризиком повної втрати коштів, що задіяні в таких операціях;

- громадяни мають використовувати послуги лише тих платіжних систем, систем розрахунків, які внесені НБУ до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури.

Висновки та пропозиції. Надійний державний контроль над «сірим» ринком криптовалют, що вже фактично працює в Україні, потребує заходів, спрямованих на його легалізацію та впорядкування. Зокрема, необхідно внести відповідні зміни в чинне законодавство у сфері банківської діяльності та грошового обігу, а саме: в закони України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні».

В Україні вже презентовано першу частину законодавчої бази щодо регулювання криптовалют. Наразі у Верховній Раді України зареєстровано три законопроекти з цього питання, зокрема, від 6 жовтня 2017 р. № 7183 «Про обіг криптовалют в Україні» та від 10 жовтня 2017 р. № 7183-1 «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» [44]. Крім того, законопроект «Про внесення змін до Податкового Кодексу України» [45] має на меті врегулювати питання оподаткування прибутку від купівлі-продажу криптовалют та майнінгу, де-факто звільнивши ці види діяльності від податків.

Необхідно також сформувати відповідну нормативно-правову базу (на рівні Кабінету Міністрів України та Національного банку України), що має конкретизувати законодавчі зміни, прийняті на рівні Верховної Ради України, та складатись із постанов, наказів, рішень тощо. Слід також вирішити проблеми формування відповідного інституційного (нові підрозділи у штаті НБУ та/або Кабінету Міністрів України) та кадрового забезпечення майбутньої системи державного контролю за ринком криптовалют. Очевидно, що все це потребуватиме значної праці і часу, а отже, є завданням на середньострокову перспективу.

А в короткостроковій перспективі, з огляду на існуючу практику регулювання урядами багатьох країн ринку криптовалют на національному рівні, державним органам України доцільно й надалі дотримуватися поточної позиції нейтралітету щодо цього ринку. Це зводиться до періодичних попереджень учасників ринку та потенційних інвесторів про його нинішню недосконалість та спричинені нею загрози, а також проведення відповідної роз'яснювальної роботи. Водночас офіційна заборона державою транзакцій з криптовалютами недоцільна, оскільки подальший розвиток такого ринку у світі видається більш ніж імовірним. Така позиція, з одного боку, дозволить

моніторити та вивчати цей принципово новий для України ринок, а з іншого – уникати матеріальної та моральної відповідальності держави за можливі спекулятивні дії та ймовірні втрати учасників «сірого» ринку криптовалют.

З метою мінімізації зазначених ризиків та протидії очікуваним негативним наслідкам фундаментальних змін у діяльності світової фінансової системи державні органи України мають здійснити превентивні захисні заходи, зокрема:

- переорієнтувати державне замовлення з підготовки фахівців окремих спеціальностей сфери фінансів та банківської справи на підготовку спеціалістів у сфері інформаційних технологій;
- організувати проведення в інформаційному просторі активної роз'яснювальної роботи серед школярів, абітурієнтів, студентів перших курсів навчання, спрямованої на популяризацію ІТ-спеціальностей у контексті очікуваних в Україні та світі фундаментальних змін у сферах виробництва та фінансів;
- розробити комплекс заходів, спрямованих на перекваліфікацію та соціальну адаптацію працівників фінансової сфери, що втрачатимуть роботу внаслідок фундаментальних технологічних змін.

Окремої уваги потребує середньострокова оцінка можливих наслідків та перспектив функціонування державних банків в умовах очікуваних у фінансовій системі змін. У випадку негативних прогнозів необхідно розробити концепцію повного виходу держави з капіталу державних банків шляхом їх продажу приватним внутрішнім та зовнішнім інвесторам, які традиційно більш оперативно реагують на виклики, пов'язані з трансформаціями у фінансовій сфері та сфері інформаційних технологій.

Підсумовуючи, зазначимо, що стратегічним викликом для України вже сьогодні є необхідність більш форсованого формування цифрового порядку денного. Це має бути масштабне розгортання цифрової інфраструктури (доступу, сервісу, ресурсів), формування цифрового суспільства, цифрової економіки та цифрової індустрії, а також створення умов для впровадження технологій мережевого сегментування.

Перспективи подальших досліджень. Цінова динаміка різних криптовалют, їх загальна капіталізація, розподіл світового ринку їх генерації за країнами та регіонами зазнають постійних змін, що відображається у статистиці світових торговельних майданчиків. Подальший більш глибокий аналіз структури й динаміки розвитку світового та українського ринків криптовалют доцільно проводити за результатами 2017 р.

Список використаних джерел

1. Геєць В.М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 1. – С. 7–22.
2. Данилишин Б.М. Грошово-кредитна політика та зростання економіки України [Електронний ресурс] // Новое время. – 2017. – 30 серп. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/danylyshyn/groshovo-kreditna-politika-ta-zrostannja-ekonomiki-ukrajini-1761649.html>
3. Лютий І.О., Мороз П.А. Суперечності процесів фінансіалізації та їх вплив на економічне зростання в Україні // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 29–39.
4. Барановський О.І. Специфіка фінансової безпеки в банківській сфері // Вісник НБУ. – 2014. – № 9. – С. 17–23.
5. Бураковський І.В. Що не так з українськими банками [Електронний ресурс] // Новое время. – 2017. – 13 лют. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/opinion/burakovskiy/shcho-ne-tak-z-ukrajinskimi-bankami-641607.html>
6. Загарій В.П. Монетарні важелі досягнення фінансової безпеки: досвід розвинених країн // Бізнес-інформ. – 2014. – № 4. – С. 400–404.
7. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Макропруденційні інструменти в механізмі забезпечення фінансової стабільності // Фінанси України. – 2015. – № 10. – С. 53–76.
8. Смовженко Т., Багратян Г., Кравченко І. Макроекономічна політика в Україні в 2014–2019 рр.: банківська і фінансова сфери // Вісник НБУ. – 2014. – № 10. – С. 20–24.
9. Шаров О.М. Валютна політика України: чверть сторіччя невизначеності // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 2. – С. 41–73.
10. Шаров О.М. Місце України в глобальній економічній системі: потенціал та перспективи // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 2. – С. 4–19.
11. Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0046>
12. Постанова Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» від 4 листопада 2010 р. № 481 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>.
13. О май майнинг: кто заразил Россию и Путина блокчейном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ru/technology_and_media/10/08/2017/5989a5ec9a79474d57d0d897?from=center_1
14. Омбудсмен Мариничев организует добычу биткоинов на заводе «Москвич» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ru/technology_and_media/10/08/2017/5989afb59a79476c1befecff
15. Курс биткоина обновил исторический максимум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ria.ru/economy/20170813/1500264696.html>
16. Курс биткоина подскочил выше пяти тысяч долларов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lenta.ru/news/2017/09/02/bitcoin5000>

17. Китай вызвал большой криптообвал. Bitcoin рухнул до \$3000, другие валюты также катятся вниз [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biz.nv.ua/finance/kitaj-vyzval-bolshoj-kriptoobval-bitcoin-ruhnul-do-3000-drugie-valjuty-takzhe-katjatsja-vniz-1854466.html>

18. Южная Корея запретила ICO вслед за Китаем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rbc.ru/money/29/09/2017/59ce0aa99a7947e94cf30743?from=main>

19. Японский рынок биткоинов стал крупнейшим в мире благодаря притоку трейдеров из Китая [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://republic.ru/posts/86462>

20. «Реальный пузырь»: Уоррен Баффет удвоил сомнения о биткоине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldcrisis.ru/crisis/2845859>

21. Биткоину предсказали девятикратный рост [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://lenta.ru/news/2017/10/25/bitcoin>

22. Что бы это ни было, надувается оно очень быстро [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://expert.ru/2017/08/10/lor-net-li-puzyr-bitkojna>

23. В правительстве обсудили места размещения центров по добыче криптовалюты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rbc.ru/technology_and_media/10/08/2017/598ad1909a79476bbc6c5f96

24. Капитализация рынка криптовалют превысила \$200 млрд [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.kommersant.ru/doc/3459395>

25. Курсы криптовалют [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://bitinfocharts.com/ru/markets/>

26. Курс биткоина поднялся выше четырех тысяч долларов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ria.ru/economy/20170813/1500275500.htm>

27. У криптовалюты Bitcoin Cash есть перспективы, считает эксперт Sberbank CIB [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ria.ru/economy/20170802/1499629401.html>

28. Н. Пантелеева. Нові форми грошей в умовах формування інформаційного суспільства // Вісник НБУ. – 2015. – № 5. – С. 25–31. – Режим доступа : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17795590>

29. СМИ: шесть крупных банков мира присоединились к проекту новой криптовалюты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ria.ru/economy/20170901/1501549155.html>

30. Греф предсказал будущее [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://utro.ru/articles/2016/11/14/1304545.shtml>

31. Таки шекель [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://lenta.ru/articles/2017/08/13/bitreligion>

32. Божественный доход: чем криптовалюта так привлекает верующих [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ria.ru/religion/20170816/1500419618.html>

33. Чи законні біткоіни в Україні [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/11/627993>

34. Біткоїн – валюта майбутнього? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://media.slovoidilo.ua/media/infographics/4/33161/33161-1_ru_origin.png

35. Глава ЕЦБ разбил надежды Эстонии на собственную криптовалюту [Электронный ресурс]. – Режим до-

ступу : <http://news.finance.ua/ru/news/-/410172/gjava-etsb-razbil-nadezhdy-estonii-na-sobstvennyuyu-kriptovalyutu>

36. Bitcoin и другие криптовалюты незаконны в Украине – глава совета НБУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biz.nv.ua/finance/bitcoin-i-drugie-kriptovaljuty-nezakonny-v-ukraine-glava-soveta-nbu-859089.html>

37. Сколько украинцы платят за Bitcoin и как его используют [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://strana.ua/articles/analysis/64162-skolko-ukraincy-vykladyvayut-za-bitcoin-i-kak-ego-ispolzuyut.html>

38. В Україні стартувало відкрите тестування системи криптоматив [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://pogliad.ua/news/money/v-ukrayini-startovalo-vidkrite-testuvannya-sistemi-kriptomativ-342890>

39. Все, что нужно знать о биткоине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.slovoidilo.ua/2017/03/29/infografika/obshhestvo/vse-chto-nuzhno-znat-bitkoine>

40. Биткоиновая лихорадка. Силовики ловят криптовалюту, а депутаты – скупают [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rian.com.ua/analytics/20170816/1026802526.html>

41. Пузырь или золото? Биткоин-лихорадка в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://korrespondent.net/business/financial/3869445-puzyr-uly-zoloto-bytkoyn-lykhoradka-v-ukrayne>

42. Bitcoin в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.embassyofbitcoin.com/service-and-items-for-bitcoin-in-ukraine/>

43. Лист НБУ «Щодо віднесення операцій з віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою» від 8 грудня 2014 р. № 29-208/72889 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14>

44. Конференція «Правові аспекти криптовалюти в Україні» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://advisortax.org/?p=4697>

45. Законопроект о криптовалютах: майнеров могут освободить от налогов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.segodnya.ua/economics/enews/zakonoproekt-o-kriptovalyutah-maynerov-mogut-osvodobit-ot-nalogo-1069917.html>

References

- Heyets, V.M. (2016). *Ekonomika Ukrainy: kliuchovi problemy i perspektyvy* [Ukraine's economy: key problems and prospects]. *Ekonomika i prohnozuvannia – Economics and Forecasting, 1*, 7–22 [in Ukrainian].
- Danylyshyn, B.M. (2017). *Hroshovo-kredytna polityka ta zrostantia ekonomiky Ukrainy* [Monetary Policy and Growth of the Ukrainian Economy]. *Novoe vremia – New Time. nv.ua*. Retrieved from <http://nv.ua/ukr/opinion/danylyshyn/groshovo-kredytna-politika-ta-zrostantia-ekonomiky-ukrajini-1761649.html> [in Ukrainian].
- Liutyi, I.O. & Moroz, P.A. (2014). *Superechnosti protsesiv finansializatsii ta yikh vplyv na ekonomichne zrostantia v Ukraini* [Contradictions financialisation processes and their impact on economic growth in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine Economy, 4*, 29–39 [in Ukrainian].
- Baranovskyi, O.I. (2014). *Spetsifika finansovoi bezpeky v bankivskiy sferi* [Specifics of financial security in the

- banking sector]. *Visnyk NBU – NBU Bulletin*, 9, 17–23 [in Ukrainian].
5. Burakovskiy, I.V. (2017). Shcho ne tak z ukrainskymy bankamy [What is wrong with Ukrainian banks]. *Novoe vremia – New Time. nv.ua*. Retrieved from <http://nv.ua/ukr/opinion/burakovsky/shcho-ne-tak-z-ukrajinskimi-bankami-641607.html> [in Ukrainian].
 6. Zagariy, V.P. (2014). Monetarni vazheli dosiahnennia finansovoi bezpeky: dosvid rozvynenyh krain [Monetary instruments achieve financial security: the experience of developed countries]. *Biznes-inform – Business-inform*, 4, 400–404 [in Ukrainian].
 7. Mishchenko, V.I. & Naumenkova, S.V. (2015). Makroprudentsiini instrumenty v mekhanizmi zabezpechennia finansovoi stabilnosti [Macroprudential tools in ensuring financial stability mechanism]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 10, 53–76 [in Ukrainian].
 8. Smovzhenko, T., Bagratian, G. & Kravchenko, I. (2014). Makroekonomichna polityka v Ukraini v 2014–2019 rr.: bankivska i finansova sfery [Macroeconomic policy in Ukraine in 2014–2019: Banking and finance]. *Visnyk NBU – NBU Bulletin*, 10, 20–24 [in Ukrainian].
 9. Sharov, O.M. (2016). Valiutna polityka Ukrainy: chvert storichchia nevyznachenosti [Ukraine's exchange policy: quarter of a century of uncertainty]. *Ekonomika i prohnuzu-vannia – Economics and Forecasting*, 2, 41–73 [in Ukrainian].
 10. Sharov, O.M. (2017). Mistse Ukrainy v hlobalnii ekonomichnii systemi: potentsial ta perspektyvy [Ukraine's position in the global economic system: potential and prospects]. *Stratehichni priority – Strategic Priorities*, 2, 4–19 [in Ukrainian].
 11. Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions. (n.d.). *eur-lex.europa.eu*. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0046> [in English].
 12. Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy z pytan rehuliuвання випуску ta obihu elektronnykh hroshey» vid 04 lystopada 2010 r. № 481 [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine «On Amending Certain Regulatory Acts of the National Bank of Ukraine Regarding Issues and Circulation of Electronic Money» from 2010, November 4 No. 481]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10> [in Ukrainian].
 13. O may mayning: kto zarazil Rossiiu i Putina blokcheynom [About May Mining: Who Infected Russia and Putin with Blockchain]. (n.d.). *rbc.ru*. Retrieved from http://www.rbc.ru/technology_and_media/10/08/2017/5989a5ec9a79474d57d0d897?from=center_1 [in Russian].
 14. Ombudsmen Marinichev organizuet dobychu bitkoinov na zavode «Moskvich» [Ombudsman Marinichev organizes the production of bitcoins at the Moskvich plant]. (n.d.). *rbc.ru*. Retrieved from http://www.rbc.ru/technology_and_media/10/08/2017/5989afb59a79476c1befecff [in Russian].
 15. Kurs bitkoina obnovil istoricheskii maksimum [Bitcoin rate updated historical maximum] (n.d.). *ria.ru*. Retrieved from <https://ria.ru/economy/20170813/1500264696.html> [in Russian].
 16. Kurs bitkoina podskochil vyshe piati tysiach dollarov [Bitcoin rate jumped above five thousand dollars]. (n.d.). *lenta.ru*. Retrieved from <https://lenta.ru/news/2017/09/02/bitcoin5000> [in Russian].
 17. Kitay vyzval bolshoy kryptoobval. Bitcoin ruhnuo do \$3000, drugie valiuty takzhe katiatsia vniz [China has caused a large cryptocrash. Bitcoin collapsed to \$3,000, other currencies also roll down]. (n.d.). *biz.nv.ua*. Retrieved from <http://biz.nv.ua/finance/kitaj-vyzval-bolshoj-kryptoobval-bitcoin-ruhnuo-do-3000-drugie-valiuty-takzhe-katjatsja-vniz-1854466.html> [in Russian].
 18. Yuzhnaia Koreia zapretila ICO vsled za Kitaem [South Korea banned ICO after China]. (n.d.). *rbc.ru*. Retrieved from <http://www.rbc.ru/money/29/09/2017/59ce0aa99a7947e94cf30743?from=main> [in Russian].
 19. Yaponskii rynek bitkoinov stal krupneishym v mire blagodarja pritoku treiderov iz Kitaia [The Japanese market of bitcoins has become the largest in the world due to the inflow of traders from China]. (n.d.). *republic.ru*. Retrieved from <https://republic.ru/posts/86462> [in Russian].
 20. «Realnyi puzyr»: Uorren Baffet udvoil somneniia o bitkoine [«The Real Bubble»: Warren Buffett doubted doubts about bitcoin]. (n.d.). *worldcrisis.ru*. Retrieved from <http://worldcrisis.ru/crisis/2845859> [in Russian].
 21. Bitkoinu predkazali deviatikratnyi rost [Bitcoin was predicted a ninefold increase]. (n.d.). *lenta.ru*. Retrieved from <https://lenta.ru/news/2017/10/25/bitcoin> [in Russian].
 22. Chto by ehto ni bylo, naduvaetsia ono ochen bystro [Whatever it is, it inflates very quickly]. (n.d.). *expert.ru*. Retrieved from <http://expert.ru/2017/08/10/lopnet-lipuzyr-bitkojna> [in Russian].
 23. V pravitelstve obsudili mesta razmeshcheniia centrov po dobyche kryptovaliuty [The government discussed the location of centers for the production of crypto currency]. (n.d.). *rbc.ru*. Retrieved from http://www.rbc.ru/technology_and_media/10/08/2017/598ad1909a79476bbc6c5f96 [in Russian].
 24. Kapitalizatsiia rynka kryptovaliut prevysila \$200 mlrd [The market capitalization of the Crypto currency exceeded \$200 billion]. (n.d.). *kommersant.ru*. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/3459395> [in Russian].
 25. Kursy kryptovaliut [Crypto-currency rates]. (n.d.). *bitinfocharts.com*. Retrieved from <https://bitinfocharts.com/ru/markets/> [in Russian].
 26. Kurs bitkoina podnialsia vyshe chetyrekh tysiach dollarov [The rate of bitcoin rose above four thousand dollars]. (n.d.). *ria.ru*. Retrieved from <https://ria.ru/economy/20170813/1500275500.htm> [in Russian].
 27. U kryptovaliuty Bitcoin Cash est perspektyvy, schitaet ekspert Sberbank CIB [Bitcoin Cash has currency outlook, expert Sberbank CIB believes]. (n.d.). *ria.ru*. Retrieved from <https://ria.ru/economy/20170802/1499629401.html> [in Russian].
 28. Pantielieieva, N. (2015). Novi formy hroshey v umovakh formuvannia informatsiinoho suspilstva [New forms of money in the formation of an information society]. *Visnyk NBU – NBU Bulletin*, 5, 26–31. *bank.gov.ua*. Retrieved from <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17795590> [in Ukrainian].
 29. SMI: shest krupnyh bankov mira prisodinedilis k proektu novoi kryptovaliuty [Mass media: six large banks of the

- world joined the project of new crypto currency]. (n.d.). *ria.ru*. Retrieved from <https://ria.ru/economy/20170901/1501549155.html> [in Russian].
30. Gref predskazal budushchee [Gref predicted the future]. (n.d.). *utro.ru*. Retrieved from <https://utro.ru/articles/2016/11/14/1304545.shtml> [in Russian].
31. Taki shekel [It is Shekel]. (n.d.). *lenta.ru*. Retrieved from <https://lenta.ru/articles/2017/08/13/bitreligion> [in Russian].
32. Bozhestvennyi dohod: chem kriptovaliuta tak privlekaet veruiushchih [Divine income: what does the crypto currency so attract believers]. (n.d.). *ria.ru*. Retrieved from <https://ria.ru/religion/20170816/1500419618.html> [in Russian].
33. Chy zakonni bitkoiny v Ukraini [Are there lawful bitcoins in Ukraine]. (n.d.). *epravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/08/11/627993> [in Ukrainian].
34. Bitkoin – valiuta maibutnoho? [Bitcoin – the future currency?] (n.d.). *media.slovoidilo.ua*. Retrieved from https://media.slovoidilo.ua/media/infographics/4/33161/33161-1_ru_origin.png [in Ukrainian].
35. Glava ECB razbil nadezhdy Estonii na sobstvennuiu kriptovaliutu [The head of the ECB broke Estonia's hopes for its own crypto currency]. (n.d.). *news.finance.ua*. Retrieved from <http://news.finance.ua/ru/news/-/410172/glava-etsb-razbil-nadezhdy-estonii-na-sobstvennuyu-kriptovalyutu> [in Russian].
36. Bitcoin i drugie kriptovaliuty nezakonny v Ukraine – glava soveta NBU [Bitcoin and other crypto-currencies are illegal in Ukraine – head of the NBU Council]. (n.d.). *biz.nv.ua*. Retrieved from <http://biz.nv.ua/finance/bitcoin-i-drugie-kriptovaljuty-nezakonny-v-ukraine-glava-soveta-nbu-859089.html> [in Russian].
37. Skolko ukraintsy platiat za Bitcoin i kak ego ispolzuiut [How many Ukrainians pay for Bitcoin and how it is used]. (n.d.). *strana.ua*. Retrieved from <https://strana.ua/articles/analysis/64162-skolko-ukraintsy-vykladyvayut-za-bitcoin-i-kak-ego-ispolzuyut.html> [in Russian].
38. V Ukraini startovalo vidkryte testuvannya systemy kryptomativ [Open testing of the crypto-ATM started in Ukraine]. (n.d.). *pogliad.ua*. Retrieved from <https://pogliad.ua/news/money/v-ukrayini-startovalo-vidkryte-testuvannya-systemi-kryptomativ-342890> [in Ukrainian].
39. Vse, chto nuzhno znat o bitkoinе [All you need to know about bitcoin]. (n.d.). *ru.slovoidilo.ua*. Retrieved from <https://ru.slovoidilo.ua/2017/03/29/infografika/obshhestvo/vse-chto-nuzhno-znat-bitkoinе> [in Russian].
40. Bitkoinovaia lihoradka. Siloviki loviat kriptovaliutu, a deputaty – skupaiut [Bitcoin fever. Policemen catch crypto currency, and deputies – buy]. (n.d.). *rian.com.ua*. Retrieved from <http://rian.com.ua/analytics/20170816/1026802526.html> [in Russian].
41. Puzyr ili zoloto? Bitkoin-lihoradka v Ukraine [Bubble or gold? Bitcoin fever in Ukraine]. (n.d.). *korrespondent.net*. Retrieved from <http://korrespondent.net/business/financial/3869445-puzyr-ylly-zoloto-bytkoyn-lykhoradka-v-ukrayne> [in Russian].
42. Bitcoin v Ukraine [Bitcoin in Ukraine]. (n.d.). *embassyofbitcoin.com*. Retrieved from <http://www.embassyofbitcoin.com/service-and-items-for-bitcoin-in-ukraine/> [in Russian].
43. Lyst NBU «Shchodo vidnesennia operatsii z virtualnoiu valiutoiu/kriptovaliutoiu «Bitcoin» do operatsii z torhivli inozemnoiu valiutoiu» vid 08 hrudnia 2014 r. № 29–208/72889 [NBU Letter "Concerning the assignment of Bitcoin virtual currency/cyber currency transactions to foreign exchange trading" from 2014, Dec. 8 No. 29–208/72889]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v2889500-14> [in Ukrainian].
44. Konferentsiia «Pravovi aspekty kriptovaliuty v Ukraini» [Conference "Legal Aspects of Cryptology in Ukraine"]. (n.d.). *advisortax.org*. Retrieved from <http://advisortax.org/?p=4697> [in Ukrainian].
45. Zakonoproekt o kriptovaliutah: mainerov mogut osvobodit ot nalogov [The bill on crypto-currencies: miners can absorb taxes]. (n.d.). *segodnya.ua*. Retrieved from <https://www.segodnya.ua/economics/enews/zakonoproekt-o-kriptovalyutah-maynerov-mogut-osvobodit-ot-nalogov-1069917.html> [in Russian].

ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ШЛЯХОМ ПОСИЛЕННЯ КООРДИНАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ТА МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Л.Г. Шемаєва, Ю.В. Касперович, Д.М. Гладких

Виклики, ризики та загрози економічній безпеці значною мірою зосереджені у її фінансовій складовій. У статті обґрунтовано напрями посилення координації фіскальної та монетарної політики в Україні для зміцнення фінансової безпеки в умовах посилення негативного впливу боргового чинника.

Досліджено сучасну практику впливу фіскальної політики на монетарну і навпаки. Трансмісійний механізм стимулюючих заходів фіскальної та монетарної політики в Україні ускладнюється загальними політичними та власне специфічними фінансовими обмеженнями. В Україні взаємопов'язаний стимулюючий вплив монетарної та фіскальної політики на економічне зростання найчастіше спотворювався через тіньову економіку та корупцію. Відтак механізм координації інструментів двох політик не завжди коректно та своєчасно спрацьовував. Політичного циклу в економічній політиці також поки що неможливо позбавитися.

Зважаючи на фіскальні та монетарні обмеження, передусім показник державного боргу, встановлено, що застосування заходів фінансового стимулювання в Україні на сьогодні є вкрай обмеженим. За таких умов зміцненню фінансової безпеки сприятимуть запропоновані інституційні заходи посилення координуючого механізму фіскальної та монетарної політики, зокрема: приведення державного боргу до економічно безпечних меж; розвиток середньострокового фіскального планування; збільшення фіскальної прозорості; покращення управління ліквідністю державного та місцевих бюджетів і єдиного казначейського рахунку; імплементація плану *BEPS* для протидії відпливу капіталу; налагодження регулярного міжвідомчого функціонального співробітництва; підвищення дієвості вже існуючих фіскальних та монетарних стимулів; розширення практики застосування прогресивних інформаційних технологій; гармонізація податкового та митного законодавства, розвиток методик державного фінансового контролю у євроінтеграційному векторі реформ.

Ключові слова: фінансова безпека, фіскальна політика, монетарна політика, координація, інституціоналізм, стимулювання, обмеження, державний борг, тіньова економіка, корупція, фіскальне планування, фіскальна прозорість, управління ліквідністю, план *BEPS*, інформаційні технології.

Liudmyla Shemaieva, Yuliia Kasperovych, Dmytro Gladkykh

STRENGTHENING FINANCIAL SECURITY OF UKRAINE THROUGH
IMPROVING FISCAL AND MONETARY POLICIES COORDINATION

The challenges, risks and threats to the economic security are largely concentrated in its financial component. The article substantiates the directions of improving fiscal and monetary policy coordination in Ukraine in order to strengthen financial security in conditions of increasing the negative impact of the debt factor.

Шемаєва Людмила Григорівна – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Касперович Юлія Володимирівна – кандидат економічних наук, головний консультант відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Гладких Дмитро Михайлович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач сектору грошово-кредитної політики відділу фінансової безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

The modern practice of influencing fiscal policy on the monetary one is investigated, and vice versa. The transmission mechanism of stimulating fiscal and monetary policy measures in Ukraine is complicated by general political and specific financial constraints. In Ukraine, the interconnected stimulating effect of monetary and fiscal policies on economic growth was most often distorted by the shadow economy and corruption. Therefore, the mechanism of coordination of the instruments of the two politicians has not always been correct and timely. Political cycle in economic policy is still not possible to get rid of.

Given the fiscal and monetary constraints, first and foremost, the indicator of public debt, the application of financial incentive measures in Ukraine is currently extremely limited. Under such conditions, institutional measures to improving the coordinating mechanism of fiscal and monetary policy will contribute to strengthening financial security are proposed, in particular: decreasing public debt to economically secure boundaries; developing medium-term fiscal planning; increasing fiscal transparency; improving liquidity management of state and local budgets, and a single treasury account; implementation of the BEPS plan to counteract the outflow of capital; establishing of regular interagency functional cooperation; increasing the forcefulness of existing fiscal and monetary incentives; the expansion of the practice of applying advanced information technologies; harmonization of tax and customs legislation, development of state financial control methods in the European integration reform vector.

Keywords: fiscal security, fiscal policy, monetary policy, coordination, institutionalism, stimulation, constraint, public debt, shadow economy, corruption fiscal planning, fiscal transparency, liquidity management, BEPS plan, information technology.

Постановка проблеми. Національним інтересом кожної держави є економічне зростання за повної зайнятості та цінової стабільності. В Україні виклики, ризики та загрози економічній безпеці зберігаються передусім через її фінансову складову. Значною мірою економічну безпеку можна зміцнити заходами посилення координації фіскальної та монетарної політики. Відтак необхідною постає наукова розробка заходів у вузькому діапазоні існуючих обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Безпекознавство є відносно молодого наукою. Теоретико-методологічні та практичні засади економіко-фінансової безпеки держави успішно розроблені передусім науковою школою Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом О.С. Власюка [1], Я.Б. Базилюк [2], Д.Ю. Венцковського [2], С.В. Давиденка [2], А.Г. Шемаєвої [3], О.М. Ляшенко [4], Н.Я. Юрків [5]. Упродовж останніх кількох років надається оцінка впливу гібридної війни на фінансову безпеку держави та реального сектору економіки [6–7]. У частині координації фіскальної та монетарної політики ще в 2000-х роках підготовлені фундаментальні праці А.І. Даниленка [8], В.В. Зимовця [9], В.Д. Лагутіна [10], В.І. Міщенко [11] та ін. Питання, що стосуються координації фіскальної та монетарної політики, є об'єктом вивчення Світового банку й Міжнародного валютного фонду (МВФ) [14–17] та предметом міжнародних конференцій [18].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне існуючому науковому доробку, сучасність вимагає його постійної актуалізації та уточнення відповідно до потреб сьогодення. У межах державної фінансової політики координація її фіскальної та монетарної складових частин традиційно розглядалася з позицій забезпечення економічного зростання. Однак активне стимулювання економічного зростання обов'язково має оцінюватись і за критерієм економічної безпеки держави, щоб попередити та подолати можливе

загострення викликів, ризиків та загроз економічній безпеці. Гібридна війна проти України вносить чинник невизначеності у державну фінансову політику, оскільки не відомі сценарії її подальшого розгортання та завершення. Відтак досягти зміцнення фінансової безпеки нині вбачається найбільш доцільно шляхом реалізації інституційних заходів посилення координуючого механізму фіскальної та монетарної політики держави.

Метою статті є обґрунтування заходів щодо посилення координації фіскальної та монетарної політики в Україні для зміцнення фінансової безпеки в умовах посилення негативного впливу торгового чинника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізми взаємного впливу фіскальної та монетарної політики вичерпно досліджені [1–18], однак можуть бути доповнені сучасною практикою.

Вплив фіскальної політики на монетарну останнім часом найбільш виразно прослідковується через такі дії Уряду: реструктуризацію державного боргу (вересень 2015 р.); запровадження оподаткування відсотків за депозитами (з липня 2014 р.); залучення валютних коштів на фінансування проєктів міжнародної допомоги (зокрема, надходження в рамках програм секторальної бюджетної підтримки Європейського Союзу); перерахування коштів Національного банку України (НБУ) до державного бюджету (8,4 % доходів держбюджету в 2013 р., 6,4 % – у 2014 р., 11,6 % – у 2015 р., 6,2 % – у 2016 р.; план на 2017 р. – 5,9 %). Крім того, дієвим заходом монетарного збалансування стало тимчасове запровадження додаткового імпортного збору (з 26.02.2015 р. до кінця 2015 р.) та зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування з операцій щодо купівлі іноземної валюти в готівковій формі (з 01.04.2014 р. до кінця 2016 р.).

Значущий вплив фіскальної політики на монетарну спостерігався впродовж 2014–2016 рр. завдяки

випуску облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) для безпосереднього фінансування дефіциту державного бюджету, для капіталізації НАК «Нафтогаз України», державних банків та надання кредиту Фонду гарантування вкладів фізичних осіб України (ФГВФОУ) всього на 338,6 млрд грн. Сума цих позик зівставна із надходженнями всіх непрямих податків: ПДВ, акцизу та мита до Зведеного бюджету України в 2016 р. (337,3 млрд грн).

З позицій впливу монетарної політики на фінансову важливе значення мають такі заходи НБУ, зокрема: реформування корпоративного управління державних банків; очищення банківської системи та запровадження механізму інфляційного таргетування; перехід до гнучкого курсоутворення; репрофайлінг ОВДП з портфеля НБУ. Перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) та поступове впровадження Базельських стандартів стосовно банківського нагляду, як очікується, через вимогу щодо збільшення капіталу та резервів банків призведуть до тимчасового зменшення податкових надходжень від банків.

Чинник державного боргу визначає необхідність урахування позицій міжнародних кредиторів (передусім МВФ) при впровадженні монетарного та фінансового стимулювання.

Трансмісійний механізм стимулюючих заходів фінансової та монетарної політики в Україні ускладнюється загальними політичними та власне специфічними фінансовими обмеженнями.

Під загальними політичними обмеженнями у цьому сенсі розуміють т. зв. «провали держави» (*government failure*) на противагу «провалам ринку» – обидва неспроможні забезпечити ефективний розподіл та використання суспільних ресурсів. Лауреат Нобелівської премії з економіки (1986 р.), засновник теорії суспільного вибору Дж. Б'юкенен до «провалів держави» відносить: 1) обмеженість необхідної для прийняття рішень інформації; 2) недосконалість політичного процесу; 3) обмеженість контролю над бюрократією; 4) нездатність держави повністю передбачити і контролювати найближчі та віддалені наслідки прийнятих рішень [19]. Поняття «провали держави» розвивається в публікаціях останніх років і включає чотири основні типи залежно від здатності Уряду створювати для господарських процесів правила/інститути, які можуть бути: 1) занадто детальними; 2) занадто загальними; 3) волюнтаристськими; 4) такими, що вступають у конфлікт з іншими правилами, які діють стосовно інших взаємозалежних питань (наприклад, носять не економічний характер) [20].

В Україні взаємовплив монетарних та фінансових інструментів на економічне зростання найчастіше спотворюється через тіньову економіку та корупцію, тому що механізм їх координації

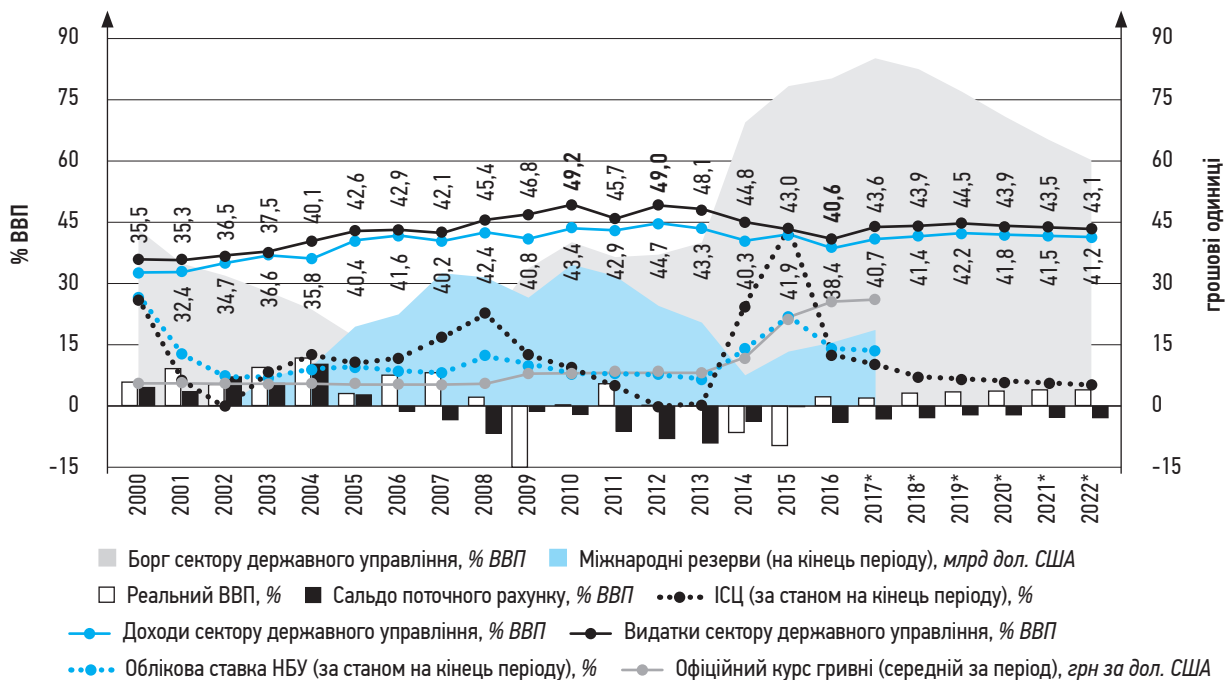
не завжди коректно та своєчасно спрацьовує. Політичний тиск на економічну політику також поки що неможливо позбутися.

Так, на піку економічного зростання 2007 р. в Україні, на жаль, не було вжито заходів щодо зниження рівня державного боргу (рис. 1). Хибна політика утримання завищеного курсу гривні в 2011–2013 рр. на тлі хронічного зовнішньоторговельного дефіциту та необхідності обслуговування зовнішнього боргу призвела до зменшення міжнародних резервів до критично низького рівня (рис. 1), а відтермінування енергетичної реформи тільки загострило проблему боргового навантаження на бюджет країни.

Фінансове та монетарне стимулювання економічного зростання ускладнюється також специфічними фінансовими обмеженнями. З фінансового боку таким обмеженням є високий рівень боргового навантаження сектору загального державного управління (див. рис. 1). Щорічне збільшення видатків на обслуговування держборгу створює «ефект витіснення» для фінансування інших статей соціально-економічного розвитку країни. В умовах гібридної агресії проти України вимушено зростають видатки на національну безпеку і оборону [6; 7]. Монетарне стимулювання, у свою чергу, обмежене недостатньою стійкістю банківської системи (через високу частку непрацюючих кредитів (*NPLs*)), хронічним зовнішньоторговельним дефіцитом поточного рахунку платіжного балансу. В цих умовах припустиме монетарне стимулювання через збільшення грошової маси в обігу, найбільш імовірно, призведе до інфляції та девальвації гривні. Як результат, зростає вартість обслуговування частки державного боргу, що номінований в іноземній валюті. Таким чином, борг на нинішній час є найбільшим обмеженням монетарного стимулювання.

Тому вважаємо доцільним та необхідним визначити низку ключових напрямів зміцнення фінансової безпеки через посилення інституційної координації фінансової та монетарної політики в Україні.

1. *Приведення державного боргу до економічно безпечних меж*, у т. ч. за рахунок дотримання задекларованого зниження граничного обсягу дефіциту державного бюджету. З 2014 р. обсяг валового боргу сектору загального державного управління перевищив економічно безпечні межі 60 % і наразі становить 70,3 % ВВП. Як наслідок, видатки державного бюджету на обслуговування державного боргу зросли з 6,9 % загального обсягу видатків державного бюджету (без урахування трансфертів) у 2010 р. до 16 % – у 2014 р. та 21 % – у 2015 р. із певним подальшим зниженням до 19,6 % у 2016 р. та затверджені на рівні 19,9 % у 2017 р. Щорічне зростання видатків на обслуговування державного боргу створює «ефект витіснення»

Примітка: * – прогнозні дані.

Рис. 1. Динаміка реального ВВП, основних фінансових та монетарних показників в Україні в 2000–2017 рр. та прогноз до 2022 р.

Джерело: Державна служба статистики України, Національний банк України, Міжнародний валютний фонд (World Economic Outlook Database, October 2017).

для фінансування інших важливих напрямів видатків для стимулювання соціально-економічного розвитку. В цих умовах необхідним є закріплення у Бюджетному кодексі України низки обмежувачих фінансових правил із відновленням практики розробки Середньострокової стратегії управління державним боргом на 2018–2020 рр. в оновленому, якісно вдосконаленому форматі.

2. *Розвиток середньострокового фінансового планування.* В основі якісного та реалістичного середньострокового фінансового та монетарного планування має лежати чітка цілісна система державного стратегічного планування. Вона має встановити взаємопов'язані та взаємоузгоджені за змістом і строками розробки стратегічні документи, які визначають середньо- та довгострокові цілі й пріоритети державної політики. Нині ж фрагментарність системи гальмує розвиток методології середньострокового бюджетного планування.

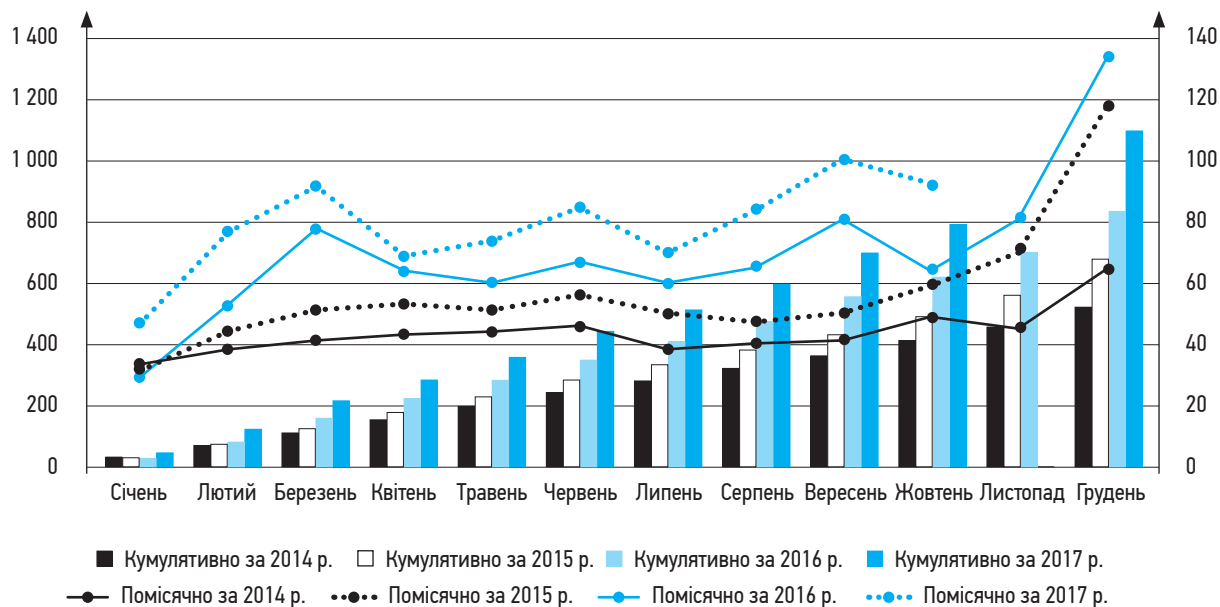
Після ухвалення та впровадження нового Бюджетного кодексу (Закон України від 21 червня 2001 р. № 2542-III) першою спробою середньострокового бюджетного планування в Україні стала Постанова Кабінету Міністрів України «Про прогноз показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків та фінансування на 2005–2007 роки» від 9 вересня 2003 р. № 1427. Затверджені 18 серпня 2015 р. Пропозиції стосовно розроблення основних засад

грошово-кредитної політики на 2016–2020 роки уперше охоплювали середньострокову перспективу у цій сфері. На виконання цієї постанови Правлінням Національного банку України було доручено розробити та подати Раді Національного банку України проект Стратегії монетарної політики на середньострокову перспективу.

Розвиток середньострокового фінансового планування має стати альтернативою мораторію на зміни податкового законодавства, який періодично пропонується запроваджувати. Натомість важливо вкотре підкреслити необхідність дотримання принципу стабільності податкового законодавства, адже згідно з Податковим кодексом України (див. ст. 4 п. 4.1. пп. 4.1.9.) зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки.

Уряд розробив та 15.06.2017 р. направив до Верховної Ради України проект Постанови Кабінету Міністрів України «Про Основні напрями бюджетної політики на 2018–2020 роки». Основна новація цього документа – т. зв. «стелі» видатків та надання кредитів загального фонду головних розпорядників коштів державного бюджету.

Взаємопов'язана з питаннями середньострокового фінансового планування якість прогнозування. Так, на практиці прогнозні значення

Примітка: за листопад 2017 р. дані формуються; за грудень 2017 р. наведено плановий річний показник видатків.

Рис. 2. Динаміка помісячного (права шкала) та кумулятивного (ліва шкала) фінансування видатків зведеного бюджету України в 2014–2017 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України.

однакових показників, визначені різними інституціями, іноді істотно відрізняються, наприклад, значення показника дефіциту зовнішньої торгівлі за платіжним балансом НБУ (–4,6 млрд дол. США у 2014 р., –1,7 – у 2015 р., –5,5 – у 2016 р.)¹ і даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (+3,4 млрд дол. США у 2014 р., +3,8 – у 2015 р., +0,3 – у 2016 р.)², що базується на даних Державної митної служби України). Істотно різняться прогностичні показники податкових надходжень між Державною фіскальною службою та Міністерством фінансів України.

Отже, зазначене зумовлює необхідність розробки та ухвалення Закону України «Про державне стратегічне планування» із внесенням відповідних змін до Бюджетного кодексу України для повноцінного переходу до середньострокового бюджетного планування.

3. *Збільшення фіскальної прозорості.* Цей напрям передусім має стосуватися підвищення відкритості й забезпечення підзвітності роботи Державної фіскальної служби України; реформування управління державними підприємствами через обов'язковий аудит, призначення наглядових рад або приватизацію нестратегічних об'єктів; удосконалення корпоративного управління державних банків.

¹ Див.: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208300>

² Див.: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2017/02/17w.zip>; <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2016/02/18w.zip>

У зв'язку з цим необхідно відзначити високу якість підготовки запроваджених НБУ щоквартальних *Інфляційних звітів та Звітів про фінансову стабільність*.

4. *Паралельне управління ліквідністю державного та місцевих бюджетів, єдиного казначейського рахунку з урахуванням засадничих цілей грошово-кредитної політики, у т. ч. стимулювання місцевих органів влади до витрачання впродовж бюджетного року коштів із депозитних рахунків на інфраструктурні проекти та секторальні реформи.*

Упродовж 2014–2017 рр. типовою стала практика відтермінування фінансування видатків на останній місяць бюджетного (календарного) року (рис. 2). Так, за зведеним бюджетом України в грудні 2014 р. було витрачено 64,8 млрд грн, що на 23,1 млрд грн, або на 55,5 %, перевищує середній показник видатків за січень–листопад (41,7 млрд грн). Обсяг видатків у грудні 2015 та грудні 2016 рр. в обсязі 118,4 млрд грн та 134,0 млрд грн відповідно більш ніж удвічі перевищував середній показник за попередні 11 місяців календарного року (51,0 млрд грн та 63,8 млрд грн відповідно). Із певним лагом відповідна практика на початку наступного року дестабілізувала валютний курс гривні та спровокувала зростання інфляції.

Паралельно з початком бюджетної децентралізації істотно збільшився обсяг коштів місцевих бюджетів на депозитних рахунках. За даними Державної казначейської служби України щодо розміщення коштів місцевих бюджетів

на вкладних (депозитних) рахунках, у банках станом на 01.09.2017 р. залишок депозитних коштів становив 15 853,6 млн грн. У середньому на одну з 24 областей (без урахування м. Києва, м. Севастополя та АР Крим) припадає 659,3 млн грн, але з істотною різницею: найменше – у Херсонській (13,5 млн грн) та Луганській (18,8 млн грн) областях, найбільше – у Донецькій (2 816,0 млн грн), Дніпропетровській (2 797,9 млн грн) та Запорізькій (1 305,7 млн грн) областях.

У 2014 та 2015 рр. місцеві бюджети отримали відсотки за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів – 3,6 та 126,9 млн грн відповідно. У 2016 р. обсяг доходів істотно збільшився до 1 420,4 млрд грн. За підсумками січня–жовтня 2017 р. місцеві бюджети отримали 1 477,7 млн грн, що на 421,6 млн грн, або на 39,9 %, більше за відповідний показник попереднього року. Надходження від вільних коштів за підсумками січня–жовтня 2017 р. зівставні з показником надходжень до земельного податку з фізичних осіб (1 273,9 млн грн).

5. *Імплементация плану BEPS для протидії відтоку капіталу.* На виконання Указу Президента України «Про заходи щодо протидії зменшенню податкової бази і переміщенню прибутків за кордон» від 28 квітня 2016 р. № 180/2016 робоча група напрацювала відповідний законопроект, який нині перебуває на стадії експертного обговорення. Окрім мінімального пакета, 4 із 15 заходів плану BEPS також включають оподаткування нерозподіленого прибутку контрольованих податковими резидентами України іноземних компаній. Серед визначальних особливостей законопроекту можна назвати такі: знижується поріг консолідованого доходу міжнародної групи компаній, від материнської компанії яких вимагатиметься подання звіту з трансфертного ціноутворення у розрізі країн (*Country-by-Country report, CbCR*) із 750 млн євро за стандартною вимогою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) до 50 млн євро. За розрахунками Державної фіскальної служби, у такому випадку кількість компаній, котрі звітуються, зросте з десятка до сотні. Відповідні звіти дозволять фіскальним органам аналізувати господарську діяльність не тільки найближчого контрагента (як зараз), а й оцінити міжнародну структуру, розподіл активів та ризиків, фінансові моделі вітчизняних бізнес-груп.

Паралельно із реалізацією заходів BEPS має відбуватися налагодження автоматичного обміну податковою інформацією, зокрема звітами *CbCR* та інформацією про податкові рахунки нерезидентів у фінансових установах (фактично розкриття банківської таємниці перед податковими органами).

Передумовою автоматичного обміну податковою інформацією є підписання двох міжнародних угод – Багатосторонньої угоди компетентних

органів про обмін глобальними звітами з трансфертного ціноутворення (*Multilateral Competent Authority Agreement on the Exchange of CbC Reports, CbC MCAA*), Багатосторонньої угоди про автоматичний обмін інформацією (*CRS Multilateral Competent Authority Agreement, CRS MCAA*) та двосторонніх міждержавних угод на її виконання. Станом на 30.08.2017 р. *CRS MCAA* підписали 95 країн, а *CbC MCAA* станом на 06.07.2017 р. – 63 країни. Україні серед цих країн поки що немає. Все перелічене є складовою глобальної податкової революції ОЕСР та стане передумовою лібералізації валютного регулювання в Україні.

6. *Налагодження регулярного міжвідомчого функціонального співробітництва.* Спільними зусиллями НБУ та Уряду необхідно здійснити врегулювання податкового боргу банків, що перебувають на стадії ліквідації у Фонді гарантування вкладів фізичних осіб. Починаючи з 2014 р., станом на 01.09.2017 р. з ринку виведено 92 банки. Виведення неплатоспроможних банків з ринку призвело до накопичення великого податкового боргу у банківському секторі. Так, за зведеним бюджетом України, податковий борг від банківських установ, що перебувають у стадії ліквідації, станом на 01.09.2017 р. складає 7,5 млрд грн, або 9,2 % від загальної суми податкового боргу (81,6 млрд грн).

Найбільшим боржником є ПАТ «Дельта Банк», який перебуває у стадії ліквідації з 2015 р. Його податковий борг станом на 01.01.2017 р. становив 24 млн грн, а на 01.09.2017 р. зріс до 2 050 млн грн. Основний борг сформувався за останній рік і не стосується попереднього власника. Складається борг переважно із зобов'язань щодо сплати ПДВ за операціями з продажу майна. Кошти з продажу майна першочергово спрямовуються на задоволення вимог кредиторів, тому перспектив сплати цих «мертвих» зобов'язань практично не існує, і з плином часу вони підлягатимуть списанню.

До ТОП-6 банків-боржників станом на 01.09.2017 р., крім згаданого вище ПАТ «Дельта Банк» (2 050 млн грн), входять також: ПАТ «КБ «Південкомбанк» (908 млн грн), АТ «Банк «Фінанси та кредит» (818 млн грн), ПАТ «Терра Банк» (406 млн грн) та АТ «Златобанк» (364 млн грн). Причиною накопичення боргу є відома законодавча колізія: коли банк потрапляє у процедуру ліквідації, на нього поширюється дія Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», який звільняє банківські установи від сплати податків. Проте, оскільки банки продовжують формувати свої страхові резерви, то за Податковим кодексом вони продовжують нараховувати свої податкові зобов'язання. Процедура ліквідації може розтягнутися на роки, і весь цей час може тривати формування резервів та накопичення податкової заборгованості.

Співпраця НБУ та Мінфіну, окрім врегулювання проблемної заборгованості банків, була і залишається надзвичайно важливою в процесі розробки та виконання державного бюджету, реструктуризації державного боргу, протидії відпливу капіталу за кордон.

7. *Підвищення ефективності вже існуючих фіскальних стимулів.* Із скасуванням спеціального режиму оподаткування діяльності у сфері сільського та лісового господарства, а також рибальства з 2017 р. держава за бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» запровадила два напрями використання коштів: бюджетну дотацію для їх розвитку та стимулювання виробництва продукції і часткову компенсацію 20 % вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва. До відповідного переліку техніки та обладнання увійшло 792 найменування від 40 українських виробників. Вартість техніки та обладнання у переліку коливається від 82,2 грн до 10,7 млн грн і в середньому становить близько 690 тис. грн. Однак, за інформацією з фінансування програми у 2017 р., станом на 26.09.2017 р. лише 96 господарств придбали 149 одиниць техніки та обладнання вартістю 57,92 млн грн із частковою компенсацією 11,58 млн грн, що становить лише 2,3 % з виділених 550 млн грн бюджетних коштів. Серед лідерів – Запорізька (17 господарств придбали 19 одиниць техніки) та Миколаївська (10 господарств придбали 19 одиниць техніки) області, але п'ять областей взагалі не використали можливості компенсації. Водночас слід додати, що низький попит на вітчизняну техніку галузеві експерти пояснюють її недостатньою якістю та ефективністю порівняно з іноземними аналогами.

8. *Розширення практики застосування прогресивних інформаційних технологій, зокрема:*

- прискорення й спрощення обробки інформації для підвищення швидкості та обґрунтованості ухвалення управлінських рішень; оптимізація міжвідомчої та внутрішньовідомчої взаємодії для забезпечення інформаційної безпеки; повноцінний перехід на електронний документообіг; інтеграція державних реєстрів та баз даних для підвищення ефективності фіскального контролю;
- розвиток різних форм комунікації для формування державними фінансовими органами раціональних очікувань економічних суб'єктів;
- підвищення фінансової грамотності шляхом залучення громадськості до Єдиного веб-порталу використання публічних коштів *E-data*, модуля аналітики системи публічних електронних закупівель *ProZorro* й торгів *ProZorro. Продажі*, пошуково-аналітичної системи «.007», «Електронного кабінету платника податків» та «Особистого кабінету» на Порталі

електронних послуг Пенсійного фонду України. Збільшення безготівкових розрахунків сприятиме детінізації економіки. Не менш важливим є використання сучасних інструментів електронної демократії – це електронні петиції до державної та місцевої влади, ініціативи громадського бюджету та ін. Доцільним є створення єдиного веб-сайту з моніторингу виконання кожного місцевого бюджету як складової частини проекту «Прозорий бюджет».

Застосування інформаційних технологій із використанням публічних державних даних є відкритим до залучення ініціатив державно-приватного партнерства. Збільшення кількості відкритих даних є основою формування довіри до державної (у т. ч. фінансової) політики та надійної протидії популізму.

9. *Європейський вектор реформ.* Митний та монетарний союз європейських країн поступово дійшов висновку про необхідність посилення координації фіскальної політики на наддержавному рівні. За підсумками 2017 р., як прогнозується МВФ, показники боргу сектору державного управління 15 з 28 країн – членів ЄС перевищуватимуть граничний економічно безпечний показник 60 % ВВП. Найбільш проблемними залишатимуться Греція (180,2 % ВВП), Італія (133 % ВВП), Португалія (125,7 % ВВП) та ін. Перспективною для України на шляху євроінтеграції залишається гармонізація податкового та митного законодавства, а також розвиток методик державного фінансового контролю для своєчасного попередження й виявлення фактів нецільового та неефективного витрачання бюджетних коштів.

Висновки. З урахуванням фіскальних і монетарних обмежень, передусім показників державного боргу, застосування заходів фінансового стимулювання в Україні на сьогодні є вкрай обмеженим. За таких умов зміцненню фінансової безпеки сприятимуть запропоновані інституційні заходи посилення координуючого механізму фіскальної та монетарної політики, зокрема щодо: приведення державного боргу до економічно безпечних меж; подальшого розвитку середньострокового фіскального планування; збільшення фіскальної прозорості; покращення управління ліквідністю державного та місцевих бюджетів і єдиного казначейського рахунку; імплементації плану *BEPS* для протидії відпливу капіталу; налагодження регулярного міжвідомчого функціонального співробітництва; підвищення ефективності існуючих фіскальних стимулів; розширення практики застосування прогресивних інформаційних технологій; гармонізації податкового та митного законодавства.

Перспективою подальших досліджень є визначення математичного апарату моделювання щодо стимулюючого впливу різних фіскальних

і монетарних інструментів на динаміку валового боргу сектору державного управління з урахуванням принципів поведінкової економіки.

Список використаних джерел

1. Власюк О.С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики [Електронний ресурс] : вибр. наук. праці. – К. : НІСД, 2016. – 528 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Vlasuk-fin-99d56.pdf>
2. Економічна безпека України в умовах гібридної агресії [Електронний ресурс] : аналіт. доп. / Я.Б. Базиліук (кер. авт. колективу), С.В. Давиденко, Д.Ю. Венцовський та ін. – К. : НІСД, 2017. – 84 с. – (Сер. «Економіка», вип. 25). – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Ekon_bezpeka_1-1.pdf
3. Боргова стійкість як стратегічний напрям підвищення рівня фінансової безпеки [Електронний ресурс] : аналіт. доп. / О.С. Власюк (кер. авт. колективу), Л.Г. Шемаєва, Л.П. Лондар. – К. : НІСД, 2016. – 50 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/borg-1fd6c.pdf>
4. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства [Електронний ресурс] : монографія. – 2-ге вид., переробл. – К. : НІСД, 2015. – 348 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/lyashenko_1_druk-43fc7.pdf
5. Юрків Н.Я. Економічна безпека реального сектору економіки України: стратегічні пріоритети і теоретико-методологічні засади забезпечення : монографія. – Львів : ПАІС, 2012. – 400 с.
6. Донбас і Крим: ціна повернення [Електронний ресурс] : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Razom_kRym_donbas-4ab2b.pdf
7. Світова гібридна війна: український фронт [Електронний ресурс] : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, О.М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2017. – 496 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/HW_druk_fin+site_changed.rar
8. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку / за ред. А.І. Даниленка. – К. : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2010. – 455 с.
9. Зимовець В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку [Електронний ресурс] : монографія. – К. : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2010. – 356 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/512882/>
10. Лагутін В.Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці : монографія. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 247 с.
11. Вдосконалення координації грошово-кредитної та фіскальної політики [Електронний ресурс] : інформ.-аналіт. матер. / за ред. В.І. Міщенко, О.І. Кіреєва, М.М. Шаповалової. – К. : Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 96 с. – Режим доступу : <https://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70694>
12. Новак А.Я. Взаємозв'язок податково-бюджетних та грошово-кредитних важелів в стратегії економічного зростання України : автореф. дис. ... канд. екон.

наук. : спец. 08.01.01 / А.Я. Новак, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

13. Серебрянський Д., Капелюш А. Взаємодія фіскальної та монетарної політики в умовах фінансової стабілізації економіки України [Електронний ресурс] // Вісник Національного банку України. – 2015. – № 6. – С. 22–28. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2015_6_6
14. Bianchi F., Melosi L. The Dire Effects of the Lack of Monetary and Fiscal Coordination [Електронний ресурс]. – National Bureau of Economic Research Working Paper No. 23605. – July, 2017. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w23605>
15. Optimal Fiscal and Monetary Policy, Debt Crisis and Management [Електронний ресурс] / prepared by C. Cantore, P. Levine, G. Melina and J. Pearlman. – IMF Working Paper WP/17/78. – Режим доступу : <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WP/2017/wp1778.ashx>
16. Tabellini G. Monetary and fiscal policy coordination with a high public debt [Електронний ресурс]. – UCLA Working Paper, No. 449. – July, 1987. – University of California, Los Angeles. – Режим доступу : <http://www.econ.ucla.edu/workingpapers/wp449.pdf>
17. Togo E. Coordinating Public Debt Management with Fiscal and Monetary Policies: An Analytical Framework [Електронний ресурс] / The World Bank, Banking and Debt Management Department, Debt Management Advisory Services. – Policy Research Working Paper 4369. – September, 2007. – Режим доступу : http://treasury.worldbank.org/bdm/pdf/3_CoordinatingPDMwithFiscalandMonetaryPolicies_Togo.pdf
18. Rethinking monetary-fiscal policy coordination: proceedings of a seminar jointly organized by the Bank of Slovenia and the International Monetary Fund [Електронний ресурс] / edited by Boštjan Jazbec and Biswajit Banerjee. – Ljubljana : Bank of Slovenia, 2017. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2016/monetaryfiscal/pdf/051916.pdf>
19. Buchanan J. Collected Works of James M. Buchanan [Електронний ресурс] / Library of Economics and Liberty. – Режим доступу : <http://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCContents.html>
20. Dolfisma W. Government Failure: Society, Markets and Rules [Електронний ресурс]. – Edward Elgar Publishing, 2013. – 168 p. – Режим доступу : <https://books.google.com/>

References

1. Vlasjuk, O.S. (2016). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky [National Security of Ukraine: Evolution of the Problems of the Internal Policy]*. Kyiv: NISD. [niss.gov.ua](http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Vlasuk-fin-99d56.pdf). Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Vlasuk-fin-99d56.pdf> [in Ukrainian].
2. Bazyliuk, Ya.B. (Ed.), Davydenko, S.V., Ventskovskiy, D. Yu., et al. (2017). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hibrydnoi ahresii [Economic Security of Ukraine in Conditions of Hybrid Aggression]*. Kyiv: NISD. [niss.gov.ua](http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Ekon_bezpeka_1-1.pdf). Retrieved from http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/Ekon_bezpeka_1-1.pdf [in Ukrainian].
3. Vlasjuk, O.S. (Ed.), Shemaieva, L.H., & Londar, L.P. (2016). *Borhova stiikist yak stratehichnyi napriam*

- pidvyshchennia rivnia finansovo bezpeky [Debt stability as a strategic direction for raising the level of financial security]*. Kyiv: NISD. *niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/borg-1fd6c.pdf> [in Ukrainian].
4. Liashenko, O.M. (2015). *Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Conceptualization of management of economic safety of the enterprise]*. Kyiv: NISD. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/lyashenko_1_druk-43fc7.pdf [in Ukrainian].
 5. Yurkiv, N. Ya. (2012). *Ekonomichna bezpeka realnogo sektoru ekonomiky Ukrainy: stratehichni prioriteti i teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia [Economic security of the real sector of the economy of Ukraine: strategic priorities and theoretical and methodological foundations of provision]*. Lviv: PAIS [in Ukrainian].
 6. Horbulin, V.P., Vlasiuk, O.S., Libanova, E.M., & Liashenko, O.M. (Eds.). (2015). *Donbas i Krym: tsina povernennia [Donbass and Crimea: the Price of Return]*. Kyiv: NISD. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Razom_kRym_donbas-4ab2b.pdf [in Ukrainian].
 7. Horbulin, V.P., Vlasiuk, O.S., & Liashenko, O.M. (Eds.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front [The World Hybrid War: Ukrainian Forefront]*. Kyiv: NISD. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/public/File/book_2017/HW_druk_fin+site_changed.rar [in Ukrainian].
 8. Danylenko, A.I. (2010). *Fiskalno-biudzhethna ta hroshovo-kredytna polityka v Ukraini: problemy ta shliakhy posylennia vzaiemozviazku [Fiscal-budget and monetary policy in Ukraine: problems and ways to enhance interconnection]*. Kyiv: DU «In-t ekonomiky ta prohozuвання NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
 9. Zymovets, V.V. (2010). *Derzhavna finansova polityka ekonomichnoho rozvytku [State financial policy of economic development]*. Kyiv: DU «In-t ekonomiky ta prohozuвання NAN Ukrainy». *twirpx.com*. Retrieved from <http://www.twirpx.com/file/512882/> [in Ukrainian].
 10. Lahutin, V.D. (2007). *Biudzhethna ta monetarna polityka: koordynatsiia v transformatsiinii ekonomitsi [Budgetary and Monetary Policy: Coordination in the Transformation Economy]*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
 11. Mishchenko, V.I., Kirieiev, O.I., & Shapovalova, M.M. (Eds.). (2005). *Vdoskonalennia koordynatsii hroshovo-kredytnoi ta fiskalnoi polityky [Improving coordination of monetary and fiscal policy]*. Kyiv: Tsentr naukovykh doslidzhen NBU. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70694> [in Ukrainian].
 12. Novak, A. Ya. (2002). *Vzaiemozviazok podatkovobiuudzhetnykh ta hroshovo-kredytnykh vazheliv v stratehii ekonomichnoho zrostantia Ukrainy [The relationship between tax and budget and monetary instruments in the strategy of economic growth in Ukraine]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Taras Shevchenko nats. un-t of Kyiv [in Ukrainian].
 13. Serebrianskyi, D., & Kapeliush, A. (2015). *Vzaiemodiia fiskalnoi ta monetarnoï polityky v umovakh finansovoi stabilizatsii ekonomiky Ukrainy [Interaction of fiscal and monetary policy in the conditions of financial stabilization of the Ukrainian economy]*. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 6, 22–28. *nbul.gov.ua*. Retrieved from http://nbul.gov.ua/UJRN/Vnbu_2015_6_6 [in Ukrainian].
 14. Bianchi, F. & Melosi, L. (2017). *The Dire Effects of the Lack of Monetary and Fiscal Coordination*. *National Bureau of Economic Research Working Paper No. 23605*. *nber.org*. Retrieved from <http://www.nber.org/papers/w23605> [in English].
 15. Cantore, C., Levine, P., Melina, G. & Pearlman, J. (2017). *Optimal Fiscal and Monetary Policy, Debt Crisis and Management*. *IMF Working Paper WP/17/78*. *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WP/2017/wp1778.ashx> [in English].
 16. Tabellini, G. (1987). *Monetary and fiscal policy coordination with a high public debt*. *UCLA Working Paper No. 449*. *University of California, Los Angeles*. *econ.ucla.edu*. Retrieved from <http://www.econ.ucla.edu/workingpapers/wp449.pdf> [in English].
 17. Togo, E. (2007). *Coordinating Public Debt Management with Fiscal and Monetary Policies: An Analytical Framework*. *The World Bank Policy Research Working Paper 4369*. *treasury.worldbank.org*. Retrieved from http://treasury.worldbank.org/bdm/pdf/3_Coordinating-PDMwithFiscalandMonetaryPolicies_Togo.pdf [in English].
 18. Jazbec, B. & Banerjee, B. (Eds.). (2017). *Rethinking monetary-fiscal policy coordination*. *Proceedings of a seminar jointly organized by the Bank of Slovenia and the IMF*. Ljubljana: Bank of Slovenia. *imf.org*. Retrieved from <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2016/monetaryfiscal/pdf/051916.pdf> [in English].
 19. Buchanan, J. *Collected Works of James M. Buchanan*. Library of Economics and Liberty. (n.d.). *econlib.org*. Retrieved from <http://www.econlib.org/library/Buchanan/buchCCContents.html> [in English].
 20. Dolfsma, W. (2013). *Government Failure: Society, Markets and Rules*. United Kingdom: Edward Elgar Publishing. *books.google.com*. Retrieved from <https://books.google.com/> [in English].

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Н.Я. Юрків, О.І. Ключко

Дестабілізація фінансово-економічної ситуації в Україні призвела до загострення проблем забезпечення фінансової безпеки в реальному секторі економіки. Проте економіка України почала поступово виходити з кризового стану, який поглиблювався протягом 2012–2015 рр. У 2016 р. в Україні зафіксовано зростання ВВП на 2,3 %. На початку 2017 р. ризики для реального сектору економіки суттєво зросли через загострення ситуації на окупованих і тимчасово неконтрольованих територіях. Як наслідок, у I кварталі 2017 р. скоротилося виробництво в металургії та вуглепромі. Ризики в сільському господарстві та харчовій промисловості зросли через холодну весну 2017 р., що спричинило зниження врожаїв порівняно з минулим роком. Додатковий ризик для харчової промисловості – потенційне зменшення експорту олії як результат скорочення посівних площ під соняшник в Україні.

Перехід на нову методологію розрахунку непрацюючих кредитів не мав значного впливу на їхні розмір та частку у більшості галузей промисловості. Найменші частки непрацюючих кредитів зафіксовано в легкій промисловості, транспорті, сільському господарстві, найбільші – у будівництві та металургії. Найбільший приріст непрацюючих кредитів припав на сектор торгівлі.

Капітальні інвестиції в реальний сектор економіки зростають здебільшого за рахунок власних коштів підприємств. Активна інвестиційна діяльність, як і раніше, очікується в сільському господарстві, добувній промисловості, наземному транспорті (зокрема залізничному), а також у сфері послуг.

Ключовим пріоритетом НБУ та комерційних банків у середньостроковій перспективі має бути відновлення кредитування реального сектору економіки, для чого слід забезпечити: нормалізацію боргового навантаження в корпоративному секторі, покращення захисту прав кредиторів, підвищення прозорості ведення бізнесу та звітності позичальників, появу реальних реструктуризацій боргів підприємств, зниження відсоткових кредитних ставок, активізація кредитування підприємств реального сектору економіки, енергозберігальних, експортоорієнтованих, імпортозаміщувальних та великих інфраструктурних проектів за рахунок коштів державних банків, реформування державних банків.

Ключові слова: фінансове забезпечення, підприємства, реальний сектор економіки, фінансова безпека держави, ризики.

Nadiia Yurkiv, Oleksii Kliuzko

FINANCIAL ASSURANCE OF THE VIABILITY OF ENTERPRISES
IN THE REAL SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE

The destabilization of the financial and economic situation in Ukraine has led to an aggravation of the problems of financial security assurance in the real economy. However, economy of Ukraine has gradually begun to get out of the crisis, which deepened during 2012–2015. In 2016, GDP growth in Ukraine was 2.3 %.

**Юрків Надія
Ярославівна** –
доктор економічних наук,
професор,
головний науковий
співробітник відділу
фінансової безпеки
Національного інституту
стратегічних досліджень

**Ключко Олексій
Іванович** –
аспірант Державного
вищого навчального
закладу
«Університет банківської
справи»

At the beginning of 2017 risks for the real economy increased significantly because of aggravation of a situation in the occupied and temporarily uncontrollable territories. As a result, in the first quarter of 2017 production in metallurgy and coal mining decreased. Risks in agriculture and food industry had increased due to the cold spring in 2017, which led to reduction in yields in comparison with the last year. Additional risk for food industry is the potential decrease in oil exports as a result of sunflower seeds reduction in Ukraine.

Transition to the new methodology of non-performing loans calculation did not have a significant impact on their size and share in the majority of industries. The smallest shares of non-performing loans are recorded in light industry, transport, agriculture, and the largest shares – in construction industry and metallurgy. The largest increase of non-performing loans accrued to trade sector.

Capital investment in the real economy grows mostly at the expense of enterprises assets. Vigorous investment activity is still expected in agriculture, extractive industry, land transport (in particular, railway) and in services sector.

The key priority of the NBU and commercial banks in the medium-term is to resume lending to the real economy. For this purpose it is necessary to ensure normalization of debt burden in corporate sector; improvement of creditors' rights protection; enhancing of business transparency and accountability of loan debtors; emergence of real restructuring of enterprises' debts; reduction of loan interest rates; activation of lending to the real economy enterprises, energy saving, export-oriented, import-substituting and large infrastructure projects at the expense of state banks assets and national banks reform.

Keywords: financial support, enterprises, real sector of economy, financial security of the state, risks.

Постановка проблеми. Дестабілізація фінансово-економічної ситуації в Україні внаслідок воєнних дій, торговельної війни з країною-агресором, нестабільності та нереформованості економічних інститутів, загострення конкурентних відносин – усі ці чинники призвели до загострення проблем забезпечення фінансової безпеки в реальному секторі економіки. Фінансова безпека держави загалом є однією з найважливіших складових частин її економічної та національної безпеки і віддзеркалює особливості фінансової безпеки всіх підприємств країни. Хоча в теорії фінансова безпека суб'єктів господарювання має забезпечити фінансову безпеку держави, однак на практиці часто все складається зовсім по-іншому. Так, кризова ситуація 2014–2015 рр., що виникла в Україні, негативно вплинула на фінансовий стан окремих підприємств. Відтак вони стикаються із численними проблемами та ризиками, що не сприяє загальній фінансовій безпеці держави.

Значну загрозу фінансовій безпеці держави може становити невідповідність між активами та зобов'язаннями підприємств реального сектору економіки, насамперед базових галузей економіки. Дисбаланси можуть виникати як унаслідок реалізації непродуманої стратегії управління підприємствами щодо взяття ними зобов'язань, так і під впливом дії низки зовнішніх чинників. Також спричинити дисбаланс можуть і внутрішні чинники. Зокрема, одним із основних внутрішніх чинників, котрий позначається на рівні фінансового убезпечення реального сектору економіки, є криза фінансової системи, яка різко вплинула на зниження рівня розвитку реального сектору економіки й одночасно на зниження рівня забезпечення його фінансової безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу фінансової безпеки підприємств реального сектору економіки, насамперед базових галузей економіки, на його розвиток та зниження рівня

забезпечення фінансової безпеки, у своїх працях висвітлювали О. Барановський [1], О. Власюк [2], О. Дзюблюк [3], В. Міщенко [4–5], Л. Шемаєва, О. Ляшенко, Д. Гладких [6], Т. Унковська [7] та інші дослідники. Однак ця проблема потребує додаткового вивчення в контексті взаємозв'язку фінансового та реального секторів економіки, впливу кризи реального сектору економіки на фінансову систему.

Метою статті є встановлення взаємозв'язку між фінансовим і реальним секторами економіки, визначення найбільш негативних чинників, що сформувалися в реальному секторі економіки, та шляхів їх подолання у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок фінансового й реального секторів економіки здійснюється через:

- обслуговування розрахунків між підприємствами та між підприємствами й працівниками цих підприємств як у грошовій формі, так і з використанням документарних видів операцій;
- кредитування, страхування, лізинг, факторинг;
- обслуговування боргових зобов'язань підприємств та кваліфіковане забезпечення інтересів підприємств на фінансових ринках;
- взаємодію в межах процесів фінансового інвестування і кредитування та здійснення фінансування інноваційно-активних підприємств з метою впровадження й розповсюдження інновацій;
- упровадження короткострокових і довгострокових інвестицій в корпоративні цінні папери з метою отримання процентних доходів у майбутньому.

Оскільки реальний і фінансовий сектори функціонують у тісній взаємодії, це зумовлює потребу

прийняття ними взаємопов'язаних, економічно вигідних та обґрунтованих рішень.

Аналізуючи стан реального сектору економіки України у 2016 р. та I півріччі 2017 р., можна зробити висновок про те, що економіка України почала поступово виходити із кризового стану, який поглиблювався протягом 2012–2015 рр.

У 2016 р. в Україні зафіксовано зростання ВВП на 2,3 %. У реальному секторі економіки, де створюється більше третини валової доданої вартості економіки, зростання засвідчили всі агреговані види діяльності (за винятком добувної промисловості). Так, зростання в сільському господарстві становило 6 %, у переробній промисловості – 3,6 %, на транспорті – 3 %.

Позитивну динаміку в 2016 р. продемонстрували всі галузі переробної промисловості, проте темпи зростання переважно були помірними. *Індекс промислової продукції* становив 102,8 % порівняно з 2015 р. Починаючи з 2016 р., реальний сектор економіки України відновив прибутковість, значно поліпшив фінансовий стан порівняно з 2014–2015 рр. За три квартали 2016 р. сукупна рентабельність за *EBITDA*¹ українських компаній становила 10 %, це після 3 % – у 2014-му та 6 % – у 2015 р. [8].

У переважній більшості галузей прибуток до оподаткування зріс (або зменшився збиток) завдяки стабільності обмінного курсу. Відсутність цієї стабільності була основним чинником, що зумовлював збитки протягом кризи через курсові різниці. Частка прибуткових підприємств у 2016 р. зростає в більшості базових галузей. Збитки в будівництві зменшилися завдяки зростанню будівельної активності: зокрема, у сегменті промислових будівель обсяг виробництва зріс на 17,4 % р/р. Також зросли темпи ремонту доріг і спорудження житла. Прибутки транспортної галузі збільшилися завдяки підвищенню тарифів на перевезення вантажів і транспортування газу та зростанню обсягів транзиту російського газу. Збитки у виробництві та розподілі електроенергії у 2016 р. скоротилися завдяки тому, що тарифи на електроенергію зросли.

Отже, у 2016 р. фінансовий стан більшості українських компаній у реальному секторі економіки зміцнівся, але в 2017 р. ситуація в цьому секторі погіршилася.

На початку 2017 р. ризики для реального сектору економіки суттєво зросли через загострення ситуації на окупованих і тимчасово неконтрольованих територіях. Через обстріли регулярно призупиняли роботу підприємства, розташовані

¹ *EBITDA* (Earnings before interest, taxes, depreciation and amortization) – аналітичний показник, що дорівнює обсягу прибутку до вирахування витрат за відсотками, сплати податків та амортизаційних відрахувань.

поблизу лінії розмежування. Підприємства в окремих районах Донецької та Луганської областей (ОРДЛО) захопили терористи. У березні 2017 р., зважаючи на загострення ситуації в ОРДЛО, загрози економічній та енергетичній безпеці держави, Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ) прийняла рішення про тимчасове припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення. Як наслідок, у I кварталі 2017 р. скоротилося виробництво в *металургії* та *вуглепроді*, адже в цих галузях найвища частка розташованих на окупованих територіях підприємств. Спад виробництва позначився також на суміжних галузях – видобуванні руди, виробництві електроенергії [6; 8–9]. У II кварталі ц. р. ситуація й надалі погіршувалася: падіння промислового виробництва у квітні прискорилося до 6,1 % р/р.

Додаткове джерело ризику для металургії та суміжних галузей – нестабільна робота Авдіївського коксохімічного заводу. Підприємство, на яке припадає більше 20 % виробництва коксу (від чого залежить виробництво чавуну, меншою мірою – сталі), розташоване неподалік від зони бойових дій, тому часто зазнає проблем із логістикою та безпосередньо виробництвом. Перебої в його роботі суттєво впливають на результати діяльності кількох галузей.

Зростання цін на електроенергію дало змогу підприємствам галузі у I кварталі збільшити дохід на 29 % р/р, попри те, що обсяг виробництва знизився на 5 %. Вимушене припинення постачання антрациту з окупованих територій, а в перспективі – і з Росії, змусить вітчизняні підприємства шукати нових постачальників сировини за кордоном. Тому існує висока ймовірність, що тарифи на електроенергію надалі зростатимуть, щоб компенсувати вищу вартість імпортного вугілля для теплових електростанцій. Отже, блокада окупованих і тимчасово неконтрольованих територій невдовзі може опосередковано негативно впливати на інші галузі економіки.

Зважаючи на ці ризики, основне завдання підприємств металургійної та суміжних галузей на 2017 р. – переорієнтуватися на закордонних (крім Росії) постачальників вугілля й коксу (для мінімізації ризику зупинки Авдіївського коксохімічного заводу) та активніше запроваджувати технології, що допоможуть знизити споживання вугілля. Названі ризики для металургії та пов'язаних з нею галузей підсилює зміна тенденцій на світових ринках сировини. Залізна руда на китайському ринку в березні–травні 2017 р. подешевшала більше ніж на третину, до 58 дол. США за тону, прогнози до кінця року песимістичні – близько 40–45 дол. США за тону [8].

Ризики в сільському господарстві та харчовій промисловості зросли через холодну весну 2017 р., що спричинило зниження врожаїв

порівняно з минулим роком. Додатковий ризик для харчової промисловості – потенційне скорочення експорту олії як результат скорочення посівних площ під соняшник в Україні та падіння обсягів продажів в Індію, котра знизила імпорتنі мита на соняшник, та Китай (на ці дві країни припадає 45 % експорту української олії). У 2016 р. через санкції з боку Росії на ринку України спостерігався надлишок продукції харчової промисловості з Туреччини, що призвело до надмірної конкуренції з внутрішніми товаровиробниками. Цього року конкуренція послабилася: постачання турецьких продуктів харчування до РФ потроху відновлюється транзитом через Білорусь.

Легка промисловість має певний потенціал до зростання та нарощування обсягів виробництва за рахунок імпортозаміщення й зростання експорту, а відносно невеликі виробничі витрати, зокрема на оплату праці, роблять цей сектор дещо більш конкурентоспроможним. У 2016 р. експорт товарів легкої промисловості збільшився на 7 % р/р, 90 % експорту потрапляє на європейський ринок (+9 % р/р) [8].

Машинобудування та видобуток газу – також перспективні сектори. Блокада окупованих і тимчасово неконтрольованих територій майже не справила негативного впливу на машинобудування (окрім виробництва гірничо-шахтного обладнання). В інших сегментах більшість ризиків, зокрема розрив економічних відносин з Росією, реалізувалися ще в 2014–2015 рр. Наразі виробництво в машинобудуванні поступово відновлюється: у 2016 р. воно збільшилося на 2 % р/р, а в I кварталі 2017 р. – на 4,7 % р/р.

Перспективи зростання є у виробників сільськогосподарської та відповідних комплектуючих. Це один із небагатьох сегментів, де обсяги виробництва перевищують докризові. У середньостроковому періоді можна очікувати позитивної динаміки металургійного та гірничого машинобудування: металургійні компанії модернізуватимуть виробництво, аби скоротити витрати та знизити залежність від імпортованої сировини. Завдяки капіталовкладенням Укрзалізниці продовжує зростати виробництво вагонів, але обсяги в абсолютному вимірі вкрай низькі, близько 15 % від докризових. Утім, цей сектор може отримати додатковий імпульс, якщо Росія здійснить намір вивести з України власний парк вагонів.

Видобування природного газу – також перспективна галузь. Наприкінці 2016 р. ставку рентної плати за користування надрами для видобування газу було зменшено майже вдвічі порівняно з докризовим рівнем (базова – 28 %), а більшість родовищ розташована поза зоною бойових дій чи окупованими територіями.

Перехід на нову методологію розрахунку **непрацюючих кредитів** (*Non-performing loan, NPL*) не мав значного впливу на їхні розмір та частку у більшості галузей промисловості. Найменші частки непрацюючих кредитів зафіксовано в легкій промисловості, транспорті, сільському господарстві, найбільші – у будівництві та металургії [8].

Найбільший приріст непрацюючих кредитів припав на сектор торгівлі (з 21 до 65 %): до нього належить більшість неопераційних компаній, кредити яких визнано *NPL* через відсутність коштів. Загалом частка непрацюючих кредитів серед підприємств реального сектору в березні 2017 р. становила 46 % (без урахування *NPL* ПриватБанку). Це на 6 в. п. більше, ніж на початок року, до зміни методики розрахунку *NPL* [10].

Капітальні інвестиції у реальний сектор економіки зростають здебільшого за рахунок власних коштів підприємств (отримавши вищі прибутки, підприємства активізували інвестиційну діяльність). У 2016 р. капітальні інвестиції зросли на 18 % р/р, у I кварталі 2017 р. – на 21 % р/р. Цього року найвищі темпи зростання зафіксовано в добувній промисловості й сільському господарстві – 50 та 61 % р/р відповідно. Зважаючи на те, що головним джерелом фінансування інвестицій є власні кошти підприємств, частка кредитних коштів у капіталовкладеннях скоротилася з 14 % у 2013 р. до 5 % – у I кварталі 2017 р. Цього року прибутки у важкій промисловості й сільському господарстві, імовірно, дещо знизяться, а темпи зростання інвестицій в українську економіку в 2017 р. сповільняться внаслідок зростання витрат бізнесу на оплату праці та статистичного ефекту високої бази порівняння (у 2016 р. відбулося зростання на 20,1 %).

Активна інвестиційна діяльність, як і раніше, очікується в сільському господарстві, добувній промисловості (наприклад, серед підприємств, що є альтернативними виробниками продукції, яка раніше надходила з окупованих і тимчасово неконтрольованих територій), наземному транспорті (зокрема залізничному), а також у сфері послуг, котрі демонстрували сталі темпи зростання інвестицій у попередні періоди (зокрема, в секторі охорони здоров'я). Реалізація проектів у енергетиці, спрямованих на зменшення залежності від імпортованих марок вугілля, також створює підґрунтя для нарощування обсягів інвестицій в основний капітал [11].

За прогнозами Національного банку України (НБУ), у середньостроковій перспективі інвестиції в реальний сектор економіки зростатимуть темпами, що перевищують загальне зростання економіки (5–7 % за рік). Зростання інвестицій в основний капітал визначатиме збільшення інвестиційного імпорту, переважно машин та обладнання (здебільшого з боку аграріїв). Додатковий попит на імпортовану продукцію очікується

також із боку домогосподарств у зв'язку з тривалим підвищенням їхніх реальних доходів. Загальне зростання фізичних обсягів імпорту в 2017 р. перевищить 8 %. Значною мірою це зростання викликане необхідністю забезпечити заміну окремої продукції, що постачалися з окупованих і тимчасово неконтрольованих територій.

Найбільше це позначиться на енергетичному імпорті, який зростатиме внаслідок переорієнтації на зовнішні джерела поставок вугілля, а також подальшого зростання економіки. Обсяги імпорту газу залишаться близькими до минулорічних. У середньостроковій перспективі зниження енергетичного імпорту визначатиметься як упровадження програм з енергозбереження, так і розвитком власного видобутку первинних енергоресурсів.

У 2017 р., вперше після п'ятирічного падіння, експорт у реальному вимірі зросте майже на 5 %. Основним чинником цього відновлення стане нарощування експорту сільськогосподарської продукції (у т. ч. завдяки відкриттю нових ринків, поліпшенню цінової кон'юнктури на світових ринках продовольства), зокрема зернових, олії, м'ясної та молочної продукції, цукру. Також передбачається нарощення експорту машинобудування та залізної руди, які компенсують негативний ефект від реального експорту в металургії та проблем, пов'язаних із захопленням підприємств на окупованих і тимчасово неконтрольованих територіях і тимчасовим припиненням торгівлі з ними.

Уже з 2018 р. очікується [6; 9; 11] повернення обсягів виробництва металургійними підприємствами до попередніх рівнів завдяки переорієнтації з продукції, що вироблялася на окупованих і тимчасово неконтрольованих територіях, на інші джерела постачання (і сировини також). Це дасть змогу відновити втрачені обсяги металургійного виробництва на українських підприємствах, що стимулюватиме зростання експорту. Сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура й високі врожаї зернових та олійних культур також сприятимуть зростанню експорту в середньостроковій перспективі (на 4–6 % за рік).

Ключовим пріоритетом НБУ та комерційних банків у середньостроковій перспективі має бути відновлення кредитування реального сектору економіки, для чого слід забезпечити низку передумов [8; 12]:

- *нормалізацію боргового навантаження в корпоративному секторі.* Знецінення гривні зумовило погіршення фінансового становища багатьох компаній та значне зростання боргового навантаження. Упродовж 2014–2015 рр. у більшості галузей показник «чистий борг/*EBITDA*» перевищив прийнятний рівень 2,5–3,0 [8]. Завдяки поживленню економіки фінансові показники

покращилися. Так, у сільському господарстві, транспорті, добувній та легкій промисловості боргові метрики вже повернулися до прийнятних рівнів. Проте в більшості секторів рівень боргового навантаження дотепер залишається високим, що обмежує кредитування;

- *покращення захисту прав кредиторів.* У разі виникнення конфлікту з позичальниками правовий захист кредиторів дуже низький. Величезні збитки банків значною мірою зумовлені недобросовісністю позичальників. Без належних змін законодавства та, що важливіше, формування конструктивної практики вирішення спорів схильність банків до кредитування (передусім великих компаній) буде вкрай слабкою;
- *підвищення прозорості ведення бізнесу та звітності позичальників.* Аналізуючи платоспроможність позичальників, банки дедалі частіше покладаються на їхню фінансову звітність, а не на управлінську інформацію чи неофіційні оцінки. Цього вимагає і нове положення НБУ про оцінку кредитного ризику, відтак фінансове становище стає визначальним критерієм оцінки ймовірності дефолту позичальника, а також і його кредитного ризику. Перелік потенційних якісних позичальників суттєво розширить перехід бізнесу на прозоріші стандарти роботи. НБУ вимагатиме [8], щоб із 2018 р. звітність позичальників з кредитами на суму понад 200 млн грн мала аудиторський висновок;
- *появу реальних реструктуризацій боргів підприємств.* Банки лише в рідкісних випадках готові на повноцінну реструктуризацію боргів бізнесу, що потрапив у скрутне становище через погіршення економічного середовища. Для окремих компаній реальна реструктуризація, наприклад, через значне зниження відсоткової ставки чи суттєве відтермінування погашення «тіла боргу», є єдиним шляхом виходу зі скрути. Прийнятий Закон України «Про фінансову реструктуризацію»² має спростити й прискорити процес реструктуризації боргів та полегшити господарську діяльність позичальників;
- *зниження відсоткових кредитних ставок.* Поточний рівень кредитних ставок [13] досі є зависоким для довгострокового кредитування. Макроекономічна стабілізація дозволяє НБУ поступово знижувати облікову ставку, як наслідок, скорочуються комерційні ставки. За відсутності макроекономічних шоків Національний банк і далі проводитиме політику зниження відсоткових ставок. Режим інфляційного таргетування, що дасть змогу забезпечити низьку та стабільну інфляцію в Україні, уже нині дає

² Закон України «Про фінансову реструктуризацію» від 14 червня 2016 р. № 1414-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1414-19>

змогу банкам прогнозувати середньострокові відсоткові ставки та приймати кредитні рішення з урахуванням таких прогнозів.

Одним із можливих варіантів активізації кредитування реального сектору може бути створення механізму рефінансування надійних системних банків з метою подальшого спрямування цих коштів підприємствам реального сектору. Ключовим принципом реалізації механізму структурного рефінансування має стати: залежність обсягів та вартості кредитів, наданих НБУ комерційним банкам, від обсягів та якості кредитів, що надаються банками підприємствам реального сектору економіки. Крім того, необхідна розробка на рівні НБУ переліку індикаторів ефективності та контролю за реалізацією цього механізму;

- *активізація кредитування підприємств реального сектору економіки, енергозберігаючих, експортоорієнтованих, імпортозаміщуючих та великих інфраструктурних проєктів за рахунок коштів державних банків (в умовах домінування останніх у банківській системі України після націоналізації ПАТ «ПриватБанк»). За нашою оцінкою даних НБУ [14], станом на 01.04.2017 р. питома вага державних банків у структурі статутного капіталу платоспроможних банків України дорівнювала 44 %, частка активів – 55 %, частка зобов'язань – 57 %;*
- *реформування державних банків шляхом підвищення стандартів корпоративного управління за рахунок упровадження кращих практик приватного сектору з подальшою частковою їх приватизацією, що приведе до зменшення їх кількості та впливу на економіку країни; розробка (до 01.10.2017 р.) та реалізація (до 01.01.2019 р.) Комплексної стратегії розвитку державних банків, що передбачено «Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 року» [15].*

Національна економіка традиційно характеризувалася несприятливим бізнес-кліматом, що створює перешкоди для розвитку *приватного сектору*. Згідно з результатами міжнародних рейтингів, зокрема «Ведення бізнесу» [16] та «Індекс глобальної конкурентоспроможності» [17], бізнес-клімат в Україні є гіршим, ніж у країн-сусідів. Разом з тим, результати зазначених рейтингів доводять, що ситуація швидко покращувалася протягом останніх років. Зокрема, у рейтингу «Ведення бізнесу – 2017», що публікується Світовим банком, Україна піднялася з 152-го місця у 2012 р. на 80-те місце в 2017 р. Така динаміка свідчить про те, що Україна має значний потенціал і активно реалізує реформи, однак необхідно покращити бізнес-клімат. Водночас у рейтингу «Індекс глобальної конкурентоспроможності», що публікується Всесвітнім економічним форумом, Україна займає 85-те місце серед 138 країн світу.

За позиціями «Відповідність бізнесу сучасним вимогам» та «Інновації» Україна зайняла 98-ме та 52-ге місця відповідно.

Проте під час порівняння місця України в рейтингу «Ведення бізнесу – 2017» з економіками країн Європи та Центральної Азії виявилось, що всі країни (Польща, Казахстан, Білорусь, Російська Федерація, Молдова, Киргизстан) у групі випереджають Україну, а Польща є лідером групи (24-те місце).

Основні позиції рейтингу «Ведення бізнесу – 2017» засвідчують, що найбільш складним питанням в Україні є відновлення платоспроможності (150-те місце). Водночас наявні позитивні результати за позицією «Кредитування» (20-те місце) у зв'язку з наявністю міжнародного кредитування та фінансових ресурсів різних міжнародних фінансових організацій [18]. За іншими позиціями рейтингу Україна посідає такі місця: «Реєстрація власності» – 63-є місце; «Захист інвесторів» – 70-те; «Забезпечення виконання контрактів» – 81-ше; «Оподаткування» – 84-те; «Міжнародна торгівля» – 115-те; «Підключення до електромереж» – 130-те, «Отримання дозволу на будівництво» – 140-е місце.

Серед суттєвих проблем на шляху створення сприятливого бізнес-клімату є *корупція*, яка є однією з ключових причин уповільнення зростання приватного сектору, низького рівня диверсифікації економіки, експорту та продуктивності. У рейтингу «Індекс сприйняття корупції» Україна займає 131-ше місце із 176 країн.

У цьому контексті в 2017 р. були затверджені кілька важливих стратегічних документів, як-от: Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р., узгоджена з програмними та стратегічними документами, зокрема зі Стратегією розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року, Експортною стратегією України, Дорожньою картою стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 роки, Стратегією розвитку промислового комплексу, Енергетичною стратегією України на період до 2035 року, Цілями сталого розвитку (2015–2030 роки), програмами реформування системи державного нагляду (контролю).

Відповідний урядовий комітет 6 квітня 2017 р. також схвалив Стратегію розвитку високотехнологічних індустрій для України до 2025 року, яка дозволить створити умови для розвитку в Україні високих технологій та інновацій, зменшити рівень технологічного відставання від розвинених країн і трансформувати сировинну спрямованість української економіки на користь інноваційної. Україна має практично всі інститути інноваційного

розвитку: венчурні фонди, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, технологічні та наукові парки, технологічні кластери. Але їхня діяльність системно не координується. Тому запропонована Стратегія розвитку високотехнологічних індустрій для України до 2025 року комплексно вирішить цю проблему.

Подальший розвиток Програми «Розвиток цифрової інфраструктури та суспільства». На Форумі «Digital Ukraine: цифрова стратегія розвитку України», який відбувся в Києві 11.07.2017 р., було наголошено, що Україна сьогодні має все для успішної цифрової трансформації та розбудови економіки, оскільки входить до ТОП-20 країн світу за обсягами експорту ІТ-продукції (понад 100 тис. українських ІТ-фахівців та більш як 5 тис. ІТ-компаній) [19]. Водночас треба збалансувати роботу між владою, наукою та бізнесом. Світова практика підтверджує, що замовником наукових розробок завжди виступає бізнес. Тому наука повинна працювати в унісон із промисловістю.

Висновки. Отже, найбільш небезпечні диспропорції, що сформувалися в реальному секторі економіки: переважання експорторієнтованого виробництва над виробництвом для внутрішнього ринку, що спричиняє високу залежність країни від імпорту та все зростаючий попит на іноземну валюту на ринку, який усе важче покривати надходженнями валюти від експорту; переважно сировинний характер експортованої продукції з України, у вартості якої вкрай мала частка доданої вартості (дія її негативних наслідків для фінансового сектору ще більша, ніж попередньої диспропорції, оскільки вона є істотною перепорою для збалансування експорту та імпорту). Скорочення експорту й валютних надходжень від зовнішньої торгівлі суттєво ускладнило реалізацію валютно-курсової політики держави, банків; призвело до збереження тенденцій незадовільного кредитування підприємств реального сектору економіки; зумовило переважно споживчий характер імпорту, що не сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, зокрема експортного, і створенню робочих місць на внутрішньому ринку. Попри деяке зниження залишається значною тінізація [20] результатів економічної діяльності (у I кварталі 2017 р. – 37 %, або на 6 в. п. менше від відповідного показника минулого року, зокрема, традиційно найбільше за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» – 55 %, або на 3 в. п. менше).

Для вирішення цих завдань необхідно забезпечити внесення змін до законодавства, які сприятимуть цифровим перетворенням у країні, забезпечити вдосконалення інвестиційно-інноваційної політики для стимулювання розвитку інновацій, залучення великих інвестиційних проектів передусім для створення цифрової інфраструктури та інших елементів цифровізації.

Список використаних джерел

1. Барановський О.І. Безпека банківської сфери // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 6. – С. 20–27.
2. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання : монографія. – К. : ДНУ «Акад. фін. управління», 2011. – 474 с.
3. Дзюблюк О.В. Особливості взаємозв'язку грошово-кредитної та валютної політики в період фінансової кризи // Світ фінансів. – 2012. – Вип. 2. – С. 130–141.
4. Міщенко В.І., Науменкова С.В. Валюта і валютна політика. – К. : Знання, 2010. – 84 с.
5. Довгань Ж.М. Фінансова стійкість банківської системи України: проблеми оцінки та забезпечення : монографія. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – 450 с.
6. Шемаєва Л.Г., Ляшенко О.М., Гладких Д.М., Чернюк О.С. Завдання фінансово-економічної політики щодо відновлення економічного потенціалу контрольованих територій Донбасу : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – К. : НІСД, 2015. – 20 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/donbas-80e7f.pdf>
7. Унковська Т.Є. Як зупинити девальваційний торнадо [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2014. – № 1022. – Режим доступу : <https://dt.ua/macrolevel/yak-zupiniti-devalvacyniy-tornado-.html>
8. Звіти про фінансову стабільність [Електронний ресурс] / офіц. сайт Національного банку України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491
9. Тимчасове припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей: оцінки, наслідки, рішення [Електронний ресурс] : аналіт. оцінки НІСД / В.П. Горбулін, О.С. Власюк, О.М. Ляшенко та ін. – К. : НІСД, 2017. – 64 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Blockada_verstka_druk_fin-85024.pdf
10. Показники банківської системи. Обсяги активних операцій та частка непрацюючих активів в цілому по системі [Електронний ресурс] / офіц. сайт Національного банку України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593
11. Інфляційні звіти [Електронний ресурс] / офіц. сайт Національного банку України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185
12. Криза банківської системи: причини і шляхи виходу [Електронний ресурс] : матер. наук.-практ. конф. (10 червня 2015 р., м. Київ). – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=11217&menu=119&Itemid=113
13. Грошово-кредитна та фінансова статистика [Електронний ресурс] / офіц. сайт Національного банку України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1
14. Показники банківської системи. Показники фінансової звітності банків України на 01.04.2017 р. [Електронний ресурс] / офіц. сайт Національного банку

України. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593

15. Постанова Правління Національного банку України «Про затвердження Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року» від 18 червня 2015 р. № 391 [Електронний ресурс]. – С. 7, 16. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>

16. Doing Business 2017 [Електронний ресурс] / World Bank Group. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/>

17. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс] / World Economic Forum. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf

18. Міжнародне співробітництво [Електронний ресурс] / офіц. сайт Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <https://www.minfin.gov.ua/news/mizhnarodne-spirvobitnictvo/%D1%94brd>

19. Сьогодні Україна має все для своєї успішної цифрової трансформації [Електронний ресурс] / Рада підприємців при Кабінеті Міністрів України. – 2017. – 11 лип. – Режим доступу : <http://radaktmu.org.ua/view/4980/>

20. Тенденції тіньової економіки [Електронний ресурс] / офіц. сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

References

1. Baranovskyi, O.I. (2014). Bezpeka bankivskoi sfery [Banking Security]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 6, 20–27 [in Ukrainian].
2. Vlasiuk, O.S. (2011). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykrizovoho rehu-liuvannia [Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation]*. Kyiv: DNNU «Akad. fin. upravlinnia» [in Ukrainian].
3. Dziubliuk, O.V. (2012). Osoblyvosti vzaiemozviazku hroshovo-kredytnoi ta valiutnoi polityky v period finansovoi kryzy [Features of the relationship of monetary and monetary policy in the period of the financial crisis]. *Svit finansiv – World of Finance*, 2, 130–141 [in Ukrainian].
4. Mishchenko, V.I., & Naumenkova, S.V. (2010). *Valiuta i valiutna polityka [Currency and currency policy]*. Kyiv: «Znannia» [in Ukrainian].
5. Dovhan, Zh.M. (2012). *Finansova stiikist bankivskoi systemy Ukrainy: problemy otsinky ta zabezpechennia [Financial stability of the banking system of Ukraine: problems of assessment and provision]*. Sumy: DVNZ «UABS NBU» [in Ukrainian].
6. Shemaieva, L.H., Liashenko, O.M., Gladkykh, D.M., & Cherniuk, O.S. (2015). Zavdannia finansovo-ekonomichnoi polityky shchodo vidnovlennia ekonomichnoho potentsialu kontrolovanykh terytorii Donbasu [Tasks for financial and economic policy on restoration of economic potential of controlled territories of Donbass]. Kyiv: NISD. (n.d.). *niss.gov.ua*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/donbas-80e7f.pdf> [in Ukrainian].

7. Unkovska, T.Ye. (2014). Yak zupynyty devalvatsiinyi tornado [How to stop the devaluation tornado]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week*, 1022. *dt.ua*. Retrieved from <https://dt.ua/macrolevel/yak-zupyniti-devalvaciyinyi-tornado-.html> [in Ukrainian].

8. Zvity pro finansovu stabilnist [Reports on financial stability]. *Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy – Official site of the National Bank of Ukraine*. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491 [in Ukrainian].

9. Horbulin, V.P., Vlasiuk, O.S., & Liashenko, O.M. (Eds.). (2017). *Tymchasove prypynennia peremishchennia vantazhiv cherez liniuu zitknennia u mezhakh Donetskoi ta Luhanskoj oblasti: otsinky, naslidky, rishennia [Temporary cessation of cargo movement through a collision line within the Donetsk and Lugansk oblasts: assessments, consequences, decisions]*. Kyiv: NISD. *niss.gov.ua*. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Blockada_verstka_druk_fin-85024.pdf [in Ukrainian].

10. Pokaznyky bankivskoi systemy. Obsiahy aktyvnykh operatsii ta chastka nepratsiuiuchykh aktyviv v tsilomu po systemi [Indicators of the banking system. Volumes of active operations and the share of non-working assets as a whole on the system]. *Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy – Official site of the National Bank of Ukraine*. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 [in Ukrainian].

11. Inflatsiyni zvity [Inflation reports]. *Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy – Official site of the National Bank of Ukraine*. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185 [in Ukrainian].

12. Kryza bankivskoi systemy: prychny i shliakhy vykhodu: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (10 chervnia 2015 r., m. Kyiv) [The crisis of the banking system: causes and ways of getting out. Materials of the scientific and practical conference (2015, June 10, Kyiv)]. (n.d.). *aub.org.ua*. Retrieved from http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=11217&menu=119&Itemid=113 [in Ukrainian].

13. Hroshovo-kredytna ta finansova statystyka [Monetary and financial statistics]. *Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy – Official site of the National Bank of Ukraine*. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1 [in Ukrainian].

14. Pokaznyky bankivskoi systemy. Pokaznyky finansovoi zvitnosti bankiv Ukrainy na 01.04.2017 r. [Indicators of the banking system. Indicators of financial reporting of banks of Ukraine as of 01.04.2017]. *Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy – Official site of the National Bank of Ukraine*. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593 [in Ukrainian].

15. Postanova Pravlennia Natsionalnoho banku Ukrainy «Pro zatverdzhennia Kompleksnoi prohramy rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy do 2020 roku» vid 18 chervnia 2015 r. № 391. [Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine «On Approval of the Integrated Program for the Development of the Financial Sector of Ukraine until 2020» from 2015, June 18 No. 391]. (n.d.). *bank.gov.ua*. Retrieved

- from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266> [in Ukrainian].
16. Doing Business 2017. *World Bank Group*. (n.d.). [doingbusiness.org](http://www.doingbusiness.org/). Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/> [in English].
17. The Global Competitiveness Report 2016–2017. *World Economic Forum*. (n.d.). www3.weforum.org. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf [in English].
18. Mizhnarodne spivrobitnytstvo [International cooperation]. *Ofitsiynyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy – Official website of the Ministry of Finance of Ukraine*. (n.d.). [bank.gov.ua](https://www.minfin.gov.ua). Retrieved from <https://www.minfin.gov.ua/news/mizhnarodne-spivrobitnictvo/%D1%94brd> [in Ukrainian].
19. Sohodni Ukraina maie vse dlia svoiei uspishnoi tsyfrovoi transformatsii [Today Ukraine has everything for its successful digital transformation]. *Rada pidpriemstiv pry Kabineti Ministriv Ukrainy – Council of Entrepreneurs under the Cabinet of Ministers of Ukraine*. (2017, July 11). radakmu.org.ua. Retrieved from <http://radakmu.org.ua/view/4980/> [in Ukrainian].
20. Tendentsii tinovoi ekonomiky [Trends in the shadow economy]. *Ofitsiynyi sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy – The official website of the Ministry of economic development and trade of Ukraine*. (n.d.). [me.gov.ua](http://www.me.gov.ua). Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> [in Ukrainian].

DECENTRALIZATION OF POWER: FINANCIAL PROBLEMS AND PRIORITY DEVELOPMENT DIRECTIONS

Alla Dvigun, Nataliya Metelenko

The author considers the concept of decentralization of power as a process of state power alienation in favor of the territorial community as well as mechanisms of interaction between public authorities and local governments. The author analyzes the development of creating associations of territorial communities (ATC); substantiates positive results of fiscal decentralization reform; outlines the further directions of the budget decentralization reform in Ukraine. The budget decentralization as a decentralization of financial and material resources was examined. The author formulates advantages and component parts of the budget decentralization; analyzes the changes that took place during the decentralization of power reform, which have affected the processes of budget regulation.

It is proved that reduction of subsidies of local budgets is one of the main indicators, which refers to increasing the financial independence of local governments. It is noted that special attention should be paid to the ecological tax. The author proposes to consider at the governmental level the possibility of keeping the ecological tax in full in the budgets of those settlements, where there is an extremely high level of man-made and anthropogenic load. According to the results of the research, the author proposes the measures aimed at strengthening the financial basis of local governments; reveals the problems of budget decentralization implementation; considers the problems of financial provision of territories development. The author comes to the conclusion that the interrelation of legislative changes in the Tax and Budget Codes has contributed to the transformation of local budgets into effective instrument of socioeconomic development of administrative and territorial units. The author underlines the need of strengthening control and responsibility for compliance with budget legislation on the way to solving financial problems of power decentralization.

Keywords: decentralization of power, budget decentralization, interbudgetary relations, local government, association of territorial communities.

Двігун А.О., Метеленко Н.Г.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ: ФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Розглядається поняття децентралізації влади як процес відчуження повноважень держави на користь територіальної громади, а також як механізми взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Досліджено розвиток процесів утворення об'єднань територіальних громад (ОТГ). Обґрунтовано позитивні результати реформи фіскальної децентралізації. Окреслено подальші напрями реформи бюджетної децентралізації в Україні. Досліджено бюджетну децентралізацію як децентралізацію фінансових та матеріальних ресурсів. Сформульовано переваги та визначено складові бюджетної децентралізації. Проведено аналітичне дослідження змін, котрі відбулись упродовж реформи децентралізації влади, що позначилося на процесах бюджетного регулювання.

Доведено, що зниження дотаційності місцевих бюджетів – один із головних показників, який свідчить про підвищення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Зазначено, що особливу увагу необхідно приділити екологічному податку. Запропоновано розглянути на урядовому рівні питання щодо можливості залишення екологічного податку в повному обсязі бюджетам тих населених

Dvigun Alla –
Doctor of Economics,
Professor,
Head of the Department
of Regional Policy
of the National Institute
for Strategic Studies (Kyiv)

Metelenko Nataliya –
Doctor of Economics,
Professor,
Head of the Department
of Finance,
Banking and Insurance
ZSIA (Zaporizhzhia)

пунктів, де є надвисокий рівень техногенного й антропогенного навантаження. За результатами дослідження запропоновано заходи, що спрямовані на зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування. Виявлено проблеми реалізації реформи бюджетної децентралізації. Досліджено питання фінансового забезпечення розвитку територій. Встановлено, що взаємозв'язок законодавчих змін у Податковому та Бюджетному кодексах сприяв перетворенню місцевих бюджетів на ефективний інструмент соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Висловлена думка щодо необхідності посилення контролю та відповідальності за дотримання бюджетного законодавства на шляху до вирішення фінансових проблем децентралізації влади.

Ключові слова: децентралізація влади, бюджетна децентралізація, міжбюджетні відносини, місцеве самоврядування, об'єднання територіальних громад.

Formulation of the problem. Decentralization is a complex concept that can be disclosed through its influence on the administrative-territorial structure of the state, the system of public administration authorities, the division of functions, powers and financial resources among them. The potential of decentralization, as one of the mechanisms of increasing the efficiency of public power functioning, has long been under the attention of domestic scientists and leading specialists. This is due, in particular, to the successful practical implementation of the principles of decentralization among the most of European Union countries. Generally, decentralization of power means such way of defining and demarcating tasks and functions, in which most of them are transferred from the central to a lower level authorities and become their own tasks, powers and responsibilities.

Analysis of recent researches and publications. Foreign researchers pay attention to the specificity of understanding the essence of decentralization, in particular, in Ukraine. Thus, domestic scientists [1–5] submit it as a redistribution of powers between the center and the regions in favor of the last, one by delegating and sub-delegating the functions and powers to the regions. The creation of local state administrations is also considered as a component of decentralization. Scientific approaches to the definition of "decentralization" include understanding of this process, as weakening or, even, the abolition of centralization; independence in management approach taking into account the diversity of local features while maintaining unity in the essential; transferring part of state administration functions from central executive authorities to local executive authorities and local government authorities, which provides the extension of the powers of the lower authorities at the expense of the higher level authorities; the process of transferring part of functions and powers from higher levels of management to lower.

The purpose of the article is to investigate the essence of decentralization of power, the problems of financial provision for development of territories and outline further directions of budget decentralization reform in Ukraine.

Presentation of the main part. It is important that decentralization involves the delegation of powers of

the state as a legal entity of public law in favor of another legal entity of public law, a territorial community, which characterizes the content of local government. Decentralization makes possible to simplify the structure of local governance, to ensure close ties with civil society and transparency in decision-making, and also contributes to raising the level of accountability to the territorial community. However, along with this, decentralization is accompanied by the emergence of inconsistencies in strategic goals and areas of development of individual territorial units.

Studying practical experience and generalization of the opinions of domestic and foreign scientists allows to define decentralization as a systemic process containing the following components: the issue of the ability of state authorities to transfer, and local government authorities – to receive and efficiently dispose of powers; definition of the volume and list of powers to be transmitted; administrative – political mechanism of transferring powers; budgetary and market mechanisms of interaction between public authorities and local government authorities; the issue of administrative-territorial reform. That is, decentralization is a specific management method that is important for local democracy and government development.

Budget decentralization represents the decentralization of financial and material resources, which is the basis of the economic independence of certain territories.

Actually all countries in the world faces the problem of financial support for the development some of their territories. In Ukraine, issues of fiscal decentralization are paying particular attention to the fact that decentralization is designed to ensure redistribution of revenue sources, powers between levels of government, maximum financial support for local development projects.

Administrative-territorial entities have different natural – resource and financial potentials, including the tax base, that is, decentralization is intended to increase the efficiency of functioning of the budget system. Transfer of powers to localities and autonomy in decision-making in the formation of incomes and the using of budgetary funds – is the prerogative of fiscal decentralization.

The concept of fiscal decentralization plays a key role in the theory of public finance and is considered an important part of fiscal policy [6–9]. As convinced by the experience of developed countries, the financial problems of the regions are solved by building an optimal mechanism of the system of local budgets and intergovernmental fiscal relations. The advantages of budget decentralization should include:

- the possibility of preserving regional economic stability;
- the possibility of providing a defined level of investment activity;
- rational using of budget funds;
- the proximity of local authorities to the population and the formation of effective channels of communication;
- strengthening of the responsibility of local government authorities to the community, as a consequence – reducing corruption;
- ensuring the financial autonomy of local government authorities in making decisions on the one hand, and transparency of actions of local government authorities on the other hand;
- encouraging local government to increase its own budget (financial) capacity.

Fiscal decentralization allows through relative independence of each budget to combine the fiscal, social and economic interests of the center with the interests of administrative-territorial units (*Fig. 1*).

The transformation of local budgets into an effective instrument of socio-economic development of administrative-territorial units is possible by solving the following tasks: strengthening the financial basis of local government; increasing the efficiency of the process of forming the expenditure part of local budgets and decentralize management of budget funds; improvement of the system of regulation of intergovernmental fiscal relations; introduction of local budget planning for the medium term; strengthening the investment component of local budgets; improving the efficiency of management of local budget funds and strengthening control and responsibility for compliance with budget legislation; ensuring transparency of the process of formation and implementation of local budgets.

Today, thanks to the decision on financial decentralization in the country adopted in 2014 on the legislative level, we can sum up some results. The result of decentralization is autonomy in approaches to management, taking into account the diversity of local features, while preserving substantial unity in the

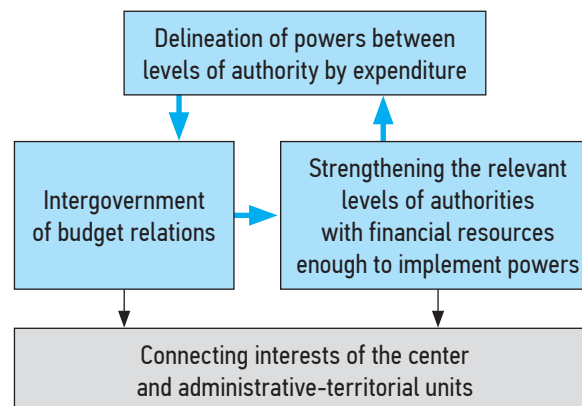

Fig. 1. The Components and Benefits of Budget Decentralization

Origin: developed by author.

main. Thanks to the legislative changes (introduced in the Tax, Budget Codes and other legislative and regulatory acts), which involve decentralization of tax revenues, local budgets have received more resources for their development.

The process of implementing the reform of decentralization of power went into an active phase with the adoption of the Law of Ukraine «On Voluntary Association of Territorial Communities» of 05.02.2015 [10], which allows to implementation its first basic stage – the formation of associations of territorial communities (hereinafter the ATC) without the introduction of changes to the Constitution of Ukraine. This allowed only in the first year of the adoption of the above Law to create in Ukraine 159 ATC units. Starting from 01.01.2017, 366 ATC units have already been operating in Ukraine, which have switched to direct intergovernmental relations with the State Budget of Ukraine. After the first election on April 30, 2017, 413 ATC units were operating in Ukraine, after the first election on October 29, 2017 – 614 ATC units. On December 24, 2017, the first elections of deputies of village, town councils of the associated territorial communities and corresponding village, town and city mayors in 51 ATC units have already been appointed [11; 12]. This means that by the end of 2017, 665 ATC units will be finally formed in Ukraine (*Fig. 2*).

According to Art. 64, 67 of the Budget Code of Ukraine, the composition of revenues of the general fund of the budgets of the ATC is equated to the budgets of cities of region significance and district budgets, as well as ATC is being granted with the right of transition to direct intergovernmental relations with the state budget of Ukraine only on condition of the formation of ATC in accordance with the law and a with a prospective plan for the formation of ATC [13]. The ATC that went to direct intergovernmental relations with the state budget in 2016–2017 showed a positive dynamics in the growth of their budget revenues. Thus, the own revenues of the

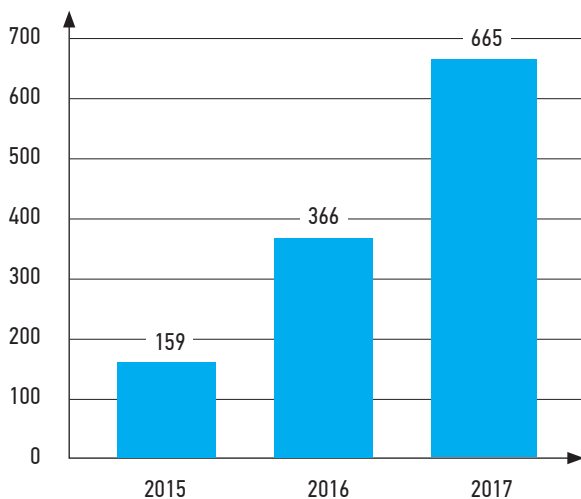

Fig. 2. The dynamics of the formation of ATC in the process of implementing the decentralization of power reform in Ukraine (units)

Origin: developed by author.

local budgets of 366 ATC in January-September of this year, as compared to the same period last year, increased almost twice (by 182 %) and amounted to UAH 6,25 billion [14].

Top priorities of the introduced changes are the extension of the rights of local government authorities in decision-making and giving them full budgetary autonomy in terms of filling their budgets and exercising their powers in the light of European experience [15–17]. At the same time, it is envisaged to increase the sources of the formation of the revenue base of local budgets by transferring certain revenues from the state budget, expanding the tax base of real estate tax through the introduction of taxation of objects depending on their value, as well as improving

the mechanism for collecting the excise tax on retailing excisable goods.

A new mechanism of budgetary regulation was introduced – the system of total balancing of all local budgets was replaced by a system of horizontal equalization of the capacity of administrative-territorial units depending on the level of income per capita.

Reduction of dependence on subsidies for local budgets from state is one of the main indicators, which testifies increasing of financial autonomy of local government authorities. By 2014, the percentage of subsidies among local budgets was 96,3 %, and donors were 3,7 % of local budgets. From 2014, if compared with 2017, the number of subsidy budgets decreased by 23,8 percentage points to 72,5 %. In turn, the volume of donor budgets is currently 16,2 %, that is, their growth was 12,5 p. p. (Fig. 3). Due to the introduction of financial decentralization, the level of subsidies to local budgets decreased by 23,8 p. p. from 2014 to 2017.

Also, the structure of expenditures of local budgets has changed. The share of expenditures for government powers has increased, which indicates an increase in the autonomy of local budgets and the efficiency of using budget funds at the local level.

At the same time, financial resources now match the real needs of local budgets in spending on state-authorized powers.

Another positive result of fiscal decentralization reform is the increase of investment resources of local budgets.

In general, the availability of sufficient financial resources at the disposal of local governments allowed them within a 2016, except in rare cases, not to

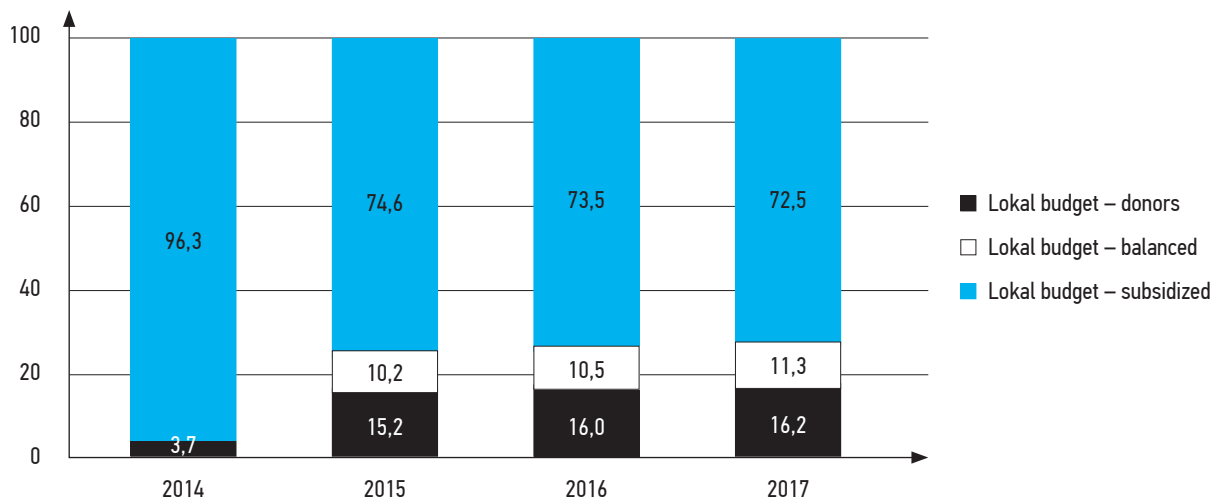

Fig. 3. Dynamics of the structure of local budgets as a result of fiscal decentralization reform, %

Origin: developed by author.

apply to the authorities of the State Treasury for short-term loans. The associated territorial communities fulfilled their spending powers completely and accumulated on treasury accounts the balance of funds, which as of January 1, 2017 (fund) amounted to 1,1 billion UAH. This is almost 4 times more than in the beginning of 2016 (UAH 0,3 billion).

The balance of funds of general fund of all local budgets of Ukraine (on treasury accounts) as of January 1, 2017 amounted to UAH 33,6 billion.

In January–May 2017, the general fund of local budgets received UAH 72,3 billion, which is 44,5 % of the annual plan allocations approved by local councils. The increase in revenues to the corresponding period of last year was 34,3 % or UAH 18,5 billion. At the same time, the growth rate of income growth above the average in Ukraine is ensured in 19 regions.

In our opinion, it is expedient to carry out calculations of intergovernmental transfers on the basis of consolidated budgets of regions, transferring responsibility for further redistribution of budget funds to regional state administrations. To do this, it is necessary to strengthen the financial basis of local government by implementing the following measures:

- increasing local government's interest in raising their own revenues by stimulating an increase in production volumes, gross value added, investment volume and income level according to the innovative direction of economic development of the territory;
- annual increasing of the share of the general fund of local budgets in the consolidated budget of Ukraine;
- increasing the level of self-sufficiency of local budgets by further improving tax legislation in line with the directions of reforming the tax system, in particular the system of local taxes and fees;
- further optimization of distribution of taxes and duties (mandatory payments) between state and local budgets, transfer of separate sources of income to local budgets;
- redistribution of revenues between local budgets and revision of revenues, which are taken into account and not taken into account in determining the amount of intergovernmental transfers.

Special attention should be paid to environmental taxes. In accordance with the Law of Ukraine «On the State Budget for 2017» and the Budget Code, the amount of environmental taxes distributed between the state and local budgets, but it should be noted that its greater share, and this is 80 %, goes to local budgets. But even under such conditions, it should

be proposed to consider at the governmental level the possibility of keeping the ecological tax in full in budgets of those settlements where there is a super-high level of man-made and anthropogenic loading, while additional revenues should be directed exclusively at environmental measures and environmental protection. We consider such step as a logical development of the processes of budgetary and financial decentralization in the country.

An important step towards addressing the financial problems of decentralization of power is to increase the efficiency of management of local budget funds and to increase control and accountability for compliance with budget legislation, which requires: providing local government with methodological and advisory assistance on local budget reform; improvement of the procedure of financial control over observance of the budget legislation at all stages of the budget process by its participants in accordance with the powers determined by the legislation, ensuring economical and efficient management of budget funds in accordance with the established directions of their use; improvement of the procedure of financial and administrative responsibility for violations of the requirements of budget legislation by local government authorities; introduction of a mechanism for monitoring and evaluating the effectiveness of the implementation of their powers by local government authorities, increasing responsibility for the exercise of such powers; developing a system for monitoring the results of the work of local self-government authorities in the context of reforming local budgets; introduction of the system of annual rating assessment of the results of the work of local government authorities in managing budget funds; improvement of the procedure for the implementation of internal financial control in budgetary institutions.

According to A. Shah, the advantages of budget decentralization are that local governments are put in «tight budgetary frameworks». This circumstance urges regional authorities to optimize revenue sources and improve tax administration [8]. A rational approach to spending budget funds leads to a minimization of the budget deficit.

Well performed budget decentralization helps to increase the financial potential of the territory, intensify investment activity, stimulate entrepreneurial activity, which in the end strengthens economic potential and provides a «ground» for growth and development. Therefore, it is extremely important to further develop the procedure of financial and administrative responsibility for violations of requirements of budget legislation by local government authorities.

The first steps of regional state administrations on the way to solving the urgent problems of implementing the budget decentralization reform should be:

- optimization of the network of budget institutions in the context of sectoral decentralization, which will enable to increase the efficiency of planning and using of budgetary funds of budgets of all levels;
- ensuring the process of verification of recipients of social benefits, which will enable to optimize and increase the efficiency of budget expenditures, which are directed to budget support of vulnerable population groups;
- increasing the transparency of the budget process at the local level through the active implementation of public monitoring and tools such as budgets of participation/public budgets (allocation of part of the budget funds for financing public initiatives (projects), co-financing of community projects selected on a competitive basis, allocation of financial resources from the regional budget for co-financing of grant projects funded by international institutions and international donor assistance.
- submission to the highest level executive authorities of financial indicators and proposals to the draft State Budget of Ukraine, proposals on the amount of funds of the State Budget of Ukraine for their distribution among the territorial communities, the sizes of dotations and subventions, data on changes in the composition of objects subject to budget financing, balance of financial resources to account for them in determining the size of subventions, as well as for budget equalization on the basis of ensuring the minimum social needs in the context of the implementation of the decentralization reform and taking into account the results of the association of territorial communities;
- elaboration of proposals for activating the «points of growth» of the economic sphere of administrative-territorial units taking into account the budgetary and socio-economic results of the association of territorial communities.

Conclusions and directions of further research. It is necessary to increase the transparency of the budget process at the local level through the active implementation of public monitoring and such instruments as participation budgets/public budgets (in particular, the application of the program-target method and medium-term budget planning at the local level); co-financing of community projects selected on a competitive basis; allocation of financial resources from the regional budget to co-finance grant projects funded by international institutions and international donor assistance.

It is also important to make adjustments to regional strategies in the context of promoting the growth of the internal social and economic potential of territories in accordance with the goals of the State Strategy for Regional Development by 2020, as well as ensuring the effective functioning of the system of

provision of administrative services to the population in order to prevent their deterioration in the process of community association and improving the quality of medical, educational, administrative and other services.

Thus, fiscal decentralization is a guarantee of decentralization of power, the establishment of an effective system of local finance, and most importantly, an instrument for regulating regional development. Budgetary decentralization that involves encouraging regions to become financial autonomy, finding additional own resources, and enhancing their internal development potential allows to balance the needs and capabilities of the regions.

References

1. Moskalenko, O.M., Boryslavskaia, O.M., Zaverukha, I.B., & Shkolik, A.M. (et al). (2012). *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy [Decentralization of public authority: the experience of European countries and prospects of Ukraine]*. Kyiv: Center of Political and Legal Reforms [in Ukrainian].
2. Nyzhnyk, N.R. (Ed.) (1997). *Derzhavne upravlinnia v Ukraini: tsentralizatsiia i detsentralizatsiia [State administration in Ukraine: centralization and decentralization]*. Kyiv: UADU Publishing House under the President of Ukraine [in Ukrainian].
3. Matvienko, A.C. (2010). *Polityko-pravovi zasady detsentralizatsii vlady v konteksti administratyvnoi reformy v Ukraini [Political and legal principles of decentralization of power in the context of administrative reform in Ukraine]*. *Author's abstract*. Kyiv: Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
4. Gritsiak, I.A. (1997). *Derzhavne upravlinnia v Ukraini: tsentralizatsiia i detsentralizatsiia [State administration in Ukraine: centralization and decentralization]*. Kyiv: UADU Publishing House [in Ukrainian].
5. Averianov, V.B. (2003). *Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoi teorii ta praktyky [Public administration: problems of administrative-legal theory and practice]*. Kyiv: Fact [in Ukrainian].
6. Lunina, I.O. (2006). *Formuvannia mistsevnykh biudzhetiv v konteksti zavdan administratyvno-terytorialnoi reformy [Formation of local budgets in the context of the tasks of administrative-territorial reform]*. *Ekonomika Ukrainy – Economics of Ukraine*, 1, 23–31 [in Ukrainian].
7. Uskov, I.V. (2012). *Detsentralizatsiia kak osnova stanovlenia finansovo samostoiatelnykh mestnykh organov vlasti [Decentralization as the basis for the formation of financially independent local authorities]*. *Business Inform*, Vol. 3, 107–110 [in Russian].
8. Shah, A. (2007). *Local budgeting*. Washington: World Bank [in English].
9. Arzaghi, M., & Henderson, J. (2005). *Why Countries Are Fiscally Decentralizing?* *Journal of Public Economics*, 89, 1157–1199 [in English].
10. *Zakon Ukrainy «Pro dobrovillne obiednannia terytorialnykh hromad» vid 5 liutoho 2015 r. № 157-VIII [Law of Ukraine «On voluntary association of territorial*

- communities» from 2015, February 5 No. 157-VIII]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19/print> [in Ukrainian].
11. Postanova CVK Ukrainy «Pro pershi vybory deputativ silskykh, selyshchnykh, miskykh rad obiednanykh terytorialnykh hromad i vidpovidnykh silskykh, selyshchnykh, miskykh holiv 24 hrudnia 2017 r.» vid 12 zhovtnia 2017 r. № 214 [Resolution of the CEC of Ukraine «About the first elections of deputies of village, town councils of united territorial communities and corresponding village, settlement leaders dated December 24, 2017» from 2017, Dec. 12 No. 214]. (n.d.). *cvk.gov.ua*. Retrieved from <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=43465&what=0> [in Ukrainian].
12. Postanova CVK Ukrainy «Pro pershi vybory deputativ silskoi, selyshchnoi rad obiednanykh terytorialnykh hromad i vidpovidnykh silskoho, selyshchnoho holiv 24 hrudnia 2017 r.» vid 13 zhovtnia 2017 r. [Resolution of the CEC of Ukraine «About the first elections of deputies of village, town councils of united territorial communities and corresponding village, settlement leaders dated December 24, 2017» from 2017, Dec. 13 No. 222]. (n.d.). *cvk.gov.ua*. Retrieved from <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=43481&what=0> [in Ukrainian].
13. Monitorynh protsesu detsentralizatsii vlady ta reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia stanom na 10 zhovtnia 2017 roku [Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government as of 10 October 2017]. (n.d.). *decentralization.gov.ua*. Retrieved from http://decentralization.gov.ua/monitoring2017_10_ua#main-info [in Ukrainian].
14. Biudzhnet-2018 – chervovy vyklyk dlia mistsevoho samovriaduvannia [Budget-2018 is another challenge for local government]. (n.d.). *auc.org.ua*. Retrieved from <https://www.auc.org.ua/novyna/byudzhnet-2018-cherhovyy-vyklyk-dlya-miscevogo-samovryaduvannya> [in Ukrainian].
15. Zhurek, L. (2001). Dokhody terytorialnykh odynyts samovriaduvannia ta systema podatkov. Uzahalnennia polskoho dosvidu mistsevoho samovriaduvannia ta perspektyvni napriamky rozvytku samovriaduvannia v Ukraini [Income of territorial units of self-government and the system of taxes. Summarizing the Polish Experience of Local Self-Government and Perspective Directions of Self-Government Development in Ukraine]. Kyiv: VD «Ukraine» [in Ukrainian].
16. Latsyba, M.V., & Bondarenko, V.V. (2007). *Yak terytorialna hromada mozhe vplyvaty na vyrishennia pytan mistsevoho znachennia [How can a territorial community influence local issues?]*. Kyiv: UNCPD [in Ukrainian].
17. Matei, B., & Stirbets, H. Propozytsii shchodo novoi administratyvno-terytorialnoi orhanizatsii [Proposals for a new administrative-territorial organization]. *World Radio Romania Service. Ukrainian version*. (n.d.). *rri.ro*. Retrieved from <http://www.rri.ro/art.shtml?lang=12&sec=99&art=142752> [in Ukrainian].

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

З.С. Варналій

У статті розглянуто стан, проблеми та способи оптимізації фінансування державних вищих навчальних закладів України. Визначено значення й роль освіти, які посилюються глобалізацією, трансформаціями суспільних процесів, розвитком науково-інформаційних технологій, зростанням конкуренції між державами, навчальними установами, громадянами. Проаналізовано шляхи диверсифікації джерел надходжень фінансових ресурсів, запропоновано систему фінансування з урахуванням результатів діяльності за окремими показниками функціонування закладів вищої школи. Узагальнено напрями розширення фінансової автономії державних ВНЗ. Доведено, що спроможність вищих навчальних закладів України шукати та формувати додаткові джерела надходжень певною мірою залежить від ступеня їх автономії на фінансовому, кадровому, організаційному та академічному рівнях.

Зазначено, що вища освіта є не лише кінцевим благом – джерелом задоволення духовних, культурних, інформаційних потреб людини, а й інвестиційним благом – засобом зростання доходів, забезпечення конкурентних переваг на ринку праці та одержання інших благ. Зроблено висновок про те, що обмежене фінансування державних ВНЗ України негативно впливає на якість освітніх послуг. Брак бюджетних асигнувань вимагає від вищої школи пошуку додаткових джерел фінансування, і тут варто звернути увагу на такі можливі шляхи розв'язання цієї проблеми, як: вивчення передового світового досвіду та його адаптація до діяльності державних вищих навчальних закладів; співфінансування освіти державою та бізнесом; удосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства; розроблення механізму кредитування вищої освіти; активізація науково-дослідної та інноваційної діяльності; трансфер наукових розробок у реальний сектор економіки. Запропоновано стратегічні орієнтири вдосконалення фінансування державних ВНЗ України.

Ключові слова: фінансування, державні вищі навчальні заклади, оптимізація фінансування, диверсифікація, фінансування за результатами діяльності, фінансова автономія, стратегічні орієнтири.

Zakharii Varnaliy

STRATEGIC GUIDELINES FOR IMPROVING THE FINANCING
OF STATE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

The article deals with the state, problems and methods of optimization of financing of state higher educational institutions of Ukraine. The significance and role of education, which is amplified by globalization, transformations of social processes, development of scientific information technologies, increase of competition between states, educational institutions, and citizens are determined. The ways of diversification of sources of financial resources receipts are analyzed, the system of financing according to the results of activity with the achievement of certain indicators of functioning of institutions of higher education is proposed. The directions of expansion of financial autonomy of state higher educational institutions are generalized. It is proved that the ability of higher educational institutions of Ukraine to search and form additional sources of income in a certain way depends on the degree of their autonomy at the financial, personnel, organizational and academic levels.

**Варналій Захарій
Степанович** –
доктор економічних наук,
професор,
професор кафедри
фінансів
Київського
національного
університету
імені Тараса Шевченка

Given the current trends, it is noted that higher education is not only a final blessing – a source of satisfaction of spiritual, cultural, informational needs of man, but also an investment boon – a means of income growth, providing competitive advantages in the labor market and obtaining other benefits. It is concluded that limited financing of state higher educational institutions of Ukraine negatively affects the quality of educational services. Lack of budget allocations requires higher education schools to find additional sources of funding, and here it is worth paying attention to the following possible ways of solving this problem: studying the best world experience and its adaptation to the activities of public higher education institutions; co-financing education by the state and business; improvement of the legal field in order to stimulate the development of patronage, sponsorship; development of the mechanism of lending to higher education; activation of research and innovation activity; transfer of scientific research into the real sector of the economy. Strategic guidelines for improving financing of state higher educational institutions of Ukraine are proposed.

Keywords: financing, state higher educational institutions, optimization of financing, diversification, financing by results of activity, financial autonomy, strategic guidelines.

Постановка проблеми. Освіта у XXI ст. набуває дедалі більшого масштабу, поширюється швидше й легше, ніж будь-коли раніше. Водночас недооцінка її ролі та значення призводить до протилежного стану, зокрема невігластва. І коли в суспільстві культурна динаміка демонструє спад, тобто невігластво цінується й поширюється, це призводить до ще більшого невігластва. Як тут не згадати давньогрецького філософа Сократа (470–399 рр. до н. е.), одного з фундаторів діалектики, «філософії людини», який зазначав: «Єдине зло – невігластво».

Освіта нації повинна стати справою державної ваги, її стратегічним пріоритетом. Визнання пріоритетності освіти має виступати дієвим важелем державної політики України, у т. ч. її інституційного, кадрового та фінансового забезпечення. Особливої актуальності сьогодні в Україні набуває проблема фінансування освіти. Саме у цьому контексті слід нагадати застереження президента Гарвардського університету Дерекка Бока: «Якщо ви вважаєте, що освіта занадто дорога, то спробуйте підрахувати, скільки коштує невігластво».

Якісна освіта є основою інтелектуального та інноваційного потенціалу суспільства, сприяє соціально-економічному розвитку держави. Значення й роль освіти посилюються глобалізацією, трансформаціями суспільних процесів, розвитком науково-інформаційних технологій, зростанням конкуренції між державами, навчальними установами, громадянами.

Удосконалення рівня та якості освіти, зокрема вищої, потребує і належного фінансування вищих навчальних закладів (ВНЗ). Джерелами фінансування ВНЗ є як бюджетні кошти, так і кошти юридичних та фізичних осіб. Важливість вирішення проблем, які пов'язані з фінансуванням вищої освіти, зумовлена обмеженим обсягом та подекуди неефективним використанням наявних фінансових ресурсів і вимагає розроблення нових підходів до визначення стратегічних орієнтирів удосконалення фінансування зазначеної галузі.

Суттєво впливає на обсяг бюджетного фінансування ВНЗ в Україні державне замовлення на підготовку кадрів. Зміни у процесі формування

державного замовлення, а також нові тенденції розподілу бюджетних місць та коштів на підготовку фахівців спонукають до більш ретельного їх дослідження та запровадження нових систем і моделей. Нині також відсутня єдина методика розрахунку оцінки та собівартості підготовки фахівця. Така модель, на нашу думку, повинна враховувати регіональні ознаки ВНЗ, їх категорії, спеціалізацію освітніх установ та напрямів підготовки (спеціальностей, рівнів, форм).

Результати державної політики у сфері вищої освіти повинні бути віддзеркаленням тих цілей і завдань, які визначають напрями розвитку держави та її національні інтереси. А фінансування державних ВНЗ має стати стратегічним орієнтиром, завдяки якому буде здійснюватися розвиток системи вищої освіти.

Особливої актуальності зазначені вище питання набувають через: низькі показники вітчизняної економіки; розширення доступу до отримання вищої освіти за кордоном в умовах глобалізаційних процесів; необхідність підвищення якості освіти, що зумовлено потребою реформування діючої системи підготовки фахівців загалом; незначну фінансову автономію державних ВНЗ та появу економіки знань. До того ж сучасні тенденції в галузі освіти свідчать про те, що відбувається переорієнтація у підготовці майбутніх фахівців: вони повинні не лише засвоїти та вміти застосувати здобуті знання, але й навчитися шукати, формувати і використовувати нову інформацію в сучасних умовах.

Цілком очевидно, що без відповідного та належного фінансування державні ВНЗ не зможуть вчасно гідно реагувати на ці виклики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти фінансування вищої освіти досліджували відомі зарубіжні економісти, зокрема: Н. Барр, Г. Бекер, М. Блауг, Д. Джонстоун, П. Самуельсон, Т. Шульц та ін.

Проблемам фінансування освіти і науки в Україні присвячені роботи вітчизняних економістів В. Базилевича, Т. Боголіба, О. Василика, В. Гейця,

О. Грішної, Т. Єфименко, І. Каленюк, Е. Лібанової, І. Лютого, В. Опаріна, К. Павлюк, В. Федосова, А. Чухна, С. Юрія та ін.

В економічній науковій літературі поняття «фінансування» та «фінансування освіти» в умовах сучасного розвитку держави актуалізуються та набувають нового звучання. Так, зокрема, І. Каленюк стверджує, що фінансування освіти – це певна система відносин із формування, розподілу та використання різних фінансових ресурсів в освітній сфері. Відповідно з'являється категорія «фінанси вищої освіти», що об'єднує різні види фінансових ресурсів, які утворюються в результаті взаємодії у сфері вищої освіти і забезпечують функціонування профільних установ та закладів [1].

Т. Боголіб під фінансовим забезпеченням вищих закладів освіти розуміє забезпечення фінансовими ресурсами витрат на проведення науково-дослідних робіт та навчально-методичного процесу [2]. Вітчизняний економіст О. Василик вважає, що фінансове забезпечення здійснюється із застосуванням методів бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування. Кожний із цих методів вирізняється своїми особливостями практичного застосування. При бюджетному фінансуванні необхідно врахувати умови визначення обсягів фінансування, періодичність передачі коштів, норми певних видів витрат тощо. Кредитування передбачає встановлення умов надання кредитів, гарантій і термінів їх повернення, окупності і ефективності кредитів. При самофінансуванні проводяться розрахунки доцільності й ефективності витрачання власних коштів, форми їх мобілізації тощо [3, с. 102–103].

Уряд при цьому може фінансувати державні ВНЗ як у прямий, так і в непрямий спосіб, надаючи кошти безпосередньо вищому навчальному закладу чи студенту. Проте в сучасних умовах роль держави в освітній діяльності змінюється, що, у свою чергу, зумовлює трансформацію державного фінансування. Дедалі частіше у більшості країн світу формується переконання, що фінансову підтримку доцільно адресувати не тільки навчальному закладу, а й безпосередньо студентам. Однак заклади не позбавлені можливості отримувати пряме державне фінансування [4; 5]. На наш погляд, такі способи державного фінансування стимулюватимуть конкуренцію ВНЗ за студентів, студентів – за ВНЗ, що врешті-решт повинно сприяти поліпшенню якості освітнього процесу та кращим результатам навчання.

Однак, віддаючи належне науковим дослідженням та практичній цінності значного доробку вчених, варто детальніше розглянути оптимальні способи фінансування державних вищих навчальних закладів, ураховуючи різні джерела формування їх фінансових ресурсів та орієнтацію ВНЗ

на зміни в сучасних світових процесах та українському суспільстві.

Метою статті є аналіз стану, проблем та розроблення нових стратегічних орієнтирів розвитку фінансування державних вищих навчальних закладів в Україні. Для реалізації зазначеної мети необхідно: проаналізувати стан та визначити напрями оптимізації фінансування державних ВНЗ України, а також запропонувати стратегічні орієнтири удосконалення їх фінансування.

Основні результати дослідження. Видатки на вищу освіту в Україні завжди фінансувалися переважно за рахунок бюджетних коштів. В умовах розвитку ринкових відносин провідна роль такого фінансування зберігається, оскільки основу системи вищої освіти становлять державні навчальні заклади. Однак нині практично немає такої установи, яка б не займалася платною освітньою діяльністю. Доказом цього є сучасна бюджетна політика, відповідно до якої освіта фінансується за залишковим принципом.

Аналіз бюджетного фінансування освіти в Україні за останні роки свідчить про те, що з 2000 по 2010 рр. спостерігалось зростання витрат на освіту й на вищу освіту відповідно (з 4,2 до 7,4 % та 1,3 до 2,3 % ВВП). Але з 2011 по 2016 рр. видатки на вищу освіту знизилися до 1,9 % ВВП, тобто до рівня 2005 р. (що пов'язано насамперед зі значним зниженням і самого ВВП), і, швидше за все, варто очікувати подальшого їх зниження у наступні роки (рис. 1).

Якщо порівнювати частку видатків бюджету на освіту у ВВП в Україні (у середньому на рівні 6–7 %) з аналогічним показником у зарубіжних країнах, спершу може скластися враження про досить високий рівень фінансування освітньої галузі. Наприклад, видатки на освіту у відсотках до ВВП становлять: у Данії – 8,5 %, Новій Зеландії – 7,3 %, Фінляндії – 7,2 %, Ісландії – 7,1 %, Швеції – 6,5 %, Норвегії – 6,5 %, Бельгії – 6,3 %, Бразилії – 6,1 %, Великій Британії – 5,7 %, Австрії, Франції – по 5,6 %, Ізраїлі – 5,5 %, США – 5,3 %, Канаді, Швейцарії, Литві, Латвії, Естонії, Польщі – по 5,1 %, Іспанії, Німеччині – по 4,8 %, Південній Кореї – 4,6 %, Чилі – 4,5 %, Італії – 4,3 %, Чехії – 4,0 %, Японії – 3,8 % [7; 8].

Але до таких показників необхідно ставитися досить виважено та обережно, зважаючи на обсяги ВВП, обсяги державних видатків, чисельність населення та величину ВВП на душу населення. Адже наведені дані не дають можливості адекватно оцінити ефективність держави в освітній галузі та реальну потребу у бюджетних коштах. Крім того, випереджаючи такі розвинені країни, ми не можемо говорити про належну якість вищої освіти, адже не завжди кількість означає якість.

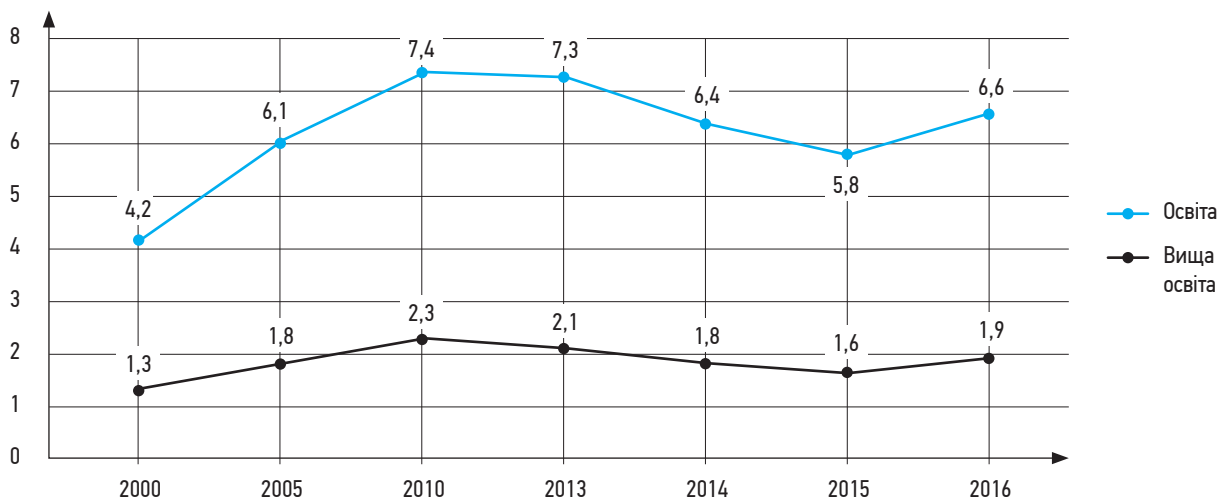

Рис. 1. Витатки зведеного бюджету України на освіту та вищу освіту в 2000–2016 рр., % до ВВП

Джерело: складено за даними статистичних бюлетенів Державної служби статистики України [6].

Аналіз діяльності та фінансування державних вищих навчальних закладів дозволить визначити основні тенденції розвитку вищої освіти, тому варто здійснити огляд сучасного стану державних вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, провести порівняльну характеристику окремих показників функціонування державних ВНЗ.

На початок 2016/17 навчального року (н. р.) в Україні функціонувало 657 ВНЗ, з яких 370 – I–II рівнів акредитації та 287 – III–IV рівнів акредитації. Слід зазначити, що загальна кількість ВНЗ України III–IV рівнів акредитації з 2012/13 н. р. по 2016/2017 н. р. зменшилася на 47 установ, що відображено на рис. 2.

У 2016/17 н. р. в Україні функціонувало 287 ВНЗ III–IV рівнів акредитації, з яких 196 – державних, 13 – комунальних та 78 закладів приватної форми власності. У більшості комунальних та приватних ВНЗ здобувають освіту в середньому 1,5–2 тис. студентів, крім того, заочно у приватних закладах навчається студентів більше, ніж на денній формі. Деякі з цих закладів підпорядковані не МОН України, а іншим відомствам та міністерствам і переведені з окупованих територій. Такі ВНЗ здебільшого невеликі, тому їхня ліквідація чи об'єднання з іншими закладами не спричинить істотного впливу на структуру та розподіл студентів і стосуватиметься переважно незначної їх кількості. У суспільстві побутує також думка, що менша кількість закладів вищої освіти сприяє зростанню рівня її якості. Однак ґрунтовними дослідженнями такий зв'язок не підтверджується [9].

Спроможність ВНЗ шукати та формувати додаткові джерела надходжень певним чином залежить від ступеня автономії ВНЗ на фінансовому, кадровому, організаційному та академічному рівнях.

Саме рівень автономії визначає можливості для диверсифікації надходжень із додаткових джерел та сприяє використанню потенціалу самих ВНЗ та розвитку нових джерел фінансування.

Диверсифікацію надходжень розуміємо як спосіб формування додаткових джерел надходжень ВНЗ при використанні нових чи діючих напрямів фінансування для досягнення фінансової стійкості. При цьому фінансова стійкість орієнтована на забезпечення ефективної діяльності ВНЗ та реалізується за необхідних обсягів надходжень фінансових ресурсів, що дає можливості для подальшого розвитку.

На рівні державної підтримки диверсифікація проявляється у створенні певних умов, за яких надається фінансування. Це може бути: визначення конкретних показників у формулах фінансування, широке впровадження фінансування на конкурсній основі, інструменти застосування впливу співфінансування (надання державних субсидій та ін.), фінансування роботи та академічних обмінів викладачів і студентів для досягнення високих показників діяльності [10].

Диверсифікація джерел передбачає стратегічний аналіз, дослідження інституційних переваг, особливостей та можливостей навчального закладу щодо пошуку напрямів додаткових надходжень. Такий процес, на наш погляд, повинен супроводжуватися певними змінами, а саме створенням спеціальних структур або органів, які ефективно прийматимуть рішення про впровадження відповідних механізмів та інструментів диверсифікації.

Існуючі підходи до диверсифікації надходжень акцентують увагу на необхідності розроблення заходів, які сприятимуть виконанню академічної місії закладу освіти. Водночас існує думка, що

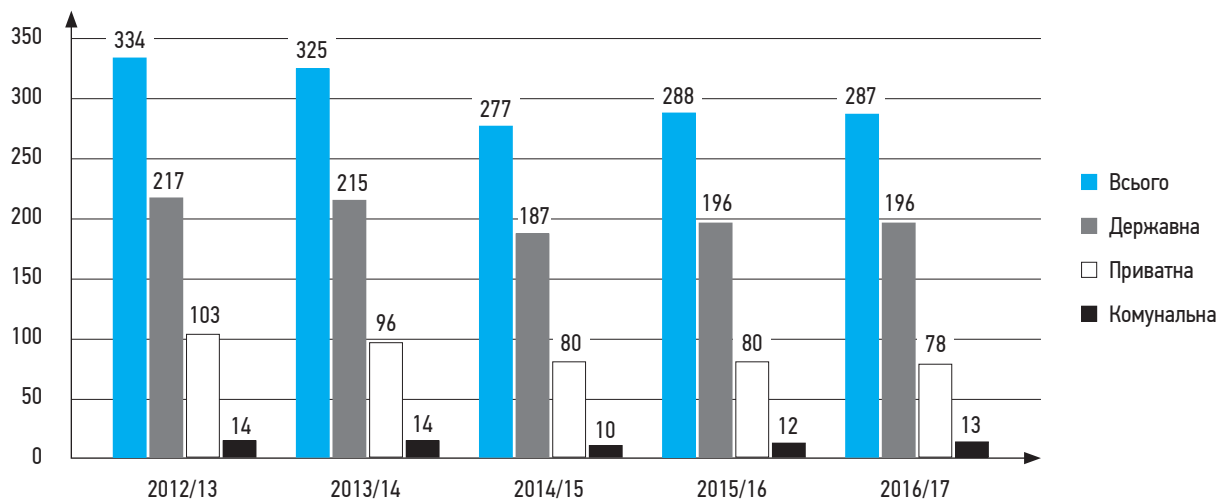

Рис. 2. Кількість ВНЗ України III–IV рівнів акредитації за формами власності станом на початок відповідного навчального року, од.

Джерело: складено за даними статистичних бюлетенів Державної служби статистики України [6].

спроби відшукати додаткові надходження призведуть до обмеження академічної автономії та відволікатимуть від основних завдань викладацької та дослідницької роботи. Тож важливо впевнитися, що стратегічний план диверсифікації надходжень та функціонування закладів відповідатиме завданням та специфіці діяльності [11].

Глобалізація та інтернаціоналізація, які є наслідками тривалого зростання потреби у вищій освіті по всьому світу, також є чинниками диверсифікації, а саме – поширення мобільності як персоналу, так і студентів у країнах. Це водночас створює нові можливості та розширює поле для конкуренції університетів, яким потрібні фінансові ресурси для підвищення своєї привабливості. Деякі ВНЗ традиційно отримують відповідну частку надходжень від іноземних студентів, відтак дедалі більше установ вбачають у цьому не тільки засіб покращення своєї репутації та якості освіти, а й зростаюче джерело надходжень. Інтернаціоналізація також забезпечує можливості для розширення видів діяльності, наприклад, сприяє транскордонному дослідницькому співробітництву, що останніми роками дедалі більш сприяє зростанню фінансових надходжень [12].

Генерування та диверсифікація надходжень можуть бути частиною стратегії університету, спрямованої на те, щоб зробити доступними фінансові ресурси на академічний розвиток (навчання або дослідницьку діяльність). На цьому етапі диверсифікація надходжень допомагає розширенню місій освітніх установ, відкриваючи нові ресурси для досягнення нових та існуючих завдань.

Одним із ключових факторів успіху ВНЗ є впровадження стратегії диверсифікації в загальну академічну стратегію установи та її втілення.

Адже установи, які включають диверсифікацію надходжень до своїх планів стратегічного розвитку, що пов'язані з конкретними планами дій, краще обізнані з питаннями фінансування й генерують більше надходжень від додаткових джерел. Разом із тим диверсифікація надходжень не є самоціллю, адже основна мета – завжди підтримувати головну місію та діяльність навчального закладу і сприяти його фінансовій стійкості [10].

Система фінансування за результатами діяльності (*Performance based funding, PBF*) була запроваджена американськими навчальними закладами і набула різних форм, але принцип фінансування навчальних закладів шляхом бюджетних асигнувань у результаті досягнення ВНЗ окремих показників діяльності залишився незмінним. Саме за такими індикаторами діяльності і визначаються розміри фінансування. Такі показники поділяють на дві групи: 1) показники витратності (*input*) – це чисельність студентів, які навчаються за різними програмами та рівнями, чисельність професорсько-викладацького складу та співвідношення студентів і викладачів; 2) показники результату (*output*) – чисельність випускників ВНЗ, розміри позабюджетних коштів, кількість укладених угод та договорів, дані цитувань праць науковців закладу, кількість зареєстрованих патентів, відомості про працевлаштування студентів тощо [9; 12–14].

Зміна кон'юнктури вітчизняної економіки, обсягів державного фінансування вищої освіти, демографічна ситуація, трансформації на ринку праці, доходи населення та діючий механізм визначення обсягів державних коштів у вигляді державного замовлення зумовлюють необхідність перегляду системи фінансування державних ВНЗ за результатами діяльності.

Стратегічні орієнтири фінансової автономії ВНЗ

Проблема	Запропоноване рішення	
	Системний рівень	Інституційний рівень
Фінансова автономія		
1. Невідповідні способи фінансування	Замінити постатейний бюджет на блокові гранти	Розробляти стратегії фінансового планування та складання бюджету з урахуванням додаткової автономії, а також принципів, формул і коштів, доступних для внутрішнього розподілу
	Враховувати невелику кількість критеріїв діяльності при обчисленні блокових грантів для стимулювання діяльності	
2. Встановлення плати за навчання	Надати ВНЗ більше автономії у встановленні плати за навчання, у т. ч. для іноземних студентів	Забезпечити необхідне фінансове планування
3. Незбалансованість джерел доходів ВНЗ і низький рівень доходу з інших джерел	Запровадити податкові стимули для залучення комерційних інвестицій	Розробити рекомендації щодо диверсифікації джерел фінансування ВНЗ
	Створити стимули для залучення ВНЗ доходів з інших джерел (гранти)	Забезпечити набір чи підготовку кадрів для розвитку фінансового потенціалу
	Сприяти підвищенню кваліфікації персоналу для більш ефективного залучення коштів	
4. Відсутність у ВНЗ служб комплексного фінансового управління	Виділити цільове фінансування для вдосконалення функцій фінансового управління	Розробити план заходів для забезпечення фінансування функцій такого управління
5. Обмежена можливість ВНЗ управляти власними активами та вирішувати фінансові питання	Передати право власності на майно	Забезпечити набір чи підготовку кадрів для розвитку необхідної фінансової автономії
	Надати ВНЗ цілковитий контроль щодо питань оренди та продажу власності та право залишати доходи, отримані від оренди	
	Забезпечити фінансування для підвищення кваліфікації персоналу в адміністративно-господарському управлінні	

Джерело: складено на основі [7; 11].

Фінансування за результатами діяльності сприятиме більшій конкурентоспроможності ВНЗ, орієнтації установ на важливі показники діяльності, посиленню слабких індикаторів, впливу на навчальну, наукову, дослідницьку роботу ВНЗ, на керівництво закладів, певною мірою формуватиме та розширюватиме автономію установ, впливатиме на розподіл фінансування та фінансове управління. Все це дає змогу стверджувати, що реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню якості вищої освіти.

Сучасні ВНЗ приймають виклики функціонування в конкурентному середовищі всередині країни, у Європі та світі, але для цього вони потребують організаційної свободи, не дуже жорстких допоміжних програм і достатнього фінансування; в іншому випадку ВНЗ будуть поставлені у невідгдане становище порівняно з потенційними партнерами і конкурентами. Якщо збережеться надмірне регулювання та суворий адміністративний і фінансовий контроль вищої освіти, динаміки, необхідної для завершення формування Європейського простору вищої освіти, не буде досягнуто або вона призведе до нечесної конкуренції. Тому уряди повинні розширити повноваження установ і зміцнити їхню автономію, забезпечуючи стабільне правове та фінансове середовище. Університети

беруть на себе відповідальність за звітність і реалізацію реформи у тісній співпраці зі студентами та зацікавленими сторонами, підвищуючи якість діяльності установи та нарощуючи стратегічний управлінський потенціал.

Під фінансовою автономією розуміємо більш широкі можливості отримання та розподілу фінансування, можливості позичати кошти, а також залишати у розпорядженні невикористані бюджетні кошти [11].

Українські університети отримують державне фінансування у формі однорічного постатейного бюджету, тому їхня фінансова автономія є обмеженою. Їм не дозволяється зберігати надлишок, також відсутня можливість позичати гроші на фінансовому ринку. Майбутні законодавчі реформи повинні надати ВНЗ можливість залучати додаткові надходження на фінансових ринках. Таким чином, і держава, і влада, й університети можуть визначити інноваційні шляхи диверсифікації та збільшення фінансових потоків ВНЗ [16].

Разом із тим пропонуються стратегічні орієнтири щодо вдосконалення та запровадження фінансової автономії ВНЗ (див. табл.).

Для фінансової автономії ВНЗ важливе значення має благодійне фінансування, яке у майбутньому набуватиме дедалі більшого значення. Під ним розуміють широкий спектр типів фінансування: фінанси, надані приватними особами; надходження, отримані від благодійних організацій (фондів), зазвичай спрямованих на досягнення визначених цілей; надходження, отримані від благодійних фондів, що фінансують наукові дослідження.

Такі фонди відіграють важливу роль у підтримці навчальної та науково-дослідної діяльності ВНЗ. Вони є ключовими джерелами фінансування, що здатні генерувати інноваційні підходи та форми партнерства і не обмежені звичайними каналами фінансування. Це набуває дедалі більшого значення, оскільки вирішення проблеми спонукає викладача застосовувати міждисциплінарні підходи, для яких важче знайти адекватне фінансування.

Слід зазначити, що при розподілі державного фінансування зростає кількість країн, що укладають довготермінові угоди між міністерствами освіти й університетами, за якими права та обов'язки навчальних закладів, зокрема щодо ресурсів і кількості студентів, визначаються з можливими щорічними коригуваннями. Помітна тенденція, особливо у країнах Західної Європи, до виділення державного фінансування у вигляді блокових грантів, а не у формі постатейного бюджету. Блокові гранти – це такий вид фінансування, який покриває декілька категорій витрат, зокрема, витрати на навчальний процес, поточні витрати та/або витрати на науково-дослідну діяльність. За таких умов університети можуть вільно розподіляти кошти всередині закладу відповідно до власних потреб, однак можливі деякі обмеження [7; 11].

Висновки та напрями для дискусії. Сучасні тенденції засвідчують, що вища освіта є не лише кінцевим благом – джерелом задоволення духовних, культурних, інформаційних потреб людини, а й інвестиційним благом – засобом зростання доходів, забезпечення конкурентних переваг на ринку праці та одержання інших благ. Наявність значних позитивних зовнішніх ефектів освіти пояснює, чому в розвинених країнах переважає ідея вищої освіти як суспільного блага та її державного фінансування.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що обмежене фінансування державних ВНЗ негативно впливає на якість освітніх послуг. Брак бюджетних асигнувань спонукає вищу школу до пошуку додаткових джерел фінансування, і тут варто звернути увагу на такі можливі шляхи розв'язання цієї проблеми, як: вивчення передового світового досвіду та його адаптація до діяльності державних ВНЗ; співфінансування освіти державою та бізнесом; вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства; розроблення механізму

кредитування вищої освіти; активізація науково-дослідної та інноваційної діяльності; трансфер наукових розробок у реальний сектор економіки.

Однак зауважимо, що вивчення різноманітних аспектів фінансування державних ВНЗ потребує подальшого дослідження, зокрема у площині основних показників, які визначають сучасний стан закладів вищої освіти, а також ключових тенденцій їх діяльності.

Список використаних джерел

1. Каленюк І.С. Проблеми удосконалення фінансово-економічного управління системою освіти // Вісник Київського Національного університету технологій та дизайну. – 2013. – № 5. – С. 172–178.
2. Боголіб Т.М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: монографія. – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
3. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.
4. Barr N. Financing higher education: lessons from economic theory and reform in England [Електронний ресурс] // Higher Education in Europe. – 2009. – Vol. 34 (2). – Рр. 201. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1080/03797720902867419>
5. Bruce Johnstone D. The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education // Peking University Education Review. – 2013. – Is. 2. – Рр. 36–45.
6. Дані статистичних бюлетенів Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Education at a Glance 2016: OECD Indicators [Електронний ресурс] / Організація економічного співробітництва та розвитку. – Режим доступу: http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2016_eag-2016-en
8. World Bank Open Data [Електронний ресурс] / Група Світового банку. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/>
9. Стадний Є. Концептуальна модель державного фінансування ВНЗ за результатами діяльності [Електронний ресурс] / Аналітичний центр CEDOS. – 2016. – 8 берез. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diialnosti>
10. Варналій З.С., Красільник О.В., Хмелевська Л.П. Фінансування державних вищих навчальних закладів України. – К.: Знання України, 2017. – 231 с.
11. Звіти Асоціації європейських університетів [Електронний ресурс] / Асоціація європейських університетів. – Режим доступу: <http://www.eua.be/activities-services/publications.aspx>
12. Hillman Nicholas W., Tandberg David A., Fryar Alisa H. Evaluating the Impacts of "New" Performance Funding in Higher Education [Електронний ресурс] // Educational Evaluation and Policy Analysis. – 2015. – Vol. 37 (4). – Рр. 501–519. – Режим доступу: <https://doi.org/10.3102/0162373714560224>

13. Performance-based Funding for Public Research in Tertiary Education Institutions: Workshop Proceedings [Електронний ресурс] / Організація економічного співробітництва та розвитку. – Режим доступу : http://www.oecd-ilibrary.org/education/performance-based-funding-for-public-research-in-tertiary-education-institutions_9789264094611-en

14. Hicks D. Performance-based university research funding systems [Електронний ресурс] // Research Policy. – 2012. – Vol. 41 (2). – Pp. 251–261. – Режим доступу : <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.09.007>

15. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004 [із змінами та доповненнями]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

16. Варналій З.С., Красільник О.В. Оптимізація фінансування державних вищих навчальних закладів України // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка, 2017. – № 5 (194). – С. 6–13.

References

- Kalenyuk, I.S. (2013). Problemy udoskonalennia finansovo-ekonomichnoho upravlinnia systemoiu osvity [Problems of improvement financial and economic management of education system]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho universytetu tekhnolohij ta dizajnu – Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design*, 5, 172–178 [in Ukrainian].
- Boholib, T.M. (2006). *Finansuvannia rozvytku vyschoi osvity i nauky v transformatsijnij period [Financing the development of higher education and science in the transformational period]*. Kyiv: Millennium [in Ukrainian].
- Vasylyk, O.D. (2000). *Teoriia finansiv [Theory of Finance]*. Kyiv: NIOS [in Ukrainian].
- Barr, N. (2009). Financing higher education: lessons from economic theory and reform in England. *Higher Education in Europe*, 34 (2), 201. [dx.doi.org](http://dx.doi.org/10.1080/03797720902867419). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/03797720902867419> [in English].
- Johnstone, D. Bruce. (2013). The Politics of Higher Education: Common Misunderstandings about the Financing of Higher Education. *Peking University Education Review*, 2, 36–45 [in English].
- Dani statystychnykh biuleteniv Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Data of statistical bulletins of the State Statistics Service of Ukraine]. *State Statistics Service of Ukraine*. (2017, July 15). [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
- Education at a Glance 2016: OECD Indicators [online] Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). [oecd-ilibrary.org](http://www.oecd-ilibrary.org). Retrieved from http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2016_eag-2016-en [in English].
- World Bank Open Data. World Bank Group. (n.d.). data.worldbank.org. Retrieved from <http://data.worldbank.org> [in English].
- Stadnyi, Ye. (2016). Kontseptualna model derzhavnoho finansuvannia VNZ za rezultatamy diialnosti [Conceptual model of public performance-based funding]. *Analytical Center CEDOS*. cedos.org.ua. Retrieved from <https://cedos.org.ua/uk/osvita/kontseptualna-model-derzhavnoho-finansuvannia-vnz-za-rezultatamy-diialnosti> [in Ukrainian].
- Varnaliy, Z.S., Krasilnyk, O.V. & Khmelevska, L.P. (2017). *Finansuvannia derzhavnykh vyschykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Financing Public Higher Education Institutions of Ukraine]*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Reports of the Association of European Universities. *Association of European Universities*. (n.d.). [eua.be](http://www.eua.be). Retrieved from <http://www.eua.be/activities-services/publications.aspx> [in English].
- Hillman, Nicholas W., Tandberg, David A., & Fryar, Alisa H. (2015). Evaluating the Impacts of "New" Performance Funding in Higher Education. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 37 (4), 501–519. [doi.org](http://dx.doi.org/10.3102/0162373714560224). Retrieved from <https://doi.org/10.3102/0162373714560224> [in English].
- OECD (2010). Performance-based Funding for Public Research in Tertiary Education Institutions: Workshop Proceedings. (n.d.). [oecd-ilibrary.org](http://www.oecd-ilibrary.org). Retrieved from http://www.oecd-ilibrary.org/education/performance-based-funding-for-public-research-in-tertiary-education-institutions_9789264094611-en [in English].
- Hicks, D. (2012). Performance-based university research funding systems. *Research Policy*, 41 (2), 251–261. [doi.org](http://dx.doi.org/10.1016/j.respol.2011.09.007). Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.09.007> [in English].
- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 1 lypnia 2014 r. № 1556-VII [Law of Ukraine "About higher education" from 2014, July 1 No. 1556-VII]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
- Varnalij, Z.S. & Krasilnyk, O.V. (2017). Optymizatsiia finansuvannia derzhavnykh vyschykh navchalnykh zakladiv Ukrainy [Optimization of financing of state higher educational institutions of Ukraine]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 5 (194), 6–13 [in Ukrainian].

ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАФТОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Г.А. Рябцев

У статті встановлені причини, що призвели до суттєвого скорочення обсягів перероблення нафтової сировини в Україні. Показано, що потужність вітчизняних НПЗ досягала 50,7 млн т нафтової сировини на рік. Проте неефективне державне регулювання, недалекоглядність власників, недостатня кількість нафти власного видобутку, прояви нецивілізованої конкуренції зменшили їхні реальні можливості до 13,6 млн т на рік. Відновлення ефективної роботи, щонайменше, чотирьох із семи великих вітчизняних підприємств є малоімовірним. Фактично, це означає, що «велику» переробку для України (із щорічними обсягами понад 10 млн т за сировиною) уже втрачено. Проте остаточне припинення переробки нафтової сировини загрожує енергетичній безпеці України, адже, задіявши інструменти політичного тиску на Республіку Білорусь, Російська Федерація здатна заблокувати дві третини поставок нафтопродуктів, необхідних вітчизняній економіці.

Установлений цільовий стан нафтопереробної промисловості в середньостроковій перспективі. Найкращим з альтернативних шляхів розвитку галузі вбачається збереження в її складі 1...2 нафтохімічних заводів, у які буде вкладено достатньо коштів, щоб гарантувати глибоке перероблення до 5 млн т сировини на рік (передусім вітчизняного видобутку), і 15...20 підприємств малої продуктивності, здатних (за належного контролю) використовувати сировину малодобітних і позабалансових родовищ і забезпечувати споживачів паливом прийнятної якості, насамперед у регіонах, мало привабливих для великих заводів та імпортерів. Запропоновано механізми та інструменти політики, що здатні забезпечити досягнення визначеного цільового стану та посилити енергетичну безпеку держави. Ідеться про створення прозорих, зрозумілих та однакових для всіх «правил гри» у сфері видобутку й перероблення нафти; зняття зайвих бюрократичних бар'єрів; захист прав власності; інвентаризацію фонду діючих і законсервованих свердловин тощо. У подальшому планується розробити проекти нормативно-правових актів, спрямованих на досягнення визначеного цільового стану.

Ключові слова: нафтопродукти, нафтопереробна промисловість, державне регулювання, енергетична безпека.

Gennadii Riabtsev

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF THE OIL REFINING INDUSTRY IN UKRAINE

The article establishes the reasons that led to a significant reduction of oil refining in Ukraine. Despite the considerable project capacity of the plants, inefficient government regulation, improvidence of the owners,

Рябцев Геннадій Леонідович – доктор наук з державного управління, професор, провідний науковий співробітник відділу енергетичної та техногенної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

insufficient amount of Ukrainian crude oil, uncivilized economic competition reduced the actual capacity of the refineries in Ukraine for primary oil refining from 50.7 to 13.6 million tons per year. The article shows that restoration of effective work of at least four of the seven large plants is unlikely. In fact, this means that "large" processing for Ukraine has already been lost (with an annual volume of more than 10 million tons of crude oil). It is proved that the full suspension of the oil processing in Ukraine is a threat to its energy security. Already now, using political instruments on the Republic of Belarus, the Russian Federation is able to block two-thirds of the oil products that are needed by the Ukrainian economy.

The article establishes the medium term target of the oil refining industry. The best alternatives to the development of the industry are the preservation 1–2 petrochemical plants, which will be invested funds to guarantee deep oil processing of up to 5 million tons of crude oil per year. In addition, it is necessary to operate 15–20 small-scale enterprises that are able to use crude oil of low-yield and off-balance-sheet fields and to provide consumers with fuel of acceptable quality, first, in regions that are not attractive to leading market participants. The mechanisms and policy instruments that are able to achieve a certain target and enhance the energy security of the Ukraine are proposed. These policy instruments are the following: creating transparent, understandable and identical for all "rules of the game" in oil production and processing; removal of unnecessary bureaucratic barriers; protection of property rights; inventory of active and canned oil wells; an independent evaluation of projects for the modernization of refineries and the identification on its basis, etc. In the future, it is planned to develop draft regulatory acts that are aimed at achieving the target, which is determined.

Keywords: oil products, oil refining industry, government regulation, energy security.

Постановка проблеми. Нафту з газовим конденсатом в Україні можуть переробляти шість основних нафтопереробних заводів (НПЗ), сумарна проектна потужність яких становить понад 50 млн т сировини на рік, а саме: Кременчуцький (ПАТ «Транснаціональна фінансово-промислова нафтова компанія «Укртатнафта»), Лисичанський (ПрАТ «Лисичанська нафтова інвестиційна компанія»), Херсонський (ПАТ «Херсоннафтопереробка»), Одеський (ПАТ «Одеський нафтопереробний завод»), Дрогобицький (ПАТ «Нафтопереробний комплекс «Галичина»), Надвірнянський (ПАТ «Нафтохімік Прикарпаття»). Потужність двох останніх заводів є порівнянною з потужністю Шебелинського газопереробного заводу (Шебелинське ВПГКН) ПАТ «Укргазвидобування».

Окрім шести НПЗ і Шебелинського газопереробного заводу (ГПЗ), в Україні налічується ще шість ГПЗ, понад 20 малотоннажних виробництв із переробки нафти й газового конденсату на прямогінний бензин (використовується як сировина для нафтохімії або як компонент товарного бензину), товарні дизельне паливо й мазут (міні-НПЗ). При цьому йдеться лише про підприємства, діяльність яких є належним чином легалізованою.

Але, попри значну проектну потужність цих підприємств, із 2009 р. їх завантаження послідовно знижується. При цьому реальні можливості заводів із первинної переробки сировини скоротилися з 50,7 до 13,6 млн т на рік. Україна стає дедалі більше залежною від зовнішніх постачань нафтопродуктів, що загрожує її економічній безпеці.

З огляду на це актуальним вбачається: встановлення причин, що призвели до суттєвого скорочення обсягів перероблення нафтової сировини; визначення проблем, які необхідно вирішити, щоб відновити статус-кво; встановлення цільового стану нафтопереробної промисловості України в середньостроковій перспективі; вибір механізмів

та інструментів політики, що зможуть забезпечити досягнення визначеного цільового стану та посилення енергетичної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням розвитку нафтопереробної галузі України та механізмам її державного регулювання присвячено дослідження С. Аптекара, В. Бурлаки, Г. Бурлаки, Т. Бурми, М. Ковалка, В. Корнілова, В. Ліра, В. Омельченка, С. Сапегіна, В. Точиліна, О. Хілієнко, Р. Шерстюка (зокрема, [1–7]). Але переважна більшість праць цих авторів датована нульовими роками, хоча світова фінансова криза 2008–2010 рр. відкрила новий етап в історії вітчизняної нафтопереробної галузі, дослідження якого, на жаль, не приділяється достатньої уваги. Участь у підготовці «нафтового» розділу нової Енергетичної стратегії України на період до 2035 року [8] дає авторіві підстави запропонувати власне бачення майбутніх шляхів розвитку вітчизняної нафтопереробки та інструментів її державного регулювання.

Метою статті є встановлення цільового стану нафтопереробної промисловості України до 2023 р. із визначенням механізмів та інструментів його досягнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У новітній історії нафтопереробної галузі можна виокремити чотири етапи (тут і надалі наведено дані моніторингу та аналізу ринку нафтопродуктів Науково-технічного центру «Психея» [9]):

1. Радянський період (до 1991 р.), коли вітчизняні заводи працювали з максимальним використанням потужностей (наприклад, у 1985 р. в Україні було перероблено 59,4 млн т нафти і вироблено 10,0 млн т бензину, 14,6 млн т дизельного палива та 25,5 млн т товарного мазуту). При цьому нафтопродуктів випускалося набагато більше, ніж було потрібно для внутрішнього ринку, і суттєва

частка продукції (насамперед, мазуту й вакуумного газойлю) експортувалася (передусім до країн Варшавського договору).

2. Пострадянський період (1991–1999 рр.), протягом якого обсяги нафтопереробки безупинно зменшувалися. Після розпаду СРСР у Російській Федерації залишився майже весь нафтовидобуток, тоді як в Україні були зосереджені значні переробні потужності. Тому в цей період потужності українських заводів переважно використовувалися для передпродажної підготовки сировини перед її постачанням європейським споживачам. Унаслідок цього виробництво товарних нафтопродуктів послідовно скорочувалося, що призвело до утворення дефіциту на обмеженому за платоспроможністю внутрішньому ринку. У 2000 р. було зафіксовано найнижчий для цього етапу рівень виробництва (із 9,1 млн т нафти було одержано 2,1 млн т бензину, 2,7 млн т дизельного палива й стільки ж мазуту). Тобто, порівняно з 1985 р. первинна переробка скоротилася майже всемеро, виробництво бензину – вп'ятеро, дизельного палива – більш ніж у п'ять, мазуту – в дев'ять разів. Обсяги випуску нафтопродуктів впали до рівня, що не задовольняв внутрішнього попиту (за винятком мазуту). Майбутнє українських НПЗ стало зрозумілим: продаж майна за борги й ліквідація підприємств.

3. Постприватизаційний період (2000–2010 рр.). Перший крок до реорганізації галузі було зроблено в 1995 р., коли на базі Кременчуцького НПЗ було створено ЗАТ «Укртатнафта», приблизно рівні частки в якому отримали Україна і Татарстан (в особі держави і НК «Татнефть»). Але переломним став 2000 р., коли спочатку «ЛУКОЙЛ», що вийшов на роздрібний ринок України в 1997 р., придбав Одеський НПЗ, а потім між дочірнім підприємством «Тюменської нафтової компанії» – ТОВ «ТНК-Україна» – і Кабінетом Міністрів України було підписано договір купівлі-продажу контрольного пакета акцій ВАТ «Лисичанськнафтооргсинтез». Саме між ТНК, ЗАТ «Укртатнафта» і НК «ЛУКОЙЛ» розгорнулася боротьба за ринок. Дещо пізніше до них приєдналася НК «Альянс-Україна», яка придбала Херсонський нафтопереробний завод. Завдяки приватизації чотирьох підприємств стан галузі суттєво покращився. Лише за рік лідери за кількістю днів простоїв перетворилися на прибуткові підприємства. Зокрема, після приходу на Лисичанський НПЗ російської ТНК обсяги переробки збільшилися в 11, виробництво бензину – в 14, дизельного палива – у 8 разів. Уже в 2002 р. потреби внутрішнього ринку знову повністю задовольнялися завдяки внутрішньому виробництву, а обсяги випуску мазуту перевищили попит більш ніж учетверо.

На жаль, здійснена на надзвичайно ліберальних умовах приватизація стала для галузі фатальною. Висунуті новим власникам вимоги переважно перекривали:

- збереження профілю підприємства й чисельності працівників;
- виплату заробітної плати й погашення заборгованостей перед бюджетами різних рівнів;
- забезпечення постачань нафти в певних обсягах (за відсутності будь-яких штрафних санкцій за невиконання цієї вимоги).

Тому, вивівши заводи з кризи 1990-х, нові власники в подальшому лише підтримували їх у робочому стані, інвестуючи переважно в розширення збутової інфраструктури. Через відсутність належного державного контролю, за розрахунками автора, в модернізацію всіх вітчизняних підприємств у 2001–2016 рр. було вкладено менше, ніж в одну установку гідрокрекінгу Мозирського НПЗ (Республіка Білорусь). Як наслідок, нафтопереробну галузь України не було переорієнтовано на впровадження нових технологій, мінімізацію втрат сировини, досягнення європейських стандартів якості та нарощування експорту нафтопродуктів.

4. Період занепаду (з 2011 р.). Деградацію вітчизняної переробки запустила світова фінансова криза 2008–2010 рр., під час якої в Європі закрилося 20 із 116 НПЗ загальною потужністю понад 134 млн т на рік. На початку 2011 р. автором було визначено різницю в ринкових цінах «кошика» нафтопродуктів і нафти для двох схем переробки за Нельсоном: складної (бензинової), типової для модернізованих європейських заводів (у т. ч. білоруських), і простої, характерної для українських підприємств. При цьому припускалося, що НПЗ виробляють бензин-аналог *Premium gasoline Non Oxy*, дизельне паливо *Gasoil.1*, авіаційний гас *Jet-1* і мазут *1 PCT*, тоді як якість і ціна нафти, що переробляється, відповідають *Brent (DTD)*. «Кошик» складних НПЗ виявився дорожчим порівняно із сировиною на 97 дол. США/т, у той час як для простих заводів ринкова ціна нафти перевищила вартість одержаних із неї продуктів на 20 дол. США/т. Це означало: що більше нафти перероблять вітчизняні НПЗ, то в більшому збитку вони опиняться (навіть якщо будуть продавати пальне за завищеними цінами). Не дивно, що протягом наступних років обсяги переробки сировини в Україні скоротилися вп'ятеро. У 2016 р. було вироблено лише 0,8 млн т бензину, 0,7 млн т дизельного палива і 0,5 млн т мазуту, причому наведені показники є розрахунковими, оскільки з 2014 р. ПАТ «Укртатнафта» не інформує Державну службу статистики та Міненерговугілля України про обсяги продукції, що випускається на Кременчуцькому НПЗ.

Натепер із семи великих переробних підприємств працюють лише Кременчуцький НПЗ і Шебелинський ГПЗ. При цьому запуск:

- Лисичанського НПЗ (зупинений у 2012 р.) є проблематичним унаслідок близькості до зони

проведення антитерористичної операції й вилучення під цим приводом ПАТ «Укртрансффта» технологічної нафти з підвідних трубопроводів;

- Херсонського НПЗ (зупинений у 2005 р.) є неможливим через відсутність основних технологічних установок, виведених колишнім власником з експлуатації перед модернізацією, що так і не відбулася;
- Одеського НПЗ (зупинений у 2010 р.) є проблематичним через низьку глибину перероблення нафти (близько 54 %) і неврегульовані права власності;
- Дрогобицького і Надвірнянського НПЗ здійснити неможливо, оскільки з 2008 р. ці підприємства неспроможні випускати нафтопродукти, що відповідають національним стандартам (із 2013 р. – технічному регламенту [10]), і з 2012 р. використовуються як бази для зберігання сировини, яку закупають підприємства, пов'язані з фінансово-промисловою групою «Приват», для переробки на Кременчуцькому НПЗ.

Таким чином, відновлення ефективної роботи щонайменше чотирьох із семи великих українських підприємств (у т. ч. Одеського НПЗ, який, фактично, націоналізовано) є неможливим, оскільки:

- їхні власники спізналися з модернізацією і не в змозі гарантувати безперебійне постачання нафтопродуктів у необхідних обсягах усім споживачам за прозорими цінами;
- низька глибина переробки сировини на них не здатна забезпечити прийнятну маржу переробника без використання їхніми власниками тінювих схем (зокрема, внаслідок наявної у світі тенденції до перенесення норми прибутку в нафтовидобувні держави).

З огляду на викладене вище можна виокремити загальні проблеми української нафтопереробної галузі.

1. Відсутність дієвої державної політики. Єдину програму розвитку галузі, розроблену в 1995 р. [11], не виконано. Виконання інвестиційних зобов'язань не перевіряється. Система контролю якості нафтопродуктів є зруйнованою. У новій Енергетичній стратегії переробленню нафти приділено другорядну увагу.
2. Несприятливе законодавче поле. Внаслідок цього галузь містить високу концентрацію ризиків, є тінюваною, отже, безперспективною для інвесторів.
3. Неприваблива фіскальна й тарифна політика. Йдеться насамперед про неприйняття принципу «вища якість – нижчі податки» і необґрунтовано

завищені тарифи на транспортування нафтопродуктів.

4. Збереження залежності від нафтового імпорту на фоні неухильного скорочення вітчизняного видобутку.
5. Низька конкурентоспроможність підприємств. За співвідношенням «ціна – якість нафтопродуктів» українські заводи не спроможні конкурувати навіть із російськими та білоруськими виробниками.
6. Незадовільний фінансовий стан. У 2009–2015 рр. усі НПЗ України декларували збитки або мінімальні прибутки, не маючи достатніх для стабільної роботи обігових коштів і власних фінансових джерел для реалізації програм модернізації.
7. Відсутність стимулів до масштабної реконструкції. Виконані роботи полягають у заміні застарілого обладнання для підтримки потужностей у робочому стані. Держава не застосовує заохочувальних та примусових заходів, спрямованих на стимулювання модернізації. Недостатнім залишається рівень конкуренції, спричинений відсутністю на ринку стабільних, зрозумілих та однакових для всіх «правил гри».

Через наявність цих та інших проблем Україна стала надзвичайно залежною від зовнішніх постачань нафтопродуктів. У 2016 р. співвідношення власного виробництва та імпорту становило приблизно 35 : 65 для автомобільного бензину, 12 : 88 – для дизельного палива і 28 : 72 – для скрапленого нафтового газу. При цьому частка нафтопродуктів, вироблених у Російській Федерації або з російської сировини, у структурі імпорту перевищила 80 %. Безпосередньо з РФ було ввезено 23 % дизельного палива, 2 % автомобільного бензину та 76 % скрапленого нафтового газу. Ще 63 % першого, 91 % другого і 15 % третього виду ресурсів надійшло з Білорусі або через її територію з Литви. Таким чином, задіявши інструменти політичного тиску на Республіку Білорусь (безпосередньо або через російських акціонерів Мозирського НПЗ), РФ здатна заблокувати дві третини постачань нафтопродуктів, необхідних українській економіці. При цьому учасники ринку не здатні швидко збільшити постачання через нестачу обігових коштів і завищених ставок кредитування, що вже призвело до зменшення поточних запасів роздрібних операторів із 17...30 до 7...10 діб споживання.

Блокування постачань нафтопродуктів Російською Федерацією здатне призвести до утворення в Україні їхнього дефіциту в обсязі 5...6 млн т на рік, який можна компенсувати за рахунок наявних резервів держави, операторів і споживачів лише на чверть, тоді як поточного запасу пального на внутрішньому ринку вистачить на 7...10 діб. Оскільки нафтопродукти є інфраструктурними

Проектні й фактичні потужності нафтопереробних підприємств України

Завод	Обсяги первинної переробки нафти з газовим конденсатом, млн т				Фактично
	За часів СРСР		Теоретично можливі до 2014 р.		
	усього	потужності за установками	усього	потужності за установками	
Кременчуцький	18,62	АВТ-А-12/5 – 3,2 АТ ГК-3/1 – 3,8 АТ ГК-3/2 – 3,8 АВТ-3 ГК-3/2 – 1,2 АТ ЛК-6у – 6,62	7,00	АВТ-А-12/5 – 3,2; ГК-3/2 – (max 3,8 ¹)	3,20
Лисичанський	15,98	АВТ-8 № 2 – 7,99 АВТ-8 № 3 – 7,99	8,00	АВТ-8 № 3 – 7,0 Г-43 – 107М/1 (каткрекінг) – (1,0 ²)	7,00
Херсонський	7,09	АВТ-А-12/2 – 2,45 АВТ-А-12/6 – 4,64	–	–	–
Одеський	3,60	АВТ – 2,1 АТ – 1,5	2,40 ³	АВТ – 2,4	2,40
Надвірнянський	2,60	АВТ – 1,5 АТ-3 – 1,0	1,00 ⁴	АТ-3 – 1,0	– ⁵
Дрогобицький	2,26	АВТ-1 – 1,13 АВТ-2 – 1,13	1,30 ⁴	АТ-2 – 1,30	– ⁵
Шебелинський	0,50	ГФУ-1 – 0,5	1,00	ГФУ-1 – 0,5 ГФУ-2 – 0,5	1,00
Разом	50,65		20,70		13,60

Примітка.

¹ Виходячи з максимального обсягу первинної переробки – 6,9 млн т у 2002 р.

² Вакуумний газойль як сировина.

³ У разі надання доступу до трубопровідної нафти.

⁴ Лише на азербайджанській малосірчистій нафті.

⁵ До побудови й запуску установок гідроочищення.

Джерело: дослідження автора.

товарами, їхня нестача призведе до кумулятивного зростання цін на товари та послуги, зменшення платоспроможності населення й посилення соціального невдоволення, насамперед у східних і південних регіонах країни.

Отже, незважаючи на значну проектну потужність українських заводів, відсутність дієвої політики, недалекоглядність власників, недостатня кількість української нафти, прояви нецивілізованої конкуренції призвели до того, що реальні можливості українських НПЗ із первинної переробки сировини скоротилися з 50,7 до 13,6 млн т на рік (див. табл.).

Фактично, це означає, що «велику» переробку для України (із щорічними обсягами понад 10 млн т за нафтовою сировиною) уже втрачено. Попри це, можна виокремити щонайменше три альтернативні шляхи часткового відновлення статус-кво:

1. Скасування технічного регламенту, повернення до стандартів якості 1998–2001 рр. і запровадження заборонювальних мит на імпорتنі

нафтопродукти з метою «підтримки вітчизняного виробника», який на виручені від продажу продукції кошти буде здатний модернізувати застаріле виробництво.

Проте внутрішній ринок до 2005 р. вже був закритою структурою. До 2005 р. уряд надійно захищав від конкурентів власників вітчизняних НПЗ, сподіваючись, що вони оновлять переробні потужності. Однак зароблені в 2001–2004 рр. кошти пішли в кишені акціонерів, а не на реконструкцію підприємств (хоча обіцянки їхніх власників були зафіксовані в програмі [12]).

Такий фінал не дивує, оскільки в країнах з перехідною економікою (Україна не виняток) часто вважають, що відносно молоді галузі національного виробництва («економічні немовлята») потребують постійного захисту від іноземної конкуренції. З цією метою уряди забороняють чи обмежують ввезення конкуруючої продукції за допомогою імпорتنих квот або ж, установивши зависокі імпорتنі тарифи, роблять увезені товари набагато дорожчими. Така політика може

привести до стагнації галузі й національної економіки загалом, якщо відгороджені від конкуренції виробники і надалі випускатимуть низькоякісну й дорогую продукцію (як це відбувається в Україні). У такому разі «економічні немовлята» навряд чи зможуть подолати залежність від захисту з боку держави, а протекціоністська політика з тимчасової перетвориться на постійну.

Щоб уникнути цієї небезпеки, урядам країн, що розвиваються, важливо вживати всі можливі заходи для розвитку конкуренції та підвищення ефективності національного виробництва, а обмеження на імпорт застосовувати як справді тимчасову політику.

2. Організація постачань каспійської (азербайджанської, іранської та/чи казахстанської) нафти на українські НПЗ, державні частки яких будуть об'єднані в консорціум.

Проте такий сценарій реалізувати майже неможливо, оскільки не зрозуміло:

- у який спосіб відновити контроль за суб'єктами господарювання, в яких державі належать міноритарні пакети акцій;
- як розділити частки власності на Кременчуцькому, Дрогобицькому й Надвірнянському НПЗ;
- де взяти кошти на модернізацію підприємств і закупівлю сировини.

До того ж виробництво пального із ввезеної нафти завжди генерує значні неконтрольовані валютні та сировинні ризики, оскільки маржу в такому разі встановлюють оператори попереднього переділу.

З аналогічних причин немає сенсу вкладати кошти в будівництво на території України нового «сучасного» НПЗ для переробки азербайджанської та/чи казахстанської сировини. Адже забезпечити його стабільне й повне завантаження нафтою за прийнятною ціною буде проблематичним (приклад – Республіка Білорусь, що вимушена періодично розплачуватися з Російською Федерацією за постачання на НПЗ «безмитної» російської сировини не лише палим, а й нафтовими, газовими та трубопровідними активами).

3. Стимулювання розвідки, розроблення й промислового видобутку власних вуглеводнів, що включає постійну зміну «правил гри», які гарантують прозорість встановлених правил і процедур, повернення вкладених коштів та отримання прибутку. Зміна підходу до експлуатації власних надр із звичних для великих компаній «нескінченно великих обсягів» до використання всіх резервів.

На думку автора, збільшення обсягів закуповуваної за гривню на прозорих аукціонах сировини

вітчизняного видобутку є набагато більш дієвим стимулом для нарощування переробки, аніж ризиковане очікування постачань азербайджанської, казахстанської чи будь-якої іншої нафти, що закуповуватиметься за непередбачуваним валютним курсом.

До того ж, нинішні 20 % споживання пального власного виробництва забезпечують не тільки Кременчуцький НПЗ і Шебелинський ГПЗ, але десятки заводів малої продуктивності. Авторіві відомо про 83 постійно чи періодично діючі підприємства, основним видом діяльності яких є «переробка нафти і газового конденсату, виробництво нафтопродуктів».

Їхня поява в Україні зумовлена:

- наявністю великої кількості вже розвіданих малодебітних і позабалансових родовищ нафти й газового конденсату, які розробляються з малою ефективністю, не експлуатуються в промисловому масштабі або перебувають у законсервованому стані (лише в Полтавській області, за оцінкою Спілки буровиків України, розташовано 580 малодебітних свердловин, з яких 258 законсервовані в 1970-х);
- відсутністю диверсифікованих джерел постачання сировини;
- нестачею інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації великих НПЗ;
- значною економією вкладень у загальнозаводське господарство й транспортування сировини;
- нестачею дешевих нафтопродуктів широкого спектра застосування, насамперед дизельного палива;
- наявністю необхідної проектної документації, технологічного обладнання і фахівців;
- прагненням місцевої влади забезпечити самодостатність власних регіонів.

Підприємства малої продуктивності досі вважають збитковими і другосортними варіантами великих заводів. Таке ставлення, активно підтримуване засобами масової інформації, є наслідком нерозуміння особливостей таких підприємств і пов'язаних з ними обмежень. Чимало зусиль для створення негативного образу міні-НПЗ докладають і власники великих заводів.

Тим часом, наявність підприємств малої продуктивності дозволяє:

- залучити до перероблення сировину малодебітних і позабалансових родовищ, не привабивши

для великих заводів через істотні відмінності у щільності, вмісті сірки та інших домішок;

- змінювати обсяги переробки і склад «кошика» нафтопродуктів залежно від рівня попиту і сировини, що використовується;
- скоротити умовно-постійні затрати на виробництво моторного палива в частині транспортних витрат;
- забезпечити відносно низькі початкові капітальні вкладення в спорудження підприємств і стислий термін їх окупності;
- скоротити залежність від неконтрольованих зовнішніх сировинних і валютних ризиків.

Виходячи з цього, на думку автора, до 2023 р. українська переробка має бути представлена:

- 1...2 нафтохімічними заводами, в які буде вкладено достатньо коштів, щоб гарантувати глибоке перероблення до 5 млн т сировини на рік (передусім вітчизняного видобутку);
- 15...20 підприємствами малої продуктивності, здатними (за належного рівня контролю їх діяльності й наявності сировини) забезпечити до третини українських споживачів паливом прийнятної якості, насамперед у регіонах, не привабливих для великих заводів та імпортерів.

Щоб досягти цього цільового стану, Кабінету Міністрів України необхідно:

- переглянути державну політику у сфері освоєння нафтових родовищ у напрямі створення прозорих, зрозумілих та однакових для всіх «правил гри», зняття бюрократичних бар'єрів, захисту прав власності на видобуті ресурси, позбавлення чиновників можливості припинення цих прав на свій розсуд, забезпечення державного контролю за використанням ліцензійних ділянок інвесторами;
- провести інвентаризацію фонду діючих і законсервованих свердловин з оприлюдненням їхніх власників, даних про дебіти та інші характеристики на спеціальному *online*-ресурсі. Припинити незаконний і легалізувати неврахований видобуток вуглеводнів. Стимулювати видобуток нафти й газового конденсату, зокрема з малодебітних свердловин;
- встановити зрозумілі й несуперечливі ліцензійні умови, що стосуються перероблення сировини й виробництва нафтопродуктів;
- провести незалежну експертизу проектів модернізації НПЗ (у т. ч. малої продуктивності) та визначити на її основі перелік необхідного для

їхньої реалізації і не розроблюваного в Україні обладнання з метою його пільгового оподаткування, зокрема звільнення від сплати ПДВ і встановлення нульової ставки ввізного мита;

- забезпечити дотримання принципу «вища якість – нижчі податки», обґрунтованість і прозорість залізничних тарифів на транспортування темних нафтопродуктів;
- відновити державну систему контролю якості. Запровадити обов'язкове маркування нафтопродуктів, що дозволяє контролювати якість палива від заводу до автозаправної станції, встановлювати винного в її зниженні і визначати, наскільки постраждав оригінальний продукт;
- посилити відповідальність власників НПЗ (в т. ч. малої продуктивності) за невиконання інвестиційних зобов'язань.

Висновки

1. Попри значну проектну потужність вітчизняних нафтопереробних заводів, неефективне державне регулювання, недалекоглядність власників, недостатня кількість нафти власного видобутку та прояви нецивілізованої конкуренції зменшили реальні можливості українських НПЗ із первинної переробки сировини з 50,7 до 13,6 млн т на рік. При цьому відновлення ефективної роботи щонайменше чотирьох із семи великих вітчизняних підприємств галузі є малоімовірним. Фактично це означає, що «велику» переробку для України (із щорічними обсягами понад 10 млн т за нафтовою сировиною) уже втрачено.

2. Остаточне припинення переробки нафтової сировини в Україні загрожуватиме її енергетичній безпеці. Уже зараз, задіявши інструменти політичного тиску на Республіку Білорусь (безпосередньо або через російських акціонерів Мозирського НПЗ), Російська Федерація здатна заблокувати дві третини поставок нафтопродуктів, необхідних національній економіці.

3. Найкращим з альтернативних шляхів розвитку нафтопереробної галузі України в середньостроковій перспективі вбачається збереження в її складі 1...2 нафтохімічних заводів, у які буде вкладено достатньо коштів, щоб гарантувати глибоке перероблення до 5 млн т сировини на рік (передусім вітчизняного видобутку), і 15...20 підприємств малої продуктивності, здатних (за належного контролю) використовувати сировину малодебітних і позабалансових родовищ і забезпечити споживачів паливом прийнятної якості, насамперед у регіонах, мало привабливих для великих заводів та імпортерів.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому планується розробити проекти

нормативно-правових актів, спрямованих на досягнення визначеного цільового стану, та провести аналіз їх регуляторного впливу.

Список використаних джерел

1. Аптекар С.С., Дронова А.Ю. Сучасний стан нафтової промисловості України: проблеми і шляхи подолання кризи нафтових ресурсів // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4 (106). – С. 39–50.
2. Бурлака В.Г. Стратегія розвитку нафтового сектору України. – К. : НАУ, 2012. – 356 с.
3. Бурлака Г.Г., Бурлака В.Г. Стратегія нафтопродуктозабезпечення як складова енергобезпеки України // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 42–49.
4. Бурма Т.Г., Маказан Є.В. Кризові явища в управлінні нафтопереробною промисловістю України // Економіка та держава. – 2012. – № 10. – С. 12–15.
5. Рябцев Г.А., Сапегин С.В., Лир В.Э. Нефтепродукты в Украине: настоящее и будущее. – К. : Санспарель, 2008. – 280 с.
6. Шерстюк Р.В. Механізм інноваційного розвитку нафтогазового комплексу / за ред. Г.Г. Бурлаки. – К. : Освіта України, 2006. – 218 с.
7. Хілієнко О.В. Механізм державного управління розвитком нафтопереробної галузі України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Олена Володимирівна Хілієнко ; Донецький держ. ун-т упр. Мін-ва освіти і науки України. – Маріуполь, 2015. – 215 с.
8. Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [Електронний ресурс] / офіц. сайт Міненерговугілля України. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245239554>
9. Науково-технічний центр «Психея» [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – Режим доступу : <https://psychea.com.ua/>
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Технічного регламенту щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та котельних палив» від 1 серпня 2013 р. № 927 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/927-2013-%D0%BF>
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Національну програму «Нафта і газ України до 2010 року» від 17 лютого 1995 р. № 125 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/125-95-%D0%BF>
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Національну програму «Нафта і газ України до 2010 року» від 21 червня 2001 р. № 665 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/665-2001-%D0%BF>

References

1. Aptekar, S.S., & Dronova, A. Yu. (2010). Suchasnyi stan naftovoi promyslovosti Ukrainy: problemy i shliakhy podolannia kryzy naftovykh resursiv [The current state of the oil industry in Ukraine: the problems and ways of overcoming the crisis of oil resources]. *Aktualni problemy*

ekonomiky – Actual Problems of the Economy, 4, 39–50 [in Ukrainian].

2. Burlaka, V.H. (2012). *Stratehiia rozvytku naftovoho sektoru Ukrainy [Strategy of development of the oil sector of Ukraine]*. Kyiv: NAU [in Ukrainian].
3. Burlaka, H.H., & Burlaka, V.H. (2009). Stratehiia naftoproduktobezpechennia yak skladova enerhobezpeky Ukrainy [Strategy of oil supply as an integral part of Ukraine's energy security]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of the Economy*, 9, 42–49 [in Ukrainian].
4. Burma, T.H., & Makazan, Ye.V. (2012). Kryzovi yavyshcha v upravlinni naftopererobnoiu promyslovistiu Ukrainy [Crisis phenomena in the management of the oil refining industry of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economics and Government*, 10, 12–15 [in Ukrainian].
5. Riabtsev, G.L., Sapegin, S.V., & Lir, V.E. (2008). *Nefteprodukty v Ukraine: nastoiashchee i budushchee [Petroleum products in Ukraine: present and future]*. Kyiv: Sansparel [in Russian].
6. Sherstiuk, R.V. (2006). *Mekhanizm innovatsiinoho rozvytku naftohazovoho kompleksu [Mechanism of innovation development of the oil and gas complex]*. (H.H. Burlaka, Ed.). Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
7. Khilienko, O.V. (2015). *Mekhanizm derzhavnogo upravlinnia rozvytkom naftopererobnoi haluzi Ukrainy [The Mechanism of Public Administration of Development of Oil Refining Industry in Ukraine]*. *The thesis for obtaining a candidate's degree on public administration*. Mariupol, Donetskyy derzhavnyi universytet upravlinnia MONU [in Ukrainian].
8. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 roku «Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist» [Energy Strategy of Ukraine until 2035 "Safety, Energy Efficiency, Competitiveness"]. (n.d.). *mpe.kmu.gov.ua*. Retrieved from <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245239554>
9. Science and Technology Center PSYCHEYA. (n.d.). *psychea.com.ua*. Retrieved from <https://psychea.com.ua/>
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Tekhnichnogo rehlementu shchodo vymoh do avtomobilnykh benzyniv, dyzelnogo, sudnovykh ta kotelnykh palyv» vid 01 serpnia 2013 r. № 927 [Resolution of The Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Technical Regulation concerning Requirements for Automobile Gasoline, Diesel, Marine and Boiler Fuels" from 2013, August 1 No. 927]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/927-2013-%D0%BF>
11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Natsionalnu prohramu «Nafta i haz Ukrainy do 2010 roku» vid 17 liutoho 1995 r. № 125 [Resolution of The Cabinet of Ministers of Ukraine "About the National Program «Oil and Gas of Ukraine until 2010" from 1995, February 17 No. 125]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/125-95-%D0%BF>
12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Natsionalnu prohramu «Nafta i haz Ukrainy do 2010 roku» vid 21 chervnia 2001 r. № 665 [Resolution of The Cabinet of Ministers of Ukraine "About the National Program «Oil and Gas of Ukraine until 2010" from 2001, June 21 No. 665]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/665-2001-%D0%BF>

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

С.П. Завгородня

У статті здійснено аналіз факторів, що спричиняють настання енергетичної бідності серед населення України, досліджено дієвість поточних заходів держави, спрямованих на подолання цього явища та визначено пріоритетні напрями зниження рівня енергетичної бідності. Відзначається, що лібералізація енергетичних ринків, встановлення економічно обґрунтованих тарифів для всіх споживачів, скорочення внутрішнього споживання енергоресурсів водночас із різким зниженням соціально-економічного добробуту населення спричинили неможливість жителів країни задовольняти свої базові енергетичні потреби, значне зростання заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг. Акцентується на необхідності реалізації норм Третього енергетичного пакета Європейського Союзу з метою подолання енергетичної бідності там, де її було виявлено, що передбачає надання допомоги в рамках соціального забезпечення або підтримку щодо питань енергоефективності. З метою соціального забезпечення вразливих споживачів енергоресурсів відбувається масштабне збільшення видатків бюджету на адресні субсидії, що зумовлено збільшенням чисельності населення України, яке перебуває за межею бідності, максимальним зростанням рівня безробіття за останні роки та різким підвищенням споживчих цін. Встановлено, що попри певні здобутки зі зниження енергетичної бідності в Україні лише частково впроваджуються інструменти, спрямовані на підвищення енергоефективності будівель та зростання обсягів використання відновлюваних джерел енергії. Додатковими інструментами зі зниження рівня енергетичної бідності можуть бути гарантування права споживачів змінювати постачальника, отримувати інформацію про тарифи та їх порівняння, а також надання рекомендацій вразливим групам споживачів стосовно вибору постачальника за вигідними умовами.

Ключові слова: енергетична бідність, енергетичні ресурси, вразливі споживачі енергоресурсів, енергоефективність будівель, постачальники енергоресурсів.

Svitlana Zavgorodnia

PRIORITIES OF OVERCOMING ENERGY POVERTY IN UKRAINE

In the article it was analyzed the factors causing the occurrence of energy poverty among the Ukrainian population, it was examined the effectiveness of current state measures, which are aimed at overcoming it and was identified priority directions for reducing the level of energy poverty. It is noted that the liberalization of energy markets, the establishment of economically justified tariffs for all consumers, the reduction of domestic consumption of energy resources, at the same time with the sharp decline in the socio-economic welfare of the population, caused the inability of the population to meet their basic energy needs and significant increase in arrears for the payment of housing and communal services. The emphasis is on the need to implement the norms of the Third Energy Package of the European Union with the goal of overcoming energy poverty, where it has been identified, providing social welfare assistance or support for energy efficiency. In order to provide social security for vulnerable energy consumers, large increase in budget expenditures for targeted subsidies is due to the growth of the Ukrainian population below the poverty line, unemployment to the highest mark in recent years and a sharp rise in consumer prices. It has been established that in spite of certain achievements in reducing energy poverty, Ukraine only partially implements measures to improve energy efficiency of buildings and increasing the use of renewable energy sources. Additional tools for reducing energy poverty can be to guarantee consumers' rights to change suppliers, receive information on tariffs and their comparison, and to provide recommendations to vulnerable consumers on the choice of supplier on favorable terms.

Завгородня Світлана

Павлівна –

кандидат наук

з державного управління,

старший науковий

співробітник відділу

енергетичної

та техногенної безпеки

Національного інституту

стратегічних досліджень

Keywords: energy poverty, energy resources, vulnerable consumers of energy resources, energy efficiency of buildings, suppliers of energy resources.

Постановка проблеми. Формування в Україні енергетичної політики, спрямованої на трансформацію енергетики в економічно прибутковий, конкурентний і гнучкий сектор економіки, передбачає мінімізацію домінування одного з видів виробництва енергії або шляхів постачання палива, ліквідацію перехресного субсидування, скасування існуючої системи субсидування енергопостачання, перехід до ринкового ціноутворення [23]. Але впровадження зазначених заходів одночасно з різким зниженням соціально-економічного добробуту населення призвело до того, що населення не має можливості задовольнити свої базові енергетичні потреби, значно зростає заборгованість за житлово-комунальні послуги, виникає енергетична бідність.

Як свідчать результати опитування Державної служби статистики України, у 2015 р. 19,6 % домогосподарств не мали достатньо коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло й необхідні послуги з його утримання або за газ для приготування їжі; а 25,1 % домогосподарств – для того, щоб у їхньому житлі підтримувалася достатньо тепла температура протягом опалювального сезону [22]. Подібний показник у країнах – членах ЄС того ж, 2015 р., становив 9,4 % [30]. Зберігається значне зростання заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг. За даними Державної служби статистики України, на початок 2015 р. рівень оплати житлово-комунальних послуг становив 95,45 %, а на початок 2017 р. – 72,6 % (у січні 2016 р. цей показник сягнув лише 56,8 %) [16].

З огляду на це актуальним видається аналіз факторів виникнення енергетичної бідності, визначення проблем та дієвості поточних заходів держави, спрямованих на її подолання, вибір інструментів зі зниження енергетичної бідності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для подолання енергетичної бідності у країнах Європейського Союзу в 2009 р. Директивою 2009/73/ЄС [18] були передбачені заходи із соціального забезпечення або підтримки у питаннях енергоефективності тих, хто потерпає від енергетичної бідності. При цьому кожна країна мала самостійно визначати права, обов'язки та групи вразливих споживачів, зважаючи на соціально-економічні тенденції у країні. Це актуалізувало потребу в теоретичних та аналітичних дослідженнях стосовно пошуку механізмів та інструментів подолання енергетичної бідності у країнах – членах Європейського Союзу. Позитивний досвід багатьох країн свідчить, що заходи з подолання енергетичної бідності мають ґрунтуватися на: встановленні критерію, за яким визначається населення,

яка потребує допомоги для боротьби з енергетичною бідністю; ідентифікації вразливих споживачів енергоресурсів за допомогою моніторингу та оцінювання рівня доходів населення; реалізації заходів щодо подолання енергетичної бідності та оцінювання їх наслідків [29].

Важливим орієнтиром досягнення Україною Цілей сталого розвитку, що визначені у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [24], є забезпечення доступної та чистої енергії. При цьому забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких сучасних джерел енергії передбачає диверсифікацію постачання первинних енергетичних ресурсів, збільшення частки енергії з відновлюваних джерел.

З точки зору нормативного забезпечення термін «енергетична бідність» в Україні юридично не закріплено, але визначено окремі аспекти щодо зниження такої бідності. Зокрема, закріплено термін «вразливі споживачі», визначено їхні права і порядок захисту [16; 17], а також критерій, за яким оцінюється необхідність соціального забезпечення. Теоретичні аспекти проблеми подолання енергетичної бідності в Україні досліджувались у працях Ю. Ващенко [2], Ю. Колбушкіна [13], І. Газизулліна, А. Лозового [4] та ін.

Проте подальшого дослідження потребують питання щодо дієвості поточних заходів держави із подолання енергетичної бідності в нашій країні та визначення пріоритетних напрямів зі зниження її рівня.

Метою статті є аналіз факторів виникнення енергетичної бідності, дієвості поточних заходів держави, спрямованих на подолання цього явища, а також визначення пріоритетних напрямів зниження рівня енергетичної бідності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський та соціальний комітет (*European Economic and Social Committee*) у доповіді «Енергетична бідність у контексті лібералізації та економічної кризи» визначив, що енергетична бідність – це складність чи нездатність забезпечити належне опалення житла та мати доступ до інших важливих енергетичних послуг за доступною ціною. При цьому енергетична бідність може бути спричинена комбінацією трьох чинників: низьким рівнем доходів, низькою енергоефективністю будівель та високими цінами на енергоносії [31]. Той факт, що населення в Україні не може задовольнити свої базові енергетичні потреби, актуалізує завдання з аналізу масштабності впливу чинників виникнення енергетичної бідності та дієвості поточних заходів держави щодо її подолання.

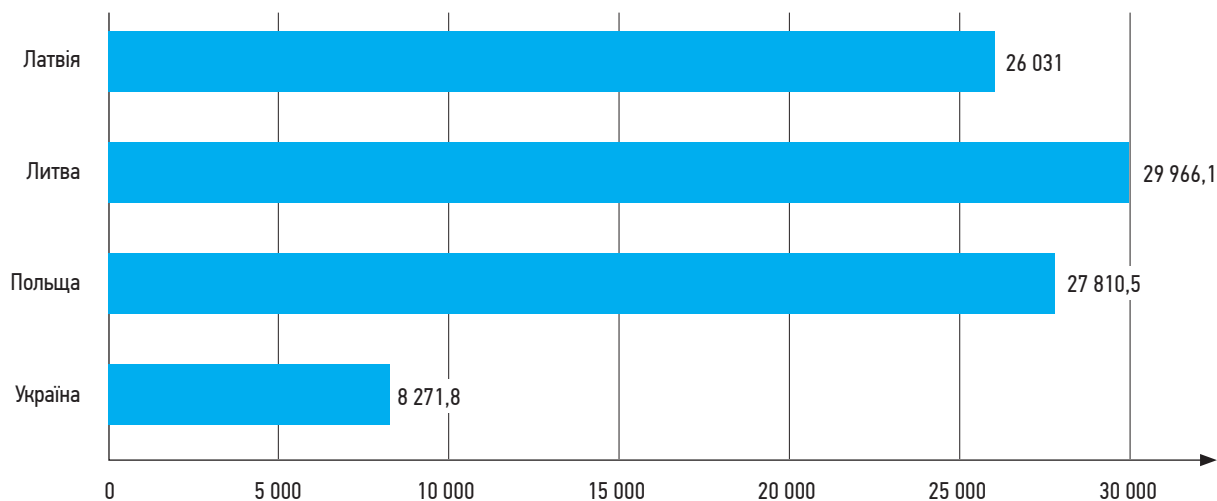

Рис. 1. ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності в 2016 р., дол. США

Джерело: World Bank.

Оцінювання рівня доходів населення передбачає врахування сукупності доходів населення та рівня інфляції в країні. Рівень ВВП за паритетом купівельної спроможності (що враховує вартість життя та рівень інфляції в країні) протягом 2014–2016 рр. в Україні демонстрував негативну динаміку. У 2014 р. цей показник становив 8 683,6 дол. США, у 2015 р. зменшився до 7 948,1 дол. США, а в 2016 р. – зріс лише до 8 271,8 дол. США. При цьому в постсоціалістичних країнах – членах ЄС рівень ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності в 2016 р. був у кілька разів вищий, ніж в Україні (рис. 1).

Тому, згідно з оцінками Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи [1], за межею бідності живе приблизно половина українців, а, за даними самооцінки матеріального добробуту домогосподарств, 74 % респондентів відносили себе до бідних, лише 0,5 % – до представників середнього класу і жоден з респондентів не вважав себе заможним [21].

Важливою частиною імплементації в Україні положень пункту 3 статті 4 Директиви 2009/73/ЄС для подолання енергетичної бідності є соціальне забезпечення вразливих споживачів. Чинним законодавством України закріплено права і порядок захисту вразливих споживачів енергоресурсів, а також критерій, за яким оцінюється необхідність соціального забезпечення, – субсидії на відшкодування житлово-комунальних послуг надаються населенню в разі перевищення базової норми плати у розмірі 15 %. З метою ідентифікації вразливих споживачів енергоресурсів має проводитися моніторинг сукупного доходу домогосподарства та випадків здійснення покупки, що перевищує 50 тис. грн, що унеможливує отримання соціального забезпечення.

Ідентифікації вразливих споживачів енергоресурсів та визначення дійсних розмірів надання адресних субсидій заважає масштабність тінювих доходів українців, що, за оцінками експертів, сягає від 40 до 60 % [19]. Щоб удосконалити ідентифікацію вразливих споживачів, Кабінет Міністрів України прийняв рішення про створення Єдиного реєстру отримувачів субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та верифікацію субсидій. Передбачається, що після створення центрального реєстру, де буде зібрана вся інформація про отримувачів субсидій, прийматимуться рішення щодо верифікації субсидій і лише потім – монетизація субсидій на оплату житлово-комунальних послуг.

Зважаючи на стрімке зниження рівня доходів населення, соціальне забезпечення вразливих споживачів в Україні шляхом надання безготівкових адресних субсидій у 2014–2017 рр. супроводжувалося зростаючою динамікою видатків бюджету. Зокрема, загальна сума субсидій, призначених домогосподарствам на відшкодування витрат на оплату ЖКП, збільшилася з 348,9 млн грн у січні–грудні 2014 р. до 5 704,7 млн грн відповідного періоду 2016 р. [14]. Варто зазначити, що за шість місяців 2017 р. загальна сума субсидій, призначених домогосподарствам, становила 3 068,5 млн грн, до кінця року загальна сума призначених субсидій зростатиме (рис. 2, с. 100).

Проте основними проблемними питаннями з удосконалення соціального забезпечення вразливих споживачів, що потребують вирішення, залишаються:

- забезпечення узгодженості дій між суб'єктами здійснення верифікації субсидій. Відповідно до статті 62 Закону України «Про банки та банківську діяльність» Порядок розкриття банківської таємниці передбачає надання інформації

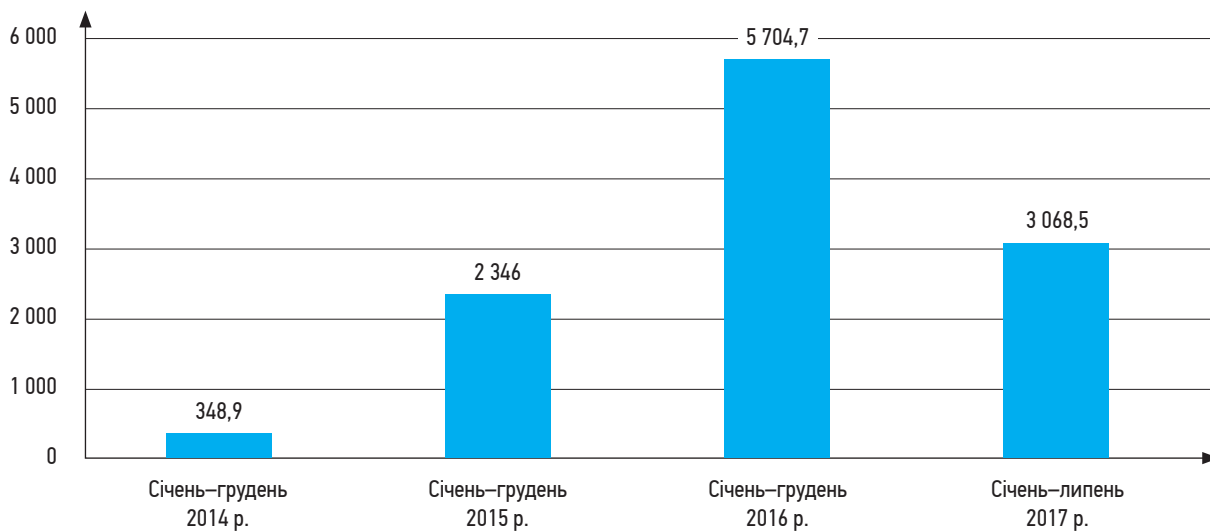

Рис. 2. Загальна сума субсидій, призначених домогосподарствам для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, млн грн

Джерело: Державна служба статистики України.

центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики (Міністерству фінансів України) з метою проведення верифікації і перевірки достовірності інформації, поданої фізичними особами для нарахування та отримання соціальних виплат, пільг, субсидій тощо. При цьому Єдиний реєстр отримувачів субсидій перебуватиме в розпорядженні Міністерства соціальної політики, верифікацію здійснюватимуть соціальні інспектори, напряду підпорядковані Мінсоцполітики, а інформацію про доходи на банківських рахунках з метою проведення верифікації і перевірки достовірності інформації, поданої фізичними особами, може отримувати лише Міністерство фінансів України;

- запровадження монетарної адресної допомоги вразливим споживачам енергоресурсів. Представлені для обговорення Міністерством фінансів України пропозиції щодо монетизації пільг і субсидій передбачають відмову від системи клірингових розрахунків та монетизацію пільг і субсидій на рівні підприємств житлово-комунального господарства, тобто розрахунок з постачальниками комунальних послуг живими грошима з їх цільовим використанням.

Водночас позитивний досвід Литви [26] з монетизації субсидій свідчить про можливість впровадження зворотного порядку субсидування. Загалом такий порядок передбачає монетизацію субсидій щомісячно, але лише після оплати вразливими споживачами за житлово-комунальні послуги за ринковими цінами. Тому запровадження монетарної адресної допомоги вразливим споживачам на умовах зворотного порядку субсидування стимулюватиме до енергоефективності та енергоощадності, зменшення заборгованості

вразливих споживачів за житлово-комунальні послуги.

Низький рівень енергоефективності будівель є одним із основних факторів виникнення енергетичної бідності, а заходи з підвищення енергоефективності у країнах – членах Європейського Союзу є основоположними щодо її подолання. Позитивний досвід цих країн свідчить, що зниження рівня енергетичної бідності насамперед має ґрунтуватися на підтримці вразливих споживачів щодо підвищення енергоефективності будівель, а саме на питаннях: модернізації житлового фонду, зростанні обсягів використання вразливими споживачами відновлюваних джерел енергії [29].

Аналізуючи стан енергоефективності будівель в Україні, варто відзначити, що на 1 січня 2017 р. житловий фонд країни становив 977,9 млн кв. м загальної площі [9], але оскільки більшість споруд житлового фонду в Україні побудовано ще до набуття країною незалежності, вони не розраховані на економічне споживання теплової енергії. Тому в Україні діють удвічі більші нормативи споживання енергоресурсів – 80 кВт*год на кв. м, а реальне споживання досягає до 240 кВт*год на кв. м [8]. При цьому в деяких областях України споживання теплової енергії перевищує показники країн – членів ЄС більше як на 60 %.

Для модернізації всього житлового фонду України потрібно близько 30 млрд євро. Попри це в бюджеті 2017 р. на субсидування житлово-комунальних послуг було передбачено видатків на суму 70 млрд грн, а на заходи з енергоефективності – лише 800 млн грн [11] (хоча норма споживання комунальних послуг для розрахунку розміру субсидій на опалення для населення поступово знижується, що не дозволяє населенню підтримувати

необхідну температуру повітря для обігріву приміщень).

Головною проблемою, що стоїть на шляху модернізації житла вразливих споживачів, є низька купівельна спроможність. Тому, щоб стимулювати заходи з енергоефективності, вразливим споживачам надаються кредити за умов відшкодування 35 % суми кредиту, а якщо у складі ОСББ є родини, які отримують субсидії, таке ОСББ отримує відшкодування у середньозваженому розмірі між 40 і 70 % – залежно від кількості квартир-субсидіантів. За даними Держенергоефективності, на 7 серпня 2017 р. сума кредитів, виданих населенню, становила 3 410,7 млн грн, а ОСББ/ЖКБ – 161 млн грн [22]. А загальна сума субсидій, призначених домогосподарствам, за період з січня по липень 2017 р. становила 3 068,5 млн грн [14], тобто була майже втричі більша за відшкодовану суму кредитів, наданих населенню та ОСББ/ЖКБ.

У розрізі видів палива 54,9 % енергетичних ресурсів, спожитих домогосподарствами в Україні, становить природний газ, що має найбільшу частку в імпорті енергоносіїв [27], а в 2016 р. його питома вага збільшилася ще на 5 %. Одним зі шляхів скорочення обсягів споживання природного газу домогосподарствами вважається використання твердого палива. Реалізація Державної програми з енергоефективності для населення, ОСББ та ЖБК передбачає компенсацію кредиту на придбання негазових/неелектричних котлів у розмірі 35 % – для вразливих споживачів та 20 % – для решти споживачів. Як наслідок, обсяги споживання населенням вугілля й торфу в Україні зросли з 1,4 % у 2014 р. [6] до 1,8 % у 2015 р. [7], а на 7 серпня 2017 р. динаміка попиту на заміну газових котлів серед фізичних осіб становила 364,5 млн грн (для порівняння: на 1 січня 2015 р. – лише 28 млн грн) [5].

Однак дослідження *The International Institute for Applied Systems Analysis* свідчать про шкідливість використання домогосподарствами деревини та вугілля, що може бути надзвичайно небезпечним для людей, зокрема, забруднює повітря, призводить до захворювання легенів та серця [28]. Тому в деяких країнах – членах ЄС практично не споживають твердого палива, наприклад, у Франції його частка становить 0,1 % від загального обсягу споживання енергоресурсів домогосподарствами, у Німеччині – 1,1 %, у Великій Британії – 1,5 %, а в Італії його не використовують взагалі [27].

Значним здобутком з підвищення енергоефективності будівель у 2017 р. на законодавчому рівні стало ухвалення законів України:

- «Про фонд енергоефективності», який сприятиме впровадженню інструментів стимулювання та підтримки здійснення заходів з підвищення рівня енергетичної ефективності будівель та енергозбереження;

- «Про енергетичну ефективність будівель», що передбачає популяризацію діяльності із забезпечення енергетичної ефективності будівель, сертифікацію енергетичної ефективності об'єктів будівництва та існуючих будинків за класами енергоефективності, проведення оцінки на предмет відповідності установленним мінімальним вимогам щодо енергетичної ефективності будівель, розроблення рекомендацій щодо підвищення рівня енергетичної ефективності будівлі, які враховують місцеві кліматичні умови та є технічно й економічно обґрунтованими;
- «Про комерційний облік теплової енергії та водопостачання», що передбачає забезпечення комерційного обліку раціонального використання паливно-енергетичних та водних ресурсів і запроваджує принцип, відповідно до якого кожен оплачуватиме лише ті обсяги комунальних послуг, які фактично спожив.

Попри ці здобутки, для зниження рівня енергетичної бідності доцільно впровадити на пріоритетній основі сертифікацію енергоефективності будівель вразливих споживачів, забезпечити надання консультативних послуг вразливим споживачам щодо енергоефективності та енергоощадності, а також упровадження на пріоритетній основі заходів з енергоефективності в домогосподарствах, які потерпають від енергетичної бідності.

Зростання цін на енергоресурси протягом 2015–2017 рр. було спричинене відмовою від перехресного субсидування та державного дотування, що передбачено нормами Третього енергетичного пакета Європейського Союзу. У зв'язку з цим відбулося масштабне підвищення цін (тарифів) для населення:

- у 2015 р., порівняно з попереднім роком, – на електроенергію (на 66,9 %), на природний газ (на 273 %), на гарячу воду та опалення (на 78,4 %) [10];
- у 2016 р., порівняно з попереднім роком, – на електроенергію (на 60 %), на природний газ (на 42 %), на гарячу воду та опалення (на 88 %) [12];
- у липні 2017 р., порівняно з груднем 2016 р., – на електроенергію (на 28,1 %), природний газ (на 1 %), гарячу воду та опалення (на 0,3 %) [12].

При цьому, за даними Державної служби статистики України, в середньому за місяць частка витрат домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг у 2015–2016 рр. залишалася незначною (у 2015 р. становила 9,8 %, у 2016 р. – 11,1 % [3]) за рахунок зростання кількості домогосподарств, яким було призначено субсидії (кількість учасників Програми житлових субсидій становить 42,3 % від загальної кількості домогосподарств України).

Подальша децентралізація ринку електроенергії та забезпечення функціонування механізму гнучких цін стали пріоритетами Четвертого енергетичного пакета (*Winter energy package*). Відповідно до цього система ціноутворення для споживачів має бути гнучкою, збільшуватися під час пікового навантаження та зменшуватися в період зниження попиту [25].

Зниження негативного впливу лібералізації цін на енергоресурси на вразливих споживачів у країнах – членах ЄС реалізується за рахунок надання можливості споживачам обирати постачальника енергоресурсів, що передбачає [32]:

- надання інформації про прозорі, чітко роз'яснені тарифи для їх порівняння;
- надання рекомендацій вразливим споживачам про вибір постачальника енергоресурсів, який надає їх за найбільш вигідними та прийнятними для споживачів тарифами, забезпечуючи безкоштовний перехід на новий тариф;
- укладання договорів на постачання енергоресурсів із можливістю для споживачів у будь-який час змінювати постачальника енергоресурсів.

В Україні значним здобутком на шляху лібералізації ринку енергоресурсів стало ухвалення Закону України «Про ринок природного газу», що передбачає створення ефективного конкурентного середовища на ринку природного газу із належним рівнем захисту споживачів (зокрема, тих категорій споживачів, які потребують особливого захисту), а також Закону України «Про ринок електричної енергії», що передбачає ліквідацію перехресного субсидіювання та забезпечення конкуренції на ринку електричної енергії, підвищення економічних показників діяльності учасників ринку. Водночас із визначенням умов створення ефективного конкурентного середовища на ринку природного газу та електричної енергії цими правочинами закріплено права та порядок захисту вразливих споживачів.

Попри ці здобутки, домогосподарства все ще не мають змоги обирати постачальника енергоресурсів, отримувати інформацію й необхідні роз'яснення щодо тарифів постачальників енергоресурсів, щоб їх можна було порівняти, а вразливі користувачі – не отримують рекомендацій із вибору постачальника за найбільш вигідними для них умовами. Тому пріоритетним напрямом подолання енергетичної бідності є зниження негативного впливу зростання цін на енергоресурси, зокрема, шляхом гарантування споживачам права змінювати постачальника, отримувати інформацію про тарифи для їх порівняння, а також рекомендації з вибору постачальника за вигідними умовами.

Висновки

1. Реформування енергетики та водночас різке зниження соціально-економічного добробуту населення призвели до неможливості значної частини населення задовольнити свої базові енергетичні потреби і підтримувати достатньо теплу температуру в своєму житлі протягом опалювального сезону, а також до значного зростання заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг.

2. Зниження за останні роки рівня реальної заробітної плати, різке зростання споживчих цін, збільшення частки населення, яке перебуває за межею бідності та безробіття, – усе це призвело до масштабного збільшення видатків бюджету на адресні субсидії для соціального забезпечення вразливих споживачів. При цьому отримувачами субсидій залишаються як домогосподарства, які з урахуванням наданих пільг та безготівкових субсидій постійно відмовлялися від найнеобхіднішого, крім харчування, а окремим із них не вдалося навіть забезпечити достатнє харчування, так і домогосподарства, де значну частку становлять тіньові доходи.

3. Попри певні здобутки щодо зниження рівня енергетичної бідності в Україні пріоритетними напрямами з її подолання залишається вдосконалення соціального забезпечення вразливих споживачів, підвищення енергоефективності будівель, зниження негативного впливу зростання цін на енергоресурси.

4. З метою кращого соціального забезпечення вразливих споживачів енергоресурсів доцільно усунути суперечності в частині доступу до інформації про доходи на банківських рахунках для проведення верифікації, а також забезпечити монетизацію адресних субсидій на основі зворотного порядку субсидування, що передбачає монетизацію субсидій щомісячно, але лише після оплати домогосподарствами за житлово-комунальні послуги за ринковими цінами.

5. Зниження рівня енергетичної бідності перш за все має ґрунтуватися на підтримці в питаннях підвищення енергоефективності будівель за рахунок модернізації житлового фонду та зростання обсягів використання відновлюваних джерел енергії. Нагальним питанням є надання вразливим споживачам консультаційних послуг щодо енергоефективності та енергоощадності, а також впровадження на пріоритетній основі сертифікації з енергетичної ефективності їхніх будівель.

6. За ризику підвищення цін на енергоресурси реалізація норм Третього енергетичного пакета ЄС створює додатковий інструмент зниження негативного впливу зростання цін на енергоресурси шляхом гарантування права споживачів змінювати постачальника, отримувати інформацію

про тарифи для їх порівняння, а також надання рекомендацій вразливим споживачам з вибору постачальника за вигідними умовами.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні кращого світового досвіду щодо запровадження інструментів зі зниження рівня енергетичної бідності та обґрунтуванні шляхів їх запровадження в Україні.

Список використаних джерел

1. В Україні за межею бідності живе приблизно половина громадян [Електронний ресурс] / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/>
2. Ващенко Ю. Організаційно-правові засади боротьби з енергетичною бідністю в Україні у контексті європейської інтеграції // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 33–36.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_vrdu2016pdf.zip
4. Газізуддін І., Лозовий Л., Ейкклз Д. Україна на межі енергетичної бідності: як захистити вразливі соціальні групи: документ з аналізу політики [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень. – 2013. – С. 38. – Режим доступу : http://old.icps.com.ua/files/articles/76/89/Energetic_UKR.pdf
5. Динаміка попиту на програму «тепліх кредитів» [Електронний ресурс] / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. – Режим доступу : http://sae.gov.ua/sites/default/files/07_08_2017_INFO_NEW.pdf
6. Енергетичний баланс України за 2014 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/energ/en_bal/Bal_2015_u.zip
7. Енергетичний баланс України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/energ/en_bal/Bal_2014_u.zip
8. Енергомодернізація – ринок на 50 мільярдів доларів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://biz.sensor.net.ua/columns/3025740/enenergomodernzatsyarinok_na_50_mlyardv_dolarv
9. Житловий фонд на 1 січня 2017 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2017/06/123.zip>
10. Зміна тарифів на споживчому ринку у 2015 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/dop/02/dop_zctsr15pdf.zip
11. Зубко розповів, як насправді виглядає термомодернізація житлового фонду України [Електронний ресурс] / УНІАН. – Режим доступу : <https://economics.unian.ua/realstate/2037886-zubko-rozpoviv-yak-naspravdiviglyadae-termomodernizatsiya-jitloвого-fondu-ukrajini.html>
12. Індеси цін [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Колбушкін Ю.П., Данилюк М.О., Висоцький С.О. Діагностування та шляхи реформування державної тарифної політики на ринках теплової енергії та природного газу України // Наук. вісник Івано-Франківського нац. техн. ун-ту нафти і газу. – 2013. – № 1. – С. 188–193.
14. Про надання населенню субсидій [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
15. Про оплату населенням житлово-комунальних послуг [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19>
17. Закон України «Про ринок природного газу» від 9 квітня 2015 р. № 329-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-19>
18. Директива 2009/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС» від 13 липня 2009 р. [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/file/32544.docx>
19. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії подолання бідності» від 16 березня 2016 р. № 161-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80>
20. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/dop/05/dop_sddotp15pdf.zip
21. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2016 році [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/07/dop_sdrd2016pdf.zip
22. Урядова програма з енергоефективності для населення, ОСББ та ЖКБ. Динаміка попиту [Електронний ресурс] / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. – Режим доступу : http://sae.gov.ua/sites/default/files/07_08_2017_INFO_NEW.pdf
23. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішню та зовнішню становище України в 2017 році». – К. : НІСД, 2017. – 928 с.
24. Цілі сталого розвитку: Україна : національна доповідь [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb>
25. Основні положення енергетичних стратегій та програм Європейського Союзу щодо розвитку енергетичної сфери в умовах формування загальноєвропейського ринку електроенергії [Електронний ресурс] / Укрэнерго. –

Режим доступу : <https://ua.energy/wp-content/uploads/2017/05/2.-Energetychni-Strategiyi-YES.pdf>

26. Політика житлових субсидій у країнах Центральної Європи [Електронний ресурс] / Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна. – Режим доступу : <http://www.case-ukraine.com.ua/archive/u/publications/1ea083ea7c0a464799e403b2a319dcf8.pdf>
27. Final energy consumption in households by fuel [Електронний ресурс] / Eurostat. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rk210&language=en
28. Household Energy Transitions [Електронний ресурс] / The International Institute for Applied Systems Analysis. – Режим доступу : <http://www.iiasa.ac.at/web/home/research/researchPrograms/Energy/Research/EnergyPoverty/Household-energy-transitions.en.html>
29. How to end Energy Poverty? Scrutiny of Current EU and Member States Instruments: Directorate general for internal policies Policy Department A: economic and scientific policy [Електронний ресурс] / European Parliament. – Режим доступу : [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/563472/IPOL_STU\(2015\)563472_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/563472/IPOL_STU(2015)563472_EN.pdf)
30. Inability to keep home adequately warm – EU-SILC survey [Електронний ресурс] / Eurostat. – Режим доступу : http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_mdcs01&lang=en
31. Opinion of the European Economic and Social Committee on Energy poverty in the context of liberalisation and the economic crisis (exploratory opinion) [Електронний ресурс] / EUR-Lex Access to European Union law. – Режим доступу : <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.ten-opinions.19528>
32. Towards a social Energy Union: Tackling energy poverty in Europe: Declaration of PES Energy Ministers adopted in June 2016 [Електронний ресурс] / PES. – Режим доступу : <https://www.pes.eu/permalink/fc0b58c2-d81a-11e6-9ed2-9a82572148c5.pdf>

References

1. V Ukraini za mezheiu bidnosti zhyve pryblizno polovyna hromadian [About half of the population lives on the poverty line in Ukraine]. *Institut demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy – M.V. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. (n.d.) [idss.org.ua](http://www.idss.org.ua/). Retrieved from <http://www.idss.org.ua/> [in Ukrainian].
2. Vashchenko, Yu. (2013). Orhanizatsiino-pravovi zasady borotby z enerhetychnoiu bidnistiu v Ukraini u konteksti yevropeiskoi intehratsii [The Organizational and Legal Basis for Combating Energy Poverty in Ukraine in the Context of European Integration]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Law Sciences*, 2, 33–36 [in Ukrainian].
3. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2016 rotsi [Costs and resources of households in Ukraine in 2016]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.) [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_vrdu2016pdf.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/07/zb_vrdu2016pdf.zip [in Ukrainian].
4. Gazizullin, I., Lozoyvi, L. & Eiklz, D. (2013). Ukraina na mezhi enerhetychnoi bidnosti: yak zakhystyty vrazlyvi sotsialni hrupy: dokument z analizu polityky [Ukraine on the verge of energy poverty: how to protect vulnerable social groups: a policy analysis document]. *Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen – International Center for Policy Studies*. (n.d.) old.icps.com.ua. Retrieved from http://old.icps.com.ua/files/articles/76/89/Energetic_UKR.pdf [in Ukrainian].
5. Dynamika popytu na prohramu «teplykh kredytiv» [Dynamics of demand for the program "warm loans"]. *Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy – State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine*. (n.d.) sae.gov.ua. Retrieved from http://sae.gov.ua/sites/default/files/07_08_2017_INFO_NEW.pdf [in Ukrainian].
6. Enerhetychni balans Ukrainy za 2014 rik [Energy balance of Ukraine for 2014]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.) [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/energ/en_bal/Bal_2015_u.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/energ/en_bal/Bal_2015_u.zip [in Ukrainian].
7. Enerhetychni balans Ukrainy za 2015 rik [Energy balance of Ukraine for 2015]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.) [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/energ/en_bal/Bal_2014_u.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/energ/en_bal/Bal_2014_u.zip [in Ukrainian].
8. Enenrhomodernizatsiya – rynek na 50 milliardiv dolariv [Energy modernization – the market for 50 billion dollars]. (n.d.) biz.censor.net.ua. Retrieved from https://biz.censor.net.ua/columns/3025740/enengomodernzatsyarinok_na_50_mlyardv_dolarv [in Ukrainian].
9. Zhytlovyi fond na 1 sichnia 2017 roku [Housing fund as of January 1, 2017]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.) [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2017/06/123.zip). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2017/06/123.zip> [in Ukrainian].
10. Zmina taryfiv na spozhyvchomu rynku u 2015 rotsi [Changing tariffs on the consumer market in 2015]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.) [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/dop/02/dop_zctsr15pdf.zip). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/dop/02/dop_zctsr15pdf.zip [in Ukrainian].
11. Zubko rozpoviv, yak naspravdi vyhladaie termomodernizatsiia zhytlovoho fondu Ukrainy [Zubko told how the thermo-modernization of Ukraine's housing stock actually looks]. *UNIAN – UNIAN*. (n.d.) economics.unian.ua. Retrieved from <https://economics.unian.ua/realestate/2037886-zubko-rozpoviv-yak-naspravdi-viglyadae-termomodernizatsiya-jitloвого-fondu-ukrajini.html> [in Ukrainian].
12. Indeksy tsin [Price indices]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.) [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Kolbushkin, Yu.P., Danylyuk, M.O. & Vysotsky, S.O. (2013). Diahnostuvannya ta shliakhy reformuvannya derzhavnoi taryfnoi polityky na rynkakh teplovoi enerhii ta pryrodnoho hazu Ukrainy [Diagnosis and ways of reforming the state tariff policy in the markets of thermal energy and natural gas of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Ivano-*

- Frankivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu naf-ty i hazu – Scientific Bulletin of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 1, 188–193 [in Ukrainian].*
14. Pro nadannia naselenniu subsydii [About providing subsidies to the population]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
 15. Pro oplatu naselenniam zhytlovo-komunalnykh posluh [About payment of housing and communal services by the population]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
 16. Zakon Ukrainy «Pro rynek elektrychnoi enerhii» vid 13 kvitnia 2017 r. № 2019-VIII [Law of Ukraine "About the market of electric energy" from 2017, April 13 No. 2019-VIII]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2019-19> [in Ukrainian].
 17. Zakon Ukrainy «Pro rynek pryrodnoho hazu» vid 09 kvitnia 2015 r. № 329-VIII [Law of Ukraine "About the natural gas market" from 2015, April 9 No. 329-VIII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/329-19> [in Ukrainian].
 18. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady 2009/73/ YeS vid 13 lypnia 2009 roku «Pro spilni pravyla vnutrishnoho rynku pryrodnoho hazu ta pro skasuvannia Dyrektyvy 2003/55/EU» [Directive 2009/73/EU of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 "On common rules for the internal market for natural gas and repealing Directive 2003/55/EC"]. *Ministerstvo yustytzii Ukrainy – Ministry of Justice of Ukraine*. (n.d.). *old.minjust.gov.ua*. Retrieved from <http://old.minjust.gov.ua/file/32544.docx> [in Ukrainian].
 19. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Stratehiyi podolannia bidnosti» vid 16 bereznia 2016 r. № 161-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Strategy for Overcoming Poverty" from 2016, March 16 No. 161-r]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80> [in Ukrainian].
 20. Samoosinka domohospodarstvamy dostupnosti okremykh tovariv ta posluh [Self-assessment by households of the availability of individual goods and services]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2016/dop/05/dop_sddotp15p.pdf.zip [in Ukrainian].
 21. Samoosinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv u 2016 rotsi [Self-assessment by households of Ukraine of their income in 2016]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/07/dop_sdrd2016p.pdf.zip [in Ukrainian].
 22. Uriadova prohrama z enerhoefektyvnosti dlia naselenia, OSBB ta ZhKB. Dynamika popytu [Government Energy Efficiency Program for the population, ACMHs and CSDs. Demand dynamics]. *Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy – State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine*. (n.d.). *sae.gov.ua*. Retrieved from http://sae.gov.ua/sites/default/files/07_08_2017_INFO_NEW.pdf [in Ukrainian].
 23. Analitychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2017 rotsi» [Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2017"] (2017). Kyiv: NISS [in Ukrainian].
 24. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina [Sustainable Development Goals: Ukraine]. *Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy – Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine*. (n.d.). *www.me.gov.ua*. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb> [in Ukrainian].
 25. Osnovni polozhennia enerhetychnykh stratehi i ta prohram Yevropeiskoho Soiuzu shchodo rozvytku enerhetychnoi sfery v umovakh formuvannia zahalnoievropeiskoho rynku elektroenerhii [The main provisions of the energy strategies and programs of the European Union on the development of the energy sector in the context of the formation of a pan-European electricity market]. *Ukrenergo – Ukrenergo*. (n.d.). *ua.energy*. Retrieved from <https://ua.energy/wp-content/uploads/2017/05/2.-Energetychni-Strategiyi-YES.pdf> [in Ukrainian].
 26. Polityka zhytlovykh subsydii u kraiinakh Tsentralnoi Yevropy [The policy of housing subsidies in Central Europe]. *Tsentr sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen CASE Ukraina – CASE Ukraine Center for Social and Economic Research*. (n.d.). *case-ukraine.com.ua*. Retrieved from <http://www.case-ukraine.com.ua/archive/u/publications/1ea083ea7c0a464799e403b2a319dcf8.pdf> [in Ukrainian].
 27. Final energy consumption in households by fuel. *Eurostat*. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rk210&language=en [in English].
 28. Final energy consumption in households by fuel. *Eurostat*. (n.d.). *ec.europa.eu*. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=t2020_rk210&language=en [in English].
 29. Household Energy Transitions. *The International Institute for Applied Systems Analysis*. (n.d.). *iiasa.ac.at*. Retrieved from <http://www.iiasa.ac.at/web/home/research/researchPrograms/Energy/Research/EnergyPoverty/Household-energy-transitions.en.html> [in English].
 30. How to end Energy Poverty? Scrutiny of Current EU and Member States Instruments: Directorate general for internal policies Policy Department A: economic and scientific policy. *European Parliament*. (n.d.). *europarl.europa.eu*. Retrieved from [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/563472/IPOL_STU\(2015\)563472_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/563472/IPOL_STU(2015)563472_EN.pdf) [in English].
 31. Inability to keep home adequately warm – EU-SILC survey. *Eurostat*. (n.d.). *appsso.eurostat.ec.europa.eu*. Retrieved from http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_md01&lang=en [in English].
 32. Opinion of the European Economic and Social Committee on Energy poverty in the context of liberalisation and the economic crisis (exploratory opinion). *EUR-Lex Access to European Union law*. (n.d.). *eesc.europa.eu*. Retrieved from <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.ten-opinions.19528> [in English].

Трансформаційні процеси в економіці

УДК 338.45.01:330.341.1(477)
JEL: L5, O25

ПРІОРИТЕТИ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ СТИМУЛЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ І МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ

О.В. Собкевич

У статті йдеться про важливість пришвидшення цілеспрямованої структурної перебудови економіки України, що сприятиме позитивній динаміці посткризового відновлення та створенню прогресивної моделі зростання на перспективу. Наголошено, що промислова політика має стати дієвим інструментом економічних реформ та механізмом, який забезпечить нарощування потенціалу промислового виробництва як основи економічного зростання у довгостроковому періоді. Зазначено, що питанню формування й реалізації промислової політики приділяється неналежна увага на державному рівні. Зазначено, що формування промислової політики має відбуватись у контексті загальноекономічної політики, однією з найважливіших цілей якої вбачається технологічна реструктуризація промислового виробництва. Важливим також є стимулювання структурних зрушень і модернізації економіки для активізації інвестиційно-інноваційних процесів, що сприятиме розвитку наукоємних виробництв, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфер з метою зростання ефективності національної економіки та поглибленні спеціалізації на створенні продукції з високою часткою доданої вартості.

Розкрито галузево-секторальні пріоритети сучасної промислової політики, у т. ч.: розвиток багатогалузевого машинобудування, яке має забезпечити базисні засади періодичного інноваційного оновлення технологічного рівня виробництва, конкурентоспроможність економіки та стійку динаміку економічного зростання; зміцнення потенціалу хімічної і нафтохімічної галузей завдяки прискореному розвитку наукоємних і високотехнологічних виробництв; розбудова металургійної промисловості на інноваційній основі з метою подолання структурних деформацій у галузі.

Ключові слова: промислова політика, структурні зрушення, модернізаційні перетворення, інвестиції, інновації.

**Собкевич Оксана
Володимирівна** –
доктор економічних наук,
старший науковий
співробітник,
завідувач відділу безпеки
реального сектору
економіки
Національного інституту
стратегічних досліджень

Oksana Sobkevych

PRIORITIES OF UKRAINE'S INDUSTRIAL POLICY IN THE CONTEXT OF STIMULATING STRUCTURAL CHANGES AND MODERNIZATION REFORMS IN THE ECONOMY

The article draws attention to the importance of accelerating the purposeful structural changes of the Ukrainian economy, which will contribute to the positive dynamics of post-crisis recovery and the creation of a progressive growth model in the future. It has been emphasized that industrial policy should become an effective factor of economic reforms and a mechanism that will increase the potential of industrial production as a basis for economic growth in the long term. It was noted that the issue of the formation and implementation of industrial policy is not considered with sufficient attention at the state level. It is noted that the formation of industrial policy should take place in the context of general economic policy, one of the most important goals of which is the technological restructuring of industrial production with the approach of its structure to the parameters characteristic of post-industrial society. Another important direction of industrial policy in the context of stimulating structural shifts and modernizing the economy is the activation of investment and innovation processes. The investment of financial resources in the expansion of production in the country will contribute to the development of knowledge intensive industries, the integration of research and production in order to increase efficiency, deepening the specialization of the national economy to create products with a high share of value added.

Branch-sector priorities of modern industrial policy are revealed, including: development of mechanical engineering, which should provide the basic principles of periodic innovation updating of the technological level of production, competitiveness of the economy and stable dynamics of economic growth; strengthening of the potential of the chemical and petrochemical industry due to the accelerated development of high-tech and high-tech industries; the development of the metallurgical industry on an innovative basis in order to overcome the structural deformations in the industry.

Keywords: industrial policy, structural shifts, modernization transformations, investments, innovations.

У схваленій Президентом України Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [1] визначено, що для досягнення головної мети Стратегії – впровадження в Україні європейських стандартів життя та виходу України на провідні позиції у світі – необхідно здійснювати рух за вектором розвитку, який, зокрема, передбачає забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Реалізація цього курсу вимагає здійснення цілеспрямованої структурної перебудови економіки України, що сприятиме позитивній динаміці посткризового відновлення та побудові прогресивної моделі зростання на перспективу. У цьому контексті промислова політика має стати дієвим інструментом економічних реформ та механізмом, що забезпечить відновлення економіки на якісно новій основі, нарощування потенціалу промислового виробництва як підґрунтя економічного зростання у довгостроковому періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «промислова політика» (*industrial policy*) було запозичене із західної літератури та почало вживатись у середовищі вітчизняних науковців і практиків на початку 90-х років ХХ ст. В Україні, як і в інших пострадянських країнах, цей термін використовується на означення політики у будь-якому виді економічної діяльності. Це обґрунтовується тим, що поняття «*industry*» охоплює не тільки галузі промисловості, а й інші види діяльності, зокрема сферу послуг, як-от: рекламну індустрію (*the advertising industry*), туризм (*the tourist industry*) тощо. Західний термін «*industrial policy*» більше відповідає розумінню галузевої (секторальної) або структурної промислової

політики та означає заходи держави щодо підтримки й розвитку конкретних секторів економіки і подолання структурних криз [2, с. 41].

Більшість науковців практично однозначно визнає, що промислова політика є складником ширшого поняття – загальної економічної політики держави. Деякі вчені зосереджують увагу на окремих аспектах промислової політики, а саме:

- 1) зовнішньоекономічному – «під промисловою політикою мається на увазі система цілеспрямованих погоджених заходів, реалізованих державою з метою підвищення конкурентоспроможності товарів і послуг вітчизняних виробників на внутрішньому і зовнішньому ринках» [3];
- 2) регіональному – «державна промислова політика – це складова економічної політики держави, яка спрямовує діяльність на прискорення економічного розвитку країни та її регіонів, на стимулювання роботи промислових підприємств усіх форм власності у напрямі досягнення завдань, поставлених національною економікою» [4, с. 41];
- 3) інвестиційно-інноваційному – «промислова політика є складовою економічної і виступає як система заходів, спрямованих на перетворення реального сектору, у взаємозв'язаних та взаємозумовлених аспектах вдосконалення його структури, забезпечення надходжень до нього інвестицій, стимулювання інновацій» [5, с. 17];
- 4) інституціональному – «як спосіб реалізації державою через промисловість різного роду інтересів (корпоративних, приватних, суспільних)

певних груп впливу шляхом встановлення індивідуальних чи універсальних норм у стосунках між державою та суб'єктами промисловості, суб'єктів між собою, з працівниками, громадськими інституціями та населенням, що зумовляють зміни у наперед заданому напрямі у системі прав власності у країні й відповідно зміни у мотивації і організації промислової діяльності суб'єктів та її результатах» [2, с. 43] та ін.

Промислова політика розглядається й з точки зору її можливостей щодо забезпечення економічної безпеки держави. Аспекти державної промислової політики, пов'язані з економічною безпекою держави, забезпеченням національних економічних інтересів, висвітлено в працях О. Амоші, В. Вишневського, В. Горбуліна, Л. Гринів, Л. Збаразької, М. Кічурчак, О. Кондрашова та інших українських учених.

На думку В.П. Горбуліна, в основу промислової політики має бути покладена стратегія відходу від існуючої неконкурентної на світових ринках сировинної структури вітчизняної промисловості та побудови сучасної моделі, наближеної до структури промисловості технологічно розвинених країн світу [6]. Ліквідація структурної незбалансованості промисловості та усунення загроз національним інтересам і безпеці потребує запровадження нової структури державного управління. Підходи до формування нової промислової політики дозволять реально прискорити створення в Україні конкурентної структури промисловості та врахувати потреби у забезпеченні національної безпеки і оборони.

Л. Гринів, М. Кічурчак розглядають державну промислову політику як «комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності промислового виробництва у довгостроковому періоді з метою забезпечення національних інтересів країни та її економічної безпеки, підвищення добробуту населення» [7, с. 154]. До найважливіших напрямів розвитку промисловості України в системі національної безпеки дослідники відносять проведення структурної перебудови й упровадження нових технологій, формування конкурентного середовища та зменшення рівня монополізованості, пошук ефективного власника й завершення приватизації промислових підприємств, конверсію ВПК тощо [8].

«Державна промислова політика як форма реалізації національних інтересів у промисловій сфері має бути адекватною реаліям, цілям і пріоритетам соціально-економічного розвитку країни на основі створення гнучких механізмів формування та ефективного регулювання умов економічного та інституційного середовища», – така думка висловлюється у науковій праці, підготовленій очолюваним академіком О. Амошею колективом авторів Інституту економіки промисловості НАН України [9, с. 13].

Останнім часом промислову політику дедалі частіше розглядають у контексті загальноекономічної антикризової політики. Значний внесок у розвиток наукової думки щодо проблематики криз та антикризової політики зробили представники зарубіжної наукової спільноти, зокрема Г. Беніно [10], А. Лопес-Кларос [11], П. Кругман [12], Н. Рубіні [13], Дж. Стігліц [14]. Ця тематика стала предметом досліджень українських учених-економістів, серед яких О. Білорус [15], І. Бураковський, В. Мовчан [16], О. Власюк [17], Я. Жаліло, О. Бабанін, Я. Белінська [18], А. Сухоруков [19].

Дослідження промислової політики як невід'ємної частини антикризової політики набуває ще більшої актуальності з огляду на поглиблення кризових тенденцій у промисловості України. Военні дії на сході України завдають жорсткого удару економіці цих регіонів, що відбивається на макроекономічних показниках у масштабах всієї країни. Руїнування промислових об'єктів та інфраструктури в Донецькій та Луганській областях призвело до численних зупинок виробництва у цих регіонах. Фактично економіка певної частини цих областей виявилася паралізованою, що вплинуло й на підприємства, котрі розташовані поза межами окупованих населених пунктів, але мають тісні міжгалузеві зв'язки із призупиненими суб'єктами господарювання. Масового характеру такі процеси набули, починаючи із середини 2014 р.

Незважаючи на досить широке висвітлення різних аспектів промислової політики, питання, пов'язані з активізацією її інструментарію для стимулювання якісних зрушень в економіці, є недостатньо опрацьованими, що потребує наукового пошуку в цьому напрямку.

Метою статті є оновлення підходів щодо формування пріоритетів промислової політики України для стимулювання структурних зрушень і модернізаційних перетворень в економіці.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на важливість промислової політики для забезпечення економічного зростання й стимулювання структурних зрушень, означена проблема не перебуває на порядку денному сучасної державної політики. Зокрема, відсутній державний орган, який би опікувався проблематикою розвитку промисловості (нині цим займається департамент промислової політики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України), а також не розроблене спеціальне законодавче забезпечення реалізації державної промислової політики. Про несформованість пріоритетів промислової політики свідчить і відсутність ключового для розвитку промисловості Закону «Про промисловість України», який би визначав поняття «промислове підприємство» і критерії віднесення підприємств до промислових, напрями розвитку промисловості, регламентував би чітке розмежування повноважень

щодо розроблення й реалізації державної промислової політики, сприяючи посиленню її ефективності. Підготовлений Федерацією роботодавців України проект Закону України «Про промислову політику», який 27.10.2017 р. винесено на публічне обговорення, має низку неузгодженостей і потребує суттєвого доопрацювання.

Сучасними орієнтирами при формуванні державної промислової політики мають бути положення найважливіших документів загальнодержавного значення: Стратегії розвитку «Україна – 2020», Угоди про асоціацію та Плану дій із її виконання, Меморандуму між Україною та Міжнародним валютним фондом та ін., які містять пріоритетні напрями інституційного забезпечення прискореного економічного розвитку України.

Формування промислової політики має відбуватися у контексті загальноекономічної політики, однією з найважливіших цілей якої вбачається технологічна реструктуризація промислового виробництва з наближенням його структури до параметрів, характерних для постіндустріального суспільства. Нині в технологічній структурі економічно та технологічно розвинених країн світу домінує п'ятий технологічний уклад, базовими технологіями якого є інформаційно-комунікаційні технології, біотехнології, мікроелектроніка, аерокосмічні технології, освоєння нових видів енергії та ін. Водночас сьогодні все помітнішими стають ознаки наступних – шостого і навіть сьомого – технологічних укладів. Шостий технологічний уклад пов'язаний з генезисом і поширенням біо- та космічних технологій, генної інженерії, наноелектроніки, глобальних інформаційно-комунікаційних мереж, використанням штучного інтелекту, ядерної та відновлювальної енергії. Він має багато рис перехідного до постіндустріального суспільства [20, с. 24–25]. Сьомий технологічний уклад, як зазначає С. Єрохін, надає поштовху для створення технологій «холодного термоядерного синтезу», що має докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації [21].

Натомість в Україні від 85 до 95 % продукції виробляється галузями третього й четвертого технологічних укладів, що свідчить про довготривалий технологічний занепад країни та поглиблення технологічного розриву з розвинутими країнами світу.

Гальмування переходу від відтворювальних процесів до інноваційних «консервує» стан технологічного занепаду промисловості, стримуючи процес трансформації індустріальної моделі економіки на постіндустріальну, інформаційно-мережеву, якій притаманний високий рівень розвитку інформаційних технологій, що впливають на всі сфери життєдіяльності. Наразі в Україні нерозвинутими є мережеві структури, які в постіндустріальній економіці витісняють традиційні форми взаємин суб'єктів господарювання. У світі

формується певний інформаційно-економічний простір, який дозволяє забезпечувати процес розподілу виробництва між окремими територіально віддаленими виробничими одиницями на основі застосування інформаційно-комунікаційних процесів.

В Україні поки що такі зміни відбуваються вкрай повільно. Дані Глобального звіту з інформаційних технологій Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), у якому представлено Індекс мережевої готовності (*WEF Networked Readiness Index, NRI*), свідчать про те, що Україна в 2016 р., посівши 64-те місце серед 139 країн, отримала 4,2 бала із 7 можливих.

Країнами-лідерами в цьому рейтингу, як графічно представлено на *рисунок* (див. с. 110), є Сінгапур і Фінляндія (по 6 балів), Швеція, Нідерланди, Норвегія, Швейцарія, США (по 5,8 бала).

Індекс *NRI* охоплює такі субіндекси:

- A* (середовище) – політико-правове та бізнесово-інноваційне середовище;
- B* (готовність) – інфраструктурний і цифровий контент; доступність; навички;
- C* (використання) – індивідуальне; бізнесом; урядове;
- D* (вплив) – економічний; соціальний.

У 2016 р. Україна посідала достатньо високі місця за субіндексом *B* (готовність) – 30-те місце і 5,7 бала, у т. ч. за показниками: «доступність» – 6-те місце та 6,6 бала; «навички» – 33-те місце і 5,6 бала, «інфраструктурний і цифровий контент» – 51-ше місце та 4,7 бала (див. *табл. на с. 110*). Найнижчі позиції були за субіндексом *A* (середовище) – 94-те місце й 4,2 бала, особливо негативно розцінюється бізнес-середовище – 113-та сходинка та 3,2 бала.

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, невисокі позиції України в рейтингах спричинені, серед іншого, нерівномірністю та в цілому низьким ступенем упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у регіонах України.

В Україні хоч і сформоване законодавче й нормативно-правове середовище для розвитку інформатизації (зокрема, це закони України: «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537-V, «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15 травня 2013 р. № 386-р та ін.), але побудова інформаційного суспільства все ж гальмується. Тобто промислова політика в Україні має здійснюватись у напрямку «запуску» процесу

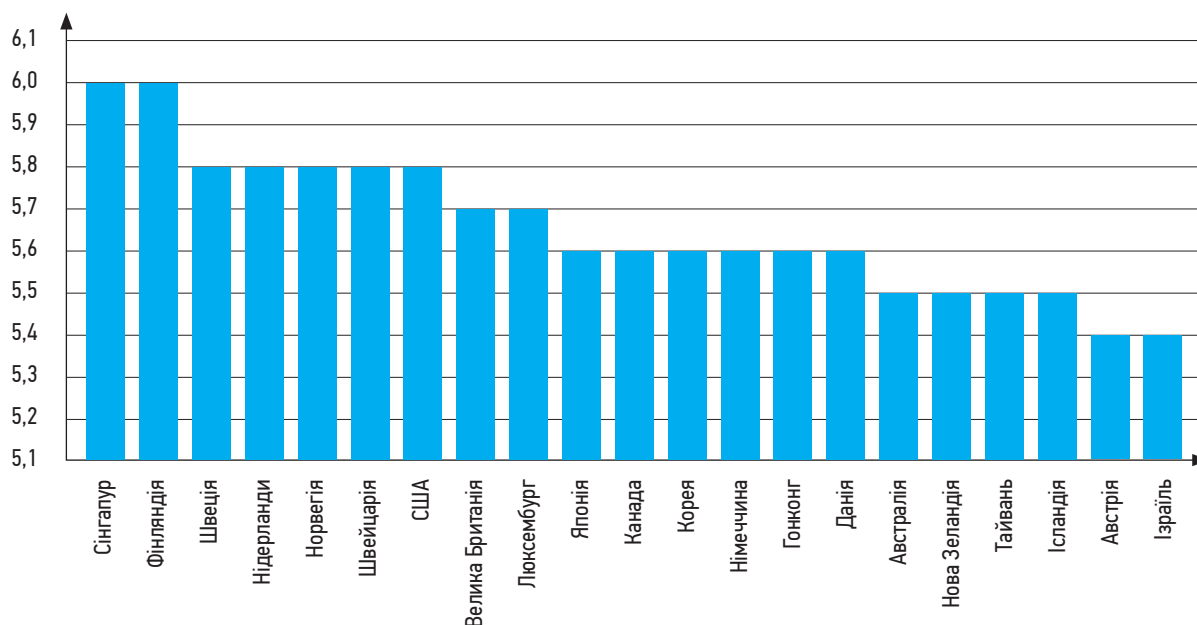

Рис. Перша двадцятка країн світу за *NRI WEF*, бали 1...7

Джерело: складено за [22].

інформатизації й упровадження ІКТ для наближення економіки до моделі постіндустріального розвитку.

Іншим важливим вектором промислової політики в контексті стимулювання структурних зрушень і модернізації економіки є активізація інвестиційно-інноваційних процесів. Вкладення

фінансових ресурсів у розширення вітчизняного виробництва сприятиме розвитку наукоємних галузей, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфер з метою підвищення ефективності національної економіки та поглиблення спеціалізації на створенні продукції з високою часткою доданої вартості.

Упродовж 2010–2015 рр. у промисловий сектор України в середньому було залучено понад 35 % вкладень від загального обсягу капітальних інвестицій в господарство нашої країни. У цей же період спостерігалася позитивна тенденція зростання частки промисловості у структурі освоєних в економіці капітальних інвестицій з 30,7 до 32,1 % та зростання обсягів освоєних у промисловості інвестицій у 1,6 раза (з 55 384 млн грн до 87 656 млн грн).

Показники структури капітальних інвестицій у промисловість свідчать про негативну тенденцію до скорочення частки інвестицій у переробну промисловість (з 54,4 % у 2010 р. до 52,7 % у 2015 р.). Варто зазначити, що в 2015 р. у структурі капітальних інвестицій у переробну промисловість традиційно переважають частки харчової промисловості (29,3 % від загального обсягу залучених у промисловість інвестицій) і металургії (27 %). Незначними є частки інвестицій у високотехнологічне виробництво, як-от: у виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (3,5 %), комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (0,09 %), електричного устаткування (1,3 %).

Основним джерелом фінансування капітальних інвестицій у промисловість залишалися власні кошти підприємств та організацій – їх частка

Таблиця
Індекс мережевої готовності (*NRI*)
України за рейтингом Всесвітнього
економічного форуму в 2016 р.

Субіндекси	Місце (серед 139 країн)	Бали (від 1 до 7)
A (середовище)	94	3,8
політико-правове	113	3,2
бізнес-інноваційне	67	4,3
B (готовність)	30	5,7
інфраструктурний і цифровий контент	51	4,7
доступність	6	6,6
навички	33	5,6
C (використання)	88	3,6
індивідуальне	76	3,9
бізнесом	63	3,6
урядове	114	3,1
D (вплив)	69	3,7
економічний	59	3,4
соціальний	75	4,0

Джерело: складено за [22].

в загальному обсязі капітальних інвестицій галузі в 2010–2015 рр. в середньому становила понад 75 %. Значне переважання у структурі капітальних інвестицій у промисловість власних коштів підприємств має низку недоліків, серед яких: «консервування» структурних диспропорцій; відсутність трансферу інвестиційних ресурсів у прогресивні види промислової діяльності; відставання в упровадженні нововведень для підтримання конкурентоспроможності через орієнтацію на максимізацію поточних прибутків [23].

Суттєвий дефіцит внутрішніх інвестиційних ресурсів актуалізує залучення в промисловий сектор прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Протягом 2010–2016 рр. відбулося суттєве (в 1,7 раза) скорочення надходження ПІІ у промисловість – із 16 473,7 млн дол. США (станом на 01.01.2010 р.) до 9 550,2 млн дол. США (станом на 31.12.2016 р.).

Невтішними є й показники інноваційної діяльності у промисловості. У 2016 р. частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості підприємств промисловості становила 18,9 %, підприємств, що впроваджували інновації, – 16,6 %, підприємств, що реалізували інноваційну продукцію, – 14,3 %.

Стратегії інноваційного розвитку набувають нині вирішального значення в досягненні цілей опанування високоефективними способами виробництва для забезпечення геостратегічного лідерства. Згідно з прогнозами провідних аналітичних та інвестиційних агентств світу, трійка лідерів у 2025–2050 рр. буде складатись із США, Китаю та ЄС, в яких питанню формування таких стратегій приділяється надзвичайна увага.

Сучасні тренди глобального розвитку свідчать про подальше швидке прогресування процесу поширення таких проривних проектів інноваційного розвитку загальносвітового значення, як: «нова енергетика», «активне довголіття і кібермедицина», «інноваційне сільське господарство і зелена економіка», «розумне місто й нова мобільність». Примітно, що саме США, Китай та ЄС є власниками і розробниками критично важливих для сучасного виробництва «ноу-хау», якими є, зокрема, біотехнології та біоінформатика, 3D-друк (США), адаптивні та «розумні» виробничі системи, альтернативна енергетика (ЄС), біоінженерія, індустрія сенсорів, «розумні» технології (КНР).

Успішний розвиток високих технологій у США, ЄС, КНР та інших провідних країнах світу безпосередньо впливатиме на здатність людства одержати адекватні відповіді на нові виклики, що постануть до 2050 р. (виснаження невідновлювальних енергетичних ресурсів, активна урбанізація, поява нових хвороб та вірусів тощо).

В Україні реалізація стратегії інноваційної політики у промисловості може стати найважливішою передумовою економічного зростання національної економіки та забезпечення її економічної безпеки. Формування й реалізація стратегії покликані застосувати пріоритет інноваційного лідерства у галузях, в яких наша країна вже має і активно використовує передові технології та потужний науково-технічний потенціал. Але водночас стратегія має бути сфокусована на вирішенні проблем традиційних галузей, випереджаючи розвиток яких надасть імпульс модернізаційним зрушенням в економіці.

Важливою складовою високотехнологічного потенціалу промисловості є вітчизняний *оборонно-промисловий комплекс* (ОПК). Замовлення державою розробок певних військових технологій у приватних виробників з їх подальшою комерціалізацією в цивільному секторі здатне підвищити рівні інноваційної активності в промисловості України та конкурентоспроможності цивільної продукції, що в подальшому випускатиметься із використанням таких технологій.

Вагомим чинником забезпечення трансферу інновацій з військово-промислового комплексу до цивільного сектору є використання інструментів *державних грантів*. Використовуючи їх, держава виділяє кошти на розробку певної технології, яка може бути використана як у цивільному, так і у військовому секторах. Кошти зазвичай отримує цивільна компанія, яка спеціалізується на виробництві військової техніки, проте розвиває також і цивільний напрям своєї діяльності, що дозволяє в майбутньому використовувати отримані результати науково-дослідних робіт не лише у виробництві товарів військового, а й цивільного призначення.

Найбільш оптимальним видом діяльності, в якому ефективність використання державних грантів підтверджена чисельними прикладами зі світового досвіду, є *аерокосмічна галузь*. Незважаючи на специфіку цивільного та військового використання аерокосмічних засобів, їх функціонування базується на одних і тих самих принципах, що дозволяє легко переносити результати наукового пошуку з одного сектору в інший та навпаки. Проведення досліджень в аерокосмічній галузі потребує дорогого спеціалізованого обладнання, висококваліфікованої робочої сили та характеризується значною капіталомісткістю, що дозволяє компаніям легко отримувати дивіденди від проведених НДДКР через нездатність значної кількості підприємств самостійно профінансувати такі види робіт. У багатьох випадках це приводить до створення галузевих альянсів, що дозволяє більш раціонально використовувати кошти, призначені для фінансування інноваційної діяльності та розподіляти ризики між учасниками альянсу.

Відомим прикладом використання інструментів державних грантів для підвищення конкурентоспроможності як військової, так і цивільної продукції національного виробника є фінансування урядом США компанії *Boeing* з метою проведення останньою НДДКР, спрямованих на розвиток технологій виробництва композитних матеріалів і виробів. Проведення таких робіт дозволило компанії *Boeing* профінансувати значну частку НДДКР, пов'язаних із створенням цивільного літака *Boeing 787 «Dreamliner»* за рахунок державних грантів та вдало конкурувати зі своїм європейським конкурентом – «*Airbus*» та літаком A-350, розробленим цією компанією.

В Україні є високі можливості для розвитку високотехнологічного машинобудування. Наша країна має унікальний потенціал для створення й виробництва найсучасніших моделей авіаційної техніки, входить до десятки найбільших суднобудівних держав світу, посідає одну з передових позицій у виробництві продукції енергетичного машинобудування тощо.

Українська авіабудівна галузь є осередком сучасної науки та високотехнологічного виробництва, традиційною спеціалізацією якої є виробництво літаків марки «Ан». Потенціал авіаційної промисловості дає змогу збільшувати обсяги розробок і виробництва авіаційної техніки, зокрема регіональні пасажирські й транспортні літаки, авіаційні двигуни й агрегати, бортове радіоелектронне обладнання, орієнтоване на використання супутникових систем зв'язку, навігації та спостережень, вертольоти та лігальні апарати малої авіації, зокрема безпілотні.

Пріоритетом тут має бути утворення на базі підприємств авіаційної промисловості конкурентоспроможного комплексу українського авіабудування, здатного задовольнити потреби держави в сучасній авіаційній техніці та завойовувати нові ніші на світових ринках.

Одним із надважливих чинників утвердження України як морської держави є створення власного морського та річкового флоту, ядром якого має стати вітчизняна суднобудівна галузь. Конкурентними перевагами України в галузі суднобудування є високий науковий потенціал, наявність власної сировинної бази, необхідних виробничих потужностей та висококваліфікованих кадрів.

Суднобудівні заводи спроможні будувати сучасні судна і виконувати всі види ремонтних робіт. Цьому насамперед сприятиме: створення необхідних правових, організаційних та економічних умов для виробництва суден нового покоління; підвищення їх надійності й рівня технологічного оснащення; масштабна модернізація й технічне переозброєння підприємств суднобудівної галузі на основі широкого використання інструментів

податкової та фінансово-кредитної політики; створення нових об'єктів науково-виробничої бази суднобудування; просування інтересів галузі на зовнішньому ринку за державної підтримки з метою зменшення наслідків від втрати російських ринків збуту та розриву коопераційних зв'язків з РФ; удосконалення державного управління розвитком суднобудування (зокрема, забезпечення умов для залучення інвестицій, розширення рамок державно-приватного партнерства тощо).

Ці підходи до розвитку вітчизняного суднобудування повинні бути врахованими у проекті нової редакції Морської доктрини України, розроблення якої передбачене частиною 5 пункту 3 Рішення РНБО України «Про Стратегію національної безпеки України» від 6 травня 2015 р.

Критично важливим для України є розвиток енергетичного машинобудування. Без розв'язання проблеми зменшення енерговитрат неможливо побудувати нову модель економіки, здатну забезпечити високі соціальні стандарти. Пріоритетом енергетичного машинобудування в Україні є участь у реалізації в країні та в світі інфраструктурних проектів та енергозберігаючих програм, у т. ч. з виробництва альтернативної електроенергії.

Нині енергетичне машинобудування переважно працює за зовнішніми контрактами, а потреби внутрішнього ринку задовольняються переважно за рахунок імпорту. При цьому підприємства енергетичного машинобудування здатні забезпечити більшу частину попиту внутрішнього ринку.

Перспективи розвитку підприємств галузі енергетичного машинобудування пов'язані з виготовленням устаткування для модернізації та розвитку вітчизняного паливно-енергетичного комплексу. Зокрема, на часі – реконструкція української газотранспортної системи. Вітчизняні підприємства спроможні повністю покрити потребу в газових компресорах, перекачувальних апаратах, іншому обладнанні. Ці роботи мають виконуватись відповідно до оновленої Енергетичної стратегії України на період до 2035 року.

Одними з ключових реформ Стратегії стало розв'язання «Україна – 2020», прописаних у пункті 3 «Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації Стратегії», визначено реформу транспортної інфраструктури, а також програму участі в транс'європейських мережах. Реалізація цих завдань потребує здійснення суттєвих зрушень у галузі транспортного машинобудування. Розвиток вітчизняного транспортного машинобудування створюватиме позитивний кумулятивний ефект в інших галузях економіки країни – металургії, хімічній промисловості, електротехнічній галузі тощо, стимулюватиме наукову та інноваційну діяльність наукових і проектно-конструкторських організацій України.

Потенціал виробництва широкого спектра продукції з високим рівнем доданої вартості, здатної задовольнити внутрішній попит, міститься у виробництві залізничного рухомого складу. Сьогодні українське залізничне машинобудування – одна з найбільш експортоорієнтованих галузей промисловості. Її експорт не диверсифікований – традиційними ринками збуту залишаються країни СНД. У цьому зв'язку важливо освоювати нові можливості виходу на нові ринки, розширення географії експортних поставок. Необхідно модернізувати виробництва, працювати над удосконаленням конструкцій вантажних вагонів і створенням продукції нового покоління з покращеними технічними, екологічними характеристиками та показниками безпеки руху. Позитивна динаміка щодо нарощування обсягів випуску залізничного машинобудування має супроводжуватись оновленням Укрзалізниці рухомим складом вітчизняного виробництва.

Наступний перспективний напрям – *аграрне машинобудування*. Послідовна реалізація аграрної реформи, наслідком якої буде зростання припливу інвестицій в аграрний сектор, збільшуватиме попит на сільськогосподарські машини й устаткування – як для великих, так і для дрібних господарств. Адже на сьогодні забезпечення аграрних підприємств сільгосптехнікою становить від 45 до 80 % від технологічної потреби, а частка якісного високопродуктивного обладнання – мізерна.

Зазначені проблеми призводять до втрат урожаю, порушення оптимальних термінів його збирання, перевищення нормативного виробничого навантаження на одиницю техніки, неможливості якісного й оперативного проведення всього комплексу регламентних сільськогосподарських робіт.

Вітчизняне аграрне машинобудування має достатньо виробничих потужностей для виготовлення більшості видів техніки. Але, на жаль, за багатьма експлуатаційними показниками українська сільгосптехніка поки що поступається іноземним аналогам. Потрібно сприяти поступовому освоєнню підприємствами галузі випуску техніки нового покоління шляхом реалізації спільних інвестиційних проектів із зарубіжними компаніями. Першим етапом таких проектів має стати налагодження крупновузлового збирання тих видів техніки, яка вже виготовляється за кордоном. Необхідно поновити практику застосування державного замовлення на окремі види сільгосптехніки як важливого джерела для розвитку потужностей підприємств галузі. Мають бути збільшені державні витрати на дослідження й розробки в галузі сільськогосподарського машинобудування, проведення всього циклу дослідних, дослідно-конструкторських, підготовчих, маркетингових робіт зі створення й освоєння виробництва техніки нових поколінь.

Крім потужного машинобудівного комплексу, інноваційний потенціал промисловості міститься й в інших галузях. Потенціал *хімічної та нафтохімічної галузей* може бути розкритим завдяки прискореному розвитку наукоємних і високотехнологічних виробництв, здатних задовольнити попит внутрішнього ринку на конкурентоспроможну вітчизняну продукцію. Йдеться, зокрема, про фармацевтичну промисловість, яка нині існує в умовах жорсткої конкуренції між вітчизняними та іноземними виробниками лікарських засобів і виробів медичного призначення, низького рівня науково-технічного забезпечення виробництва, недостатності фінансування державних програм розвитку галузі.

Розбудова *металургійної промисловості* на інноваційній основі здатна подолати структурні деформації в галузі, пов'язані з технологічною відсталістю, високою енерго- та ресурсоемністю підприємств та їх недосконалою екологічною політикою, наслідками чого є загроза втрати конкурентоспроможності вітчизняної продукції у зв'язку з невідповідністю природоохоронних стандартів європейським, низька диверсифікація виробництв тощо. Перспективи розвитку галузі вбачаються в оптимізації структури виробництва за рахунок збільшення номенклатури нових видів продукції, у т. ч. – електроплавильного виробництва сталі, виробництва титанових сплавів і прокату, алюмінієвої фольги, створення нових видів цирконієвої продукції підвищеного попиту, зокрема для енергоустановок з прямим перетворенням енергії палива на електричну [24, с. 108].

Висновки. Перспективи реалізації економічних реформ значною мірою залежать від спроможності української промисловості до посткризового відновлення обсягів виробництва, її можливості забезпечити модернізаційні перетворення в економіці та пришвидшити структурні зрушення. Одним із провідних рушіїв розвитку промисловості України має бути багатогалузеве машинобудування, яке забезпечує базисні засади періодичного інноваційного оновлення технологічного рівня виробництва, конкурентоспроможність економіки та стійку динаміку економічного зростання. Водночас необхідно передбачити включення вітчизняних підприємств у коопераційні ланцюги з підприємствами інших країн у високотехнологічних і наукоємних сферах.

Важливим напрямом забезпечення макроекономічної стабілізації має бути підвищення виробничого та інвестиційного потенціалу промисловості, що має відбуватися через поліпшення інвестиційного клімату у відповідних галузях економіки та регіонах, активізацію інвестиційного попиту, капіталізацію заощаджень шляхом розширення доступу суб'єктів економіки до інвестиційного ресурсу, створення комфортних умов для ведення виробничої та підприємницької діяльності.

Слід створювати необхідні передумови для реалізації інноваційної моделі розвитку промисловості України з підвищенням її науково-технологічного потенціалу. Стратегічним завданням у цьому аспекті має бути дотримання прогресивних пропорцій між інтелектуальним потенціалом та іншими ресурсами, а також перехід до створення конкурентних переваг у високотехнологічних галузях. Для цього необхідні масштабні заходи щодо оновлення системи організації наукових досліджень, сприяння кадровому забезпеченню інноваційної діяльності через розвиток системи національної освіти, збереження інтелектуального капіталу держави, підвищення престижу інтелектуальної праці.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 6. – 15 січ.
2. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2013. – 536 с.
3. Кондрашов О.М. Державна промислова політика як ефективний інструмент державного впливу на розвиток промисловості // Теорія та практика державного управління: зб. наук. праць – Х., 2009. – № 1 (24). – 492 с.
4. Заблодська І.В. Регіональна промислова політика: питання теорії та практики: монографія. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – 344 с.
5. Яковенко Л.І. Промислова політика в трансформаційній економіці. – Полтава: Скайтек, 2000. – 314 с.
6. Горбулін В.П. Україні потрібна нова промислова політика, яка відповідає національним інтересам [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/ukrayini_potribna_nova_promislova_politika,_yaka_vidpovidala_b_natsionalnim_interesam.html
7. Гринів Л.С., Кічурчак М.В. Національна економіка. – Львів: «Магнолія 2006», 2008. – 464 с.
8. Кічурчак М.В. Промисловість у системі національної безпеки України [Електронний ресурс] // Економіка промисловості. – 2008. – № 4. – С. 104–113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2008_4_13.pdf
9. Концептуальні орієнтири промислової політики України (на середньострокову перспективу) / ред. кол.: акад. НАНУ О.І. Амоша, чл.-кор. НАНУ В.П. Вишневський, к. е. н. Л.О. Збаразська. – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАНУ. – 2008. – 39 с.
10. Benigno Gianluca. Financial Crises and Macro-Prudential Policies (with H. Chen, C. Otrok, A. Rebucci, E. Young). – Journal of International Economics. – 2013. – Vol. 89, Is. 2. – P. 453–470.
11. Lopez-Claros Augusto. Fiscal Challenges After the Global Financial Crisis: A Survey of Key Issues [Електронний ресурс] // Journal of International Commerce, Economics and Policy. – 2014. – Vol. 5, No. 2. – Режим доступу: http://www.augustolopez-claros.net/docs/Fiscal_ChallengesAfterGlobalFinancialCrisis_23May2014_JICEP1450004.pdf
12. Krugman Paul. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. – W.W. Norton & Company, 2008. – 224 p.
13. Roubini Nouriel. Independence Movements: Europe's Paradox [Електронний ресурс] // EconoMonitor. – 2015, Jan. 28. – Режим доступу: <http://www.economonitor.com/nouriel/2015/01/28/independence-movements-europes-paradox/>
14. The Stiglitz Report: Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis / J.E. Stiglitz. – The New Press, 2010.
15. Білорус О.Г. Світова структурна криза і трансформації глобальної фінансової системи. – Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 7–8 (1). – С. 4–7.
16. Як подолати вплив міжнародної фінансової кризи: пошуки адекватної економічної політики: аналіт. доповідь / [П. Бураковський, М. Свенціцькі, О. Бетлій та ін.]; за ред. І. Бураковського та В. Мовчан. – Харків: Права людини, 2009. – 74 с.
17. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання. – К.: ДННУ «Академія фінансового управління», 2011. – 473 с.
18. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Я. Жаліло, О. Бабанін, Я. Белінська [та ін.]; за заг. ред. Я. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 142 с.
19. Сухоруков А. Антикризова політика розвинутих країн // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 16–27.
20. Державне регулювання інноваційної модернізації промислового комплексу України: наук. розробка / авт. кол.: В.Г. Бодров, М.В. Гаман, В.О. Гусев. – К.: НАДУ, 2010. – 72 с.
21. Єрохін С.А. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України [Електронний ресурс] // Економічний часопис – XXI. – 2006. – № 1–2. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2006/1-2/20060102.html>
22. The Global Information Technology Report 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf
23. Алімов О.М., Даниленко А.І., Трегобчук В.М. та ін. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення: монографія. – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
24. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с.

References

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020» vid 12 sichnia 2015 r. № 5/2015 [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for sustainable development "Ukraine – 2020" from 2015, Jan. 12 No. 5/2015]. *Uriadovyi kurier – Government Courier*, 6 [in Ukrainian].
2. Kindzerskyi, Yu.V. (2013). *Promyslovisht Ukrainy: stratehiia i polityka strukturno-tekhnologichnoi modernizatsii [Industry of Ukraine: strategy and policy for structural and technological modernization]*. Kyiv: NAN Ukrainy, DU «Institut ekon. ta prohnovuz. NAN Ukrainy» [in Ukrainian].

3. Kondrashov, O.M. (2009). Derzhavna promyslova polityka yak efektyvnyi instrument derzhavnogo vplyvu na rozvytok promyslovosti [State industrial policy as an effective instrument of state influence on industrial development]. *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia – Theory and Practice of Public Administration*, 1 (24) [in Ukrainian].
4. Zablodska, I.V. (2007). *Rehionalna promyslova polityka: pytannia teorii ta praktyky [Regional industrial policy: the question of theory and practice]*. Luhansk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia [in Ukrainian].
5. Yakovenko, L.I. (2000). Promyslova polityka v transformatsiinii ekonomitsi [Industrial policy in a transformational economy]. Poltava: Skaitek, 314 p. [in Ukrainian].
6. Horbulin, V.P. (2010). Ukraini potribna nova promyslova polityka, yaka vidpovidala b natsionalnym interesam [Ukraine needs a new industrial policy, which matches national interests]. *Dzerkalo tyzhnia – The Mirror of the Week*, 1. *gazeta.dt.ua*. Retrieved from http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/ukrayini_potribna_nova_promyslova_politika_yaka_vidpovidala_b_natsionalnim_interesam.html [in Ukrainian].
7. Hryniv, L.S., Kichurchak, M.V. (2008). *Natsionalna ekonomika [National economy]*. Lviv: «Mahnoliia 2006» [in Ukrainian].
8. Kichurchak, M.V. (2008). Promyslovist u systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Industry in the system of national security of Ukraine]. *Ekonomika promyslovosti – Industry Economics*, 4, 104–113. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2008_4_13.pdf [in Ukrainian].
9. Amosha, O.I., Vyshnevskiy, V.P., & Zbarazska, L.O. (Eds.). (2008). *Kontseptualni oriientyry promyslovoi polityky Ukrainy (na serednostrokovu perspektyvu) [Conceptual waymarks of industrial policy of Ukraine (midterm perspective)]*. Donetsk: Instytut ekonomiky promyslovosti NANU [in Ukrainian].
10. Benigno, Gianluca. (2013, March). Financial Crises and Macro-Prudential Policies (with H. Chen, C. Otrok, A. Rebucci, E. Young). *Journal of International Economics*, Vol. 89, Is. 2, 453–470 [in English].
11. Lopez-Claros, Augusto. (2014, May 23). Fiscal Challenges After the Global Financial Crisis: A Survey of Key Issues. *Journal of International Commerce, Economics and Policy*, Vol. 5, No. 2. *augustolopez-claros.net*. Retrieved from http://www.augustolopez-claros.net/docs/FiscalChallengesAfterGlobalFinancialCrisis_23May2014_JICEP1450004.pdf [in English].
12. Krugman, Paul. (2008). *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. W.W. Norton & Company, 224 p. [in English].
13. Roubini, Nouriel. (2015, Jan. 28). Independence Movements: Europes Paradox. *EconoMonitor. economonitor.com*. Retrieved from <http://www.economonitor.com/nouriel/2015/01/28/independence-movements-europes-paradox/> [in English].
14. The Stiglitz Report: Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis. J.E. Stiglitz, The New Press, 2010 [in English].
15. Bilorus, O.H. (2014). Svitova strukturna kryza i transformatsii hlobalnoi finansovoi systemy [World structural crisis and the transformations of the global financial system]. *Ekonomichni chasopys – Economic Magazine*, 7–8 (1), 4–7 [in Ukrainian].
16. Burakovskiy, I., Svienchitski, M., & Betlii, O., et al. (2009). *Yak podolaty vplyv mizhnarodnoi finansovoi kryzy: poshuky adekvatnoi ekonomichnoi polityky [How to overcome the influence of the international financial crisis: in search of an adequate economic policy]*. (I. Burakovskiy, V. Movchan, Eds.). Kharkiv: Prava liudyny [in Ukrainian].
17. Vlasiuk, O.S. (2011). *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh rynkovykh transformatsii ta antykryzovoho rehuliuвання [Economic security of Ukraine in the conditions of market transformations and anti-crisis regulation]*. Kyiv: DNNU «Akademiia finansovoho upravlinnia» [in Ukrainian].
18. Zhalilo, Ya., Babanin, O., & Belinska, Ya., et al. (2009). *Ekonomichna kryza v Ukraini: vymiry, ryzyky, perspektyvy [Economic crisis in Ukraine: dimensions, risks, perspectives]*. (Ya. Zhalilo, Ed.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
19. Sukhorukov, A. (2004). Antykryzova polityka rozvynutykh krain [Anti-crisis policy of developed countries]. *Ekonomika Ukrainy – The Economy of Ukraine*, 8, 16–27 [in Ukrainian].
20. Bodrov, V.H., Haman, M.V., & Husiev, V.O. (2010). *Derzhavne rehuliuвання innovatsiinoi modernizatsii promysloвого kompleksu Ukrainy [State regulation of the innovative modernization of the industrial complex of Ukraine]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
21. Yerokhin, S.A. (2006). Tekhnolohichni układy, dynamika tsyvilizatsiinykh struktur ta ekonomichna perspektyva Ukrainy [Technological paradigm, dynamics of civilizational structures and the economical perspectives of Ukraine]. *Ekonomichni chasopys – Economic Magazine*, 1–2. *soskin.info*. Retrieved from <http://soskin.info/ea/2006/1-2/20060102.html> [in Ukrainian].
22. The Global Information Technology Report 2016. (n.d.). *www3.weforum.org*. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf [in English].
23. Alymov, O.M., Danylenko, A.I., & Trehobchuk, V.M., et al. (2005). *Ekonomichni rozvytok Ukrainy: instytutsionalne ta resursne zabezpechennia: [Economic development of Ukraine: institutional and resource provisioning]*. Kyiv: Obiednanyi instytut ekonomiky NAN Ukrainy [in Ukrainian].
24. *Innovatsiina Ukraina 2020: natsionalna dopovid [Innovative Ukraine 2020: a national report]*. (2015). (V.M. Heyets et al., Eds.). Kyiv: NAN Ukrainy [in Ukrainian].

ПРІОРИТЕТНІ ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

В.П. Антонюк, І.Ю. Підоричева

У статті обґрунтовано необхідність модернізації економіки України на основі нової парадигми розвитку, заснованої на креативній складовій. Висвітлено концепцію цієї парадигми та виокремлено її центральні елементи – творчість, знання та доступ до інформації, які стимулюють економічне зростання та сприяють розвитку в глобалізованому світі. На основі аналізу світового досвіду з'ясовано, що при виборі креативного типу модернізації пріоритетними сферами розвитку економіки мають бути переробна промисловість та креативні сектори матеріального виробництва і послуг. Виходячи з аналізу стану зазначених сфер України, пріоритетними векторами економічної модернізації визначено трансформацію виробничої структури, розвиток на новій технологічній основі потужної переробної промисловості, зокрема тих галузей, у яких Україна має конкурентні переваги, а також розвиток креативного сектору економіки. Реалізація цих напрямів дозволить Україні «на рівних» діяти в системі світогосподарських зв'язків, сприятиме скороченню імпортозалежності та забезпеченню високого рівня продуктивної зайнятості. Обґрунтовано, що модернізація передбачає насамперед побудову сучасного суспільства, де діють ефективні економічні, політичні та соціальні інститути, що забезпечують неухильний прогресивний розвиток усіх сфер суспільного життя. У цьому зв'язку розглянуто соціоментальні та інституційні умови модернізації. Визначено, що для України важливим є формування модерного суспільства, схильного до змін та нововведень, освоєння нового досвіду, знань і культури, нових видів діяльності. Необхідним є суттєве реформування владних та економічних відносин, забезпечення реальної економічної свободи та захисту прав, подолання бюрократизації та корумпованості адміністративної системи, що забезпечить розблокування творчої і підприємницької ініціативи.

Ключові слова: модернізація економіки, пріоритети, інноваційний розвиток, переробна промисловість, креативність, соціоментальні та інституційні умови модернізації.

Valentina Antonyuk, Iryna Pidorycheva

PRIORITY VECTORS FOR THE MODERNIZATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY

In the article, the need for Ukraine's economy modernization based on the new development paradigm founded on the creative component is justified. The article is highlighted the concept of the new development paradigm and its central elements are identified – creativity, knowledge, and access to information – which are powerful engines that stimulate economic growth and promote development in a globalized world. Taking into account world experience, it was found that in selecting the creative type of modernization, the priority spheres of economic development should be the processing industry and creative sectors of material production and services. Based on the analysis of the state of these spheres in Ukraine, it is defined priority vectors of economic modernization – structural transformation of the production structure, the development at a new technological basis of a powerful manufacturing and, above all those industries in which Ukraine has competitive advantages, as well as the development of the creative sector of the economy. The implementation of these areas will allow Ukraine to act "on an equal footing" in the system of world economic relations, will help reduce the import dependence on the supply of high-tech products and ensure a high level of productive employment. It is justified that modernization presupposes, first of all, building a new society in which effective

Антонюк Валентина Полікарпівна – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу економічних проблем соціальної політики Інституту економіки промисловості НАН України (м. Київ)

Підоричева Ірина Юріївна – кандидат економічних наук, завідувач відділу проблем інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості Інституту економіки промисловості НАН України (м. Київ)

economic, political and social institutions operate that ensure a steady progressive development of all spheres of public life. In that context, the socio-mental and institutional conditions of modernization are considered. Substantial reform of the power and economic relations, the provision of real economic freedom and the protection of rights, the overcoming of the bureaucratic and corrupt administrative system, which will ensure the unblocking of the creative and entrepreneurial initiative are essential for Ukraine.

Keywords: economic modernization, priorities, innovative development, processing industry, creativity, socio-mental and institutional conditions for modernization.

У сучасній світовій економіці відбуваються масштабні трансформації, пов'язані з переходом на нові моделі соціально-економічного розвитку, які базуються не лише на передових технологіях, а й на нових формах організації бізнесу, застосуванні нових, соціокультурних, чинників зростання й конкурентоспроможності. Такі трансформаційні процеси є основою модернізації, теоретичні засади якої були сформульовані у середині ХХ ст. зарубіжними вченими (В. Ростоу, Д. Лернером, С. Блеком, А. Пржеворським, Ф. Лімонглі, С. Гантінгтоном та ін.) й достатньо системно викладені у вітчизняній науковій літературі. Модернізацію розглядають як усебічний процес, який охоплює безліч напрямків одночасних змін у суспільному устрої – в економіці, соціальній сфері, політиці тощо. Саме такий підхід до аналізу сутності та проблем модернізації простежується в публікаціях вітчизняних науковців. Так, у праці В.М. Гейця [1] досліджуються принципи лібералізму як основи для модернізації українського суспільства й економіки. Соціоментальні аспекти модернізації проаналізовано в статті Е.М. Лібанової [2]. У статті О.М. Левковець приділяється увага проблемам технологічної модернізації економіки країни [3]. Низка досліджень присвячена модернізації промисловості [4; 5]. Питання модернізації висвітлені в значній кількості інших публікацій, однак, незважаючи на це, проблема модернізації економіки України залишається гострою і невирішеною до сьогодні, про що свідчить низький рівень ефективності національної економіки, технологічна відсталість переважної більшості сфер економічної діяльності.

Мета статті полягає в обґрунтуванні пріоритетних напрямів модернізації економіки України та її умов на основі врахування світових тенденцій розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний світ динамічно змінюється, відбувається конвергенція процесів глобалізації та локалізації, поєднання конкуренції та кооперації, суперництва та співробітництва у взаємовідносинах різних економічних агентів. Розвиваються нові глобальні ланцюжки формування вартості, коли виробництво товарів перетинає національні кордони, забезпечуючи міжнародну економічну інтеграцію. Для того щоб мати зиски від цих процесів, країна має бути спроможна «на рівних» брати участь у новій системі економічних відносин, що визначається передусім рівнем її техніко-технологічного

розвитку. На нинішньому етапі Україна значно програє в цьому плані.

Так, маючи станом на 01.01.2017 р. 603,5 тис. кв. км території¹ та 42,4 млн постійного населення (без урахування населення окупованих територій) [6, с. 22, 508], Україна є однією з найбільших країн Європи, володіє значними природними, людськими та матеріальними ресурсами. Однак за рівнем економічного розвитку та добробуту населення вона значно поступається всім європейським країнам, про що свідчить виробництво валового внутрішнього продукту (ВВП): у 2015 р. обсяг ВВП на душу населення (у дол. США за ПКС 2010 р.) становив 15 478 дол., що було в 2,2 раза менше, ніж у Франції, порівняно з Чехією менше в 1,8 раза, із Польщею – в 1,5 раза, із Болгарією – в 1,2 раза [6, с. 597–598]. Це є наслідком слабких модернізаційних процесів та прогресивних структурних зрушень в економіці України практично впродовж усього періоду незалежності. Вони проявились у консервації застарілої структури виробництва, переважанні в економіці низьких технологічних укладів, фізичному й моральному старінні основних виробничих фондів, зниженні рівня інноваційної активності підприємств та частки інноваційної продукції у загальному її випуску. Нинішня економіка України на 95 % базується на третьому та четвертому технологічних укладах: на них припадає майже 96 % випуску продукції, 95 % інвестицій та 90 % витрат на інновації [7, с. 10].

У Національній доповіді, присвяченій Цілям сталого розвитку на період до 2030 року, відзначається, що в Україні було сформовано сировинно-орієнтовану експортну модель, яка базувалася на конкурентних перевагах дешевих енергетичних і трудових ресурсів. У ході трансформаційних процесів так і не вдалося наростити економічний потенціал та здійснити масштабні технологічні перетворення [8, с. 10]. Це зумовлює низькі позиції держави в міжнародних рейтингах. В опублікованому Всесвітнім економічному форумом Індексі глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 (*The Global Competitiveness Index*) Україна займала

¹ Територія АР Крим та частини Донецької і Луганської областей є тимчасово окупованими; за оцінками сайту інформаційних ресурсів *Ukraine Under Attack*, їх площа становить 47 тис. кв. км. Однак, згідно із Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII, тимчасово окуповані території є невід'ємною частиною території України.

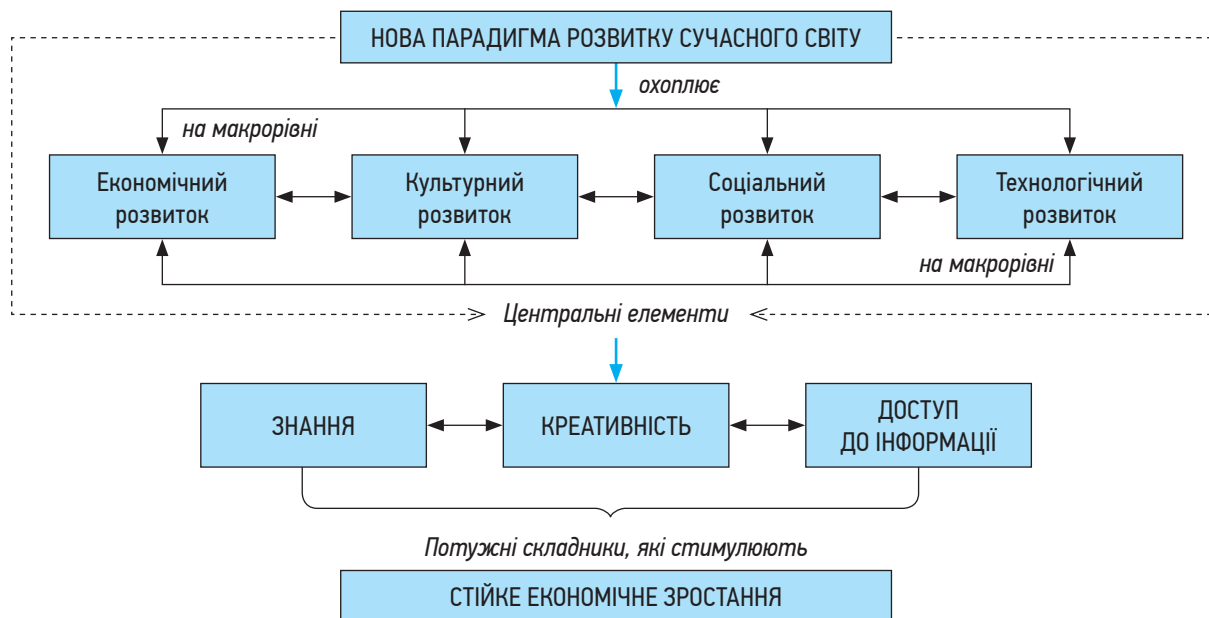

Рис. 1. Концепція нової парадигми розвитку, що заснована на креативній складовій

Джерело: побудовано за [10; 11].

85-те місце із 138 країн, знизивши свій рейтинг на 6 пунктів порівняно з попереднім періодом [9]. Усе сказане вище свідчить про необхідність якнайшвидшої модернізації економіки.

Під економічною модернізацією слід розуміти структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, спрямовані на підвищення її міжнародної конкурентоспроможності. Фахівці вирізняють два типи модернізації: 1) *адаптивний (імітаційний)*, який здійснюється переважно шляхом запозичення нововведень та формує наздоганяючий тип розвитку економіки; 2) *креативний*, що здійснюється переважно на основі власних інновацій та формує випереджувальний тип економічного розвитку [3, с. 4]. В основі креативності лежать творчі здібності, інтелект, оригінальні ідеї та винахідливість.

Варто відзначити, що ці два типи модернізації не є альтернативними, вони можуть поєднуватись у певних пропорціях з перевагою того чи іншого типу, що визначається обраною стратегією розвитку. Хоча серед науковців та практиків немає єдності щодо бачення типу модернізаційних змін в Україні, вважаємо, що саме креативний тип модернізації має бути пріоритетним шляхом подальшого розвитку країни, оскільки він базується на тих перевагах, які, попри всі втрати, усе ще збереглися в державі. Йдеться про розвинену систему освіти та високоосвічене населення, розгалужену систему науково-дослідних інститутів і провідних наукових шкіл, інженерні кадри та традиції винахідництва і раціоналізаторства.

Нині утверджується нова парадигма розвитку, центральними елементами якої стають

креативність (творчість), знання та доступ до інформації [10]. Це три потужні складники, що стимулюють економічне зростання та сприяють розвитку в глобалізованому світі. Під *креативністю* в цьому контексті розуміють формування нових ідей і використання їх для створення культурних продуктів та оригінальних творів мистецтва, наукових винаходів і технологічних інновацій. Економічний аспект креативності, який сприяє розвитку підприємництва, проявляється у просуванні інновацій, зростанні продуктивності та, зрештою, втілюється в економічному зростанні (рис. 1).

Формування модернізаційної політики передбачає визначення пріоритетних сфер розвитку економіки. Як свідчить досвід успішних країн, при виборі креативного типу модернізації це мають бути:

- 1) переробна промисловість;
- 2) креативні сектори матеріального виробництва та послуг.

Переробна промисловість є генератором технологічного прогресу та інновацій в економіці. У Європейському Союзі на частку промисловості припадають 65 % витрат на дослідження й розробки і майже 50 % витрат на інновації. При цьому інноваційна активність великих підприємств у промисловості є приблизно вдвічі вищою, ніж активність великих підприємств в інших сферах діяльності [12, с. 5].

Переробна промисловість виступає драйвером економічного зростання, виробляючи близько

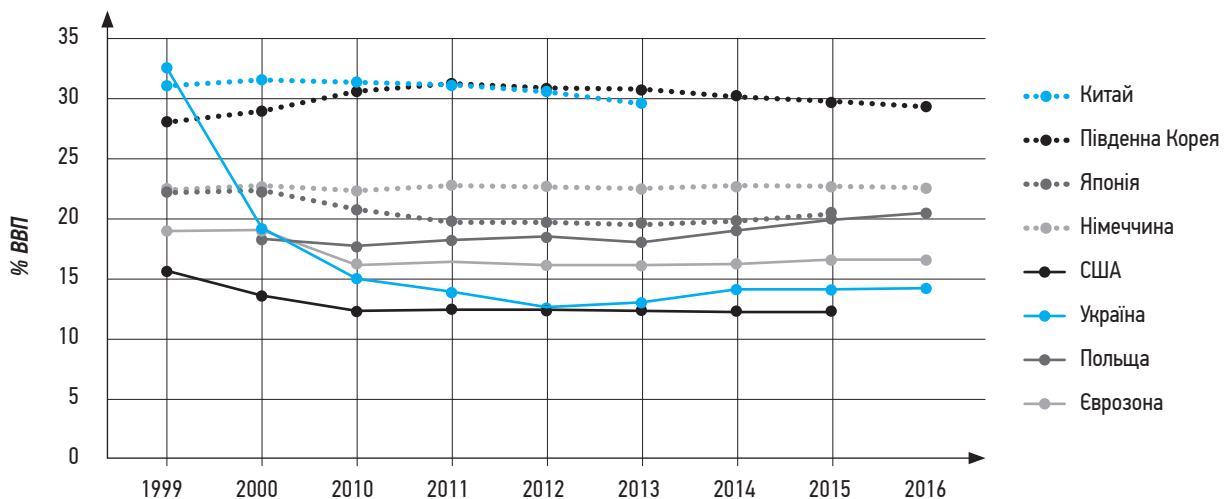

Рис. 2. Динаміка частки доданої вартості, створеної у переробній промисловості окремих країн світу, у % ВВП

Джерело: побудовано авторами за даними [13].

15 % світового ВВП. За даними Світового банку, у Китаї та Південній Кореї, де зосереджено значні виробничі потужності, переробна промисловість забезпечує майже 30 % ВВП, у Японії ця частка перебуває на рівні 20 % ВВП, у Німеччині – 22 %, у Чеській Республіці – 27 %, у Польщі – 20 %. Навіть у Болгарії, традиційно аграрній країні, вона становить наразі 15,5 % ВВП, що на 1,5 % більше, ніж в Україні. Однак у 1999 р. внесок промисловості у ВВП України становив 32,8 % – більше, ніж у будь-якій із наведених вище країн на той час [13] (рис. 2).

Проблема розвитку переробної промисловості України полягає не лише в тому, що знизилася її частка у ВВП, а й передусім у погіршенні структури видів промислової діяльності у цій сфері, що

проявляється у зменшенні частки високотехнологічних виробництв (табл. 1).

Дані таблиці свідчать про те, що частка переробної промисловості має нестабільну динаміку і тенденцію до зменшення. Найбільш негативним є зменшення частки машинобудування – з 10 до 6,5 % за досліджуваний період, у т. ч. такого високотехнологічного його сектору, як виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, який займає мізерну частку в загальному обсязі промислової продукції (0,5 %). Більш як удвічі скоротилася частка продукції автотранспортного будівництва. Зростає частка продукції фармацевтичної промисловості, однак на неї припадає лише 1,1 % загального випуску. Позитивним є зростання продукції харчової промисловості:

Таблиця 1

Частка переробної промисловості та її окремих галузей у загальному обсязі реалізованої промислової продукції у 2011–2015 рр., %

Переробна промисловість та її окремі галузі	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Переробна промисловість загалом	65,2	63,5	61,8	63,3	64,1
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	16,7	18,2	19,3	21,2	22,4
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	4,3	4,3	3,8	3,5	3,8
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і препаратів	0,7	0,7	0,9	1,0	1,1
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування, з них:	10,0	10,2	8,7	7,1	6,5
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції;	0,9	0,6	0,6	0,6	0,5
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та ін.	4,9	5,3	3,8	2,7	2,3

Джерело: складено авторами за [14, с. 27].

хоча вона й належить до низькотехнологічного сектору економіки, однак сприяє розвитку АПК та забезпечує значну кількість робочих місць.

Зниження обсягів переробної промисловості має низку негативних наслідків, це – деіндустріалізація економіки, посилення залежності країни від технологічного імпорту, зниження потреби у висококваліфікованих кадрах та втрата інтелектуального і людського капіталу країни. Розуміючи важливе значення переробної промисловості для прогресивного розвитку України, у національних Цілях сталого розвитку на період до 2030 року ставиться завдання 9.4 – сприяти прискореному розвитку високо- та середньотехнологічних секторів переробної промисловості, які формуються на основі використання ланцюгів «освіта – наука – виробництво» та кластерного підходу за напрямками: розвиток інноваційної екосистеми; розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ); застосування ІКТ в АПК, енергетиці, транспорті та промисловості; високотехнологічне машинобудування; створення нових матеріалів; розвиток фармацевтичної та біоінженерної галузей [8, с. 138].

Це вимагає нових підходів до формування промислової політики з урахуванням світового досвіду, передусім рекомендацій Організації Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО). У Лімській декларації, яка була прийнята на 15-й сесії Генеральної конференції ЮНІДО в грудні 2013 р., зазначено, що всеохоплюючий та стійкий промисловий розвиток має передбачати збільшення виробничих потужностей до рівня, здатного «підтримувати структурні перетворення в економіці; стимулювати економічне зростання та створення гідних робочих місць; підвищувати продуктивність і темпи розвитку, розширювати передачу й освоєння технологій на взаємно узгоджених умовах, впровадження інфраструктурних і технологічних інновацій ... підтримувати пов'язані з цим наукові дослідження і дослідно-конструкторські роботи» [15].

Отже, в основі модернізації економіки України має лежати відродження та розвиток на новій технологічній основі потужної переробної промисловості, передусім тих галузей, в яких Україна має конкурентні переваги, що сприятиме скороченню імпортової залежності України від поставок високотехнологічної продукції та забезпеченню високого рівня продуктивної зайнятості.

Креативний сектор економіки є не менш важливим для забезпечення сталого розвитку України. У ХХІ ст. зростає розуміння взаємозв'язку між креативністю та економічним розвитком, формується концепція «креативної економіки». Значний внесок у її становлення зробив один із провідних сучасних фахівців з міського розвитку Чарльз Лендрі (*Charles Landry*) на основі дослідження

зв'язку креативності та міського економічного розвитку. У своїй книзі «*The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators*» він наголошує, що людський розум, мотиви, уява, творчі здібності та потенціал жителів дедалі частіше розглядаються як стратегічний резерв розвитку міст і визначають їх майбутній успіх. Шукаючи відповідь на питання, чому деяким містам вдалося пристосуватися до економічних і соціальних трансформацій, що охопили світ в останні два десятиліття, він дійшов висновку: «...успішні міста мають багато спільного: яскраво мислячі індивідуальності, велика кількість творчих організацій, зрозумілі політичні цілі... В них широко поширене лідерство... Це проявляється в сміливих громадських ініціативах, у ризикованих приватних інвестиціях, у мережах, що утворюють щільну тканину взаємопов'язаних комерційних і суспільно корисних проектів» [16, с. 25].

Вагомий внесок у концепцію креативного розвитку вніс Річард Флорида (*Richard Florida*) – американський економіст, автор теорії креативного класу. У своїй книзі «Креативний клас: люди, які змінюють майбутнє» він говорить про те, що сьогодні саме представники творчих професій формують новий клас суспільства, який не тільки визначає успіх окремих організацій, а й зумовлює зростання економіки цілих міст і регіонів, а, отже, економічну міць країни на глобальній арені. За словами Р. Флориди, сучасна економіка за своєю суттю є креативною економікою. При цьому робочим матеріалом креативності виступають знання та інформація, а її продуктом – інновація, чи то у формі нового технологічного винаходу, чи то нового методу ведення бізнесу [17, с. 59]. Як і Ч. Лендрі [16, с. 15–16], він підкреслює важливу тенденцію: якщо в ХІХ ст. основні виробництва, що визначали потужність економіки, створювалися навколо джерел природної сировини і транспортних шляхів, то в сучасну епоху найбільш ефективні інноваційні підприємства постають там, де сконцентрований зовсім інший ресурс – люди, а точніше – креативний (творчий) клас населення [18].

Розвиток креативного сектору економіки зумовив потребу його ідентифікації. За визначенням Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), *креативна промисловість* характеризується такими рисами [10, с. 13]: це – цикли створення, виробництва та розподілу товарів і послуг, які використовують творчий підхід та інтелектуальний капітал як основні ресурси; види діяльності, засновані на знаннях, орієнтовані на потенційне отримання доходів від володіння та торгівлі правами інтелектуальної власності. Креативна промисловість включає в себе матеріальні продукти та нематеріальні інтелектуальні або художні послуги з творчим контекстом, економічною цінністю та ринковими цілями;

Частка видів економічної діяльності, віднесених до креативних, у структурі валової доданої вартості України, %

Види економічної діяльності	2010 р.	2013 р.	2015 р.	Зміна частки ВЕД у структурі ВДВ України, 2015 р. до 2010 р., +/-
Інформація та телекомунікації	3,5	3,8	4,3	+0,8
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,9	3,7	3,3	+0,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,6	1,0	0,7	+0,1

Джерело: складено за [22, с. 82–83].

перебуває на перехресті між ремісництвом, послугами та промисловими секторами; є одним із секторів світової економіки, який найшвидше зростає, та новим динамічним сектором світової торгівлі. До прикладу, світова торгівля креативними товарами і послугами збільшилася з 2002 по 2011 рр. більш як удвічі, досягнувши позначки в 624 млрд дол. США [19].

За класифікацією Інституту статистики ЮНЕСКО, до основних креативних індустрій віднесено: музеї, галереї, бібліотеки; виконавські види мистецтва; фестивалі; образотворче мистецтво, промисли; дизайн; видавничу справу; телебачення, радіо; кіно і відео; фотографію; інтерактивні медіа. У широкому сенсі креативні індустрії також охоплюють: музичні інструменти; звукове обладнання; архітектуру; рекламу; поліграфічне обладнання; програмне забезпечення; аудіовізуальне апаратне забезпечення [11, с. 21–24].

Креативний сектор економіки динамічно розвивається у світі, лідером є Велика Британія. Саме в цій країні для вирішення представників креативного сектору з-поміж інших економічних суб'єктів вперше застосували спеціальні статистичні коди. Цю практику перейняли більшість країн – членів ЄС. Сьогодні у Великій Британії в креативній індустрії формується 77 млрд фунтів сукупного прибутку та створено 1,7 млн робочих місць. За даними ЕУ, загалом у ЄС у креативному секторі зайнято понад 7 млн осіб [20]. В Україні окремо статистичний облік креативної економіки не ведеться, обмаль публікацій з її аналізом.

Виокремлення креативних сфер діяльності у вітчизняній економіці та їх статистичний облік – це важливе завдання для статистичної служби на перспективу. Для цього аналізу ми використали діючу класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД ДК 009:2010), згідно з якою до креативних видів діяльності слід віднести такі групи: *J* – інформація та телекомунікації; *M* – професійна, наукова та технічна діяльність (частково); *R* – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок. Наведені у табл. 2 дані лише приблизно відображають розвиток креативного сектору, оскільки в групі *M* не всі види діяльності є креативними.

Можна зазначити, що креативний сектор економіки в Україні зростає, однак становить невелику частку вітчизняної економіки – лише 8,7 % виробництва валової доданої вартості. У цих видах економічної діяльності в 2016 р. працювало 5,6 % зайнятого населення [21].

Більш детальне дослідження розвитку в Україні креативних видів діяльності здійснено С. Юрасовим у спецпроекті Liga.net [23]. За його оцінкою, у сферах креативної економіки України нині зайнято близько 470 тис. осіб, або 2,8 % працюючого населення. Вони створюють майже 105 млрд грн ВВП, що становить 4,4 % його загального обсягу станом на 2016 р. Отже, креативний сектор економіки України поки що є малорозвиненим, водночас він має значний потенціал для зростання за умови здійснення виваженої політики щодо його підтримки та розвитку.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що економіка України має низький рівень технологічного розвитку та застарілу структуру, що не відповідає засадам постіндустріального суспільства, не забезпечує стійкого економічного зростання, високої конкурентоспроможності та добробуту населення. В Україні нагальною є потреба економічної модернізації на основі розвитку тих секторів економіки, що забезпечують технологічний і соціальний прогрес. Пріоритетними векторами економічної модернізації визначено: інноваційний розвиток усіх сфер економічної діяльності; структурну трансформацію виробництва шляхом відродження та розвитку на новій технологічній основі потужної переробної промисловості; розвиток креативного сектору економіки, який передбачає розвиток освітніх, культурних, творчих і підприємницьких рис населення, збільшення частки креативної індустрії. Модернізація економіки України потребує нагромадження людського та інтелектуального капіталу й забезпечення ефективного його використання, що є базовою умовою інноваційного розвитку на основі вітчизняних наукових досягнень.

Однак модернізація потребує не лише значних інвестицій, нових технологій, а й соціально-ментальних та політичних ресурсів. Хоча вона тісно

пов'язана з технологічними інноваціями, проте насамперед *передбачає побудову сучасного суспільства, в якому діють ефективні економічні, політичні та соціальні інститути, що забезпечують неухильний прогресивний розвиток усіх сфер суспільного життя*. Це є найбільш складним завданням модернізації, оскільки модернізаційні процеси у сфері соціальних відносин і державного управління, здійснюючи вплив на інтереси різних верств суспільства, викликають пасивний або активний опір не лише з боку населення, а й бюрократичних державних управлінських структур. Тому для України важливим є формування модерного суспільства – схильного до змін, до освоєння нового досвіду, знань і культури, до нововведень та нових видів діяльності. Необхідним є суттєве реформування політичних та економічних відносин, забезпечення реальної економічної свободи та захисту прав, подолання бюрократичної й корумпованої адміністративної системи, що забезпечить розблокування творчої і підприємницької ініціативи.

У межах подальших досліджень актуальним видається визначення умов та пріоритетних напрямів відродження в Україні конкурентоспроможної переробної промисловості, забезпечення розвитку креативної індустрії.

Список використаних джерел

1. Гець В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України // Економіка України. – 2010. – № 3. – С. 4–20.
2. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми модернізації української економіки // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1 (17). – С. 5–22.
3. Левковець О.М. Модернізація економіки України: зміст, умови, ризики // Бізнес Інформ. – 2011. – № 10. – С. 4–9.
4. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2013. – 536 с.
5. Касич А.О. Модернізація як стратегічне завдання розвитку промисловості України // Бізнес Інформ. – 2016. – № 7. – С. 67–72.
6. Статистичний щорічник України за 2016 рік. – К.: Держ. служба статистики України, 2017. – 611 с.
7. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах / наук. керівник проекту акад. НАН України М.З. Згуровський // Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Інститут прикладного системного аналізу МОН України і НАН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку; Фондація «Аграрна наддержава». – Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»; Вид-во «Політехніка», 2016. – 184 с.
8. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. – Київ: М-во екон. розвитку і торгівлі України, 2017. – 176 с.
9. The Global Competitiveness Report 2016–2017 / Klaus Schwab World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016–2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016–2017_FINAL.pdf
10. Creative Economy Report 2008: The challenge of assessing the creative economy towards informed policy-making (UNCTAD/DITC/2008/2). – Palais des Nations, CH-1211, Geneva 10, Switzerland. – 357 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf
11. Creative Economy Report 2013. Widening Local Development Pathways [Електронний ресурс] / United Nations Development Programme (UNDP); United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO). – 2013. – New York: United Nations/UNDP/UNESCO. – 190 p. – Режим доступу: <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf>
12. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська [та ін.]; за заг. ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т екон. промисловості. – Донецьк, 2014. – 200 с.
13. The World Bank World Development Indicators. Manufacturing, value added (% of GDP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?locations=US-CN-KR-JP-DE-UA-PL-CZ-BG&view=chart>
14. Промисловість України у 2011–2015 роках: стат. зб. – К.: Держ. служба статистики України, 2016. – 382 с.
15. Лимская декларация. Путь к достижению всеохватывающего и устойчивого промышленного развития [Електронний ресурс] / 15-я Генеральная конференция ЮНИДО, Лима (Перу), 2–6 декабря 2013 г. – Режим доступу: https://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Who_we_are/Structure/Polycymaking_Organs/Lima_Declaration_RU_web.pdf
16. Лэндри Ч. Креативный город / [пер. с англ.]. – М.: ИД «Классика-XXI», 2006. – 399 с.
17. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / [пер. с англ.]. – М.: ИД «Классика-XXI», 2007. – 421 с.
18. Richard Florida. Cities and the creative class [Електронний ресурс]. – 2004. – Режим доступу: <http://creativeclass.com/rfcgdb/articles/4%20Cities%20and%20the%20Creative%20Class.pdf>
19. Widening Local Development Pathways: The Creative Economy and the Post-2015 Development Agenda [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ssc.undp.org/content/ssc/news/articles/2013/widening_local_development_pathways.html
20. Скиба М. Креативна економіка в Європі: 5 кроків для злету [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/21/209710/>
21. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012–2016 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

22. Національні рахунки України за 2015 рік : стат. зб. – К. : Держ. служба статистики України, 2017. – 185 с.
 23. Юрасов С. Как украинцы делают деньги на идеях. Креативная экономика: DISCOVERY [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.liga.net/projects/just_business/

References

- Heyets, V. (2010). Liberalno-demokratychni zasady: kurs na modernizatsiiu Ukrainy [The liberal democratic foundations: the course for the modernization of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 3, 4–20 [in Ukrainian].
- Libanova, E. (2012). Sotsialni problemy modernizatsii ukrainskoi ekonomiky [The social problems of Ukraine's economy modernization]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*, 1, 5–22 [in Ukrainian].
- Levkovets, O. (2011). Modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: zmist, umovy, ryzyky [Modernization of the Ukrainian economy: content, conditions, risks]. *Biznes Inform – Business Inform*, 10, 4–9 [in Ukrainian].
- Kindzerskyi, Yu. (2013). *Promyslovist Ukrainy: stratehiia i polityka strukturno-tekhnologichnoi modernizatsii* [The Ukrainian Industry: strategy and policy of structural and technological modernization]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kasych, A. (2016). Modernizatsiia yak stratehichne zavdannia rozvytku promyslovosti Ukrainy [Modernization as a strategic task of industrial development]. *Biznes Inform – Business Inform*, 7, 67–72 [in Ukrainian].
- Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2016]. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
- Zghurovskyi, M.Z. (Ed.). (2016). *Forsait ta pobudova stratehii sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy na serednostrokovomu (do 2020 roku) i dovhostrokovomu (do 2030 roku) chasovykh horizontakh* [Foresight and elaboration of strategy for socio-economic development of Ukraine in the medium-term (until 2020) and long-term (until 2030) time horizons]. Kyiv: NTUU «KPI imeni Ihorra Sikorskoho», Vyd-vo «Politekhnik» [in Ukrainian].
- Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid* [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report]. (2017). Kyiv: Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [in Ukrainian].
- The Global Competitiveness Report 2016–2017*. Klaus Schwab World Economic Forum. (n.d.). [weforum.org](http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf). Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf [in English].
- Creative Economy Report 2008: The challenge of assessing the creative economy towards informed policy-making*. (2008). *unctad.org*. Retrieved from http://unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf [in English].
- Creative Economy Report 2013. Widening Local Development Pathways*. (2013). New York: United Nations/UNDP/UNESCO. *unctad.org*. Retrieved from <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf> [in English].
- Amosha, O.I., Vyshnevskyi, V.P., & Zbarazska, L.O. (et al.). (2014). *Promyslovist i promyslova polityka Ukrainy 2013: aktualni trendy, vyklyky, mozhlyvosti* [Industry and Industrial Policy of Ukraine 2013: Current Trends, Challenges, Opportunities]. (V.P. Vyshnevskyi, Ed.). Donetsk [in Ukrainian].
- World Development Indicators. Manufacturing, value added (% of GDP). *The World Bank*. (2017). [data.worldbank.org](http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?locations=US-CN-KR-JP-DE-UA-PL-CZ-BG&view=chart). Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.ZS?locations=US-CN-KR-JP-DE-UA-PL-CZ-BG&view=chart> [in English].
- Promyslovist Ukrainy u 2011–2015 rokakh: statystychnyi zbirnyk* [Industry of Ukraine in 2011–2015: Statistical Yearbook]. (2016). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
- Limskaia deklaraciia. Put k dostizheniiu vseohvatyvaiushhego i ustoichivogo promyshlennogo razvitiia [Lima Declaration: Towards Inclusive and Sustainable Industrial Development]. *15-ia Generalnaja konferencija UNIDO, Lima (Peru) – 15th UNIDO General Conference, Lima (Peru)*. (2013). *unido.org*. Retrieved from https://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Who_we_are/Structure/Polycymaking_Organs/Lima_Declaration_RU_web.pdf [in Russian].
- Landry, C. (2006). *Kreativnyi gorod* [The Creative City]. Moscow: Izdatelskii dom «Classics-XXI» [in Russian].
- Florida, R. (2007). *Kreativnyi klass: liudi, kotorye meniaiut budushchee* [The Rise of the Creative Class. And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life]. Moscow: Izdatelskii dom «Classics-XXI» [in Russian].
- Florida, R. (2004). *Cities and the Creative Class*. Retrieved from <http://creativeclass.com/rfcgdb/articles/4%20Cities%20and%20the%20Creative%20Class.pdf> [in English].
- Widening Local Development Pathways: The Creative Economy and the Post-2015 Development Agenda. (n.d.). *ssc.undp.org*. Retrieved from http://ssc.undp.org/content/ssc/news/articles/2013/widening_local_development_pathways.html [in English].
- Skyba, M. (2016). Kreatyvna ekonomika v Yevropi: 5 krokiv dlia zletu [Creative Economy in Europe: 5 Steps for Takeoff]. *life.pravda.com.ua*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/03/21/209710/> [in Ukrainian].
- Zainiate naselennia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2012–2016 rokakh [Employed population by types of economic activities in 2012–2016]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
- Natsionalni rakhunki Ukrainy za 2015 rik: statystychnyi zbirnyk* [National accounts of Ukraine for 2015: Statistical Yearbook]. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
- Yurasov, S. Kak ukraintsy delaiut dengi na ideiah. Kreativnaia ekonomika [How Ukrainians Make Money from Ideas]. (n.d.). *liga.net*. Retrieved from http://www.liga.net/projects/just_business/ [in Russian].

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ПІДПРИЄМНИЦТВА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Д.А. Антонюк, К.І. Антонюк

У статті проведено аналіз інституціонального базису інфраструктури підприємництва в програмних документах національного та регіонального рівнів. Встановлена невизначеність, незакріпленість, фрагментарність відображення проблем і перспектив розвитку інфраструктури підприємництва в загальнодержавних стратегічних документах. З огляду на сучасний етап європейської інтеграції зазначена необхідність актуалізації ролі інфраструктури підприємництва регіону в міжнародних зв'язках і угодах. Запропонована функціонально-структурна схема розбудови інституціонального базису стратегії модернізації ІПП регіону в процесі євроінтеграції України з конкретизацією програмних документів, інституцій і джерел фінансування.

Розроблено систему стратегічних пріоритетів і тактичних завдань модернізації інституціональної інфраструктури підприємництва регіонів у процесі євроінтеграції на основі програмно- та проблемно-цільового підходів. Перший дозволив сформулювати такі стратегічні пріоритети: створення інституціональної бази випереджаючого розвитку підприємництва України на інноваційних засадах; удосконалення структурної побудови та системи управління інфраструктурою підприємництва в процесі євроінтеграції; оптимізація компонентів інституціональної інфраструктури підприємництва; упровадження електронної інфраструктури підприємництва. Проблемно-цільові установки, одержані на основі квантифікованого SWOT-аналізу та розроблення «дерева рішень», дозволили виявити ключові тактичні завдання (інституціональна інтеграція інфраструктури підприємництва регіонів України і країн ЄС, упровадження інститутів інфраструктурного забезпечення в умовах інтеграції, розбудова інтегрованих інститутів електронної інфраструктури підприємництва), які взаємопов'язані між собою на різних рівнях ієрархії управління та корелюють зі стратегічними пріоритетами побудови «нової економіки» ЄС.

Ключові слова: підприємництво, інституціональна інфраструктура підприємництва регіону, європейська інтеграція, стратегічні пріоритети, проблемно-цільове, програмно-цільове програмування.

Dmitriy Antoniuk, Katerina Antoniuk

FORMATION OF STRATEGIC PRIORITIES FOR THE MODERNIZATION OF THE ENTREPRENEURSHIP'S INSTITUTIONAL INFRASTRUCTURE IN THE REGIONS OF UKRAINE IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

The article analyzes the institutional basis of business infrastructure in program documents at national and regional levels. The uncertainty, non-forensicity, fragmentary reflection of problems and perspectives of the development the entrepreneurship infrastructure in national strategic documents have established. Considering the European integration process, the necessity of actualization the role of the regional entrepreneurship infrastructure in international relations and agreements have indicated. The functional and structural scheme of the institutional

Антонюк Дмитро Анатолійович – доктор економічних наук, доцент, віце-президент Запорізької торгово-промислової палати

Антонюк Катерина Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу та логістики Запорізького національного технічного університету

base modernizations strategy of regional entrepreneurship infrastructure in the process of European integration of Ukraine with the specification of program documents, institutions and sources of financing have proposed.

The system of strategic priorities and tactical problems of business infrastructure modernization in European integration is based on program- and problem-based approaches. The first allowed to formulate the following strategic priorities: creating the institutional framework of advanced development enterprise of Ukraine on innovative principles; improving structural construction and management of business infrastructure in European integration; optimization of components; the introduction of e-business infrastructure. Problem-target plans, prepared on the basis quantificate SWOT-analysis and the development of decision trees have identified key tactical tasks (institutional integration of business infrastructure regions of Ukraine and the EU, implementing institutions infrastructural support in terms of integration, development the integrated institutions of e-business infrastructure), which interconnected at various levels of management hierarchy and correlate with the strategic priorities of building a "new economy" of the EU.

Keywords: business, institutional business infrastructure of the region, European integration, strategic priorities, problem-based, target-oriented programming.

Неодмінною передумовою зміцнення конкурентоспроможності національної економіки є розвиток підприємництва, особливо малого і середнього, на основі сприятливих умов створення, ведення і ліквідації бізнесу та розвинутої інфраструктури підприємництва в регіонах країни. У формуванні ефективної системи засобів стимулювання підприємницької діяльності, адаптації малих і середніх підприємств (МСП) до конкурентних умов участі в процесах глобальної економічної інтеграції визначальну роль відіграє саме інституціональний базис інфраструктури підприємництва.

Розвитку інфраструктури підприємництва приділялася увага в стратегічних програмних документах країни та регіонів, законодавчих актах останніх років («Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»; Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року; Закон України «Про засади державної регіональної політики»). Проте на сьогодні інституціональний базис інфраструктури підприємництва України ще не сформований, відсутня дієва державна підтримка підприємництва в регіонах, недостатньо скоординована взаємодія держави й приватного сектору щодо розвитку і ефективного використання інфраструктури.

Введення в дію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, взаємне відкриття ринків, імплементація технічних вимог до якості товарів (послуг) потребують зміни інституційно-правового забезпечення, етики ведення бізнесу, підвищення якості підготовки підприємців, забезпечення рівності доступу до інформаційних, фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, захисту інтересів вітчизняного підприємництва на національному, міжнародних, у т. ч. європейському, ринках на основі нових пріоритетів і форм функціонування інфраструктури.

Адаптування інфраструктури підприємництва до європейських вимог і практики в регіонах України через соціальні, політичні причини та інституціональну недосконалість у короткотерміновій перспективі є складним завданням, а отже, потребує теоретичного осмислення та вирішення.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що різні аспекти інфраструктури підприємництва, історико-філософські тенденції розвитку інфраструктури ринку і підприємництва ґрунтовно досліджені вітчизняними науковцями (Д. Буркальцева, З. Варналій, О. Дикий, С. Дорошева, С. Дрига, Ю. Єхануров, Н. Захарченко, А. Зудін, В. Зянько, І. Каракулева, Д. Ляпін, В. Ляшенко, В. Мальцев, М. Мельник, Л. Ситнік, С. Соколенко, Г. Чижиков, М. Юденко), так і зарубіжними (Н. Агурбаш, І. Ансофф, Е. Бухвальд, А. Віленський, А. Гофман, Р. Донер, П. Друкер, Д. Кліланд, Б. Мільнер, М. Олсон, В. Рубе, Д. Хассі, Б. Шнайдер). Дослідниками проаналізовано окремі напрями (інформаційний, фінансовий, правовий, організаційно-технічний, інноваційний) підтримки бізнесу, запропоновано організаційно-економічні механізми розвитку інфраструктури підприємництва в регіонах. Дослідженнями проблем регіоналізації, посилення регіональної компоненти державного управління та вдосконалення інституціонального забезпечення регіонального розвитку України займаються провідні вітчизняні вчені О. Амосов, О. Амоша, С. Біла, Д. Буркальцева, З. Варналій, В. Воротін, В. Дергачов, Я. Жаліло, В. Кравців, А. Мельник, Г. Мостовий, С. Шульц.

Попри вагомий науковий доробок учених, розробка методологічних основ формування і розвитку інституціонального базису підприємницької діяльності залишається незавершеною, наукові публікації оминають увагою проблему розвитку й ефективного функціонування інфраструктури підприємництва на регіональному рівні системної ієрархії, особливо її зміни під впливом процесів глобальної та мегарегіональної інтеграції. Актуальність розв'язання цих проблем зумовлює визначення мети та змісту дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування стратегічних пріоритетів модернізації інституціональної інфраструктури підприємництва (ІІП) регіонів України в процесі європейської інтеграції.

Методологія дослідження процесу модернізації інституціональної інфраструктури підприємництва під впливом євроінтеграції передбачає насамперед урахування регіональних особливостей при

дослідженні поточного стану ІПП. Імплементация в Україні нових умов функціонування підприємництва відповідно до вимог «спільного доробку» ЄС (*acquis communautaire*) передбачає створення нових і модернізацію існуючих інститутів, раціоналізацію структурної побудови національної та регіональної інфраструктури підприємництва з метою забезпечення сприятливих умов для розвитку підприємництва, інтегрованого до ЄС. При цьому модель модернізації повинна синтезувати досвід функціонування інститутів інфраструктури в регіонах, підприємства яких успішно співпрацюють з підприємствами країн ЄС.

Результати дослідження. Узагальнення стратегічних програмних документів державної підтримки підприємництва, регіональних стратегій соціально-економічного розвитку доводить відсутність скоординованого підходу до формування стратегічних цілей модернізації ІПП регіонів. Звернемо увагу й на неузгодженість укладення міжнародних угод і формування системних характеристик інфраструктури підприємництва за рахунок коштів та ресурсів програм міжнародної технічної допомоги на макро- та мезорівнях ієрархії управління. На нашу думку, необхідним є запровадження заходів інтеграції інфраструктури підприємництва України з інфраструктурою регіонів країн – членів ЄС на основі гармонізації стратегічних пріоритетів розвитку підприємництва із «спільним доробком» ЄС.

Регіональні та місцеві програми підтримки підприємництва розробляються переважно з метою отримання додаткового фінансування з державного бюджету чи зарубіжних джерел. При цьому їх неузгодженість зі стратегічними документами державного рівня спричиняє недовіру їх реалізації.

Регіональні стратегії розвитку повинні підпорядковуватися загальнодержавним програмним документам і стати основою середньострокового та річного програмування розвитку регіонів. При цьому уваги заслуговують проблеми інтеграції до ЄС, підтримки експортерів, застосування протекціоністських заходів і модернізації інституціональної інфраструктури.

Проаналізуємо передумови та напрями модернізації ІПП регіону в процесі євроінтеграції, у т. ч. відповідну законодавчу та нормативну базу.

Важливим для трактування інфраструктури підприємництва законодавчим актом є Господарський кодекс України, який закріплює визначення підприємництва та підприємницької діяльності, принципи, організаційні форми, права і гарантії підприємців, державну підтримку підприємництва (глава 4) [1].

Розвиток інфраструктури підприємництва у стратегічних державних документах (Стратегія сталого

розвитку «Україна – 2020», Державна стратегія регіонального розвитку, Державна програма розвитку внутрішнього виробництва) розглядається опосередковано в частині дерегуляції та розвитку підприємництва, а саме: створення сприятливого середовища ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі; скорочення кількості документів дозвільного характеру; приведення системи технічного регулювання у відповідність із європейськими вимогами тощо [2]. При цьому необхідність і пріоритети модернізації ІПП регіону в процесі євроінтеграції в Стратегії сталого розвитку України не відображені.

Державна стратегія регіонального розвитку визначає пріоритетними галузеві політики в сфері підприємництва і регулювання. Однією з її операційних цілей є розвиток підприємницького середовища та конкуренції на регіональних товарних ринках як «сприяння розвитку ринкової інфраструктури, зниження бар'єрів та стимулювання вступу на товарні ринки нових виробників» та окремих функцій ІПП регіону (удосконалення дозвільної системи та сфери ліцензування; збільшення обсягів надання державної фінансової підтримки суб'єктам малого підприємництва; проведення навчання з питань провадження підприємницької діяльності; забезпечення розвитку лізингових операцій тощо) [3].

Державна програма розвитку внутрішнього виробництва, яка спрямована на розширення внутрішнього ринку в промисловості, енергетичній сфері, гірничо-металургійному комплексі, машинобудуванні, аграрному секторі шляхом консолідації зусиль держави, бізнесу, науки і освіти, не містить положень щодо інфраструктури підприємництва, хоча й враховує певні її інструменти, зокрема, необхідність «подальшого вдосконалення наявного інституціонального середовища і формування інституційних структур, що сприятимуть модернізації внутрішнього виробництва» (управлінський і фінансовий консалтинг, аудит, промисловий дизайн, інжиніринг, послуги з маркетингу, брендингу, юридичні послуги; забезпечення ефективної кооперації і співробітництва; розроблення та впровадження договорів державно-приватного партнерства) [4].

Одним з основних організаційно-економічних механізмів виконання програми підтримки внутрішнього виробництва на сьогодні визначено «...створення наукових та технологічних парків, бізнес-інкубаторів, прийняття інших прогресивних інституціональних рішень...» [4], певною мірою інноваційної компоненти ІПП регіону. Значна увага приділяється підтримці сектору МСП, зменшенню витрат входження на ринок нових, насамперед інноваційних підприємств, сприянню розвитку інноваційного малого бізнесу у сфері новітніх технологій, створенню відповідної інфраструктури.

Загалом можна говорити про непослідовність, фрагментарність відображення проблем і перспектив розвитку інфраструктури підприємництва в загальнодержавних стратегічних документах.

Процеси європейської інтеграції, що відбуваються нині, актуалізують визначення ролі ІПП регіону в міжнародних зв'язках і угодах, зовнішнього впливу на інституціональний базис інфраструктури підприємництва. У програмних документах, які регламентують відносини між Україною та ЄС (Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу; Угода про асоціацію між Україною та ЄС; План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу) достатня увага приділяється інституціональній інфраструктурі підприємництва. Зокрема, йдеться про такі пріоритети, як «адаптація законодавства України до законодавства ЄС для зближення із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток підприємницької активності» [5]; «покращення адміністративної структури та нормативно-правової бази для українських і європейських суб'єктів господарювання в Україні та ЄС на основі політики ЄС щодо розвитку МСП та промисловості», «сприяння розвитку інноваційної політики...», кластерний розвиток та доступ до фінансових ресурсів» [6].

Статті 379, 419, 420, 432, 433 Глави 10 Угоди про асоціацію [6] та пп. 331, 334 та 335 Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [7] декларують окремі аспекти формування інституціонального базису модернізації ІПП регіону, а саме:

- 1) визначення механізму підтримки малого та середнього підприємництва, забезпечення розвитку його інфраструктури та доступу до кредитних ресурсів;
- 2) сприяння створенню та розширенню інфраструктури для розвитку малого та середнього бізнесу (бізнес-інкубатори, технопарки, фонди підтримки підприємництва) в регіонах, забезпечення участі України у програмах ЄС стосовно розвитку малого та середнього підприємництва;
- 3) створення умов для підвищення рівня конкурентоспроможності суб'єктів МСП шляхом розроблення освітніх програм і формування відповідної інфраструктури.

Законодавчі акти, які стосуються розвитку підприємництва в Україні (Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», Концепція державної політики розвитку малого підприємництва, Закон України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні») загалом окреслюють головні моменти формування

інфраструктури підтримки МСП, проте статтею 14 [8] обмежують її перелік бізнес-центрами, бізнес-інкубаторами, науково-технологічними центрами, центрами трансферу технологій, фондами підтримки малого підприємництва, лізинговими компаніями, консультативними центрами, не враховуючи інших компонент ІПП регіону.

Цього на сьогодні недостатньо. Для формування системи сучасної інфраструктури та забезпечення ефективної інтеграції з підприємництвом регіонів країн – членів ЄС необхідно внести доповнення у рамковий Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», зокрема щодо визначення інституціональної інфраструктури підприємництва, виокремлення її регіональної компоненти, типологізації, положення про забезпечення державної підтримки розвитку ІПП регіону та створення нових об'єктів ІПП регіону на принципах державно-приватного партнерства.

Нині в Україні існує достатня кількість нормативно-правових актів, які стосуються окремих компонент ІПП регіону або їх складових: інформаційно-консультаційної (Національна програма інформатизації), фінансово-кредитної, просування та передача продукції (Закон України «Про рекламу»), представлення та захисту інтересів підприємств (Закон України «Про громадські об'єднання»), Закон України «Про торгово-промислові палати»), інноваційної (закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про наукову і науково-технічну діяльність»), Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України), експертно-технічної (Закон України «Про оцінку майна та оціночну діяльність»); освіти та підвищення кваліфікації персоналу (Закон України «Про освіту»). Але в контексті предмета нашого дослідження відповідні законодавчі норми потребують систематизації та узагальнення в аспекті структуризації на різних рівнях ієрархії управління, а також удосконалення з урахування вимог «спільного доробку» ЄС.

Інституціональний аналіз угод, законодавчих актів, нормативно-розпорядчих документів дозволяє виявити значення стратегічних програмних документів з розвитку підприємництва (рис. 1, с. 128). Стратегії модернізації ІПП регіону повинні сприяти заходи, визначені іншими стратегічними документами стосовно євроінтеграції, регіонального та інноваційного розвитку, інформатизації, розвитку внутрішнього національного імпортозаміщувального виробництва, активізації зовнішньоекономічної діяльності.

Суб'єктами розробки на національному рівні стратегічних програмних рішень щодо модернізації ІПП регіону (рис. 1, с. 128) мають стати Міністерство економічного розвитку і торгівлі, регіональні

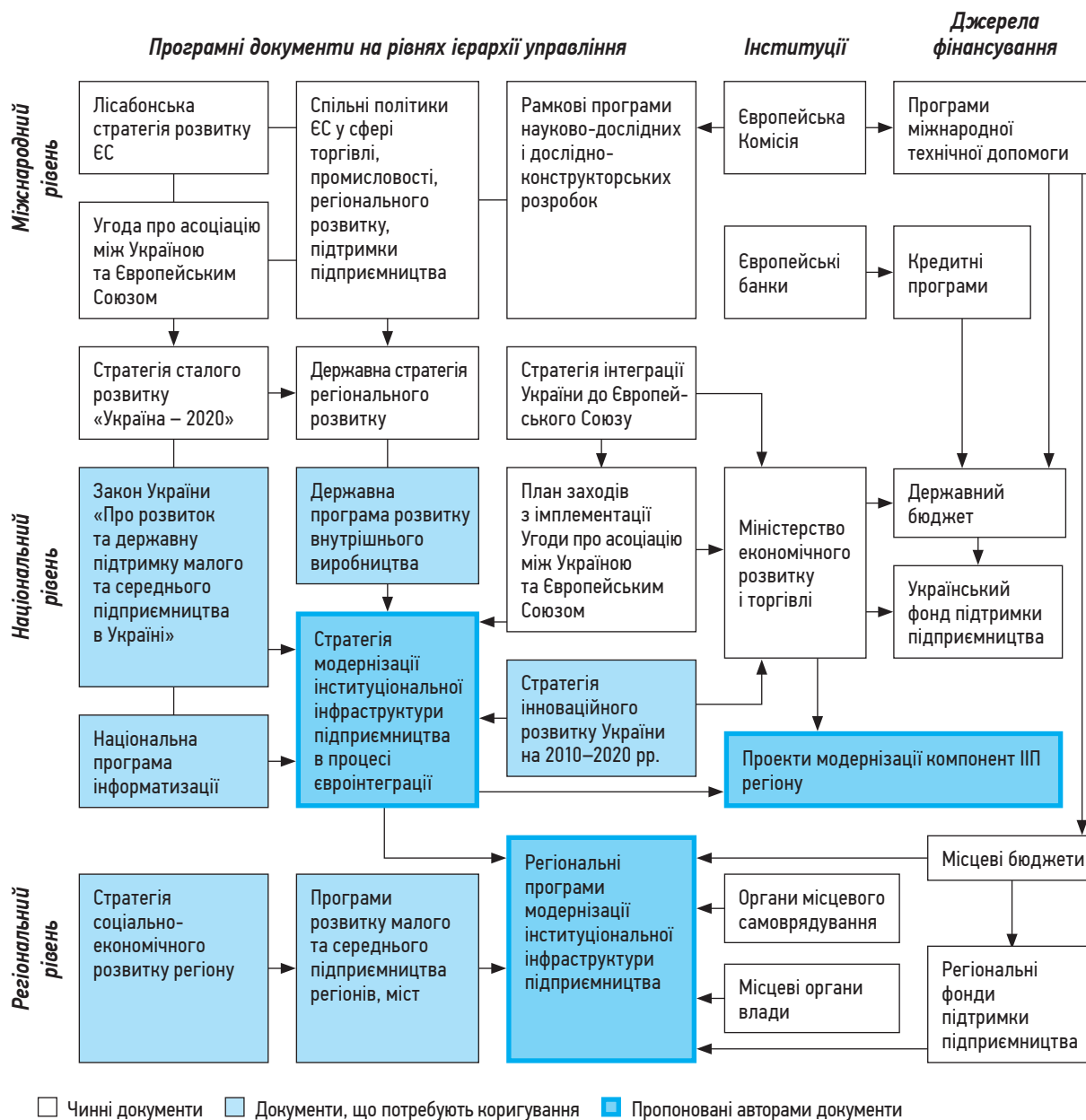

Рис. 1. Функціонально-структурна побудова інституціонального базису стратегії модернізації ІПП регіону в процесі євроінтеграції України

Джерело: розроблено авторами.

органи державного управління, громадські та бізнес-асоціації за сприяння європейських інституцій. Органи місцевого самоврядування та регіональні органи державного управління повинні розробляти регіональні програми розвитку ІПП регіону з урахуванням специфіки та найгостріших проблем соціально-економічного розвитку регіонів.

Наголосимо на необхідності державного фінансування реалізації національної та регіональних програм, а також окремих пілотних (демонстраційних) проектів модернізації ІПП регіону. В умовах жорсткої економії бюджетних ресурсів ключовим завданням є вдосконалення механізму розподілу коштів, а також залучення ресурсів

із програм міжнародної технічної допомоги ЄС та кредитів європейських банків. Важливість створення ефективної системи управління регіональними програмами, усунення дублювання функцій із регулювання інфраструктури підприємства потребує посилення координації з боку Міністерства економічного розвитку і торгівлі, зокрема департаменту розвитку бізнес-клімату.

Обмеженість інституціонального базису ІПП в програмних документах національного та регіонального рівнів зумовила необхідність розроблення системи стратегічних пріоритетів і тактичних завдань модернізації ІПП регіону в процесі євроінтеграції на основі програмно-цільового

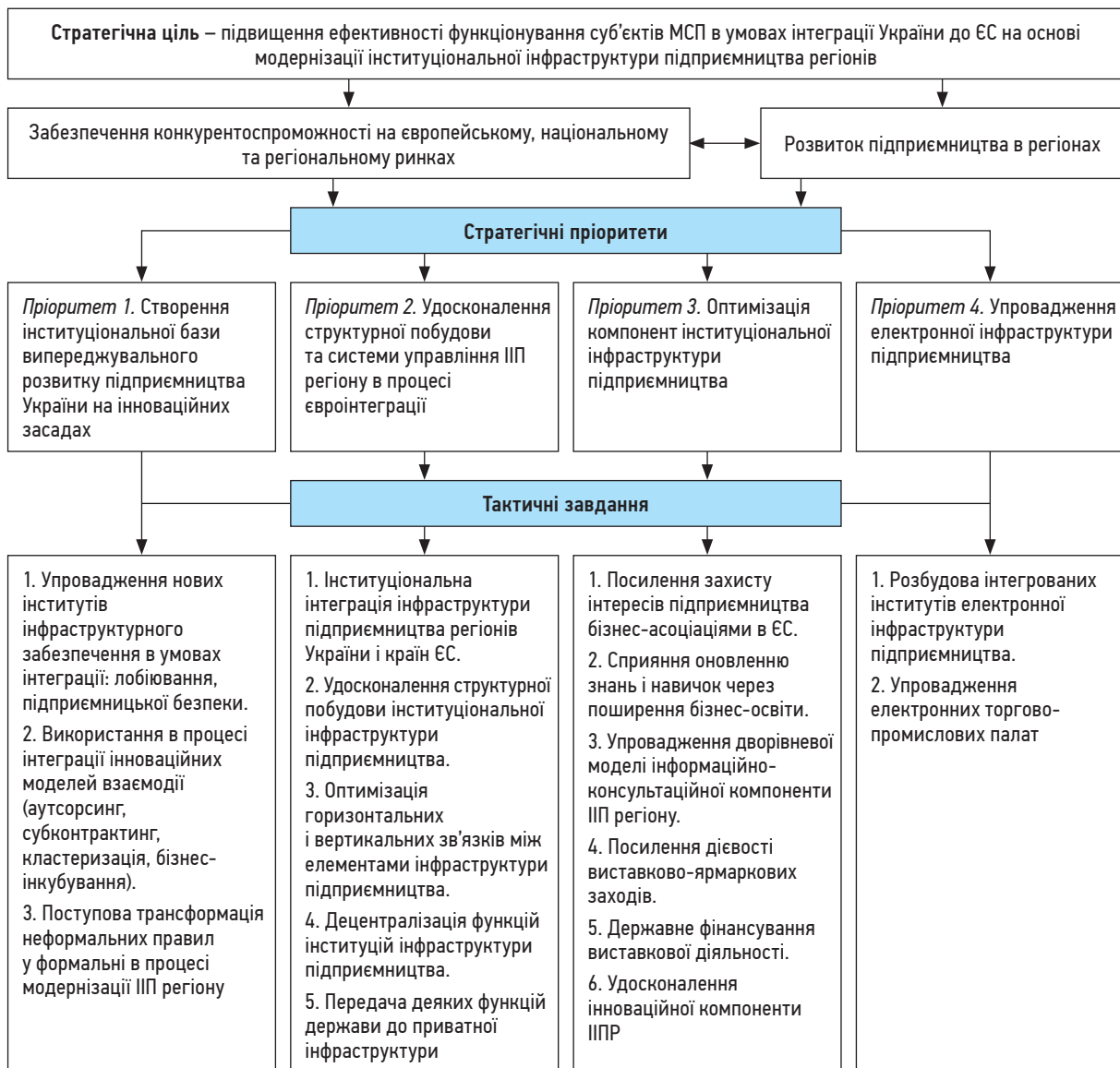

Рис. 2. Стратегічні цілі, пріоритети і завдання модернізації ІПП регіону в процесі євроінтеграції

Джерело: розроблено авторами.

та проблемно-цільового підходів [9–13]. Перший із них дозволив сформулювати такі стратегічні пріоритети (рис. 2): створення інституціональної бази випереджувального розвитку підприємництва України на інноваційних засадах; удосконалення структурної побудови та системи управління ІПП регіону в процесі євроінтеграції; оптимізація компонент; упровадження електронної інфраструктури підприємництва. Наведені стратегічні пріоритети пов'язані з пріоритетами побудови «нової економіки» Лісабонської стратегії [12, с. 252–253], а саме: 1) «електронна Європа» (використання Інтернету у сфері електронної торгівлі та створенні нових технологій); 2) удосконалення функціонування єдиного ринку (правове середовище, захист прав інтелектуальної власності, адміністративні витрати, державні закупівлі); 3) повна інтеграція фінансових ринків і підвищення їхньої ефективності; 4) удосконалення

середовища підприємницької діяльності (створення динамічного середовища бізнесу з дієвими стимулами інновацій, заохочення «духу» підприємництва); 5) розвиток європейської зони досліджень, підприємництва й інновацій; 6) забезпечення соціальної єдності (збільшення інвестицій у людський капітал і розширення знань та навичок).

Генеральна ціль і стратегічні пріоритети є основою розроблення регіональних програм модернізації ІПП регіону. Вирішення тактичних завдань щодо їх досягнення потребує розроблення й реалізації регіональних програм та проектів із модернізації окремих компонент ІПП регіону. Очікувані результати реалізації заходів: підвищення конкурентоспроможності підприємств на європейському ринку; розвиток підприємництва в регіонах; забезпечення політики протекціонізму завдяки

збільшенню кількості та покращенню якості діяльності інститутів інфраструктури підприємництва, активізації участі підприємств у мегарегіональному співробітництві за допомогою інститутів інфраструктури, покращенню структурної побудови ІПП регіонів, упровадженню нових інститутів та вдосконаленню горизонтальних і вертикальних зв'язків інфраструктури підприємництва.

Проблемно-цільові установки, обґрунтовані на основі модифікованої матриці квантифікованого SWOT-аналізу та розроблення «дерева рішень», дали можливість запропонувати інституціональний базис модернізації інфраструктури підприємництва Запорізької області як регіону з низьким ступенем забезпеченості підприємництва інфраструктурою та одночасною сформованістю майже всіх її компонент. Ключовими тактичними завданнями з точки зору вирішення проблем розвитку інфраструктури в цьому регіоні є: інституціональна інтеграція інфраструктури підприємництва регіонів України і країн ЄС; упровадження інститутів інфраструктурного забезпечення в умовах інтеграції (лобіювання, підприємницької безпеки); розбудова інтегрованих інститутів електронної інфраструктури підприємництва. Ці завдання взаємопов'язані між собою на різних рівнях ієрархії управління та корелюють зі стратегічними пріоритетами побудови «нової економіки» ЄС.

У процесі концептуалізації напрямів модернізації ІПП регіонів в умовах євроінтеграції необхідно вирішити низку актуальних завдань (зміцнення економічної безпеки підприємств і посилення конкурентоспроможності на європейських ринках, розвиток міжрегіонального та інтеррегіонального співробітництва, захист інтересів підприємництва в СОТ, лобіювання в інституціях ЄС) і сформувати напрями інфраструктурної підтримки:

- економічний (орієнтує підприємства на дослідження економічних можливостей експорту та розробку механізму просування продукції на ринки країн ЄС);
- технічний (для активізації експертно-технічної компоненти інституціональної інфраструктури при експорті в ЄС);
- ментальний (охоплює соціально-ментальні особливості населення країни-експортера продукції).

Для досягнення поставленої мети – розбудови і модернізації ІПП регіону та вирішення основних завдань (структурної модернізації та впровадження інноваційних інститутів інфраструктури підприємництва) – доцільно використати такі механізми трансформації, як-от: передача функцій держави приватним об'єктам інфраструктури; розвиток інститутів міжнародної співпраці; упровадження нових інститутів інфраструктури в умовах євроінтеграції (лобіювання, економічної безпеки);

використання інноваційних форм і моделей взаємодії; удосконалення компонент; децентралізація функцій інфраструктури підприємництва.

Висновки. Недосконалість інституціонального підґрунтя розвитку ІПП регіону в програмних документах національного та регіонального рівнів зумовлює необхідність розроблення стратегічних цілей, пріоритетів і завдань модернізації ІПП в процесі євроінтеграції на базі програмно- та проблемно-цільового підходів. Перший із них дозволив сформулювати такі стратегічні пріоритети: створення інституціональної бази випереджувального розвитку підприємництва України на інноваційних засадах; удосконалення структурної побудови та системи управління ІПП регіону в процесі євроінтеграції; трансформація компонент; упровадження електронної інфраструктури підприємництва.

Проблемно-цільовий підхід до стратегічного програмування структурних змін, реалізований з використанням модифікованого методу SWOT-аналізу, розроблення «дерева проблем» і «дерева рішень», дозволив виявити ключові завдання. Це – інституціональна інтеграція інфраструктури підприємництва регіонів України і країн ЄС; упровадження інститутів інфраструктурного забезпечення в умовах інтеграції (лобіювання, безпека підприємництва); розбудова інтегрованих інститутів електронної інфраструктури підприємництва. Ці завдання взаємопов'язані між собою на різних рівнях ієрархії управління та корелюють зі стратегічними пріоритетами побудови «нової економіки» ЄС. Поєднання програмно- та проблемно-цільового підходів у формуванні та реалізації стратегічних пріоритетів модернізації ІПП дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності МСП та забезпечити соціально-економічний розвиток регіонів.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page11>
2. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6 серпня 2014 р. № 385. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва» від 12 вересня 2011 р. № 1130. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-%D0%BF/page>
5. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 р. № 615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98>

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16 вересня 2014 р. № 984_011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/para2820#n2820
 7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «План заходів з імplementації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки» від 17 вересня 2014 р. № 847-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80>
 8. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 р. № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>
 9. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективно економічної стратегії держави : монографія. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
 10. Дергачов О.П. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація : монографія. – К. : Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2009. – 496 с.
 11. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
 12. Жук М.В., Бауліна Т.В. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посіб. – К. : Вид. Паливода А.В., 2006. – 348 с.
 13. Гуменюк А.М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. – К. : НІСД, 2014. – 468 с.
- References**
1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV [Economic code of Ukraine from 2003, Jan. 16 No. 436-IV]. (n.d.). [zakon4.rada.gov.ua](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page11). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page11> [in Ukrainian].
 2. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Strategiiu stalogo rozvytku «Ukraina – 2020» vid 12 sichnia 2015 r. № 5/2015 [Decree of the President of Ukraine "On the strategy of sustainable development "Ukraine–2020" from 2015, Jan. 12 No. 5/2015]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].
 3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnogo rozvytku na period do 2020 roku» vid 6 serpnia 2014 r. № 385 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the state strategy for regional development for the period up to 2020" from 2014, Aug. 6 No. 385]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].
 4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku vnutrishnogo vyrobnytstva» vid 12 veresnia 2011 r. № 1130 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the state program for the development of internal production" from 2011, Sept. 12 No. 1130] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-%D0%BF/page> [in Ukrainian].
 5. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro zatverdzhennia Stratehii intehratsii Ukrainy do Yevropeiskogo Soiuzu» vid 11 chervnia 1998 r. № 615/98 [Decree of the President of Ukraine «On Approval of the Strategy of Ukraine's integration into the European Union» from 1998, June 11 No. 615/98]. (n.d.). zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98> [in Ukrainian].
 6. Ugoda pro Asociaciju mizh Ukrainou, z odniei storoni, ta Yevropejskim Sojuzom, Yevropejskim spivtovaristvom z atomnoi energii i yihnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 16 veresnia 2014 r. № 984_011 [Agreement on the Association between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand from 2014, Sept. 16 No. 984_011]. (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/para2820#n2820 [in Ukrainian].
 7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Plan zahodiv z implementacii Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainou, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym Spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yihnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, na 2014–2017 roky» vid 17 veresnia 2014 r. № 847-r [The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Plan of measures for the implementation of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, for 2014–2017" from 2014, Sept. 17 No. 847-r] (n.d.). zakon4.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/847-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
 8. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 р. № 4618-VI [The Law of Ukraine "On the development and state support of small and medium enterprises in Ukraine" from 2012, March 22]. (n.d.). zakon1.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4618-17> [in Ukrainian].
 9. Zhalilo, Ya.A. (2009). *Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
 10. Dergachov, O.P. (2009). *Partnerskyi potentsial Ukrainy: stanovlennia i realizatsiia [Ukraine's partnership potential: formation and implementation]*. Kyiv, Instytut politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
 11. Horbulin, V.P. & Kachinskii, A.B. (2010). *Stratehichne planuvannia: vyrishennia problem natsionalnoi bezpeky [Strategic planning: solving national security problems]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
 12. Zhuk, M.V. & Baulina, T.V. (2006). *Mizhnarodni stratehii ekonomichnogo rozvytku [International strategies of economic development]*. Kyiv: Vydavets Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
 13. Gumeniuk, A.M. (2014). *Bezpeka strukturno-institutsionalnoi transformatsii ekonomiky rehionu: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty [The security of structural and institutional transformation of the region's economy: theoretical foundations and applied aspects]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Т.Г. Васильців, В.В. Бойко

Зростанням чисельності світового населення та загостренням проблеми дефіциту продовольства обґрунтовується доцільність реалізації ефективних заходів щодо зміцнення продовольчої безпеки. Виклики забезпечення продовольчої безпеки України посилюються в умовах імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Вони потребують взаємоузгодження нормативно-правової бази регулювання аграрної сфери, інноваційної модернізації АПК, перегляду підходів до гарантування якості та безпеки продовольства, наближення вітчизняних практик господарювання до стандартів передового європейського досвіду. Це в сукупності визначає мету статті, яка полягає в обґрунтуванні стратегічних пріоритетів підвищення ефективності реалізації прикладних засад державної політики забезпечення продовольчої безпеки України. Реалізація державної політики забезпечення продовольчої безпеки ускладнюється неврегульованістю її інституційного базису, суттєвим диспаритетом між фактичними обсягами споживання основних продуктів харчування та їх науково обґрунтованими раціональними нормами, дисбалансами суб'єктно-галузевої структури виробництва аграрної продукції, посиленням імпортозалежності окремих сегментів продовольчого ринку, погіршенням економічної доступності продуктів харчування через зниження купівельної спроможності населення, загостренням невідповідності вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства міжнародним вимогам, занедбаним станом логістично-інфраструктурного забезпечення АПК.

Визначено стратегічні пріоритети державної політики забезпечення продовольчої безпеки, серед яких: покращення інституційного базису, збалансування галузево-суб'єктної структури виробництва сільськогосподарської продукції, посилення захисту внутрішнього аграрного ринку, підвищення ефективності реалізації політики імпортозаміщення в АПК, покращення економічної доступності продовольства, гармонізація вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства з нормами ЄС, розбудова мережі об'єктів оптової торгівлі. Реалізація запропонованих заходів згенерує синергетичний ефект трансформації наявних потужностей вітчизняного АПК у сегмент зміцнення продовольчої безпеки України.

Ключові слова: стратегічні пріоритети, державна політика, продовольча безпека, сільське господарство, сертифікація, Європейський Союз.

Taras Vasylytsiv, Vitalii Boiko

STRATEGIC PRIORITIES OF THE STATE POLICY OF ENSURING FOOD SECURITY OF UKRAINE

The growth of the world population and the aggravation of the food shortage substantiate the feasibility of implementing effective measures to strengthen food security. Ukraine's food security challenges are aggravated in the implementation of the economic part of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. They need to coordinate the regulatory framework for regulation of the agrarian sector, innovation modernization of the agro-industrial complex, revision of approaches to guaranteeing the quality and safety of food, approximation of domestic business practices to the standards of advanced European experience, which

Васильців Тарас Григорович – доктор економічних наук, професор, заступник директора Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові

Бойко Віталій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові

collectively defines the purpose of the article, which is to justify the strategic priorities of improving the implementation of the implementation of the applied principles of the state policy of ensuring food security of Ukraine. The implementation of the state policy of ensuring food security is complicated by the unsettled nature of its institutional basis, the existence of significant disparity between actual consumption of basic food products and their scientifically sound rationale, imbalances of the sub-sectoral structure of production of agrarian products, increased import dependence in the context of individual segments of the food market, deterioration the economic availability of food through the reduction of purchasing power of the population the exacerbation of the non-compliance of domestic standards for guaranteeing the quality and safety of food to international requirements, the neglected state of logistic and infrastructure provision of the agro-industrial complex.

The results of the study determined the strategic priorities of the state policy of ensuring food security, including improvement of the institutional basis, balancing the sectoral and subjective structure of agricultural production, strengthening the protection of the domestic agricultural market, improving the efficiency of the implementation of the policy of import substitution in the agro-industrial complex, improving the economic availability of food, harmonizing domestic standards of quality assurance and food safety with EU norms, development of the network of objects wholesale. The implementation of the proposed measures will generate a synergistic effect of transforming the existing capacities of the domestic agricultural sector into the segment of strengthening food security of Ukraine.

Keywords: strategic priorities, state policy, food safety, agriculture, certification, European Union.

Загострення світового дефіциту продовольства, невідповідність зростання чисельності населення та поширення голоду в найбільш розвинутих державах обґрунтовують об'єктивну доцільність реалізації ефективних заходів у напрямі зміцнення продовольчої безпеки. Продовольча безпека є фундаментальною основою компенсації енергетичних втрат і відновлення фізіологічних потреб людини в процесі праці, що в сукупності формує передумови для ефективного відтворення продуктивних сил суспільства, поступального розвитку національної економіки та становлення процесів розширеного відтворення. Вона відіграє не лише суто економічну, а й важливу соціальну роль, яка полягає в задоволенні продовольчих потреб і вдоволення людини якісними продуктами харчування через мережу каналів розподілу продукції. Виклики продовольчої безпеки для України сконцентровані, насамперед, у сегментах підвищення ефективності функціонування АПК, покращення економічної доступності продуктів харчування для населення, гарантування якості та безпеки продовольства, збалансування раціону населення відповідно до раціональних норм споживання продуктів харчування, підвищення незалежності в продовольчих нішах традиційно імпортованих груп товарів.

Виклики забезпеченню продовольчої безпеки України посилюються в умовах імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, що, з одного боку, формує унікальні можливості для вітчизняного АПК щодо завоювання нових сегментів європейського аграрного ринку, а з іншого – потребує реструктуризації існуючих підходів до забезпечення ефективності його функціонування. Євроінтеграційні процеси потребують взаємозгодження нормативно-правової бази регулювання аграрної сфери, підвищують конкуренцію на ринку, посилюють необхідність інноваційної модернізації аграрної сфери та її техніко-технологічного переоснащення, зумовлюють зростання

вимог споживачів до якості та безпеки продовольства, вимагають наближення вітчизняних практик господарювання до стандартів передового європейського досвіду, що в сукупності посилює доцільність розробки стратегічних пріоритетів забезпечення продовольчої безпеки держави.

Теоретико-прикладні аспекти реалізації прикладних засад державної політики забезпечення продовольчої безпеки держави стали об'єктами досліджень таких науковців, як В. Власов [1], М. Лисак [1], Б. Пасхавер [7], П. Саблук [1], О. Скидан [9], В. Точилін [10] та ін. Авторами опрацьовано питання щодо вдосконалення державного управління системою забезпечення продовольчої безпеки, ідентифікації особливостей гарантування продовольчої безпеки на регіональному рівні, специфіки використання методичних підходів до оцінювання продовольчої безпеки держави. Водночас іще недостатньо уваги приділено проблемам розробки стратегічних пріоритетів удосконалення державної політики забезпечення продовольчої безпеки.

Метою статті є обґрунтування стратегічних пріоритетів підвищення ефективності реалізації прикладних засад державної політики забезпечення продовольчої безпеки України на сучасному етапі.

Реалізація державної політики забезпечення продовольчої безпеки ускладнюється неврегульованістю її інституційного базису. Зокрема, низка розроблених документів так і не були ухвалені, серед яких, зокрема проекти законів України «Про сільське господарство» та «Про продовольчу безпеку України». Посилення інституційних суперечностей стримує розвиток і нарощування потужностей окремих галузей сільського господарства, ускладнює проведення техніко-технологічної модернізації АПК, його переорієнтацію на інвестиційно-інноваційні засади розвитку, не сприяє налагодженню ефективних механізмів надання

**Споживання основних продуктів харчування в Україні у 2011–2016 рр.
(у розрахунку на одну особу), кг**

Продукти харчування	Раціональна норма	Роки						2016	
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	до 2011, %	Індикатор достатності споживання, %
М'ясо та м'ясопродукти	80	51,2	54,4	56,1	54,1	50,9	51,4	100,4	64,3
Молоко та молочні продукти	380	204,9	214,9	220,9	222,8	209,9	209,5	102,2	55,1
Яйця, шт.	290	310	307	309	310	280	267	86,1	92,1
Хлібні продукти (у перерахунку на борошно)	101	110,4	109,4	108,4	108,5	103,2	101,0	91,5	100,0
Картопля	124,0	139,3	140,2	135,4	141,0	137,5	139,8	99,9	112,7
Овочі та продовольчі баштанні	161	162,8	163,4	163,3	163,2	160,8	163,7	100,6	101,7
Плоди, ягоди та виноград	90	52,6	53,3	56,3	52,3	50,9	49,7	94,5	55,2
Риба та рибні продукти	20	13,4	13,6	14,6	11,1	8,6	9,6	71,6	48,0
Цукор	38,0	38,5	37,6	37,1	36,3	35,7	33,3	86,5	118,9
Олія	13,0	13,7	13,0	13,3	13,1	12,3	11,7	85,4	90,0

Джерело: розраховано за даними Держстату [8, с. 216].

державної підтримки, насамперед, дрібним та середнім виробникам, перешкоджає гармонізації вітчизняних норм і стандартів сертифікації сільськогосподарської продукції з чинними вимогами країн – членів Європейського Союзу, ускладнює лобювання інтересів вітчизняного АПК та перешкоджає реалізації ефективної політики протекціонізму в аграрній сфері в умовах лібералізації торгівлі з країнами ЄС.

На законодавчому рівні й досі не закріплено інститут державного інтервенційного агента, відсутня системна практика здійснення товарних і фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку, несформованим залишається державний інтервенційний фонд, що посилює ризики продовольчої безпеки.

На тлі достатнього рівня забезпеченості населення продовольством в Україні тривалий період спостерігається суттєве відставання обсягів споживання основних продуктів харчування від їх науково обґрунтованих раціональних норм, що рекомендовані фахівцями Міністерства охорони здоров'я (див. табл.).

З урахуванням раціональних норм споживання основних продуктів харчування, у 2016 р. найбільш гостро відчувався дефіцит річного раціону в обсягах 28,6 кг м'яса і м'ясопродуктів (35,7 %); 170,5 кг молока і молокопродуктів (44,9 %); 10,4 кг риби і рибопродуктів (52,0 %); 40,3 кг плодів, ягід та винограду (44,8 %). Енергетична потреба в раціоні компенсувалася в основному за рахунок хліба і хлібопродуктів, овочів і продовольчих баштанних

культур, картоплі. Так, у 2016 р. порівняно з 2011 р. середньодобова енергетична цінність раціону однієї особи в Україні скоротилася на 7,1 % і становила 2 742 ккал. При цьому 71,0 % енергетичної цінності раціону формувалося з продуктів харчування рослинного походження, що зумовлює дисбаланс раціональних норм харчування людини, за якими продукція тваринного походження в структурі раціону має займати не менше 55,0 % [3].

Незважаючи на наявні ринкові трансформації, погіршується структура виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі основних категорій господарств, що знижує ефективність функціонування вітчизняного АПК та посилює ризики продовольчій безпеці України. Так, за підсумками господарювання в 2016 р. вироблено сільськогосподарської продукції на суму 254,0 млрд грн, у т. ч. продукції рослинництва – на 184,8 млрд грн, продукції тваринництва – на 69,2 млрд грн. При цьому у 2016 р., порівняно з 2015 р., частка тваринницької продукції скоротилася на 2,5 % і становила 27,2 % від загального обсягу виробленої продукції [8]. Це загострює проблему раціонального природокористування та збереження природної родючості ґрунтів, що за оцінками науково-експертного середовища, потребує збалансування рослинницької та тваринницької галузей у співвідношенні 60 : 40 [5].

Надмірно високою є частка господарств населення в загальній структурі виробництва сільськогосподарської продукції, яка в 2016 р. становила 43,0 %, у т. ч. продукції рослинництва – 38,7 %, продукції тваринництва – 54,3 % [8]. Така

структура валової продукції за категоріями виробників знижує її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, несе ризики загострення проблем продовольчої безпеки та гарантування безпеки продуктів харчування через відсутність дієвих механізмів моніторингу та контролю виробничо-технологічних процесів у господарствах населення. Ситуація ускладнюється в умовах повноправного членства України в СОТ та імплементації економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, у рамках яких наша держава взяла на себе зобов'язання відійти від практики прийому переробними підприємствами сільськогосподарської продукції, виробленої в господарствах населення.

Лібералізація аграрного ринку не лише створює унікальні можливості для вітчизняного АПК щодо завоювання нових сегментів європейського аграрного ринку, а й формує виклики посилення продовольчої залежності України в розрізі окремих товарних груп, що традиційно є імпортозалежними, а також галузі виробництва яких є нерозвиненими та характеризуються недостатньою ефективністю використання наявного природно-ресурсного потенціалу (зокрема, риба і ракоподібні, продукти з м'яса та риби, тютюн і промислові замітники тютюну, плоди, ягоди та виноград тощо). Посилення залежності України від імпорту цих товарів формують загрози як продовольчого, так і виробничого характеру, що полягають в обмеженні можливостей розвитку окремих галузей АПК, з огляду на перспективу насичення вітчизняного аграрного ринку дешевшими імпортними товарними аналогами. Це перешкоджає створенню та розвитку горизонтально-вертикальних кластерів в аграрній сфері із замкнутим циклом виробництва, ускладнює подолання сировинної спрямованості вітчизняного АПК, обмежує джерела формування доданої вартості та зростання ВВП, знижує податкові надходження до бюджетів усіх рівнів, стримує розвиток тваринництва та нетрадиційних видів сільського господарства, зокрема тютюнництва.

Суттєвою проблемою є погіршення економічної доступності продуктів харчування внаслідок зниження купівельної спроможності населення. Стагнація національної економіки (у 2013 р. ВВП України характеризувався відсутністю зростання, а в 2014–2015 рр. його падіння становило 9,9 і 6,8 % відповідно) значно погіршила економічну доступність продуктів харчування для населення через зниження його купівельної спроможності, що апріорі зменшує рівень продовольчої безпеки держави. Така рецесія фактично знівелювала реальні доходи населення. В Україні близько 3,7 млн осіб отримують мінімальну заробітну плату, розмір якої лише з 1 січня 2017 р. зріс до 3 200 грн. Ситуація ускладнюється через зростання офіційного безробіття, яке в 2016 р.

становило 9,3 %. Зниження реальних доходів населення супроводжувалося наростаючою інфляцією, яка в 2015–2016 рр. становила 48,7 і 13,9 % відповідно. Своєю чергою, індекс цін реалізації основних видів сільськогосподарської продукції становив 154,5 % (2015 р.) і 109,9 % (2016 р.) [4].

Забезпечення продовольчої безпеки ускладнюється в умовах загострення невідповідності вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства міжнародним вимогам. Це посилює ризики виникнення іміджевих втрат вітчизняного АПК, занепаду деяких його галузей та формування імпортозалежності в окремих сегментах аграрного ринку. Процедура сертифікації та стандартизації продовольства в Україні є надто бюрократизованою, що посилює інертність господарювання та зумовлює зростання транзакційних витрат сільськогосподарських виробників.

Невідповідність вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства вимогам країн – членів ЄС стосується відмінностей не лише регламентного, а й змістовного характеру. Так, вітчизняні стандарти передбачають вимоги щодо вмісту кадмію в насінні, тоді як в ЄС такі вимоги відсутні. Своєю чергою, нормативні вимоги «ДСТУ 3662-97. Молоко коров'яче незбиране» щодо кількості соматичних клітин у молоці, допускають граничний вміст до 800 тис./см³, тоді як Директива ЄС 92/46 від 16.07.92 р. передбачає в два рази нижчу норму забруднення. Своєю чергою, вітчизняні стандарти щодо загального бактеріального обсіменіння в молоці перевищують допустимі європейські норми забруднення в 30 разів (3000 тис./см³) [6].

Лібералізація торгівлі України з ЄС загострює проблему невідповідності вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства насамперед у таких аспектах, як організація контролю за кормовою базою в тваринництві; моніторинг сировини та компонентів, що використовуються для виробництва продуктів харчування; забезпечення перевірки стану гігієни виробничих і складських приміщень, засобів праці, техніки, обладнання тощо; формування системи контролю за вмістом гранично-допустимих норм шкідливих речовин у продовольстві; формування механізмів моніторингу здоров'я сільськогосподарських тварин; організація контролю за вмістом ГМО в продуктах харчування; дотримання стандартів пакування та маркування продовольства.

Інертним є процес впровадження в Україні базової компоненти системи менеджменту безпеки харчової продукції НАССР (система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок), що зумовлено нерозвиненістю належної інфраструктури, відсутністю програмних передумов її імплементації, незадовільними

санітарно-гігієнічними умовами виробництва сільськогосподарської продукції, несформованістю мотиваційно-психологічних стимулів до переходу на європейські засади гарантування якості та безпеки продовольства, браком спеціалізованих лабораторій та обладнання, критичною розбіжністю у стандартах технологічних процесів виробництва сільськогосподарської продукції. Впровадження в Україні НАССР ускладнюється також через несформованість системи інформаційно-консультаційної підтримки вітчизняних виробників у період переходу на європейські стандарти безпеки продуктів харчування.

Критично незадовільний стан логістично-інфраструктурного забезпечення оптової торгівлі перешкоджає міжнародній інтеграції вітчизняного аграрного ринку. Це посилює деструктивні впливи соціально-економічного характеру, серед яких – ускладнення доступу дрібних товаровиробників до ринку, обмеження масштабу зовнішньоторговельних відносин в АПК, зниження рівня конкурентного середовища на ринку, формування непрозорих механізмів реалізації аграрної продукції, стимулювання розвитку зайвих ланок посередницьких структур у збутовому ланцюзі. За таких умов загострюються ризики погіршення якісних характеристик продукції та її псування, підвищення частки транзакційних витрат суб'єктів господарювання, активізуються цінові спекуляції на ринку, знижується рівень фізичної доступності окремих видів якісної аграрної продукції для населення, виникають труднощі в процесі моніторингу якості та безпеки споживчих властивостей продовольства.

Вкрай низькою розвиненістю характеризується наявна мережа автомобільних доріг в Україні. Так, у 2016 р. у розрахунку на 1 тис. км² припадало 277 км автомобільних доріг з твердим покриттям, що суттєво менше, ніж у країнах ЄС. Наприклад, у Республіці Польща цей показник становить 1 320 км, Франції – 1 920 км, Австрії – 1 370 км, Німеччині – 1 800 км [11]. Недостатнім є залучення у логістичні процеси АПК об'єктів залізничної, річкової та портово-морської інфраструктури.

З огляду на зазначені проблеми, визначено такі стратегічні пріоритети вдосконалення державної політики забезпечення продовольчої безпеки України:

- 1) покращення інституційного базису забезпечення продовольчої безпеки та його наближення до положень країн – членів ЄС;
- 2) збалансування галузево-суб'єктної структури виробництва сільськогосподарської продукції та розробка інструментів трансформації господарств населення у фермерські господарства;

3) посилення захисту внутрішнього аграрного ринку та підвищення ефективності реалізації політики імпортозаміщення в АПК;

4) підвищення економічної доступності продовольства, збалансування споживчого раціону населення відповідно до рекомендованих національних норм харчування, формування механізмів продовольчої підтримки найбідніших верств населення;

5) гармонізація вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства з нормами ЄС, удосконалення національної системи сертифікації продуктів харчування, наближення норм виробничо-технологічних процесів в АПК до європейських вимог;

6) розбудова мережі об'єктів оптової торгівлі та полегшення виходу дрібних виробників на ринок.

З метою досягнення цих стратегічних пріоритетів забезпечення продовольчої безпеки доцільно реалізувати такі заходи:

- подолати неврегульованість інституційного базису державної політики забезпечення продовольчої безпеки шляхом покращення взаємозгодженості його організаційно-економічного інструментарію на різних рівнях управління; адаптувати вітчизняний нормативно-правовий базис в сфері продовольчої безпеки до вимог і положень Спільної аграрної політики країн – членів ЄС, насамперед у частині надання пріоритетності практиці фінансування проектів активізації соціально-економічного розвитку сільських територій;
- розвивати практику підтримки техніко-технологічного переоснащення суб'єктів господарювання АПК, передусім малих та середніх сільськогосподарських підприємств тваринницької галузі, на засадах використання інновацій та лізингу з можливістю часткової компенсації вартості збудованих тваринницьких приміщень, придбаного обладнання та устаткування за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів; розробити типові бізнес-плани створення кооперативів; забезпечити посилення економічних і соціально-психологічних стимулів до трансформації господарств населення у фермерські господарства;
- посилити захист внутрішнього аграрного ринку на засадах використання інструментів політики протекціонізму, що передбачають обстоювання національних інтересів на міждержавному рівні у рамках підписаних торговельних договорів через механізми митно-тарифного і квотного регулювання продовольчого імпорту, зниження рівня залежності вітчизняного АПК

від імпорту сучасних технологій та обладнання, а також забезпечення бюджетної підтримки галузі національного сільськогосподарського машинобудування;

- удосконалити організаційно-економічний інструментарій реалізації політики імпортозаміщення через надання державної підтримки нерозвиненим галузям сільського господарства, встановлення пільгових режимів їх оподаткування, популяризацію інноваційної діяльності в АПК, застосування практики проведення періодичних державних закупівель продукції за мінімально гарантованими цінами;
- забезпечити покращення економічної доступності основних продуктів харчування на засадах зменшення частки населення, що отримує мінімальну заробітну плату, мінімізації прояву спекуляцій на продовольчих ринках за допомогою інтервенційних заходів, реалізації державних цільових програм продовольчого забезпечення і поширення практики надання адресної допомоги найбільш вразливим верствам населення, впровадження практики монетизації пільг, стимулювання розбудови мережі соціальних продовольчих магазинів, стимулювати наближення споживчого раціону населення до рекомендованих раціональних норм харчування людини, розроблених МОЗ України;
- забезпечити гармонізацію вітчизняних стандартів гарантування якості та безпеки продовольства з вимогами країн – членів ЄС шляхом усунення бюрократичних перепон і спрощення процедури сертифікації продукції, внесення змін до чинних Державних стандартів України (ДСТУ) в частині узгодження з чинними нормами Директив ЄС, створення превентивних механізмів унеможливлення перевищення гранично-допустимих норм шкідливих речовин у продуктах харчування, покращення маркування шляхом підвищення інформативності їх упаковки, активізації процесу впровадження базової складової системи менеджменту безпеки харчової продукції НАССР;
- покращити логістично-інфраструктурне забезпечення оптової торгівлі АПК на засадах грантово-проектної підтримки розбудови мережі торговельних об'єктів, полегшення процедури виділення земельних ділянок для створення оптово-аграрних ринків, популяризації створення міжрегіональних кооперативно-логістичних центрів з надання послуг заготівлі, складування та кондиційного зберігання продукції.

Висновки

Об'єктивна доцільність досягнення визначених стратегічних пріоритетів вдосконалення державної політики забезпечення продовольчої безпеки

не обмежується виключно потребами національного масштабу. В умовах зростання світового дефіциту продовольства, зумовленого зростанням чисельності населення, аграрно-виробничі потужності вітчизняних сільських територій забезпечують зміцнення позицій держави у вирішенні проблеми глобальної продовольчої кризи, що формує унікальні можливості завоювання нових ринків збуту аграрної продукції (насамперед країн Азії, Африки тощо) та посилення ролі України на світовій безпековій арені.

Реалізація запропонованих заходів у межах державної політики забезпечення продовольчої безпеки вимагає своєї адекватної тактико-оперативної підтримки на всіх її етапах та ієрархічних рівнях державного управління. Така підтримка передбачає формування резервів фінансового, кадрово-управлінського, інфраструктурного, інформаційно-комунікаційного та соціально-психологічного забезпечення, що в сукупності згенерує синергетичний ефект трансформації наявних потужностей вітчизняного АПК у сегмент зміцнення продовольчої безпеки України.

Список використаних джерел

1. Власов В.І., Саблук В.П., Лисак М.А. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 43–45.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] // офіц. сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 5 грудня 2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п/print1478360238509496>
4. Індеси цін виробників за 2016 рік : стат. зб. / за ред. І.М. Жук ; Держ. служба статистики України. – К., 2017. – 150 с.
5. Лихочвор В.В. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур. – Львів : НВФ «Українські технології», 2002. – 800 с.
6. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua>
7. Пасхавер Б.Й. Сучасний стан продовольчої безпеки // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 43–50.
8. Сільське господарство України за 2016 рік : стат. зб. / відп. за вип. О.М. Прокопенко ; Держ. служба статистики України. – К., 2017. – 246 с.
9. Скидан О.В. Продовольча безпека як пріоритет регіональної аграрної політики // Економіка України. – 2004. – № 3. – С. 53–60.
10. Точилін В.О. Продовольча безпека і засоби її досягнення // Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку. – Львів, 2000. – Ч. 1. – С. 58–61.
11. Транспорт і зв'язок України. 2016 рік [Електронний ресурс] / Держ. служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Vlasov, V.I., Sabluk, V.P. & Lysak, M.A. (2009). Metodichni pidkhody shchodo otsinky prodovolchoi bezpeky krainy [Methodological approaches to assessing country's food security]. *Ekonomika APK – Economy of Agroindustrial complex*, 8, 43–45 [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytan- nia prodovolchoi bezpeky» vid 5 hrudnia 2007 r. № 1379. [Regulation of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of food security» from 2007, Dec. 5 No. 1379]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-п/print1478360238509496> [in Ukrainian].
4. Indeksy tsin vyrobnykiv za 2016 rik [Producer price indices for 2016]. (I.M. Zhuk, Ed.). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State statistic service of Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lykhochvor, V.V. (2002). *Roslynnystvo. Tekhnolohii vy-roshchuvannia silskohospodarskykh kultur* [Technology of growing crops]. Lviv: NVF «Ukrainski tehnolohii» [in Ukrainian].
6. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Ministry of agrarian policy and food of Ukraine]. (n.d.). *minagro.gov.ua*. Retrieved from <http://www.minagro.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Paskhaver, B. Yo. (2006). Suchasnyi stan prodovol- choi bezpeky [The current state of food security]. *Ekono- mika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 4, 43–50 [in Ukrainian].
8. Silske gospodarstvo Ukrainy za 2016 rik [Agriculture of Ukraine]. (2017). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State statistic service of Ukraine*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Skydan, O.V. (2004). *Prodovolcha bezpeka yak priory- tet rehionalnoi ahrarnoi polityky* [Food security as a pri- ority of regional agricultural policy]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 3, 53–60 [in Ukrainian].
10. Tochylin, V.O. (2000). Prodovolcha bezpeka i zasoby yii dosiahnennia [Food safety and means of achieving it]. In: *Ukraina v XXI stolitti: kontseptsii ta modeli ekonomich- noho pozvytku – Ukraine in the XXI Century: Concepts and Models of Economic Development*, Lviv. Vol. 1, pp. 58–60 [in Ukrainian].
11. Transport i zviazok Ukrainy. 2016 rik [Transport and communications of Ukraine. 2016]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State statistic service of Ukraine*. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

INNOVATIVE FACTORS OF STRENGTHENING THE COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY IN TERMS OF COMBATING THE HYBRID WAR

Volodymyr Voloshyn, Andriana Shekhlovych

External military aggression has become a significant negative factor influencing on the state of Ukraine's innovation-technological potential, as a result of which the state lost part of production-technological infrastructure and research potential, it was weakened the investment attractiveness of the economy and intensified the processes of intellectual emigration. The combination of systemic problems and the destructive effect of hybrid aggression caused the deterioration of the state of Ukraine's innovation security in 2005–2015, estimated using the method of the main components. In 2005–2015 the integral value of Ukraine's innovation security decreased from 0.166 to 0.127. In conditions of external aggression, the main reasons that hinder the effective use of domestic innovation potential and the development of innovations as a factor of providing Ukraine's innovative security are the following: the inconsistency of the state policy of stimulating the development of innovation activity, the lack of funding of science is reinforced by the irrational distribution of budget support for scientific works, the low level of diversification of markets and innovation cooperation, the slowness of the implementation of international standards of production quality at domestic enterprises. At the same time, the hybrid conflict with the Russian Federation forced Ukraine to rethink old and identify new strategic priorities for socio-economic development, which should be based on the effective implementation of the strategy of innovation development as an instrument for combating hybrid threats. The purpose of the article is to substantiate the innovative factors of strengthening the competitiveness of the national economy in a hybrid war. Counteraction of the consequences of hybrid aggression in the innovation-technological sphere should be based on the activation of innovation activity of business entities, expansion of the directions of international scientific-technological and industrial cooperation, reduction of economic dependence of the national economy on the Russian market, creation of an effective system of commercialization of intellectual property objects, improvement business climate and increase of investment attractiveness of innovation sphere.

Keywords: innovation activity, innovation security, competitiveness of the national economy, hybrid war, strategic priorities.

В.І. Волошин, А.М. Шехлович

ІННОВАЦІЙНІ ФАКТОРИ ЗМІЦНЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Значним негативним чинником впливу на стан інноваційно-технологічного потенціалу України стала зовнішня воєнна агресія, унаслідок якої держава втратила частину виробничо-технологічної інфраструктури та науково-дослідного потенціалу, знизилася інвестиційна привабливість економіки, активізувалися процеси інтелектуальної еміграції. Сукупність системних проблем та деструктивний вплив гібридної агресії спричинили погіршення стану інноваційної безпеки нашої країни. У період 2005–2015 рр., інтегральне значення інноваційної безпеки України зменшилося з 0,166 до 0,127.

Основними причинами, що в нинішніх умовах перешкоджають ефективному використанню вітчизняного інноваційного потенціалу та розвитку інновацій як чинника забезпечення інноваційної безпеки України, є непослідовність державної політики стимулювання розвитку інноваційної діяльності, недостатнє фінансування науки, посилене нераціональним розподілом бюджетної підтримки

Volodymyr Voloshyn –
Ph.D., Senior Research
Scientist,
Director of the Regional
Branch
of the National Institute
for Strategic Studies in Lviv

Shekhlovych Andriana –
Senior Research Scientist
of the Regional Branch
of the National Institute
for Strategic Studies in Lviv

наукових та науково-технічних робіт, низький рівень диверсифікації ринків збуту та інноваційного співробітництва, повільність процесів упровадження міжнародних стандартів якості виробництва на вітчизняних підприємствах. Водночас гібридний конфлікт з РФ змусив Україну переосмислити старі та визначити нові стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку як інструмент протидії гібридним загрозам.

Метою статті є обґрунтування інноваційних чинників зміцнення конкурентоспроможності національної економіки в умовах гібридної війни. Протидія наслідкам гібридної агресії в інноваційно-технологічній сфері має ґрунтуватися на активізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, розширенні напрямів міжнародного науково-технологічного та виробничого співробітництва, зниженні економічної залежності національної економіки від російського ринку, створенні ефективної системи комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, поліпшенні бізнес-клімату та підвищенні інвестиційної привабливості інноваційної сфери.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна безпека, конкурентоспроможність національної економіки, гібридна війна, стратегічні пріоритети.

The hybrid war of the Russian Federation against Ukraine has become a long-term factor affecting not only on military but also political, social and economic spheres. In the conditions of termination of cooperation with the Russian Federation, the need to enter new, more complex markets and the low efficiency of traditional growth factors, it becomes urgent to build a new model of development based on high-tech, science-intensive and energy-efficient industries, deep integration of research and production sphere with the purpose of activating innovation activity as the most effective way to increase the competitiveness of the national economy and strengthen the state's economic security.

Ukraine has a significant potential for the development of scientific-technological and innovation activities, capable of strengthening the competitiveness of domestic production and the structural transformation of the national economy. In particular, Ukraine is included to the eight countries in the world with the necessary scientific-technological potential for the creation of aerospace technology, and to the top-ten shipbuilding countries in the world [1]; ranked ninth place among the largest arms exporters in 2011–2015 [2]. According to IT Outsourcing News, in 2015 Ukraine ranked first place in Europe in the field of IT outsourcing [3].

At the same time, the basis of the national economy is the low-tech "old industrial" industries with a focus on the production of products of the III–IV technological processes and the structure of exports with a predominantly raw material nature and a high proportion of products with low added value, indicating the ineffectiveness of the use of existing domestic technological and innovation potential and incapacity new competitive innovation drivers development. Prolonged reproduction of such a model of economic development can lead to a deepening of the crisis in the economy and an increase in technological lagging behind developed countries.

The issue of activating the development of scientific-technological and innovation activity as a factor of ensuring the state's innovative security is actualized in the scientific works of O. Amosha, Y. Bazhal,

V. Heyets, V. Nowicki, A. Halchynskiy, M. Hvesyk, V. Semynozhenko, O. Sobkevych, A. Sukhorukov, L. Fedulova, Z. Varnalii, T. Vasylytsiv, O. Vlasiuk. At the same time, there are still insufficiently developed aspects related to the investigation of new threats and challenges to the country's economic security, which is primarily due to external aggression and partial loss of innovation and scientific-technological potential due to military actions in the Donbass and the annexation of of the Autonomous Republic of Crimea.

The purpose of the article is to substantiate the innovative factors of strengthening the competitiveness of the national economy in hybrid war.

The situation is greatly complicated by the conduct of hostilities in the east of Ukraine and the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation, which caused not only the physical destruction of production capacities but also the violation of inter-branch, interregional and international cooperative ties, which necessitates the reorientation of national production to the markets of EU countries and the world where there is a high level of competition of high-tech goods and services.

The domestic innovation sphere suffered a powerful negative influence from a fighting in the territory of Luhansk and Donetsk oblasts and the annexation of the Autonomous Republic of Crimea. So, in a hybrid war Ukraine has lost at least 20 % of its economic potential [4]. The conduct of hostilities in the Donbass led to a stop in the production of the metallurgical, machine building and chemical industries, which provided a significant portion of the domestic production of innovative products. Thus, the share of Donetsk and Luhansk regions in the total volume of sales of innovative products in Ukraine in 2015 amounted to 1,7 % and 0,2 % respectively, while in 2013–3 % and 2,1 %.

Almost a third (27 %) of the industrial potential of Donetsk and Luhansk regions were taken to the Russian Federation [5]. The dismantling and removal of equipment from enterprises of Donbass, which produced high-tech products from the aviation,

aerospace, rocket industry, radio electronics and military-industrial complex (in particular, Snizhniansky machine-building plant, Luhansk cartridge factory, "Topaz", "Yunist" and "Tochmash" plants) were recorded [6].

As a result of the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation, Ukraine has lost control over the enterprises of the high-tech shipbuilding sector, in particular FSC "More" and the "Fiolent" plant, which are included in the list of enterprises of strategic importance for the national security of Ukraine. In 2014, these enterprises were nationalized by the self-proclaimed Crimean authorities.

A serious challenge to the Ukrainian economy was the collapse of cooperative relations with the Russian Federation in the field of innovation and science. It is primarily about Ukrainian-Russian cooperation in the machine-building, rocket-space and aviation industries, in the field of military-industrial complex. Traditionally, in the Russian Federation, 20–25 % of the volume of Ukrainian armed exports was directed. The denunciation of a number of military-technical cooperation agreements with the Russian Federation was the first practical step that witnessed the transition from declarations of termination of cooperative ties with the Russian Federation to the actual adoption of the relevant regulations [7]. Among the military-technical cooperation directions, in which Ukraine objectively refused to cooperate with Russia, it is worth to highlight the maintenance of the status of Russian intercontinental ballistic missiles, cooperation in the field of development and production of new aircraft, the supply of Ukrainian engines for Russian helicopters.

It should be noted that the domestic engineering industry suffered almost the greatest losses from the closure of the Russian market, since Russia was the largest importing country of Ukrainian goods in the mechanical engineering industry – its share in the export of Ukrainian goods in the machine-building industry was more than 50 %. In such a situation, the weak diversification of the markets for the production of machine-building enterprises in the region poses a significant threat to the recovery of the industry in the face of closing Russian markets.

As a result of the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, about 100 scientific institutions which carried out unique fundamental researches in the field of marine sciences and technologies (Marine Hydrophysical Institute, The Institute of Biology of the Southern Seas, etc.) remained at the uncontrolled territory of Ukraine [8]. A significant loss for Ukrainian science is the Crimean Astrophysical Observatory, which is equipped with highly effective scientific and technological equipment – the only one in Ukraine radio telescope RT-22, one of the three

largest telescopes in CIS – a reflecting telescope with a mirror diameter of 2,6 m, a large solar telescope and other equipment. The control over the objects of space infrastructure owned by the State Space Agency of Ukraine of the National Space and Space Management Center, which has one of the most powerful radio telescopes in the world on the balance sheet – the Radio Telescope RT-70 and the Center for Outer Space Control, which is used for remote sensing of the Earth, has been lost [9].

The conduct of hostilities in Donbass also caused significant losses to Ukrainian science. Some of the scientific institutions remained on the temporarily uncontrolled territory of Ukraine, part of it was destroyed or damaged, only 10 scientific institutions were evacuated, about 12 thousand scientists and university lecturers emigrated. At the same time, due to the loss of specialized technological equipment, the possibilities for conducting experimental research were substantially limited.

Extremely negative consequences for Ukraine's innovation security has the intensive emigration of highly skilled personnel, which takes place throughout the period of Ukraine's independence, and only during the period of foreign aggression has intensified. According to the World Economic Forum, in 2016 Ukraine occupies only 132 place in ability to retain talent among 138 countries, which confirms the ineffective state's policy on the formation and implementation of human resources. The number of researchers in Ukraine in 1991–2016 has decreased threefold. The annual outflow of specialists abroad in the field of computer technologies makes from 2,5 to 6 thousand people, and the material losses of the state from this annually are from 37,5 to 90 million UAH. During 2015–2016 about 10 thousand IT-specialists left Ukraine to work abroad, at the same time, mostly certified highly skilled specialists leave Ukraine.

At the same time, the effective using of the potential of Ukraine's scientific-technological and innovation development is compounded not only by the negative factors of the hybrid war, but also by the systemic deficiencies in the functioning of innovation and scientific activities. It includes, in particular, the low level and inappropriate allocation of costs for the implementation of scientific and technical works, and the lack of their adequate budget support; small volumes of performance of scientific and technical works, low practical feasibility of research; worsening of intellectual and personnel provision of innovation activity; a small number of innovative active industrial enterprises; insignificant volumes and low efficiency of implementation of innovative products in the manufacturing sector of the economy; low activity of enterprises in creation and use of advanced technologies and objects of intellectual property rights; a small number of patent applications and the lack of their implementation in the national economy.

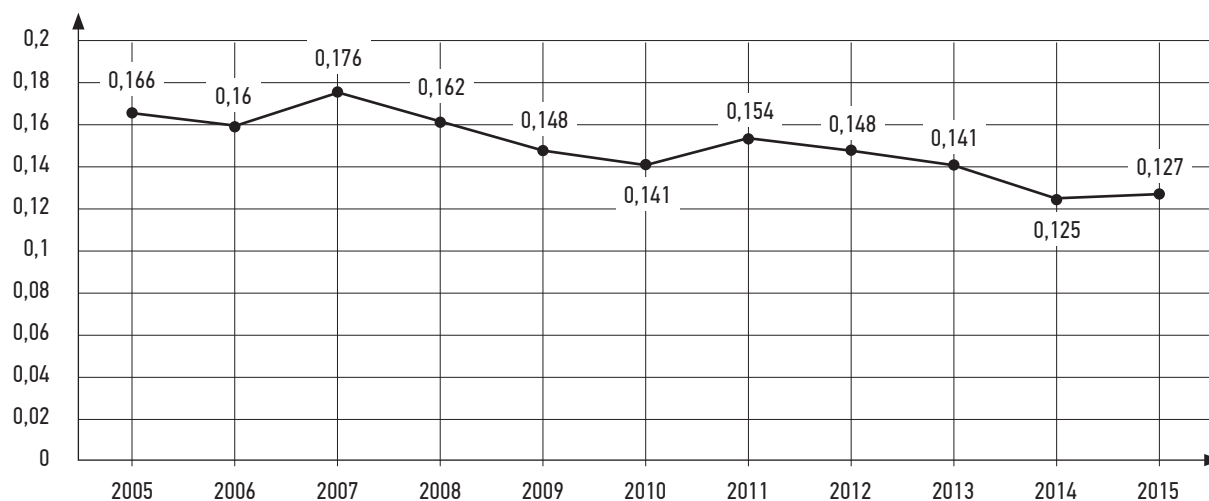

Fig. Integral indices of innovation security of Ukraine in 2005–2015

Origin: compiled according [10].

The combination of systemic problems and the destructive impact of hybrid aggression caused the deterioration of the state of Ukraine's innovation security in 2005–2015, estimated using the main components method. In 2005–2015 the integral value of Ukraine's innovation security has decreased from 0,166 to 0,127 (Figure).

The main reasons that in conditions of external aggression impede the effective use of domestic innovation potential and the development of innovation as a factor of providing Ukraine's innovation security, are as follows:

- a lack of effective (with specific quantitative and qualitative results) state policy of the development of innovation activity and the use of its achievements in the socio-economic sphere, including organizational work on the creation of operating elements of innovation infrastructure and "platforms" of cooperation between research sphere, enterprises, innovation firms and investors. The government's declaration of an innovative development model throughout the period of independence has not been confirmed by systematic measures of a long-term nature;
- a low efficiency of economic instruments stimulating the innovation activity of enterprises. Despite the fact that there is no alternative to the transition of the country's economy to the innovative model of development in the context of the technological backwardness of the domestic industrial complex and the pressure of external aggression, the state innovation policy is characterized by a number of organizational and financial deficiencies. State support for innovation in the form of direct financing has significant budget constraints and is not consistent with the priorities of innovation development. Much of the budget allocations is provided to mining enterprises, low and

medium-tech manufacturing, which does not contribute to the progressive structural change in the economy. At the same time, the range of tax incentives for innovation has repeatedly undergone changes and narrowed. In addition, in our country there are no effective economic incentives to attract domestic and foreign investors to innovative processes;

- a low level of sales diversification and innovation cooperation. Prior to external aggression, the main importing country of Ukrainian high-tech products (40,5 % of total exports) remained the Russian Federation, while the largest share was occupied by products of the aerospace industry (56,6 %) and instrument manufacture (42,3 %). Due to the deterioration of the performance of the main export-oriented industries located in the Donbass, as well as the introduction of restrictions on the Russian market, in 2014 there was a significant drop in high-tech exports of Ukraine, primarily for products of the aerospace complex (1,6 times), instrumentation (1,3 times). The structural and dynamic analysis of imports of high-tech goods also captures the significant dependence of the national economy on the import of products from the machine-building and instrument-making industries. The share of imports of this product in total amounts is about 30 %. The deformations of Ukraine's foreign trade are also manifested in the significant predominance of imports over exports of high-tech goods (the export-import coverage ratio for these groups of goods in 2014 was 0,61);
- inhibition of the processes of implementation of international standards of production quality at enterprises, which restrain the technical and technological modernization of production processes, creates technical barriers in foreign trade, complicates the access of Ukrainian products to European markets and poses a significant threat to economic

security in the conditions of the closure of Russian markets. An important event for Ukraine was the signing of the Association Agreement and an in-depth and comprehensive free trade area between Ukraine and the EU, which opens up new opportunities for the domestic economy to stimulate modernization and structural transformations on an innovative basis. At the same time, with the removal of tariff barriers, the access of Ukrainian products to the European market remains complicated due to the existence of non-tariff barriers that, due to the technologically outdated production base of Ukraine, virtually eliminate the possibility of full-scale entry into the EU market. In addition, many domestic enterprises produce products in accordance with technical regulations approved at the time of the USSR. Thus, the structural indicators of Ukraine's trade cooperation with the EU confirm the medium and low-tech specialization of export supplies. Thus, medium-high-tech products account for 15,0 % of export deliveries in 2014 and 14,9 % in 2015, while average high-tech products in 2014 accounted for 32,6 % of imports and 32,4 % in 2015.

Conclusion

In order to mitigate the risks and negative impact of the hybrid war on domestic innovation potential, it is necessary to first develop a comprehensive Strategy of Ukraine's Innovation Development aimed at ensuring the transition of the state to an innovative model of development through the expansion of the high-tech sector of the economy, taking into account the actual threats and challenges of innovation security in the context of hybrid warfare, and also partial loss of innovation and scientific and technological potential due to military actions in the Donbass and annexation of the Autonomous Republic of Crimea.

In the near future, it is advisable to develop a methodology for assessing losses in the scientific, technological and innovation spheres that were caused to Ukraine as a result of the temporary occupation of its territory. At the same time, it is expedient to put in the basis of the size of the incurred losses the potentially lost income from the maximum possible effective use of the lost asset, discounted to the present moment.

It is important to ensure the preparation and filing of lawsuits to international arbitration institutions regarding the return of funds spent from the State Budget of Ukraine for the maintenance of scientific institutions and the payment of wages to scientific workers, as well as funds for lost unique research equipment. In addition, in the international arena it should be initiated the process of levying from Russia in court the losses of Ukraine after the cessation of scientific and technological cooperation as a result of the freezing of a number of joint projects in

the field of transport aviation (An-124-100 and An-124-100M), rocket-space industry (maintaining the status of Russian intercontinental ballistic missiles R-36), as well as it should be initiated international sanctions against the Russian Federation in the field of education, innovation, research and technology, including the temporary cessation of cooperation on the issuance of security documents in the field of intellectual property.

It is also objectively feasible to intensify the work on expanding the areas of international scientific-technological and industrial cooperation in the rocket space and aviation sectors, in the field of military-industrial complex, in the high-tech industries of the mechanical engineering, the chemical and pharmaceutical industry in order to enter into the global markets and develop import-replacement high-tech industries in conditions of termination of cooperation with the Russian Federation.

We will also emphasize the need to increase the effectiveness of state policy on stimulating entrepreneurial activity in the innovation sector. It is about development of financial, organizational, institutional and legal instruments for the commercialization of intellectual property in order to overcome the inertia of innovation, as well as a system of preferences for encouraging entrepreneurs to use the latest advances in the domestic scientific field in the production. It is also advisable to form institutional conditions for the development of innovation infrastructure of small innovative business in order to integrate research and production activities by simplifying the order of creation of organizational and economic institutions for production and introduction of innovations.

Another effective tool for stimulation innovation activity is to launch the practice of functioning of a single center for the coordination of the results of domestic research and development in order to ensure the consistency and effectiveness of the implementation of all stages of the innovation process from R&D to commercialization and market introduction of new high value added products.

It should be noted that only a complex combination and implementation of the proposed mechanisms and tools at all levels of the system hierarchy of innovation security management will enable to ensure the growth and effective use of innovative and scientific-technological potential in order to enhance the development of innovation as an effective tool for combating the hybrid war.

References

1. *Materialy slukhan u Komiteti Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan nauky i osvity z pytannia: «Zakonodavche zabezpechennia rozvytku Natsionalnoi innovatsiinoi systemy:*

stan ta shliakhy vyrishennia» [Materials of the hearings in the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on issues of science and education "Legislative support for the development of the National innovation system: the state and ways of solving"]. (n.d.). *kno.rada.gov.ua*. Retrieved from http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=8082B6453C9BCECD7054B203A6916E6B?art_id=69227&cat_id=65270 [in Ukrainian].

2. SIPRI Yearbook. (2016). *Armaments, Disarmament and International Security*. (n.d.). *sipri.org*. Retrieved from <https://www.sipri.org/sites/default/files/YB16-Summary-ENG.pdf> [in English].

3. *IT Ukraine: IT services and software R&D in Europe's rising tech nation*. (n.d.). *uadn.net*. Retrieved from http://www.uadn.net/files/ukraine_it.pdf [in English].

4. *Cherez rosiisku viiskovu ahresiiu Ukraina vratyla 20 % ekonomiky – A. Yatseniuk* [Due to Russian military aggression Ukraine lost 20 % of the economy – A. Yatseniuk]. (n.d.). *kmu.gov.ua*. Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247809790&cat_id=244276429 [in Ukrainian].

5. *Maizhe tretyna promyslovoho potentsialu Donbasu vyvezena v Rosiiu – P. Poroshenko* [Almost a third of the industrial potential of Donbass transported to Russia – P. Poroshenko]. (n.d.). *rbc.ua*. Retrieved from [http://www.rbc.](http://www.rbc.ua/ukr/news/tret-promyshlennogo-potentsiala-donbassa-1428687445.html)

[ua/ukr/news/tret-promyshlennogo-potentsiala-donbassa-1428687445.html](http://www.rbc.ua/ukr/news/tret-promyshlennogo-potentsiala-donbassa-1428687445.html) [in Ukrainian].

6. *Yaki pidpriemstva Donbasu ryzykuiut opynytysia v Rosii* [What enterprises of Donbass risk in Russia]. (n.d.). *forbes.net.ua*. Retrieved from <http://forbes.net.ua/ua/business/1377967-yaki-pidpriemstva-donbasu-rizikuyut-opinitysya-v-rosiyi> [in Ukrainian].

7. *Viiskovo-tekhnichna spivpratsia Ukrainy z Rosiieiu zhortaietsia* [Military-technical cooperation of Ukraine with Russia collapses]. (n.d.). *viche.info*. Retrieved from <http://www.viche.info/journal/4798/> [in Ukrainian].

8. *Naukovi ustanovy Krymu mozhut pereity pid upravlinnia rosiiskoi akademii nauk* [Scientific institutions of the Crimea can go under the control of the Russian Academy of Sciences]. (2014). *lifepravda.com.ua*. Retrieved from <http://lifepravda.com.ua/technology/2014/07/3/173964/> [in Ukrainian].

9. *Krymski vraty ukrainskoi nauky i kosmichnoi haluzi* [Crimean losses of the Ukrainian science and the space industry]. (n.d.). *dua.com.ua*. Retrieved from <http://www.dua.com.ua/all/nauka-i-tekhnika/item/43-crimean-loss-of-ukrainian-science-and-space-industry.html> [in Ukrainian].

10. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].